

Dr. Salih Kulenović

ETNOLOGIJA SJEVEROISTOČNE BOSNE

EDICIJA: ETNOLOGIJA SJEVEROISTOČNE BOSNE

KNJIGA 2.

Urednik:
Nikola Panjević

CIP — Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka
Tuzla

791.392.497.15) (—28)
KUL — Et

KULENOVIĆ, Saša

Etnologija sjeveroistočne Bosne :
Studije, rasprave, članci / Saša Kul-
enović. — Tuzla : Muzej istočne Bos-
ne, 1995. — 312 str. : 24 cm : Broš.

Dr. Salih Kulenović

ETNOLOGIJA SJEVEROISTOČNE BOSNE

/RASPRAVE – STUDIJE – ČLANCI/

Knjiga 2

Muzej istočne Bosne Tuzla

UVOD

Odavno se osjećala potreba da se rijetki naučni radovi na temu etnologije sjeveroistočne Bosne, prikupe i objave na jednom mjestu. Na to je, prije svega, upućivao značaj i veličina područja na kom živi oko 1.000.000 stanovnika, bogata prošlost i kulturna baština te migraciona kretanja stanovništva, koja su u dugoj istoriji življenja na ovim prostorima, bila česta i brojna.

Donoseći iz starih krajeva naslijeđenu tradiciju, duhovnu kulturu, običaje i vjerovanja, doseljenici su uticali na zatečeno stanje i stapajući se sa starosjediocima i drugim susjedima, istovremeno potpadali pod njihov uticaj. Iz te interakcije zajedničkog života, nastalo je bogatstvo tradicije, narodnih nošnji, veza, te proizvoda zanatstva i duhovne kulture, koji su se i danas zadržali na ovim prostorima.

Naučni radovi, koji se bave proučavanjem etnologije ovih prostora, dosta su rijetki. Većina autora bavi se pojedinim etničkim grupama ili samo fragmentarno pojedinim temama sa ovih područja. Uočavajući potrebu da se cjelovitije predstavi i objelodani dosadašnji sistemski istraživački rad na proučavanju etnologije sjeveroistočne Bosne, Muzej istočne Bosne Tuzla opredjelio se za izdavanje «Etnologije sjeveroistočne Bosne» etnologa, profesora doktora Saliha Kulenovića. U svom dvadesetogodišnjem terenskom istraživačkom radu kao kustos etnolog Muzeja istočne Bosne Tuzla, dr Salih Kulenović je sistematski istraživao čitavo područje sjeveroistočne Bosne. Rezultat tog rada su brojne naučne studije i rasprave koje su pojedinačno saopštavane javnosti na Kongresima etnologa i folklorista u bivšoj SFRJ, ili objavljivani u muzejskim časopisima: «Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu» i «Člancima i grafi za kulturnu istoriju sjeveroistočne Bosne».

Opredjeljujući se za ovakav izbor radova, vodili smo računa o tome da u ovoj knjizi objavimo one radove koji obrađuju stanovništvo sjeveroistočne Bosne sa aspekta njegovog porijekla i osobenosti, migraciona kretanja stanovništva, zatim one koja obrađuju materijalnu kulturu, običaje i vjerovanja. Na taj način imamo namjeru da doprinesemo rekonstrukciji realne kulturne stvarnosti na prostorima sjeveroistočne Bosne.

Svi radovi, nastali su u periodu od 1972—1992. godine te se u njima odražava naučni etnološki pogled vremena, različitosti i prešimanja, kulturna življenja, stanovanja, vjerovanja i običaja svih naroda koji žive na području sjeveroistočne Bosne.

Područje sjeveroistočne Bosne bilo je naročito od XV vijeka izloženo je metanastazičkim kretanjima stanovništva koje je obuhvatalo geografski prostor od Veleške klisure na Vardaru do Zagrebačke Gore. U ovoj knjizi

daju se segmenti tih kretanja koji se odnose na migracione pravce dolinama rijeke Drine i Bosne u pravcu sjeveroistočne Bosne.

U radovima, u čijem naslovu stoji odrednica »Etnička razmatranja« i »Etničke prilike«, etnološki kompleksno se posmatraju i naselja i stanovništvo, tradicionalno privređivanje, nošnje, običaji i vjerovanja.

Dio radova, bavi se isključivo narodnom tradicijom, običajima i vjerovanjima, te na taj način dobijamo zaokruženu rekonstrukciju realne kulturne stvarnosti na području sjeveroistočne Bosne od Srebrenice preko Semberije do Posavine.

Urednik

II

PRIRODNI I DRUŠTVENO-ISTORIJSKI USLOVI KAO OSNOVA DEMOGRAFSKOG I URBANOG RAZVOJA TUZLE I OKOLINE*

Područje Tuzle je odavno nastanjeno o čemu nam svjedoče ostaci materijalne kulture iz praistorije, antičkog, rimskog i srednjovjekovnog perioda. Ovo područje je bilo oduvijek privlačno zbog nalazišta soli, a mnogo kasnije, od prvih početaka austrougarske uprave ne samo nalazišta i eksploatacije ove mineralne sirovine, nego i bogatim nalazištima i prvim počecima eksploatacije uglja.

Prema P. Jovanoviću, ležište kamene soli lokalizovano je unutar sinklinale Trnovac — Tušanj čiju sjevernu granicu čini antiklinala Dolovi, a južne strane se graniči antiklinalom Jala — Požarnica, a sa zapada ugljenskim krekanskim sinklinorijem¹. Ovaj autor navodi da ležište ima formu neregularne asimetrične elipse izdužene u pravcu jugoistok-sjeverozapad. Dužina ležišta je oko 3 km, a širina oko 1,5 km. Dubina do naslaga soli je različita i kreće se od 150 m na jugoistoku (Trnovac) do 650 m na sjeverozapadu (Tušanj).

Kao dokaz nastanjenosti i življenja u praistoriji svjedoče nam ostaci ulomaka neolitske keramike koja je pronađena na mjestu ispred današnje zgrade Skupštine opštine u čijoj neposrdnoj blizini se nalazi i Solni trg, poznat iz poznijeg vremena pod tim imenom, gdje se iz slanih bunara vadila slana voda od koje se iskuhavanjem dobivala so. U dolini Soline, desne pritoke Jale, postoji lokalitet Gradovrh takođe nastanjen još u praistoriji o čemu nam govore nalazi ulomaka keramike. Milica Baum u svome radu: »Župa i grad Soli« doводи u vezu ime rijeke Jale sa grčkom riječi jalos što »Župa i grad Soli« doводи u vezu ime rijeke Jale sa grčkom riječi jalos što u prevodu znači so, pa pretpostavlja da su ovdje Grci vadili so, a zatim i Rimljani, što se može zaključiti po imenu Salenes koje je sredinom X stoljeća zabilježio Konstantin Pofirogeni².

Prave granice srednjovjekovne župe Soli nisu još uvijek poznate, ali se pretpostavlja da se ona nalazila u dolini rijeke Jale i gornjeg toka Spreče. Duro Basler u svom radu: »Župa i grad soli u srednjem vijeku« navodi da se teritorija župe Soli prema zapadu mogla protezati do današnjeg mjesta Lukavca, sjeverna granica je mogla dopirati do vrhova Majevice, na istok

* Rad je objavljen u zborniku »Putokazi« Tuzla, 1986, knjiga IV.

1. Predrag Jovanović: »Ležište kamene soli u Tuzli«, Zbornik radova »Devadeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli«, SODASO, OOUR Fabrika soli u organizaciji Muzeja istočne Bosne Tuzla, Tuzla, 1973, str. 139.

2. Milica Baum: »Župa i grad soli u srednjem vijeku«, Članci i govori za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. I, 1957, str. 7.

se protezala do Kalesije i Osmaka, a prema jugu do Banovića i Durdevika³ Iz izloženog uočljivo je da postoje veoma oskudni podaci o ovom području u doturskom periodu, naročito oni koji se odnose na nukleus grada — utvrde u kojem i oko kojeg su mogli postojati stambeni objekti.

U turskom periodu najraniji razvitak naselja Donje i Gornje Tuzle možemo pratiti iz detaljnih popisa koji su vršeni 1548. i 1600. godine. Ime naselja Soli kojeg su Turci zatekli prevedeno je na njihov jezik. Prvobitni naziv je bio Agac Tuzla što u prevodu znači Drvena solana ili Solana na drvo; ovaj naziv označavao je i slane izvore u obje Tuzle i sama ta naselja. Ponekad se ovim toponimom mislilo samo na Donju Tuzlu, a kada se mislilo na Gornju Tuzlu, onda je ona označena kao Yukari Tuzla⁴ Službeni nazivi za ova naselja i nahije u XVI vijeku bili su Memleha-i zir (Donja Tuzla) i Mehlema-i Bala (Gornja Tuzla)⁵

Turci su prilikom prvog zaposijedanja tuzlanskog područja zatekli Donju Tuzlu kao utvrđeno naselje. Tuzlanski Drveni grad je uništen 1463. godine u borbama koje su se vodile između Stjepana Tomaševića i smederevskog sandžak-bega Mhailoglu Ali-bega⁶ Konačnim osvajanjem oblasti od strane Turaka, na ovom području podignuto je utvrđenje koje je obuhvatalo prostor oko današnje Šarene džamije, u to vrijeme Atik džamija, na sjeverozapadu, a zidovi su dopirali na jugoistok do slanih bunara, a na jug do rijeke Jale. Ove udaljenosti odredile su okvir zidova i prema sjevernoj strani. U to vrijeme zatečeno stanovništvo moglo se kretati oko 100 kuća⁷ Od tada Donja Tuzla se teritorijalno širi; stvaraju se mahale duž lijeve i desne strane Jale, čija je fizionomija orijentalna, a stanovništvo se rapidno povećava.

Naročit preobražaj evidentan je u obje Tuzle u prvoj polovini XVI vijeka, pa u vezi s tim dr A. Handžić navodi: »Iako su se te varoši nalazile, takoreći, u neposrednoj blizini jedna druge, a njihovi opći uslovi bili su manje povoljni nego kod susjednih gradskih naselja, ipak postojanje samog prirodnog bogatstva, soli, koje je u ono doba imalo znatno veću vrijednost od rudarstva i koje je suprotno rudarstvu, tek bilo u perspektivi svog razvoja, činilo je glavni faktor u razvitku tih kasaba.«⁸ Kad je u pitanju teritorijalni razvitak Donje Tuzle, napomenimo još i to da je do sredine XVI stoljeća ovdje postojalo 6 mahala, a da je krajem tog vijeka bilo 9 mahala. S desne strane rijeke Jale bilo je 362, a s lijeve strane 144 kuće poreskih obveznika⁹ Kasnije je nastalo još 5 mahala tako da je teritorij kasabe Tuzla već krajem XVI vijeka imao konture Tuzle kakva je izgledala početkom

3 Duro Beiler u svom radu: »Župa i grad Soli u srednjem vijeku«, »Devedeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli«, »Sodato« OOUR Fabrika soli u organizaciji Muzeja istočne Bosne, Tuzla, 1975, str. 9 i 12.

4 Dr Adem Handžić: »Tuzla i njena okolina u XVI vijeku«, »Svjedok«, Sarajevo, 1975, str. 166.

5 Isti, str. 166.

6 Isti, str. 167 i 168.

7 Isti, str. 169.

8 Dr A. Handžić, naved. djelo, str. 173.

9 Isti, naved. djelo, str. 180.

XX vijeka. U drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka u tuzlanskoj čaršiji su postojali mnogobrojni objekti islamske arhitekture kao što su tvrđava, džamije, banje sa vodovodom, čaršijska česma, hastahana (bolnica), dućani, zanatske radnje i drugo.

Sličan je i teritorijalni razvitak Gornje Tuzle u prvim počecima turske uprave, a i kasnije, sve do XVI vijeka od kada ovdje, za razliku od Donje Tuzle, nastaje stagnacija u građevnom, a i privrednom razvoju i od tada pa sve do našeg vremena, ona ima sva obilježja kasabe. Nukleus ovog naselja nastao je na području današnje čaršije s desne strane rijeke Jale. Ovaj prostor se nalazi iznad Varoši i Grada. Upravo ovi toponimi ukazuju i na postojanje naselja u srednjovjekovnom periodu o čemu piše i D. Basler. Prema ovome autoru srednjovjekovni grad koji datira oko XII do XIII stoljeća se nalazio istočno od današnjeg naselja povrh Varoši na jednom strmom brijegu, koji se danas naziva Grad¹⁰. Od pomenutog jezgra, u turskom periodu, Gornja Tuzla se širila s obje strane rijeke Jale. Formirale su se mahale i do sredine XVI stoljeća u ovom naselju je već postojalo 7 mahala, a evidentirano je 422 kuće poreskih obveznika¹¹.

Uspostavljanjem turske vlasti, u strukturi stanovništva ovih dvaju naselja, pa i šire tuzlanske oblasti, nastaje proces mijenjanja konfesionalne fizionomije, što je imalo odraza i na porast ukupnog broja stanovnika koje je, primajući islam, doseljavalo se iz okolnih sela. U to vrijeme bio je veliki mehanički priraštaj; doseljeni su se počeli baviti zanatstvom, a evidentiran je i broj seoskih zanatlija koji su se ovdje nastanili. «Brz proces razvitka tih naselja na bazi zanatske i solarske privrede i tako rapidno povećanje broja stanovnika, slično je sa donekle skorašnjim rapidnim povećanjem stanovnika u našim gradovima usljed industrijalizacije»¹².

Interesantan je i razvitak seoskih naselja koje su ulazile u okvir naših¹³ Gornje i Donje Tuzle. Istorijski izvori nam govore da su Turci odmah nakon osvajanja ovog područja, evidentirali 81 naselja¹⁴. Većina od njih, naročito onih koja su se nalazila u blizini dvaju kasaba, u pogledu broja kuća, počela su se rapidno smanjivati, jer se, kako je već rečeno, stanovništvo mijenjajući konfesiju i prihvatajući se zanatstva, naseljavalo u Gornju i Donju Tuzlu. U pusta i stanovništvom protijedena naselja, Turci su naseljavali vlaško stanovništvo iz siromašnijih i naseljenijih oblasti južne Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Ova kolonizacija je bila usmjeravana mnogo više iz strateških razloga da se čuvaju pogranične oblasti, jer se sa pomjeranjem ovog stanovništva sa poluvojničkom organizacijom, povećana i nova turska osvajanja. Seoska privreda u to vrijeme karakteristična je po uzgoju vinove loze, pšenice i gajenju stoke.

10 Duro Basler, *naved. djelo*, str. 16.

11 Dr A. Handžić, *naved. djelo*, str. 194.

12 Dr A. Handžić, *naved. djelo*, str. 211.

13 A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, «Svjetlost», Izdavačko preduzeće, Sarajevo, 1973, str. 483. nadija f. (sr.) župa, upravna jedinica, mještvo od kadiluka.

14 Dr A. Handžić, *naved. djelo*, str. 250.

Tuzli od 20. aprila do 1892. godine vidi se da je u Tuzli bilo ukupno 1.046 radnika, a od toga u Solani «Franjo Josip» u Simin Hana 351, Solani Kreka 88, Ugljenokopa «Kreka» 451, Fabrici špirita 80, Cigani 80, Sekciji za istraživanje uglja u Jasenici 50, Parnoj pilani Habrovskeg 10, i Holcmanovoj ciglani 16 radnika¹⁹ U Tuzli je (odnosi se samo na grad Tuzlu) i Vrlane 1885. godine bilo 7.189 stanovnika i 1.577 kuća²⁰, a 1910. godine 13.013 stanovnika i 1.577 kuća²¹

Iako se Tuzla u periodu od 1878-1914. godine razvila u važan privredni centar sjeveroistočne Bosne, položaj radništva je bio izuzetno težak; niske radnice, radni dan je trajao duže od 12 sati, novčano kažnjavanje radnika, loši životni i drugi uslovi. U to vrijeme formira se radnička klasa koja se kroz ovaj čitav period, kao i period između dva svjetska rata, borila za ostvarenje boljih životnih uslova i stvaranje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa²²

U periodu između dva svjetska rata tuzlanska privreda je stagnirala, privatna preduzeća su likvidirana, ili su bila pod stečajem, a u fizionomiji grada nije došlo do nekih značajnijih izmjena. Neposredno pred II svjetski rat izrađeno je samo 5-6 javnih objekata, kod kojih je prisutna funkcionalistička arhitektura kao i arhitektura modernog doba. Kod ovih objekata oblik prati funkciju (stambene zgrade u današnjoj ulici 17. septembra, osnovne škole «Džemal Mandžić» i «Albin Herljević»), a fasade su oslobođene ukrasnih elemenata²³ Osim toga vršeni su i neki manji građevinski zahvati u rudnicima. U ovom periodu položaj radnika je i dalje težak i nije se bitno promijenio u odnosu na ranije stanje. «Nepodesni stanovi, oskudna i slaba ishrana uzrokovana nedostatkom živih namirnica, nasilan i brutalan odnos uprava industrijskih preduzeća i ugljenokopa, praćen nemilosrdnom eksploatacijom, zabrana aktivnosti radničkih sindikalnih i političkih organizacija i česta otpuštanja s posla — glavna su karakteristika položaja radnika tog vremena.²⁴

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Tuzli je bilo 16708 stanovnika, 2700 kuća i 3401 domaćinstvo²⁵. Ovaj popis je prema sadržini nešto bogatiji u odnosu na prethodne, pa bi se mogle analizirati još neke demografske pojave i procesi, ali mu je osnovna slabost u tome što su popisani podaci urađeni po banovinama koje su vještačke tvorevine tog vreme-

19 Arhiv RBiH, Zajedničko ministarstvo finansija (ZMFA), br. 4406/III, 1892.

20 Statistika mjesta i Dječjeva Bosna i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1883. Sarajev, 1886.

21 Rezultati popisa Dječjeva u Bosni i Hercegovini od 12. oktobra 1910. godine, Sarajev, 1912. godine.

22 Detaljnije o ulogu tuzlanskih radnika u radničkom pokretu, vidjeti u: «Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji», knj. I, IGRTO «Univerzitet», OOUR «Glasnik», Tuzla, 1973.

23 D. Igić-Mandić, naved. djelo pod 16, str. 254.

24 Tomislav Grbić: «Uloga tuzlanskih radnika u naprednom radničkom pokretu i NOB-u», Zbornik radova «Desetdeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli», OOUR «Glasnik», OOUR «Glasnik», Tuzla, 1973, str. 49.

25 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. I, Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1931. godine.

na. Međutim, kako je predmet proučavanja u ovom radu teritorije današnje Tuzle, možda bi se moglo bar orijentaciono, prema popisu iz 1931. godine izostavljajući neka naselja tadašnjeg tuzlanskog sreza, doći do podataka koliko je približno na području koje zahvata današnji teritorij opštine, živjelo ukupno stanovnika i koliki je bio broj domaćinstava. Izostavljanjem naselja koja danas pripadaju drugim okolnim opštinama, došli smo do podatka da je na području koje danas obuhvata opštinski teritorij, moglo biti 1931. godine oko 36189 stanovnika, 6088 kuća i 6833 domaćinstava²⁶.

U svim ovim razmatranjima posebno se treba osvrnuti na savremeni značaj Tuzle kao urbane aglomeracije s obzirom na to da je ovaj grad važan subjekat u privredi SRBiH i šire u SFRJ. Istorijski gledano Tuzla se, od njenog postanka do danas, razvijala zahvaljujući bogatim nalazištima mineralnih sirovina. Ono što posebno daje individualnost ovom gradu je njegov ekonomsko-geografski položaj čija je najdominantnija komponenta nalazišta i eksploatacije soli i uglja koja je uslovila i njegovu rudarsko-industrijsku funkciju. «Za rudarska naselja od velike je važnosti položaj u odnosu na mineralna bogatstva, zalihe ruda i njihova konjunktura»²⁷.

Usljed intenzivne dugogodišnje eksploatacije soli, došlo je do slijevanja terena u centralnom i sjevernom dijelu užeg područja grada, što je bitno uticalo na razvoj i prostornu organizaciju grada, a pričinjene su i velike materijalne štete. Prva geodetska mjerenja na prostoru koje je ugroženo slijevanjem otpočela su još 1914. godine. Od tada, pa sve do 1973. godine teren u ugroženoj zoni se slegao 7,45 metara. Kao posljedica ovog fenomena do kraja 1974. godine u Tuzli je srušeno 438 stambenih, 4 zdravstvena, 5 kulturno-istorijskih, 8 prosvjetnih i javnih objekata. Zbog toga iz ovog dijela gradskog područja preseljeno je oko 9500 stanovnika²⁸. Ukupne štete u m² iznosile 394.127, a vrijednost pričinjenih šteta po cijenama od 31. 12. 1974. godine iznosi 3.412.446 dinara²⁹. Iz datih podataka uočljivo je da je slijevanje terena u Tuzli uzrokovalo rušenje velikog broja privrednih komunalnih, saobraćajnih, stambenih, zdravstvenih, kulturnih i prosvjetnih objekata kao i preseljenje stanovništva u druge dijelove grada, a sve to dovelo je do poremećaja života u gradu i lošeg funkcionisanja gradskih sistema. S obzirom na to da je slijevanje zahvatilo centralni dio grada u kome se nalazi upravni, trgovački, zanatski, kulturni, zdravstveni i sportski centar, došlo je do eliminacije većine vitalnih gradskih funkcija koje su bitne za funkcionisanje svakog grada, pa i Tuzle. Eksploatacijom slane

26 Popisom 1931. iskazani su podaci za datačiji srez Tuzla po naseljima za ukupan broj stanovnika, broj kuća i domaćinstava. Izostavljanjem podataka koji se odnose na područja koja danas ne pripadaju teritoriji opštine Tuzla, dobili smo navedeni podatak.

27 Dr. Vladimir Đurić: «Ekonomsko-geografski položaj i funkcionalno diferenciranje jugoslovenskih gradova, Zbornik na VIII kongres geografa od SFRJ vo Makedonija od 9. IX do 14. IX 1968. Skopje, 1966, str. 230.

28 Grupa autora: «Ilustrovana poslovna karta Tuzle», Beograd, 1975, str. 62.

29 Šimić Mirko: «Osnove ekonomskih odnosa u zaštiti čovjekove sredine u gradu Tuzla od posljedica eksploatacije solnog ležišta», Zbornik radova sa simpozijuma o zaštiti čovjekove sredine od posljedica eksploatacije mineralnih sirovina, Tuzla, 1975, str. 377.

vode sa revira Trnovac i Hukalo prostor slijezanja se vremenom proširivao i tako razdvojio grad na dva dijela: istočni i zapadni, a samim tim potpuno promijenio raniji izgled grada. Prema najnovijim podacima uslijed slijezanja i deformacija terena u Tuzli do sada je porušeno 2600 stanova, 66.975 m² površine privrednih objekata i 130.888 m² površine u kojoj su bili smješteni zdravstveni, kulturni i prosvjetni objekti³⁰. Od značajnih objekata koji su do sada porušeni navodimo samo neke kao što su: zgrada Gimnazije, Doma JNA, Fiskulturnog doma, pošte, hotela, kompleksa bolnice, Doma zdravlja, pravosudnih organa, robne kuće, zgrade »Barok« i drugih. Isto tako iz ugroženog područja iseljeno je 12.000 stanovnika u bezbjednija područja. Dosadašnje izračunate štete zaključno sa 1. januara 1985. godine u iznosu od 1.685 milijardi starih dinara³¹, daju upečatljivu sliku obima i ozbiljnosti rušenja objekata. S obzirom na tako alarmantnu situaciju u Programu sanacije posljedica slijezanja terena predviđena je koncepcija zaštite i revitalizacije starog gradskog područja u cilju iznalaženja najpovoljnijih rješenja na rekultivaciji degradiranih površina, sanaciji preostalih objekata i unošenje nekadašnjih životnih sadržaja. Na taj način stari gradski centar trebalo bi da ponovo dobije administrativnu, trgovačku, upravnu, kulturnu, zanatsku i druge funkcije, što bi doprinijelo očuvanju kontinuiteta i nastavljaju nekih nasušnih potreba stanovništva.

Bez obzira na sve navedene nedaće izazvane antropogenim faktorom, grad se teritorijalno širi izvan zone slijezanja i to uglavnom u pravcu Kreke i Simin Hana kao i lateralnim dolinama prema dolini Jale. Na bazi 188.837 proizvedene vakuumirane soli u Fabrici soli, 1.651.557 tona kamene soli iz rudnika Tušanj i 1.836.837 kubika slane vode koja se crpi iz slanih bunara, Sono-hemijski kombinat »SODASO« u ukupnoj jugoslovenskoj proizvodnji soli učestvuje sa preko 85 %³². Kombinat »SODASO« osnovan je 1970. godine, a za veoma kratko vrijeme izrastao je u jedinstven privredni subjekat koji predstavlja jakog nosioca hemijske industrije u Bosni i Hercegovini i SFRJ.

Za savremeni urbani i demografski razvoj Tuzle, osim eksploatacije sonih ležišta, veoma važna su nalazišta i eksploatacija lignita. Ugljenosno područje lignita nalazi se duž jugozapadnog dijela Majevice i sjevernog i sjeveroistočnog dijela planine Ozrena i Konjuha. Ovo područje dijeli se na sjevernu i južnu sinklinalu koje su odvojene antiklinalom Ravna Trešnja. U 1974. godini ukupna proizvodnja u Titovim rudnicima iznosila je preko 2/3 ukupne proizvodnje uglja u SRBiH, a 1/4 jugoslovenske proizvodnje. Ukupna proizvodnja uglja u Titovim rudnicima u 1985. godini iznosila je preko 6 milijona tona lignita³³. Na bazi proizvedenog uglja radi i Termoe-

30 Podaci iz Fonda za sanaciju posljedica slijezanja terena u Tuzli.

31 Isti izvor podataka.

32 Mr. Suvad Buljugać i grupa autora: »Proizvodnja vakuumirane soli«, »100 godina Fabrika soli Tuzla«, Tuzla, 1985, str. 214; Dr Ibrahim Imamović, »Proizvodnja slane i kamene soli u Tuzli od kraja XV vijeka do danas«, »100 godina Fabrika soli Tuzla«, str. 184 i 187.

33 Podatak iz godišnjeg izvještaja o poslovanju u SOUR »Titovi rudnici«.

elektrana čija je prva faza jačine 64 megavata prorađila 1963. godine, a krajem 1974. godine ukupna instalisana snaga bila je 564 megavata, što je omogućilo proizvodnju od 3,4 milijarde kilovatašasova električne energije²⁴. U 1985. godini u tuzlanskoj termoelektrani ukupno je proizvedeno 3.927.418 megavata električne energije²⁵.

Snažno razvijena industrija i rudarstvo, kao i njihova obimna investicijska aktivnost, pogodovale su brzom razvoju i ostalih privrednih grana. Stoga se Tuzla, uz izvjestne specifičnosti, razvijala sa svim urbanim i demografskim komponentama koje su u skladu sa opštim zakonomjernostima nastanka i razvoja urbanih naselja. Ekonomski činioci i položaj u odnosu na mineralna bogatstva i zalihе rada, usloviли su dinamiku njenog razvoja. Savremena Tuzla postala je regionalni centar sjeveroistočne Bosne na čijem području se nalazi 19 opština koje ukupno imaju 891.709 stanovnika²⁶. Razvijena privreda omogućila je razvoj obrazovanja, kulture, zdravstva i drugih djelatnosti. Tako na primjer, danas u TUZLI u okviru Univerziteta djeluju i rade Rudariko-geološki, Tehnološki, Elektrotehnički i Medicinski fakultet kao i Pedagoška akademija. U ovom gradu postoji 8 srednjoškolskih centara, a od ustanova u oblasti kulture Narodna biblioteka, Narodno pozorište, Muzej istočne Bosne, Galerija jugoslovenskog portreta, Muzej solarnstva i dr. Ovdje je sjedište i mnogih regionalnih organa, organizacija i interesnih zajednica.

Ne treba gubiti iz vida ni saobraćajnu funkciju ovog grada koji je relativno dobrim asfaltnim saobraćajnicama povezan u svim pravcima. Najveći dio drumskog tranzita koji se obavlja u sjeveroistočnoj Bosni, upućen je na Tuzlu. Željezničkim prugama Tuzla-Doboj i Brčko-Banovići tuzlanski industrijski bazen povezan je sa najvažnijim željezničkim magistralama u Jugoslaviji, a izgradnjom pruge Tuzla-Zvornik, koja će imati svoju ekonomsku opravdanost, ta poveranost će biti još potpunija.

Danas je Tuzla izrasla u takvo urbano središte koje ima određeni značaj ne samo u prostoru sjeveroistočne Bosne, nego i u bosansko-hercegovačkom i jugoslovenskom prostoru. Njene funkcije, a prije svega industrijska, privukle su veliki broj mladog stanovništva, te stoga, a i usljed povoljnih društveno-ekonomskih činioca, očekivati je da Tuzli predstoji uzlazna linija razvoja koja će imati pticaja na daljnje promjene u strukturi stanovništva.

24. Ekonomsko geografska karta Tuzle, str. 30.

25. Podatak dobijen u Opštinskom zavodu za plan Tuzla.

26. RZS, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo po naseljenim mjestima. Serija prva, Sarajevo, 1983.

III

ETNIČKE PRILIKE U PROŠLOSTI GRAČANICE I OKOLINE

Uvod

Etničke prilike u prošlosti Gračanice i okoline zahvataju dosta širok vremenski okvir. Ovo područje bilo je naseljeno već u neolitu. Na to ukazuju arheološki lokaliteti iz tog period koji premašuju razdoblje metal. Zastupljeni su i lokaliteti iz rimskog perioda.

Srednjovjekovno razdoblje na području Bosne i Hercegovine i lise obilježeno je doseljavanjem Slovena, njihovom kršćanizacijom, stvaranjem bosanske države, useljavanjem Sasa i njihovim uticajima u rudarstvo i razvoju rudarske terminologije i toponimije. Ta zbivanja su se odrazila i na etničke prilike u Gračanici i njenoj okolini.

Turški period u Gračanici i okolini je izuzetno buran. Na etničke prilike u ovom periodu posebno je uticao proces islamizacije i razna strujanja stanovništva. U seobama na koje su uticali raznovrsni činioci, ne samo u turkome, nego i u novijem austrijskom periodu, stvara se zapravo osnova savremene etničke strukture kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Gračanici i okolini.

Iz ovih nekoliko uvodnih napomena uočljivo je da su se u ovom području kroz širok vremenski okvir desile mnoge pojave i procesi koje su bitno uticale na današnju etničku strukturu Gračanice i okoline. Stoga je i cilj ovog rada da se prezentiraju etničke promjene i etnička struktura u ovom kraju i da se prate u istorijskom kontinuitetu, počevši od praiistorije i antičkog perioda do perioda između dva svjetska rata.

Praistorijski i antički period

Razmatrajući istorijsku prošlost naselja i njihovu evoluciju na području Gračanice i okoline, uočili smo da se na ovim prostorima kontinuirano živi još od praiistorije. Gledano u cjelini, većina praiistorijskih naselja u ovom području potiče iz neolita koji zahvata vremenski okvir od VI do početka III milenija. Pojava ranobronzanoskopskih kultura u ovim naseljima upućuje na nastale promjene koje su postepeno uticale na prekid života neolitskih populacija na ovom prostoru. Neolitske kulture nisu mogle izdržati snažan pritisak s istoka ni u fizičkom, ni u duhovnom pogledu tako da je jedan njihov dio potpuno preskojen, dok se drugi dio samo kraće vrijeme biološki mogao održati. Ova populaciona smjena dovela je do indoevropske migracije ovih oblasti, a zahvatila je i sve dijelove Balkanskog poluostrva.

U kasnom dobu na području Bosne i Hercegovine formiraju se dosta jasno omeđene cjeline (kulture grupe) u kojim se začinje proces obrazovanja većih plemenskih zajednica od kojih su neke u toku željeznog doba izrasli u »složene političke i etnokulturne organizme« (npr. Japodi, Delmati, Mezeji, Destijati i drugi).³⁷

U željeznom dobu došlo je do stvaranja međuplemenskih zajednica od kojih su nam mnoge poznate iz antičkih pisanih izvora (Japodi, Mezeji, Oserijati, Breuci, Destijati, Delmati, Autarijati i dr.).

Krajem trećeg i u drugom vijeku prije nove ere veći dio balkanskih teritorija bio je pod vlašću Rimljana. Unutrašnjost zemlje zauzeta je u Oktavijevom ilirskom ratu (35. do 33. godine stare ere). Kako su pokorena plemena stalno dizala ustanke među kojima su najuporniji bili Delmati i Panoni, narodni otpor se završio velikim ustankom od 6. do 9. godine u kojem je učestvovala većina plemena nastanjena između Jadranskog mora i Drave. Ustanak je poznat kao Batanov rat, a izbio je u zemlji Destijata (pleme koje je živjelo u dolinama rijeke Bosne i Vrbasa) kojim su se pridružili Pirusti, Delmati, Mezeji, Breuci i ostala druga plemena koja su bila nezadovoljna načinom prikupljanja danka i uključivanjem njihove omladine u rimsku vojsku van domovine.³⁸

Novoosvojene teritorije Rimljani su podijelili na provincije. Područje današnje Bosne i Hercegovine pripadalo je dvjema provincijama: Dalmaciji i Panoniji. Veći dio bosansko-hercegovačke teritorije pripadao je Dalmaciji, dok je Panoniji priključen široki pojas južno od Save.

U pokorenoj zemlji Rimljani su u početku sprovodili niz represivnih mjera (odvođenje u ropstvo, raseljavanje stanovništva, konfiskacija zemlje i prirodnih dobara i drugo) s ciljem da se ilirska i panonska plemena više nikad ne bune, u čemu su i uspjeli. Pokorena plemena su posebnim ugovorima priznala rimsku vlast, a za uzvrat su dobila plemensku autonomiju, ali bez rimskog građanskog prava.³⁹ U to vrijeme započeo je i proces romanizacije koji je u početku teko dosta sporo. Tek kasnije, za vrijeme Hadrijana i njegovih nasljednika koji su energičnije davali civitet širem krugu domorodaca, proces romanizacije je znatno ubrzan. Novi rimski građani su najčešće dobijali imena po cru od kojeg su primali civitet.⁴⁰

Rimska onomastička šema bila je u stalnom razvoju. U rimskoj vojsci sve više dominiraju Iliri iz Dalmacije, Panonije i Mezije, a »na carsko prijestolje dolaze brojni ilirski carevi iz vojničkog staleža, među njima i car Dioklecijan.«⁴¹ Tako se domaće stanovništvo u pravima potpuno izjednačilo s ostalim stanovništvom Carstva.

37 Boživoj Čović, *Bronzano doba*, Arheološki leksikon, Bosna i Hercegovina, tom I, Zemaljski muzej Sarajevo, Sarajevo, 1988, str. 22–23.

38 Ivo Bojanovski, *Doba rimskog carstva (principat)*, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovina, Zemaljski muzej Sarajevo, tom I, Sarajevo, 1988, str. 30.

39 *Ist.*, str. 30.

40 *Ist.*, str. 33.

41 Veljko Paffendorf, *Doba kasne antike (dominat)*, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovina, Tom I, Sarajevo, 1988, str. 37.

U doba kasne antike (dominata) dolazi do podjele Rimskog Carstva među četvoricom suvladara. U toj podjeli Dioklecijan je upravljao Istokom, Galerije Ilirikom, Maksimilijan Italijom i Konstancije Klor Galijom i Britanijom. Nakon Dioklecijanovog odstupanja s vlasti među ostalim suvladarima počele su borbe za vlast. Ratni okršaji odvijali su se izvan teritorija Bosne i Hercegovine tako da su ovi krajevi bili pošteđeni od razaranja. U želji za vlašću, carevi su veće grupe varvara iskoristavali za svoje ciljeve, a kao protuuslugu odobravali su im naseljavanje unutar granica Rimskog Carstva. Zbog toga su državne granice bile još nesigurnije. Pod ovakvim okolnostima regularne rimske čete nisu bile u stanju da osiguraju narušene granice. Takvo stanje rezultiralo je upadom Huna u Panoniju 375. godine ko i istovremenim spuštanjem Zapadnih Gota na južni Dunav. Nakon osvajanja Murse (Osijeka) 378. godine otvoren je put u krajeve južno od Save. U ovim nesigurnim vremenima stanovništvo iz Panonije se seli u Dalmaciju i Italiju. Sve to državi pravi poteškoće jer im ona mora osigurati egzistenciju.

Rimsko Carstvo je definitivno podijeljeno 395. godine. To je imalo odraza i na etničke prilike. U to vrijeme velike mase varvara nadirale su kroz probijene granice na Dunavu, a Zapadni Goti su krenuli u pohod prema Grčkoj, Dalmaciji i Italiji. Da bi se Zapadno Carstvo lakše branilo od najezde Gala, Placidije ustupi 437. godine Istočnom Carstvu cjelokupnu Dalmaciju, a 448. godine Hunima preostali dio Panonije. Jedanaest godina kasnije, tj. 459. godine Istočni Goti su provlili u Prevalitama, današnja Crna Gora.

Propašće Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine istočni car Odoakar postaje i zapovjednik Dalmacije. Uslijed teškog socijalnog stanja i velikih nepravdi koja su tada činjene, car Zenon (476—491) nagovori Istočne Gote na rat protiv Odoakara. Rat je poveo kralj Teodorih 488. godine i nakon dvije godine, tj. 490. godine osvojio je Dalmaciju i Panoniju, a 493. i Italiju. Tako je naše područje ušlo u sastav Istočnogotske države u kojoj su stanovnici živjeli mirnim životom.⁴²

Zbog velikih nesuglasica koje su izbile među Istočnim Gotima 535. godine, Istočno Carstvo ponovo osvaja jedan dio Dalmacije koji uključuje u zajednicu Carstva. Tada se sužuje i geografski pojam Dalmacije čija granica se pomjera s Drine na Bosnu, a u 8. vijeku njoj će se pridodati samo gradovi na primorju.

Prodiranjem Avara pomiješanih sa Slovenima u krajeve južno od Save, 602 godine prekidaju se zadnji ostaci antičke državne organizacije u našim krajevima. Posljedice navedenih historijskih, političkih i društvenih prilika imale su odraza i na etničku sliku u našim krajevima, a samim tim i u ispitivanoj oblasti.

⁴² Veljko Peškvalc, o.d. str. 37.

Srednjovjekovni period

Burni događaji seobe naroda odrazili su se i na etničke prilike na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine. Od važnih događaja koji su znatnije uticali na izmjene etničkih prilika u Bosni i Hercegovini, treba spomenuti upad Slovena i stvaranje prve Sklavinije na Balkanu 550/551 u istočnoj Bosni, zatim upad Kutrigura 568. u sjeveroistočnu Bosnu, te rušilački pro-dor avaro-slovenskih hordi 597. godine kroz zapadnu Bosnu kao i pad Salone 610. godine.⁴³

Od pada Salone (ovaj događaj se smatra prekretnicom ka novom dobu) evidentan je stalan proces naseljavanja Slovena i njihova asimilacija sa postojećim stanovništvom. S dozvolom vizantijskog cara slovenska plemena Hrvati i Srbi naseljavaju cijelo područje nekadašnje provincije Dalmacije osim utvrđenih vizantijskih gradova na obali, a u toku 9. i 10. vijeka u našim krajevima se postepeno formiraju i prve državne zajednice.

U prvim stoljećima ranog srednjeg vijeka u kulturnom pogledu osjetan je uticaj kristijanizacije Slovena. Ovaj proces započeo je odmah nakon njihovog doseljavanja u ove prostore, a dolazio je iz Rima i preko gradova u primorju vjerovatno preko franačkih misionara u zapadnijim krajevima. Smatra se da su Hrvati pokršteni 800. godine «dok se hrišćanska imena u srpskoj vladarskoj porodici javljaju tek u drugoj polovici 9. vijeka.»⁴⁴ Poseban značaj za proces pokrštavanja na Balkanu imali su misionari Ćirilo i Metodije i njihovi učenici.

Prvi spomen naziva Bosna javlja se u spisu «De administrando imperio» Konstantina Porfirogeneta sredinom 10. vijeka. Prvobitna Bosna obuhvatla je gornji tok rijeke Bosne i njene pritoke u tom dijelu, a do sredine 12. vijeka proširila se do granice Hrvatske na zapadu i Drine na istoku obuhvatajući i Donje krajeve oko Sane i Vrbasa, Usoru, Soli i Podrinje.⁴⁵

Srednjovjekovna Bosna obuhvatala je više oblasti koje su bile podijeljene na županije odnosno župe kojima su upravljali župani. Područje današnje sjeveroistočne Bosne pripadalo je uglavnom dvjema župama: Usori i Soli.

Prvobitna ranofeudalna župa Usora nalazila se u slivu istoimene rijeke. Slijedom istorijskih zbivanja Usora se iz prvobitnog jezgra širila niz donje porječje rijeke Bosne, zatim lijevom stranom Save, sve do Drine. Negdje od polovine XIV stojeća u Usoru se ubraja i porječje Spreče koje je do tada bilo organizovano kao posebna teritorijalno-politička jedinica — Sol.⁴⁶

⁴³ Nada Miletić, *Rani srednji vijek, Arheološki lokaliteti Bosne i Hercegovine*, Tom, I, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1988, str. 42.

⁴⁴ Nada Miletić, *Rani srednji vijek*, str. 43.

⁴⁵ *Ista*, str. 42.

⁴⁶ Pavlo Anđelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne, «Svjedoci»*, Sarajevo, 1982, str. 143—144.

Područje župe Soli zahvatalo je približno dolinu rijeke Jale i gornji tok Spreče, a njene prave granice nisu još uvijek poznate. D. Basler pretpostavlja da se ova starobosanska župa mogla protezati na zapad do današnjeg mjesta Lukavca, prema sjeveru mogla je dopirati do vrhova Majevica, prema istoku negdje do Kalesije i Osmaka, a prema jugu do Banovića i Durdevika.⁴⁷

Od 10. do 15. vijeka Bosna je imala burnu istoriju što je imalo znatnog uticaja na etničke prilike u tom vremenskom razdoblju.

U 10. vijeku Bosna je samo dio srpske države kneza Časlava koju je poslije njegove pogibije u borbi s Mađarima zauzeo hrvatski kralj Krešimir II. Krajem 10. vijeka Bosna je zajedno s drugim balkanskim zemljama pala pod vlast Vizantije, sredinom 12. vijeka pod vlast Ugarske. Nakon pobjede nad Ugarskom, Vizantija je 1166. godine ponovo zavládala Bosnom, Sremom, Hrvatskom i Dalmacijom.

U kasnom srednjem vijeku Bosna postepeno jača, osamostaljuje se i izgrađuje svoju državnu organizaciju.

Krajem 11. stoljeća Bosnom vlada knez Stjepan, sredinom 12. vijeka ban Borić, a krajem 12. i početkom 13. vijeka ban Kulin.⁴⁸ Snažan uspon na političkom, ekonomskom i kulturnom planu Bosna je doživjela za vrijeme Kulonova banovanja. U vrijeme ovog bana znatno su proširene i državne granice. U trinaestom vijeku koje je ispunjeno dinastičkim i posebno vjerskim previranjem formira se samostalna bosanska crkva, «koja će u slijedećim stoljećim ostaviti duboke tragove u svim sferama života.»⁴⁹ Pristalice «bosanske crkve» su imale jaka uporišta u Podrinju i u Usori sa Soli. Područje Usore sa Soli kao heretičko spominje se vrlo rano, 1225. godine kada je ugarski kralj Andrija II predao ovo područje zajedno s Bosnom u vlast nadbiskupu iz Kalče, kome je stavio u dužnost da se pobrine da očisti te zemlje od heretika.⁵⁰ Ove oblasti zadržale su takvu karakteristiku kroz čitav period srednjovjekovne bosanske držve sve do 15. vijeka kada je bosanski kralj Stjepan Tomaš pod pritiskom papinog legata «pristupio opsežnim gonjenjima pristalica bosanske crkve u svojoj, tj. Kraljevoj zemlji u koju je spadala i Usora i Soli.»⁵¹

U 14. vijeku Bosna ponovo doživljava uspon. Tada je Stjepan II Kotromanić (1322—1353) držao krajeve od Save do mora i od Cetine do Drine, a njegov nasljednik Tvrtko Bosnu proglašava kraljevinom 1377. godine, a sebe kraljem Srbije, Bosne, Primorja, Humske zemlje, Dalmacije, Hrvatske, Donjih krajeva, Zapadnih strana i dr.

47 Duro Basler, *Župe i grad Soli u srednjem vijeku*, Devadeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli, *Ferika soli Tuzla*, Tuzla, 1975, str. 9.

48 Pavao Anđelić, *Kasni srednji vijek*, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I, Zemljani muzej, Sarajevo, 1988, 45.

49 *Isti*, str. 45.

50 Dr. Adam Handlšig, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, «Srpska», *Industrijske proizvodnje*, Sarajevo, 1975, str. 81.

51 *Isti*, str. 82.

Poslije Tvrtkove smrti nastaju dugotrajne borbe za prijesto, što je rezultiralo slabljenjem centralne vlasti uz istovremeno jačanje moći oblasnih gospodara — Hrvatinića, Kosača i Pavlovića koji sve češće smjenjuju kraljeve i postavljaju svoje kandidate na bosanski prijesto.

Za vrijeme vladavine posljednjih bosanskih kraljeva, Tomaša i Stjepana Tomaševića, kraljevska vlast stabilnija zbog opadanja moći Hrvatinića i Pavlovića, zatim sve većeg udvajanja Kosača iz državne zajednice, kao i smirivanj vlastele usljed sve snažnijeg turskog pritiska.

Međutim, prije potpadanja pod tursku vlast bosansko rudarsko Podrinje i Usora pripadali su Srpskoj despotovini, č. Naime, kada je ugarski kralj Sigismund 1410. godine osvojio gradove i trgove Srebrenice, Kušlat, te tvrđave Brodar i Susjed, darovao je Srebrenicu svom vazalu i zetu despotu Stevanu Lazareviću. Neke osvojene posjede Sigismund je vrtio Bosancima, dok je usorska oblast bila pod neposrednom ugarskom upravom.⁵² Sigismund je prvi zaratovao sa Bosnom 1405. godine kada je osvojio grad Teočak koji je nešto poslije 1427. godine darovao despotu Durdu Brankoviću. Oko Srebrenice despot Durad se sukobio sa bosanskim kraljem Tvrtkom II. U tom sukobu Tvrtko II je bio poražen negdje kod Zvornika 1433. Tom prilikom despot je zauzeo oblast Zlatonosovića koji su bili gospodari Zvornika, Srebrenika i cijele Usore.⁵³ Vlast despota s lijeve strane Drine nije kontinuirano trajala zato što su bosanski kraljevi stalno nastojali da te gradove vrate Bosni, pa su u tome povremeno i uspijevali. Česte borbe su se vodile oko Srebrenice zbog njenog rudnog bogatstva. Prema Jiričeku u vremenu od 1410. do 1460. godine Srebrenica je bila pet puta srpska, četiri puta bosnska i tri puta turska.⁵⁴

Bosansko rudarsko Podrinje i dijelovi usorske oblasti potpali su pod tursku vlast 1459. godine kada je pala Despotovina. Usora je definitivno pala pod tursku vlast u isto vrijeme kada je osvojen Zvornik i Srebrenica, koja je u turskim izvorima spominje od 1. aprila 1462. godine.⁵⁵

• • •

U doturskom vremenu u oblasti Usore sa Soli, kao i u drugim našim zemljama živjelo je isključivo slavensko stanovništvo. Stranog etničkog elementa u sjeveroistočnoj Bosni Turci nisu zatekli, osim rudarskih stručnjaka Sasa koji su bili nastanjeni u Podrinju i vodili rudarske radove kao i u drugim rudarskim mjestima po Bosni i srednjovjekovnoj Srbiji. U sjeveroistočnoj Bosni bilo ih je u Srebrenici i Sasama o čemu govori samo ime Sasa gdje se i danas eksploatiše olovno-cinčana ruda. Sasa je bilo najvjerojatnije i u manjim rudnicima kao što su: rudnici olova i srebra Hranča i Dičevanje

52. Dr. Adam Wandl, *Tuzla i njena okolina...*, str. 28; Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne Bosne i država*, Beograd, 1964, str. 214.

53. K. Jiršek — I. Radonić, *Istorija Srba II*, Beograd, 1952, 324, 325.

54. K. Jiršek — I. Radonić, *naved. djelo*, str. 323.

55. K. Jiršek — I. Radonić, *Istorija Srba I*, Beograd, 1952, str. 391.

u nahiji Budimiru, rudnik željeza u Gračanici, zatim rudnici s desne strane Drine (na Cer planini, u Krupnju, Zajači i Boborini).²⁶ Ove brojno male skupine rudarskih stručnjaka nisu izvršile nikakve promjene u etničkom smislu, ali su isto ostavile tragova u rudarskoj terminologiji i toponimiji.

Ovi krajevi su, kako smo to prethodno vidjeli, bili duže vremena i pod vlašću Mađara. Bez obzira na tu činjenicu, mađarski uticaj u širokoj toponimiji se nije primjećivao. Svi toponimi su, uglavnom, slavenski zato što je sve stanovništvo bilo slavensko, o čemu govore slavenska morfološka obilježja površina zemlje ko i drugi podaci koji su evidentirani u turskim popisnim defterima.

Turski period

Turskim osvajanjem u toku XV—XVII vijeka na sjeverozapad, zapad i sjever Balkanskog poluostrva, granice Bosne su se stalno širile, te su prelazile i granice Tvrtkove Bosne.

Početkom turske uprave i dugo vremena poslije, *ejalet Bosna* (provincija Bosna) obuhvatala je Bosnu u užem smislu, Krajinu, Novopazarski sandžak, Hercegovinu sa Raškom i Trebinjsku i Zetsku oblast (izuzimajući onaj dio Crne Gore između Bokakotorskog zaliva i Skadarskog jezera).²⁷ Teritoriju Bosne u užem smislu, Krajine i Novopazarskog sandžaka mnogi su zvali Donjom Bosnom, a Hercegovinu (Trebinjski i Zetski kraj s Raškom) Gornjom Bosnom. B. Kuripešić i I. F. Jukić su takođe Bosnu dijelili na Donju i Gornju.²⁸ Prema Kuripešiću Donja Bosna se prostire od Une do Vrhbosne, Gornja od Vrhbosne do Mitrovice. U određivanju ovog pojma Ivan Franjo Jukić se služio geomorfološkim odnosno hidrološkim karakteristikama zemljišta. Prema ovom autoru Gornja Bosna je ona teritorija koja „gleda k jugu i čije se rijeke ulijevaju u Jadransko more“, a pod Donjom Bosnom podrazumijeva se područje sa kojeg se rijeke ulijevaju u Savu.

U administrativnom pogledu vilajet Bosna je bila podijeljena na sandžake: Banjački, Kliški (poslije 1684 Skopski), Zvornički, Hercegovački i Novopazarski. Izdvajanjem Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog, Pokračkog i Krčkog sandžaka iz Rumelijskog, te Zvorničkog iz Požeškog i Budimskog beglerbegluka, osnovan je Bosanski beglerbegluk 1580. godine.²⁹

26 Dr. A. Hamzić, *Tuzla i njena okolina*, str. 81.

27 Đorđe Pejačević, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, SANU, Posljednja izdanja, knj. CCXXX, Odjeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 12, Beograd, 1933, str. 33.

28 Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1880* (prevod D. Pejačevića), Srpska, 1982, str. 23; Ivan Franjo Jukić (Slavoljub Bakić), *Zemljopis i povijest Bosne*, Zagreb, 1951, str. 21.

29 Husein Šabanović, *Bosanski pašaluk — postanak i upravna podjela*, *Državna, Sarajevo*, 1982, str. 77; Hamdija Krištofajević, *Kapetanija u Bosni i Hercegovini, 2. izdanje*, *Državna, Sarajevo*, 1983, str. 8.

Na etničke prilike u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske uprave djelovali su mnogobrojni faktori, od kojih posebno izdvajamo proces islamizacije stanovništva, turska osvajanja Bosne i Hercegovine kao i zemalja izvan njenih granica (Hrvatske, Dalmacije i Ugarske) i s tim u vezi doseljavanja i seljavanja, česte epidemije, nerodne godine, bune, ustanci, ratni meteži, teški namoti i knjezski odnosi, svojevrsna nasilja i progoni, raseljavanje i prisilno preseljavanje stanovništva, odvođenje odraslih na ratna ratišta u zemlji i izvan zemlje, migracije uslovljene ekonomskim razlozima i uopšte melanholička kretanja, neuredne i teške socijalne, ekonomske i političke prilike i drugo. Navedeni i drugi faktori od presudnog su značja i za etničke prilike u sjeveroistočnoj Bosni, a samim tim i u Gračanici i okolini što ćemo ovom prilikom detaljnije analizirati.

Prije nego što analiziramo proces islamizacije, moramo se prvo osvrnuti na vjerske prilike koje su Turci zatekli nakon osvajanja ovih krajeva. Ranije smo istakli da je područje sjeveroistočne Bosne povremeno pripadalo Despotovini. U despotovskom vremenu u ovim krajevima živjelo je pomiješano stanovništvo triju crkava: katoličke, pravoslavne i bosanske crkve.

Pristalice «bosanske crkve» u ovom području su bile prisutne od XII do sredine XV vijeka. Podrinje i Usora sa Soli predstavljale su, kako smo ranije vidjeli, oblasti u kojima su pristalice te crkve imale značajna uporišta.⁶⁵ Kroz čitavo vrijeme postojanja pristalice bosanske crkve bile su proganjane od strane Ugarske i njenih podanika. Opsežnim gonjenjima «bogomila» pristupio je bosanski kralj Stjepan Tomaš 1450. godine, a pod pritiskom papinog legata, inače kraljevog glavnog savjetnika. No, i pored tog masovnog progona pristalice bosanske crkve su se i poslije 1450. godine zadržale u ovim oblastima.

Kakva je bila zastupljenost pristalica bosanske crkve na području Gračanice i okoline, ne zna se. Prema malom broju nekropola stočaka (Sečkovac, Kakmut, Donji i Gornji Skopovac), moglo bi se s pravom pretpostaviti da je na ovom području bilo manje katakomba nego u drugim dijelovima oblasti Ušore sa Soli, što je i razumljivo s obzirom na Nizina Srebrenika koji je bio pod vlašću ugarskih kraljeva od 1383. pa sve do pada u turske ruke 1520. godine.⁶⁶ U to vrijeme Ugarska kao katolička zemlja bila je ogorčeni protivnik pristalica bosanske crkve. Ta borba se završila u korist katoličke crkve, izuzev zemlje Pavlovića koja se protezala između gornjeg i srednjeg toka Bosne i Drine čiji su knezovi bili sa sjedištem u Borcu.

U despotovskom periodu uticaj katoličanstva u sjeveroistočnoj Bosni bio je veoma jak. Razlog tome je dobarim dijelom i u tome što je ta oblast činila kao jako uporište pristalica bosanske crkve, koje je trebalo prevesti na kr-

65. Detaljnije o pristalicama bosanske crkve u sjeveroistočnoj Bosni vidi Dr. A. Mandić, *Turski i njemački okupatori u XVI vijeku*, str. 80–83.

66. Duro Babić, *Stari gradovi na Mijernu i Dravcu*, str. 56–62.

solifanstvo. U tome su, osim Ugarske čija je neposredna ili posredna vladavina u ovim krajevima bila sve do 1322. godine, naročitu ulogu imali i franjevci. Njihov organizovani rad ovđe je započeo 1340. godine nakon osnivanja franjevačke vikarije u Bosni.⁶⁷ U periodu od druge polovine XIV do prve polovine XV vijeka u oblasti između rijeka Srebe, Save i Drine podignuto je 10 franjevačkih samostana.

Na području Gračanice i njene okolice vjerovatno je prevladavalo katoličko stanovništvo koje je ovđe prisutno duži vremenski period i prije je turskih osvajanja ovih krajeva. U istorijskom izvorima katolička župa u Gračanici prvi put se spominje 1623. god.⁶⁸, što znači da je i tada ovđe sveliko bilo katolika i porođ toga, što je još početkom turske uprave došlo do znatnog pomjeranj ovog stanovništva sa lijeg područja sjeveroistočne Bosne. Do značajnih promjena na liern području je došlo oko značajnijih strategijskih punktova kao što su: Zvornik, Teočak, Srebrenik i Maglaj. Oko ovih punktova Turci su kolonizirali novo stanovništvo o kojem će biti govora nešto kasnije. Zbog toga je u ovoj oblasti, još u prelaznom periodu, nestlo polovina katoličkih crkava.⁶⁹

Rasprostranjenost pravoslavnog stanovništva i djelovanje pravoslavne crkve na području sjeveroistočne Bosne u uskoj je vezi sa uspostavljanjem turske vlasti u ovim krajevima kao i kolonizacijom novog stanovništva tzv. Vlaha.⁷⁰

Na osnovu analize najranijih turskih izvora i službenih popisa oblasti sjeveroistočne Bosne, dr A. Handić je do sada najveće doprinio rasvjetljavanju pitanja formiranja etničke fizionomije odnosno rasprostranjenosti konfesija u bosanskom Podrinju i Posavini u početku turske uprave pa i kasnije. Istina, i drugi istraživači su se bavili ovom problematikom. Tako je npr. Risto Jeremić naglašavao veliki značaj migracija u formiranju etničke fizionomije, ali ih on povezuje sa propašću turske vlasti u Ugarskoj i Srbiji i stavlja ih u vremenski period od kraja XVII do početka XIX vijeka,⁷¹ iako ih je bilo i znatno ranije. Ovrćući se na pravoslavne kulturne ustanove, ovaj autor konstatuje da je pravoslavno stanovništvo u sjeveroistočnoj Bosni najgusto naseljeno oko srednjovjekovnih manastira. On stoji na stanovitu da su te manastire Turci zatekli. Ovo stanovište R. Jeremića i drugih istraživača raznivalo se na narodnoj tradiciji po kojoj se nastanak manastira u ovoj oblasti vezuje za srpskog kralja Stefana Dragutina, premda je on vladao samo kraće vrijeme, i to sjeveroistočnim dijelom ove oblasti. Kasnije je to stanovište kao nenosivno odbacio dr Milenko Filipović,

67 Anđelija Bečković, *Katolička župa Brana i Ravnogorica i njihove filijale od XII vijeka do danas*, Istorijski zavod, Beograd, 1944, str. 22.

68 A. Bečković, *ibid.*, str. 22.

69 Na području Gračanice i okolice se govori da, u do sada objavljenj stranoj literaturi, ni jedna katolička crkva iz tog perioda, niti kasnije, Na, bez obzira na to, držim da je jedna katolička crkva iz tog perioda, a možda i ranije, postojala na lič. Crkvinu u Sijepu Polju.

70 A. Handić, *Turci i njene okolice u XVI vijeku*, str. 35.

71 Risto Jeremić, *O prvobitno stanovništvo istočne oblasti*, *Glasnik Geografskog društva*, br. 7-8, Beograd, 1922, 146-157.

koji je zajedno sa Đokom Mazićem najviše doprinio razvrtljanju pitanja nastanka manastira Orrena, Lomnice, Paprađa i Tamne.⁷² Prema ovim autorima manastir Paprađa u ovom dijelu Bosne je najstariji, a nastao je polovinom XVI vijeka. Ostali spomenuti manastiri nastali su u drugoj polovini tog vijeka.

Kada je riječ o istorijskom sagledavanju porijekla stanovništva i društvenih kretanja u sjeveroistočnoj Bosni, jedno od bitnih pitanja koje se postavlja je pitanje migracija prvog stanovništva kao i promjena cjelokupnog stanovništva u ovoj oblasti koje je prouzrokovano dolaskom turske vlasti. Naime, turskim osvajanjem dohat do starinačkog stanovništva je bježao u druga područja koja Turci još nisu bili osvojili. Prilikom pada Bosne (1463) i Hercegovine (1482) dosta stanovništva je pobjeгло i našlo se u Hrvatska, Slovenija, Srbija i Dalmacija.⁷³ Zbog toga su mnoga naselja bila praznija i pusta. Tursima je bilo u interesu da ta pusta i praznija naselja popuni novim stanovništvom kako iz privrednog aspekta tako još više iz strategijskih razloga. Dakle, turske ofanzivne akcije i postepeno osvajanje teritorije sjeveroistočne Bosne ulovile su strukturalne promjene koje su u početku bile uslijepile oko značajnih utvrđenih gradova, kao i oko puta koji je vodio lijevom stranom Drine. To novo stanovništvo koje su Turci protežirali i njihova kolonizacija usmjeravali bili su vlasti koji su se ovdje u etapama doseljavali iz okolnijih i napučenijih krajeva južne Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Od ovog stanovništva koje je zbog karaktera svoje privrede, stojarstva, bilo pokretno i činilo u početku polovinskičku organizaciju, registrovani su maticeci koji su vršili službu pograničnih prinosa, zatim vojnici i *derbendžije* čiji je zadatak bio da osiguravaju puteve u pograničju.

Pokreti Vlaha iz pomenutih dinarskih predjela prema sjeveru, sjeverozapadu u granične oblasti odvijali su se, kao što smo prethodno rekli, u etapama. Tako se u ovoj oblasti od 1463. do 1540. odvijala tri faze. Prvi značajniji pokreti vlaha prema sjevernim graničnim oblastima desili su se nakon osvajanja Hercegovačkog sandžaka (1470), drugi pokret vezan je za nakon osvajanja Zvorničkog sandžaka pomjeranje do Save (prije 1512) i treće pomjeranje koje je teklo, uglavnom, od istok prema zapadu, bilo je prije 1528. godine kada je pala srebreški banovina.⁷⁴ Tada su vlasti iz sjeveroistočne Bosne, koji su već bili naselili, prelazili rijeku Bosnu i kretali se na zapad prema porječju Ukrajine i Vrhata.

Značajan izvor za proučavanje pitanja doseljavanja vlaha u sjeveroistočnu Bosnu su popisi tog stanovništva u Zvorničkom sandžaku koji su

72. Dr. Milenko S. Filipović i Đoko Mazić, *Manastir Orren*, in: *Sporaznanje CL Opatstva Anđelovskih samostana, broj 1*, Beograd, 1951, str. 89–104, isti, *Crkva Lomnice u Bosni, sa istim naslovom i prethodni rad*, str. 125–136, isti, *Manastir Paprađa u Bosni*, *Sporaznanje LXXXI XCXC*, Beograd, 1951, str. 86–93, *Manastir Tamna, sa istim naslovom*, str. 26–38.

73. Dr. Filipović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, str. 13.

74. Dr. A. Hadžić, *Turci i njena osvajanja u XVI vijeku*, str. 86.

dr Muhamed Hadžijahić, dr Petar Vlahović i dr.⁷⁹ Naravno, mi se ovim pitanjem bavimo samo onoliko koliko je to potrebno da se sagledaju osnovi uzroci mijenjanja etničke, odnosno konfesionalne strukture stanovništva u ovim krajevima.

U početku Turci nisu vodili politiku islamizacije ni u kom obliku. Pristupanje islamu u Bosanskom sandžaku počelo je u toku i krajem devetog decenija XV vijeka. Islam je prvo počelo prihvatati siro plemstvo, nakon usitnjavanja i postepene likvidacije njihovih timara, zatim vlasti, vojnici i martolosi, nakon što su im dokinute poreske povlastice. Procesu islamizacije doprinjelo je i ukidanje kmetstva, naročito tamo gdje je broj seljaka i kmetova bio evidentan kao npr. u Slavoniji gdje su Turci siromašnom seljaku obećavali slobodu. Kako u ekonomskom pogledu seljak nije imao šta d auzgubi, prihvatao je islam nadajući se boljem.

Proučavajući proces islamizacije u Bosni, Crnoj Gori i Novopazarском sandžaku, oblastima koje su se nalazile na jednom od osnovnim pravaca turskog nadiranja prema srednjoj i zapadnoj Evropi, dr Petar Vlahović smatra da glavni uzrok ovoj pojavi treba tražiti u teškom i obespravljenom položaju raje, koja je u okviru Turskog carstva predstavljala najčešće građane drugog reda, sve dok se iz njenih redova nije formirao domaći sloj koji je takođe, na svoj način, uticao na tok islamizacije.⁸⁰

Šire pristupanje islamu u sjeveroistočnoj Bosni, nastalo je 1526. godine nakon propasti Ugarske. Poslije te godine islam je prihvatilo i dosta starosjedilačkog katoličkog stanovništva. Ovih nekoliko iznijetih osnovnih motiva i razloga bili su presudni u specifičnom procesu islamizacije. Sve te uzroke⁸¹ A. Handžić je sveo na tri osnovne komponente, a to su: a) haotična političke i opšte društvene prilike koje su Turci zatekli u ovim krajevima; b) ekonomske pogodnosti koje su dobijali novim muslimani, a koje potiču iz šeriatskih i kanunskih propisa i c) nezadovoljstvo i otpor patarena prema hrišćanskoj ortodoksiji u koju su bili formalno uvjereni i koje je pokriveno trajalo sve do uspostavljanja turske vlasti.⁸²

Iz podataka o zakupljivanju državnih prihoda (mukata) u Zvorničkom sandžaku u periodu od 1515. do 1543. godine uočljivo je često hrišćansko porijeklo zastupnika. Tako npr. među ostalim zakupcima prihoda iz Zvorničkog sandžaka 1530. godine pominje se i Irman, sin Vukosava iz Gračanice koji je bio zakupnik prihoda na Skeli u Ljuboviju a Drini.⁸³

Islamizacija nije zahvatala samo starosjedilačko zemljoradničko stanovništvo, nego i vlahe-stočare koji su se, dolaskom turske vlasti, naselili u napuštene i stanovništvom prorijedena naselja širom sjeveroistočne Bosne. Islamizacij avlaha bila je u najvećem toku krajem trećeg decenja XVI

79 Dr Adem Handžić, *naved. djelo*, str. 117-142; Dr Muhamed Hadžijahić, *Ot muslima do islamizata* (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana), *50 godina*, Sarajevo, 1974; Dr Petar Vlahović, *Proces islamizacije u nekim našim krajevima* (prilog predavanja), *Glasinik Etnografskog instituta* XXV (1981), Beograd, 1981, 51-58.

80 Dr Petar Vlahović, *Naved. djelo*, str. 23.

81 Dr A. Handžić, *id.*, str. 122.

82 *Ibid.*, str. 126.

vijeka, što se vidi iz popisa 1528. godine kad aje u svim naseljima Zvorničkog sandžaka većina starješina domaćinstva popisana sa eufemističkim imenom oca Abudlah. Ovim imenom, koje u prevodu znači božiji rob, pominom oca Abudlah očevo ime. Tok tog procesa na području Gračanice i krivano je hrišćansko očevo ime. Tek tog procesa na području Gračanice i okoline može se sagledati iz nekoliko primjera koji su evidentirani u navedenom popisu. Tako, na primjer, u Sokolu od 35 muslimanskih kuća, 23 domaćinstva su bili novi muslimani, u selu Donjoj Lohinji prvićur je bio Husain, sin Abdulahov i u Drenovcu (pretpostavlja se da je to današnji Sočovac) Alija sin Vučehne.⁸³

Današnja teritorija gračaničke opštine s desne strane Spreče pripadala je najvećim dijelom nahiji Soko⁸⁴ koja se, kako smo to ranije rekli, nalazila u Zvorničkom sandžaku. Ovome treba dodati i selo Miričinu, koje je u to vrijeme pripadala susjednoj nahiji Smolući.⁸⁵ Na lijevoj strani Spreče prostirala se nahija Ozren koja je bila u sastavu Bosanskog sandžaka. Prema popisu iz 1533. godine Sokolska nahija je obuhvatila 17 naselja u kojima je ukupno popisano 627 domaćinstava sa 158 mudžhera (odraslih) muških neoženjenih članova domaćinstva, od čega je bilo 217 kuća muslimana sa 63 mudžhera.⁸⁶ Ovakve podatke o nahiji Ozren ne posjedujemo iz XVI, nego s početka XVII vijeka.⁸⁷ Tako je prema podacima iz 1604. godine u ovoj nahiji bilo ukupno 13 sela u kojima je popisano 315 hrišćanskih i 32 muslimanske kuće.⁸⁸ U svim tim naseljima stanovništvo je bilo vlaško.

Iz prezentiranih podataka na području Gračanice i njene okoline uočljiv je proces islamizacije koji se odvijao ne samo u XVI nego i početkom XVII vijeka, a zahvatio je hrišćanske spahije, povlaštene slojeve, sitno plemstvo, zemljoradničku raju i pastirsko (vlaško) stanovništvo. Naširem području Bosne islam je najviše proširio u plodnijim zemljoradničkim područjima, zatim oko utvrđenih gradova i duž putnih pravaca, a manje tamo gdje su postojali rudnici koji su predstavljali jaču hrišćansku ekonomsku osnovu, ili tamo gdje postoji hrišćanski kulturni centar (crkva, samostan, manastir).⁸⁹

⁸³ Isti, str. 128–129.

⁸⁴ U prvoj polovini XVI vijeka nahiji Soko pripadala su sljedeća naselja: varoš grada Sokola, te sela Gračnica, Drenovac, Gračevica, Gornja Lohinja, Donja Lohinja, Brijunić, Klokotnica, Stjepan Polje, Sjenina, Svjetlica, Stari Rijeka, Donja Lukavica, Mededa, Zelinja, Paleznica i Grapka. Danas se od navedenih naselja u teritoriji gračaničke opštine ne nalaze: Stari Rijeka, Sjenina, Donja Lukavica, Mededa, Zelinja, Paleznica, Brijunić, Klokotnica i Grapka.

⁸⁵ U nahiji Smolući, koja se prostirala oko srednjeg toka rijeke Spreče u prvoj polovini XVI vijeka, vjerojatno su bili nastanjeni u Gnojnici, Miriču, Kruljeviću, Gornjoj Smolući, Puračiću, Srednjoj Smolući, Donjoj Smolući, Dostaku, Dubodnici i u jednom samostalnom distriktu. Starješina vlahke nastanjenih u navedenim naseljima bio je Vlaško sin Vladimirov (O tome: Milan Vasić, *Knežine i knezovi Gornje i Zvorničkog sandžaka u XVI vijeku*, Godišnjak istorijskog društva BiH, God. X (1949–1950), Sarajevo, 1950, str. 272).

⁸⁶ Dr. A. Handžić, *id.*, str. 131.

⁸⁷ Današnja teritorija planine Ozren i južne podgorine uglavnom pripada maglajskoj, gračaničkoj i lukavskoj opštini.

⁸⁸ Dr. Adam Handžić, *O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII vijeka*, *Priopćenje iz etnografske filologije*, br. XXXII/XXXIII, 1982/83, Sarajevo, 1984, str. 143.

⁸⁹ Dr. A. Handžić, *id.*, pod 150, str. 131.

skog stanovništva koje je bilo uključeno u vojnu službu ili su bili varoški privrednici. U vrijeme slabljenja turske moći u austro-turskim ratovima 1683—1699, 1717—1718 i 1736—1739 i pomjeranjem granice južno od Save do Dunava, povlačilo se i muslimansko stanovništvo. Nakon bečkog rata (1683—1689) gotovo sve muslimansko stanovništvo moralo se preseliti, odnosno vratiti iz Like u Pomurje, iz Slavonije, Srema i Ugarske u sjevernu i središnju Bosnu, iz Boka u jugoistočnu Hercegovinu i iz Dalmacije u obližnja hercegovačka sela. Dakle, ovo stanovništvo se moralo zbiti u granice vođenog Bosanskog pašaluka i to, uglavnom, u geografski najbliže bosanske oblasti, jedan dio se doselio i u Srbiju.

Svaki zemaljska država Srbije i Crne Gore u XIX vijeku muslimansko stanovništvo iz tih zemalja moralo se također preseliti u Bosnu. Selidbe iz Srbije započele su odmah poslije austro-turskih ratova i nastavile su se u nekoliko talasa: 1788—1810, 1820—1832, 1834 i 1862. Znatan broj muslimanskog stanovništva živio je ne samo u gradovima Srbije kao što su Beograd, Šabac, Užice, Soko i Valjevo, već i u 69 manjih i većih seoskih naselja duž desne strane Drine.⁹⁴ Glavna sela u Sokolskoj nahiji pored Drine izdijeljena su 1834. godine, nakon toga u tu oblast se useljavaju Crnogorci, Sandžaklije, Osačani i Starovlasi.⁹⁵

Krajem 18. i početkom 19. vijeka u Gračanicu i njenu okolinu se doselio veći broj muslimanskih porodica iz Srbije. U periodu između 1788—1892 u varoš Gračanicu naselilo se smao iz Užica 14 domova sa 24 muška člana,⁹⁶ a iz ostalih mjesta (Soko, Valjevo, Šabac i dr.) preko 50. Što se tiče etničke pripadnosti Užičani su bili porijekom Hercegovci, a Šapčani Semberci sa nešto Turaka.⁹⁷ Dosta muslimanskih porodica iz Srbije, i to većinom iz Užica, naselilo se i u okolinu Gračanice, u Pribavu, Donju Lohinju, Srepan Polje, Malešić, Soko, Donju Orabovicu i dr.

Jaka migraciona struja muslimanskog stanovništva bila je iz istočne Hercegovine i trajala je kroz čitav 19. a nastavila se i početkom 20. vijeka. U tom vremenu u ovo područje doselilo je dosta hercegovačkih porodica. Našim istraživanjima utvrdili smo da se još kod 23 porodice održalo u tradiciji iz kojeg hercegovačkog mjesta su došli.

Srpsko stanovništvo na Ozrenu, u Gračanici, Lohinji, Lendićima i Skopovcu, uglavnom, vodi porijeklo iz Hercegovine i Crne Gore kao i iz nekadašnjeg Novopazaraskog sandžaka, a ovdje se naseljavalo u etapama kroz čitav 18. i 19. vijek. Istina, ovdje ima rodova i iz zapadne Bosne kao i poneki rod iz Like, Srbije, Kosova i Makedonije (Ciscrai).

94 Dr Muhamed Hadžipolj, *naved. djelo*, str. 92.

95 Ljilja Pavlović, *Sokolica nahija, Naselje i porijeklo stanovništva*, SKA, Srpski Etnografski muzej, knj. XLVI, Prvi odjeljak, knj. 36, Beograd, 1990, str. 349.

96 Šaban Hadžić, *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjevernoistočnu Bosnu između 1788—1862. Članci i grade za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. II, Tuzla, 1978, str. 131.

97 Dr M. Hadžipolj, *id.*, str. 92.

opštine, a ove na mahale i zaseoke. Godine 1895. građanički kotar je imao jednu grdsku i 41 seosku opštinu.¹⁰²

Proces migracija nije se zaustavljao ni za vrijeme austrougarske uprave. Samim tim mijenjala se i etnička slika. Naime, odmah nakon okupacije u Bosnu i Hercegovinu su se počeli doseljavati činovnici, obrtnici, trgovci, zanatlije i dr. Činovništvo je, naročito s početka austrougarske uprave, bilo doseljavano sa strane, uglavnom iz Austrije, Ugarske i Njemačke. Kako je Bosnu i Hercegovinu trebalo što više eksploatirati, Austro-Ugarska je, da bi ostvarila svoju računicu, dovođila sa strane ne samo stručno, već i obično industrijsko radništvo koje je razmješteno po čitavoj Bosni i Hercegovini. Isto tako, Austrija je u duhu svoje kolonijalne politike dovođila u Bosnu zemljoradničke koloniste koje je naseljavala po srezovima gdje je živjelo kompaktno domaće stanovništvo i gdje je bilo kvalitetno zemljište. Uglavom su kolonizirani Nijemci, Rusini, Česi i Poljaci, a najviše ih je bilo u gradiškom, prnjavorskom, bijeljinskom, brčanskom, petrovačkom i krupskom srezu.¹⁰³ Na područja Gračanice bilo je kolonizirano nešto njemačkih porodica koje su se nastanile u Donjim Doborovcima.

Početkom austrougarske uprave u Bosnu i Hercegovinu doseljavale su se sve tri vjere: relativno najviše katolici, zatim Jevreji, pa pravoslavni. Za razliku od ovog stanovništva, veći broj muslimanskih porodica, naročito onih koje su živjele po većim gradovima, se iselilo iz Bosne i Hercegovine u evropsku Tursku. Iseljavanje je bilo naročito intenzivno za vrijeme okupacije, zatim poslije ustnka 1882. u kome su učestvovali Muslimani, pa za vrijeme Kalajevog režima (1882—1903), za vrijeme borbi za muslimansku autonomiju (1899—1909), te poslije anekcije Bosne i Hercegovine (1908). i za vrijeme balkanskih ratova 1912—1914. godine.¹⁰⁴

Za vrijeme austrougarske uprave iz građaničkog kraja bilo je iseljavanja, a i useljavanja u ovaj kraj. Neke muslimanske porodice iz same varoši Gračanice su se iselile u Tursku. S druge strane Spreče, evidentno je pojedinačno doseljavanje muslimanskih porodica iz istočne Hercegovine i Sandžaka. Srpske porodice se takode doseljavaju u građanički kraj, i to uglavnom iz pasivnih planinskih predjela Ozrena koji pripadaju Maglaju. Te porodice se naseljavaju u podozrenska sela koja pripadaju Gračanici, i to na potezu od Bosanskog Petrovog Sela do Boljanića.

U drugoj polovini 19. vijeka u Gračanicu se počinju naseljavati jevrejske porodice, uglavnom iz Travnika, a poneka porodica i iz Sarajeva.¹⁰⁵

102 Građaničkom kotaru pripadale su slijedeće opštine: Bahići, Boljančić, Babunovići, Brjetnica, Batlačić, Dobrovoći, Džakula, Čekanić, Gračnica (gradiška), Grapska srpska, Grapska turska, Kakmuž, Karanovo, Klokotnica, Lohinja, Lukavica, Piskavica, Porječina, Škabovica, Skopovo, Sočkovac, Soko, Stjepan Polje, Stije, Sjenina, Sladna, Stančić Rijeka, Svjetlica, Paležnica, Putarica, Rapetnica, Orječani Donji, Orječani Gornji, Kostajnica, Krtova, Kožuh.

103 D. Pejanović, *naved. djelo*, str. 41.

104 *Isti*, str. 42—43.

105 Samuel Elazar, *Grada za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. XV, Tuzla, 1984, str. 130.

U periodu od 1879—1910. godine konfesionalna struktura stanovništva u samoj varošici Gračanici bila je slijedeća:

Tabela br. 1. Konfesionalni sastav stanovništva Gračanice u periodu 1879—1910.

God popisa	Muslimani	Pravoslavni	Katolici	Jevreji	Ostli	Ukupno
1879	2476 82,2	519 16,9	— —	26 0,8	— —	3012 % 100
1885	2639 78,7	601 17,9	55 1,6	55 1,6	3 —	3353 % 100
1895	3001 72,3	674 16,2	416 9,9	72 1,7	— —	4149 % 100
1910	3057 72,7	922 21,9	158 3,7	68 1,6	— —	4205 % 100

Izvor: Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine 1879, Službeno izdanje, Sarajevo, 1880; Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine 1885, Službeno izdanje, Sarajevo, 1886; Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1895, Izdala: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1899; Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1910, Službeno izdanje, Sarajevo, 1912.

Iz date tabele uočljivo je da je u varoši Gračanici za vrijeme austro-ugarske uprave živjelo u najvećem broju muslimansko, a zatim pravoslavno stanovništvo. Katolici i Jevreji su bili u manjini. Sličan konfesionalni omjer bio je i na cijelom gračaničkom području. U naseljima koja se nalaze u sastavu današnje opštine, 1910. godine bilo je ukupno 20.099 stanovnika, a od toga 13.372 ili 66,5% stanovnika islamske vjeroispovijesti, zatim 6409 pravoslavnih ili 31,8%, a katolika 1,2% i Jevreja 0,3%.

IV

MIGRACIJE STANOVNIŠTVA TUZLE *

Uvod

Proučavanje migracija predstavlja veoma složen problem koji zahtijeva kompleksno proučavanje mnogobrojnih uzajamno povezanih i međusobno uslovljenih faktora. Migraciona kretanja mogu se studirati sa različitih aspekata: demografskih, ekonomskih, socioloških, antropoloških, etnoloških i drugih.¹⁰⁶

U ovom radu osvrnućemo se na migracione tokove u prošlosti kao i na neke vidove savremenih migracionih kretanja stanovništva Tuzle i okoline koja mogu poslužiti u proučavanjima običaja doseljenika kao i drugih etnoloških karakteristika.

1. Migracije u prošlosti

Tuzlansko područje je oduvijek bilo interesantno za nastanjivanje o čemu nam svjedoče ostaci materijalne kulture iz praistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda. Gledano istorijski, imigracije u ovo područje uslovljavane su uglavnom ekonomskim, političkim i drugim razlozima.

U XIV i XV vijeku na području Usore i Soli često su vođene borbe između ugarskih i bosanskih kraljeva. Zbog toga su ovi krajevi često bili čas pod ugarskom, čas pod vlašću bosanskih kraljeva, a neke dijelove je držao i srpski despot Stevan Lazarević.¹⁰⁷ Ratne prilike i sveopšta nesigurnost uslovljavale su migratorna kretanja; pred pljačakaškim pohodima stanovništvo je bježalo, a kad bi se prilike smirile, opet bi se vraćalo ili se na to mjesto doseljavalo neko drugo stanovništvo.

U XVI vijeku, a i kasnije, Turci su u ovo područje naseljavali vlaško stanovništvo iz južne Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Ova kolonizacija je bila usmjeravana mnogo više iz strategijskih razloga da se čuvaju pogranične oblasti, jer su sa pomjeranjem ovog stanovništva sa poluvojničkom organizacijom povezana i nova turska osvajanja.¹⁰⁸ Osim toga, u ovom po-

* Rad je objavljen u Zborniku radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Tuzla 1987.

106 Dr Dušan Breznik, *Demografija, Analiza, metodi i modeli*, Drugo izdanje, «Naučna knjiga», Beograd, 1980, str. 249, 250.

107 O istorijskim događajima u Usori i Soli u XIV i XV vijeku vidi: Pavo Živković, *Usora i Soli — poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV vijeku*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XV, Tuzla, 1984, str. 33—43.

108 Dr Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, «Svjetlost», Sarajevo, 1975, str.

dročju često su bile i kolere, pa je i to jedan od razloga doseljavanja novog stanovništva na opustjela područja. Pored ovih, i drugi razlozi motivisali su Turke da ovdje naseljavaju stanovništvo iz drugih krajeva. Tako na primjer, dr Risto Jeremić navodi da su Turci tokom druge polovine XVIII vijeka u ove krajeve infiltrirali cincarske porodice da kao vrsni trgovci i zanatlije unaprijeđe privredu.¹⁰⁹ Prema dr Milenku Filipoviću, prvi Cincari doseljavaju u Tuzlu tek u prvoj polovini 19. vijeka. Potijeklom su iz Makedonije (Veles, Ohrid, Struga); bavili su se trgovinom i zanatstvom (kujundžije, karandžije, zidari i dr.)¹¹⁰

Od cincarnih porodica koje su živile u Tuzli navodimo Krsmanoviće, Ojeginoviće, Todice, Dramušiće, Tomiće, Mihajloviće, Jovanoviće, Nostose, Odice, Simiće, Popoviće, Živkoviće i dr. Danas ih više u Tuzli nema; neke su »zamrle«, a neke su se iselile u veće gradove još za vrijeme austrougarske uprave, a i u periodu između dva svjetska rata.¹¹¹

Od srpskih porodica u XVIII vijeku iz Hercegovine i Crne Gore doselili su se Trifunovići, Erakovići, Duranovići, Jovanovići, Ristići, Todići, Tomići, Vasićevići, Vasići, Šeparčići, Simići, Kanazarevići, Ninići, Tođevići, Ornogorčevići, Spasojevići, Jakšići, Blagojevići, Milanovići, Marinkovići, Petrovići, Radići, Stjepanovići, Jovičići, Popovići, Pančići, Maksimovići i dr.¹¹² Mnoge od navedenih porodica više ne žive u Tuzli.

U 18. vijeku u Tuzlu se doseljava dosta hrvatskih porodica iz okoline Vareša i drugih mjesta, a bavili su se trgovinom i zanatstvom.¹¹³

Pred kraj turske uprave iz Srbije se iselio u bivši zbornički sandžak veliki broj muslimanskih porodica. Tadašnji zbornički sandžak obuhvatao je današnje područje Tuzle, Bečkog, Bijeljine, Janje, Kozluka, Zvornika, Brezovog Polja, Bosanskog Šamca, Orašja, Srebrenice, Vlasenice, Kladnja i Gračanice. Ova seoba je izvršena u tri etape u periodu između 1788. i 1862. godine, a prema dokumentu iz tog vremena u kadiluku Donje Tuzle bilo je 659, a u kadiluku Gornje Tuzle 148 osoba ufičkih, beogradskih, sokolskih i šabačkih muhadžira (iseljenika).¹¹⁴ U Donju Tuzlu tada su se doselili Čagarovići, Šehovići, Saračevići, Mandžići, Prčići, Mukići, Biogradlije i mnogi drugi.

Navedena doseljavanja u XVIII i XIX vijeku odnose se na grad Tuzlu. Međutim, ove imigracije još uvijek nisu detaljno i svestrano istražene.

¹⁰⁹ Dr Risto Jeremić, *O porijeklu stanovništva nacionalne oblasti, Glasnik Geografskog društva*, br. 7-8, Beograd, 1922, str. 152, 153.

¹¹⁰ O doseljavanju cincarnih porodica u Tuzli vidi: Dr Milenko S. Filipović, *Cincari u Bosni*, *Žurnal radova Etnografskog instituta SANU*, knj. 2, Beograd, 1951, 34-36.

¹¹¹ Prema kazivanjima Dragile Trifkovića, vjeka iz Tuzle.

¹¹² Prema istom kazivaču.

¹¹³ Andrejko Benković, *Tuzlanski područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike*, Izdavač: Dr Jakov Benković, prof. u m., Zagreb-Dakovo, 1971, 182, 183.

¹¹⁴ Šaban Hadžić, *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjevernoistočnu Bosnu između 1788-1862*, *ČSD*, knj. II, Tuzla, 1958, str. 67, 79-80, 128.

Isto tako, nisu vršena ni istraživanja porijekla stanovništva na seoskom području, koje danas teritorijalno pripada općini Tuzla izuzimajući neka naselja.¹²⁵

Početkom austrougarske uprave u Tuzlu se naseljavaju Nijemci, Česi, Poljaci, Slovaci, Italijani i Jevreji. Računa se da se za vrijeme austrougarske uprave u Tuzlu doselilo oko 120 porodica njemačkog porijekla, oko 160 slovačkog i češkog 10 porodica poljskog i 40 porodica italijanskog porijekla.¹²⁶

Odmah po završetku prvog svjetskog rata u Tuzlu se počelo doseljavati muslimansko stanovništvo iz Hercegovine, a poteka porodica i iz Crne Gore. U periodu između dva svjetska rata u Tuzlu su doselili Krivići, Bajramovići, Tanovići, Isakovići, Pirići, Salkovići, Čamovići, Kapidžići, Behlilovići, Avdići, Malohodžići, Majlovići, Bjedljići, Dape, Jagorjci, Ovcine i mnogi drugi. Ovo su bila pojedinačna migratorna kretanja uslovljena ekonomskim razlozima.

Prema izloženom uočljivo je da se stanovništvo od uvijek nastanijvalo u Tuzlu i njenu okolinu, a to potvrđuju i istorijske činjenice.

2. Savremene migracije

U daljem našem izlaganju osvrtaćemo se na savremene migracije koje se u nas u novije vrijeme proučavaju s ciljem da se prvenstveno utvrdi obim i tok migracionih kretanja u pogledu useljavanja, iseljavanja i migracioni saldo, kao i da se sagledaju ekonomsko-socijalni, demografski i drugi činioci koji ih uslovljavaju.

2.1. Migracioni saldo u ukupnom stanovništvu Tuzle u razdoblju 1953—1981. godine

S obzirom na to da raspoložemo popisnim podacima o ukupnom stanovništvu općine Tuzla za posljednja četiri sukcesivna popisa kao i podacima o natalitetu i mortalitetu od 1953—1981. godine, utvrdili smo migracioni saldo koristeći se obrascem:

$$S = (P_2 - P_1) - (N - M)^{127}$$

u kojemu je

P_1 = ukupan broj stanovnika prema prvom popisu,

¹²⁵ Istraživanja porijekla stanovništva do sada su vršena u Bosni Posjima, Po-Selu i D. Dobrovcima. O tome vidi: Salih Kalenović, *Etnička razmještanja u selu Bosna*, ČGL, knj. X, Tuzla, 1973, 55—58, isti, *Etnička razmještanja stanovništva i naselja na prostoru porodičnog lopa «Dobrovo» — jedna studija*, ČGL, knj. XV, Tuzla, 1984, 49—54, 56—58, 60—63.

¹²⁶ Prema kazivanjima Dragice Trifkovića.

¹²⁷ Dr Dušan Brezina, *Demografski metodi i modeli*, IDN, CTR, Beograd, 1972.

P_2 = ukupan broj stanovnika prema drugom popisu,
 $N - M$ = ukupan prirodni priraštaj između prvog i drugog popisa
 (gdje N znači broj živorođenih, a M broj umrlih).

Prema izračunatim pokazateljima, u cijelom posmatranom razdoblju (vidi tabelu br. 1) opština Tuzla je imala pozitivan saldo doseljavanja, izuzimajući period 1971—1981. u kome je isti bio negativan, što znači da je u tom periodu bio veći broj emigranata od broja imigranata.

Učešće doseljenika u ukupnom porastu stanovništva u procentualnom iznosu bilo je najveće u periodu 1953—1961, a zatim se smanjivalo da bi između dva posljednja popisa zabilježilo negativan trend. Inače, u cijelom razdoblju (1953—1981) u ukupnom porastu stanovništva doseljenici učestvuju sa 22%. Svakako da je za migrante najinteresantniji grad Tuzla, pa je zbog toga ovdje i najveća koncentracija stanovništva.

Tabela br. 1. Migracioni saldo u ukupnom porastu stanovništva opštine Tuzla u periodu 1953—1981. godine

Period	Porast stanovn. broj		Migrac. saldo broj		Prirodni priraštaj broj	
	%		%		%	
1953—1961	22358	100	7159	32,0	15200	68,0
1961—1971	24854	100	6613	26,6	18241	73,4
1953—1981	61636	100	13572	22,0	48064	78,0

Samostalna izračunavanja na bazi popisnih podataka

2.2 Stanovništvo opštine Tuzla prema nekim migracionim obilježjima

Kako se raspolaže popisnim podacima o migracionim obilježjima, to će u ovom dijelu rada u najkraćim crtama biti interpretirana selektivnost migranata opštine Tuzla prema mjestu rođenja, periodu doseljavanja i tipu naselja.

Obradeni statistički podaci o rodnom kraju pružaju nam mogućnost da razvrstavamo stanovništvo na autohtono i na ono koje se selilo — migrantsko stanovništvo. Selidbeno stanovništvo može se razvrstati na lokalne migrante (druga naselja iste opštine), zatim na one iz drugih opština, a iste socijalističke republike, međurepubličke migrante kao i one koji su doselili iz inostranstva.

Podaci prema obilježju »stanuju u istom mjestu od rođenja« iz posljednja tri popisa pokazuju da najveći dio stanovništva tuzlanske opštine živi u mjestu gdje je rođeno (tabela br. 2), a od doseljenog stanovništva najbrojnije je ono koje se doselilo iz drugih opština iste Republike.

Tabela br. 2. Stanovništvo opštine Tuzla prema rodnom kraju 1961—1981.¹¹⁸

God. popisa		Ukupan broj stanov.	Od rodnja stanja u istom mjestu	Doseљeno u naselje stalnog stanovanja			
				Drugo mje- sto iste opštine	Druga opština SR BiH	Druga SR SAP	Izvan- stva
1961	broj	81236	52710	3906	17786	4232	84
	%	100	64,1	7,2	21,6	6,4	0,2
1971	broj	107293	67519	9079	24758	3515	—
	%	100	62,9	8,5	23,1	5,1	—
1981	broj	121717	71843	14382	29287	3720	99
	%	100	59,0	11,8	24,0	4,7	—

Bliže porijeklo migranata je uglavnom iz susjednih manje privredno razvijenih opštinskih područja tuzlanskog subregiona (Lopara, Kalesija, Srebrenika, Kladnja i dr.), a i drugih područja sjeveroistočne Bosne.

Za razliku od dva prethodna popisa, u popisu 1981. godine iskazano je i selidbeno stanovništvo po starosti. Prema tim pokazateljima uočljivo je da se najviše selilo muško i žensko stanovništvo starosne grupe od 20—39 godina. Isto tako uočljivo je da se više selilo žensko stanovništvo. Kod polne strukture karakteristično je da u lokalnim migracijama preovlađuju žensko stanovništvo, a na duže razdaljine viši su udjeli muškog stanovništva.¹¹⁹

Obilježje starosti kod svih migranata je naročito značano; u preseљenju preovlađuju lista stara 20—39 godina, dok sve ostale starosne grupe u preseљenju učestvuju u znatno manjem obimu. Prema istraživanjima Dr D. Brezika u našoj zemlji je izrazita selektivnost migranata prema starosti i ona u velikoj mjeri utiče na starosnu strukturu radne snage u poljoprivrednoj i nepoljoprivrednim djelatnostima.¹²⁰

Podaci o vremenskim periodima doseļavanja (tabela br. 3.) pokazuju da je najintenzivniji period doseļavanja bio između 1953—1961 (prema popisu 1961), a prema popisu 1971. godine najintenzivniji period doseļavanja bio je u vremenu od 1953—1965. godine.

118. SZS, Popis stanovništva 1961, knj. XII, Migraciona obilježja (Rezultati za naselja); SZS, Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo, knj. IX, Migraciona obilježja (Rezultati po naseljima i opštinama), Beograd, 1973; RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Doseļene stanovništvo po opštinama, Statistički bilten 93, Sarajevo, 1983.

119. Dr Dušan Brezik, naved. djelo pod 1, str. 248.

120. Isti, naved. djelo, str. 249.

Tabela br. 3. Imigrantsko stanovništvo opštine Tuzla prema periodima doseljavanja¹²¹

God. popisa	Ukupan broj doseljenih	Period doseljavanja								
		1940 i prije	1941 1945	1946 1952	1953 1957	1953 1960	1958 1961	1961 1965	1966 1969	1970 1971
1961	br. %	28796 100	4159 14,4	1619 5,6	5711 19,8	7200 25,0	— —	10107 35,0	— —	— —
1971	br. %	39016 100	3150 8,0	1244 3,2	4899 12,5	— —	10289 26,3	— 25,9	10132 15,8	6172 8,0

Prema popisu iz 1981. godine podaci o vremenskim periodima doseljavanja nešto su drugačije iskazani u odnosu na dva prethodna popisa; detaljniji su jer pružaju podatke o doseljenim od 1919. i ranije, a od 1971. godine iskazuju podatke pojedničano za svaku godinu do 1981. Isto tako podaci iz ovog popisa pružaju nam uvid o doseljenim i s obzirom na polnu strukturu, što u prethodnim popisima nije bilo. Prema ovom popisu najintenzivniji period doseljavanja na području opštine Tuzla bio je u periodu od 1966—1970. U tom periodu bilo je ukupno 1593 doseljenih stanovnika što iznosi 12,7% u odnosu na ukupno doseljeno stanovništvo.¹²²

Šteta je što u popisu iz 1981. godine nisu iskazani podaci o periodu doseljavanja po naseljima unutar opštine kao što je to iskazano popisom 1971. Bez obzira na to, može se konstatovati da je čitav poslijeratni period bio karakterističan po stalnom naseljavanju stanovništva u Tuzlu kao i naselja koja ulaze u njen opštinski teritorij. Tako su na primjer, od ukupno 71 naseljeno mjesto, koliko ih je imala tuzlanska opština, prema popisu 1971. godine najveći intenzitet doseljenih imala slijedeća naselja: Simin Han (72,2%), Miramor Novi (63,5%), Bukinje (62%), Kiseljak (60,3%), Tuzla (45,6%), Solina (43,3%) i Slavinovići (42,5%). U svim ovim naseljima najveći broj doseljenih je sa područja drugih opština, izuzimajući Slavinoviće u kojima je najveći broj doseljenih sa područja tuzlanske opštine.

Tabela br. 4. Imigrantsko stanovništvo opštine Tuzla prema tipu naselja iz kojeg se selilo¹²³

God. popisa	Ukupan broj doselj. prema obilježju «tip naselja»	Tip naselja		
		seosko	mješovito	gradsko
1961	broj %	28308 100	13685 48,3	4128 14,6
1971	broj %	39239 100	16127 41,0	8741 22,2

¹²¹ Izvor podataka kao pod II.

¹²² RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, *Finalna, etnička i migraciona obilježja. Rezultati za Republiku, Statistički bilten 114*, Sarajevo 1983.

¹²³ Izvor podataka kao pod II.

Podaci prema tipu naselja (tabela br. 4) pokazuju da su doseljenici najbrojniji iz seoskog, a zatim iz gradskog područja. Prema popisu iz 1971. godine uočljivo je smanjenje migranata iz seoskog područja, a povećanje udjela doseljenih iz mješovitih naselja, što je uzrokovano povećanjem broja ovih naselja u periodu 1961—1971. godine zbog procesa urbanizacije. Ovu pojavu ne možemo pratiti na osnovu popisnih podataka iz 1981. godine zato što je umjesto demografske uzeta pravna definicija naselja.

2.3. Dnevne migracije

Na području tuzlanske opštine veoma su intenzivne dnevne migracije. One su najintenzivnije prema gradu Tuzli koja sa svojim urbanim mehanizmom privlači radnu snagu i čake putnike. Isto tako obimne su i dnevne migracije radne snage iz grada Tuzle prema rudnicima uglja, odn. površinskim kopovima uglja i fabrikama koje se nalaze izvan uže urbane zone, a neke od njih su i na teritoriji drugih susjednih opština (Rudnik »Lukavac«, površinski kop uglja »Šikulje«, Fabrika sode u Lukavcu, Koksara, površinski kop uglja »Dubrave«, Termoelektrana »Ugljevik« i dr.).

U ovom dijelu rada prezentiraćemo podatke o dnevnim migrantima ka Tuzli i podatke o migrantima koji svakodnevno odlaze na posao iz Tuzle. Svakako, treba imati u vidu da ovim nisu obuhvaćeni svi dnevni migranti, već samo jedan dio, i to onaj koji se prevozi autobusima »Transservisa« (raspoložemo samo tim podacima). Ako se uzme u obzir da se dnevni migranti prevoze i vozom kao i drugim prevoznim sredstvima, a ima i onih koji pješače, onda je broj migranata koji svakodnevno odlaze i dolaze u Tuzlu daleko veći od onog što ćemo vidjeti iz narednih podataka.

Kretanje dnevnih migranata ka gradu Tuzli sa šireg područja opštine kao i drugih susjednih opština (Kalesija, Lopara, Živinica, Ugljevika, Srebrenika i Lukavca) vidi se iz date tabele.

Tabela br. 5. Dnevni migranti ka Tuzli prema putnim pravcima iz kojih dolaze (podaci za april 1980.)¹²⁴

Dolaze iz pravca	Broj učenika	Broj radnika	Kilometari u jednom prevozu
Podliza—Plana—Šackog Broda	413		12
Putašica—Koksara—Lukavca	724		12
Banovića i Živinica	1191		12
Kalesija—Modula—Dubrava	1165		12
Stupara i Đurđevika	388		12
Osmaka i Memića	363		12
Kiseljaka i Husina	231		12
Gornje Tuzle i Simin Hana	581		12
Sešulja—Viza—Požarnice	788		12
Obodnice—Brežaka—Doknja	761		12
Grebnice—Lipnice—Bukinja	523		12

¹²⁴ Podaci dobijeni u OOUR »Stručne službe Transservisa«.

Dolazak iz pravca	Broj učenika	Broj radnika	Kilometara u jednom pravcu
Stariji Mramora i Mramora	550	30	18
Grablj—Priluka—Šarića i sela Gračanice	344	147	26
Hrgova—Špičnice—Seobronika	368	48	41
Tučak i Priluka	127	86	38
Jasenice i Podoravlje	167	10	28
Zahirovića i Dragunje	147	6	29
Gornjih Polaca	99	13	26
Ukupno	901	215	

Navedena tabela je dosta ilustrativna ali je nepotpuna, jer nam ne pruža mogućnost da sagledamo ukupan broj dnevnih migranata koji stanuju izvan tuzlanske opštine; njihov broj mora biti daleko veći, a to se vidi iz popisa stanovništva 1981. Naime, te godine u udruženom radu na području opštine Tuzla bilo je ukupno 11616 radnika koji stanuju na teritoriji drugih opština, a od toga 9565 ili 82,3% dnevnih migranata, dakle onih koji svakodnevno putuju na posao i vraćaju se u stalno mjesto stanovanja.¹²⁵

Na osnovu podataka dobijeni u »Transservisu« o ugovorenim prevozima radnika, svakodnevno iz Tuzle odlazi na posao 1350 radnika (vidi tabelu br. 6)

Tabela br. 6. Kretanje dnevnih migranata iz Tuzle na radno mjesto¹²⁶

Putni pravci	Broj radnika
Tuzla — »Termoelektrana«	440
Tuzla — »Koksara«	450
Tuzla — »Institut«	80
Tuzla — »Dita«	140
Tuzla — Slavinovići — »Technograd«	90
Tuzla — »Metalelektrik« u Malinama	150
Ukupno	1350

Ako bi se prezentiranim podacima dodao i broj onih radnika koji putuju na posao u radnike Lipnicu, Bukinje, Mramor i Lukavac, onda bi broj dnevnih migranata koji svakodnevno idu na posao izvan Tuzle bio daleko veći. Međutim, mi nismo raspolagali tim podacima.

Iz svega izloženog zaključujemo da su dnevne migracije veoma intenzivne na teritoriji tuzlanske opštine, kao i na cijelom subregionu i da bi ih trebalo svestrano proučiti.

¹²⁵ RZS, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. *Stanovništvo i domaćinstva (uporedni podaci 1971. i 1981. za opštine)*, Statistički bilten 86, Sarajevo 1982.

¹²⁶ Podaci dobijeni u RO »Putnički saobraćaj za prevoz industrijskih radnika«.

Završna razmatranja

Tuzlansko područje je oduvijek bilo karakteristično po migracionim kretanjima koja su u prošlosti uslovljavana ekonomskim, političkim i drugim razlozima. Migraciona kretanja su bila naročito intenzivna u turskom periodu, a i kasnije.

U prošlosti Tuzla je bila uglavnom imigraciono područje; stanovništvo se doseljavalo iz raznih krajeva naše zemlje, a najviše iz Hercegovine, Crne Gore i Srbije.

Na osnovu podataka iz poslijeratnih popisa mogu se detaljno pratiti savremene migracije. U vezi s tim u radu je analiziran migracioni saldo u ukupnom stanovništvu Tuzle u razdoblju od 1953—1981, zatim stanovništvo prema rodnom kraju, periodu doseljavanja, prema tipu naselja iz kojeg se selilo, a u kraćim crtama analizirane su i dnevne migracije.

Učešće doseljenika u ukupnom porastu stanovništva u periodu 1953—1981, iznosilo je 22%. Za imigrante najinteresantnije je grad Tuzla, pa je ovdje i najveća koncentracija stanovništva.

Analiza podataka o selidbenom stanovništvu pokazuje da su doseljenici najbrojniji iz drugih opština SRBiH. Najviše se selilo muško i žensko stanovništvo starosne grupe 20—39 godina. U lokalnim migracijama više se selilo žensko stanovništvo, a na duže razdaljine obično su veći udjeli muškog stanovništva.

Podaci o vremenskim periodima doseljavanja pokazuju da je najintenzivniji period doseljavanja bio između 1953—1961 prema popisu iz 1961, a prema popisu iz 1971, najintenzivniji period doseljavanja bio je u vremenu od 1953—1965. godine.

Analiza podataka o imigrantskom stanovništvu prema tipu naselja iz kojeg se selilo pokazuje da su doseljenici najbrojniji iz seoskog područja prema popisu iz 1961, a prema popisu iz 1971, uočljivo je smanjenje migranata iz seoskog područja, a povećanje udjela doseljenih iz mješovitih naselja, što je uzrokovano povećanjem broja ovih naselja u periodu 1961—1971 zbog procesa urbanizacije.

Dnevne migracije nisu detaljno proučene. Na osnovu nekih pokazatelja, uočljivo je da su one intenzivne prema gradu Tuzli koja svojim složenim urbanim mehanizmom privlači radnu snagu i dake putnike. Takođe, intenzivne su i dnevne migracije radne snage iz grada Tuzle prema rudnicima uglja i fabrikama koje se nalaze izvan uže urbane zone, a neke od njih su locirane i na teritoriji drugih susjednih opština.

MIGRATION OF THE POPULATION OF TUZLA

Summary

The territory of Tuzla has always had characteristic of migration movements which, in the past, were caused by economical, political and other reasons. Migration movements were especially intensive during the Turkish period as well as in the time after.

In the past Tuzla was mainly immigration area; people from various parts of our country settled it, mostly from Herzegovina, Montenegro and Serbia. On the basis of the data of the post-war population registers we can, in detail, follow the contemporary migrations. In connection with that this job analyzed migration balance of the entire population of Tuzla between 1953—1981, then the population toward the homeland, period of settling, by the type settlement they were coming from, as well as the daily migrations that were analysed in brief.

The immigrants participated with 22% in the total increasing of population between 1953—1981. Tuzla is the most interesting town for immigrants so it has the greatest concentration of the population.

Analysis of the facts of the moving population showed that the most of the immigrants were from other communes of the SR Bosnia and Herzegovina. The greatest number of them were the immigrants, males and females between 20—39 year of age. There was more moving among females in the local migration while the males greatly migrated in long distances.

According to the population register from 1961 the most intensive period of inhabiting was between 1953—1961, but the register from 1971 showed that the most rapid inhabiting growth was between 1953—1965.

Analysis of the facts of the immigrants toward the type of the settlement they were coming from showed that most of them were from the rural regions in accordance with the register from 1961, while the 1971 population register noticed the decreasing of the migrants from the rural regions and increasing number of the inhabitants of the mixed settlements that was caused by the process of urbanization and increasing number of these settlements in the period of 1961—1971.

Daily migration haven't been studied in detail. On the basis of some indexes it is noticed that they are intensive toward the town of Tuzla which by its complex urbane mechanism attracts working people and students travelers.

There are, also, intensities of daily migrations of the working people from the town of Tuzla toward the coal mines and factories that are settled out of the closer urbane area and some of them are located on the territories of other neighboring communes as well.

Translation
Milan Mihajlović

V

ETNOLOŠKA RAZMATRANJA NASELJA I STANOVNIŠTVA NA PROSTORU POVRŠINSKOG KOPA „DUBRAVE“ — JUŽNA SINKLINALA*

Uvod

Od oslobođenja zemlje do danas u tuzlanskom subregionu, kao i širom naše socijalističke zajednice, izvode se veliki investicioni i građevinski poduhvati koji su često uzrok izmještanju naselja ili njihovih dijelova i preseljenju stanovništva. Da bi uspješno bio obavljen ovaj posao, neophodno je angažovati i etnologe da prouče osnovne odlike stanovništva i naselja. Ovakva proučavanja su višestruko značajna, jer daju presjek osnovnih etnoloških karakteristika i njihovih ubrzanih promjena, a mogu poslužiti investitoru i u izboru lokacije za naselje koje se izmješta.

Zahvaljujući razumijevanju i shvatanju potreba ovakvih istraživanja, Radna organizacija Rudnici lignita Kreka prva je u ovom industrijskom bazenu angažovala Muzej istočne Bosne u Tuzli da izvrši terenska istraživanja i izradi elaborat *„Arheološka i etnološka razmatranja naselja i stanovništva na prostoru površinskog kopa „Dubrave“ — Južna sinklinala“*.

Etnološka istraživanja su vršena na području Donjih Dubrava, Gornjih Dubrava (zaselak Perići), Donjem i Gornjem Par-Selu i Gornjim i Donjim Pascima (vidi kartu područja). Ova naselja smo izabrali u dogovoru sa dipl. inženjerom rudarstva Basrijom Redžepagićem, koji je određen od strane radne organizacije da kontaktira sa izvršiocom posla u toku terensko-istraživačkih radova i izrade elaborata.¹²⁷

U okviru razmatranja ispitivanih naselja i stanovništva, u elaboratu su date njihove osnovne antropogeografske i etnološke karakteristike: geografski položaj i fizičko-geografske odlike, ime naselja, starost i tip, porijeklo stanovništva, groblja, tradicionalno narodno privređivanje (zemljoradnja, stočarstvo, voćarstvo), vodenice, zanatstvo, starijska arhitektura, vodosnabdijevanje, narodna nošnja i dr. Osim toga, analizirane su i neke demografske i socio-ekonomske karakteristike stanovništva radi potpunijeg razumijevanja etnografskih činjenica i njihovih ubrzanih promjena.

* Rad je objavljen u časopisu „Članci i građa za kulturnu istoriju sjeveroistočne Bosne“ (u daljem tekstu ČIG), Tuzla 1984, knjiga XV.

127 Terensko-istraživački radovi su obavljani u toku 1982. i 1983. godine. Kasnije su vršena dopunska istraživanja radi provjere i dopune prikupljenih podataka, te je na osnovu toga nastao ovaj rad.

Donje Dubrave

a) Geografski položaj i fizičko-geografske karakteristike

Ovo naselje nalazi se jugoistočno od Tuzle na udaljenosti oko 12 km. Na istoku se graniči s Gornjim Dubravama, a granicu čini potok Velakovica (ovako ga nazivaju mještani, dok je u topografskim kartama 1:50.000 označen kao Velikovac). Ovaj potok se ulijeva u Jelaču, a Jelača u Spreču. Velakovica izvire u Čalmašima. Sjevernu granicu Donjih Dubrava čini atar sela Vršana, a na zapadu se graniči sa Par-Selom. Granicu čini potok Vršanka. Ona nastaje od tri izvora koji izviru ispod Vršana, a nazivaju se Krčana, Majdan i Jelica. Vršanka se, kako i Velakovica, ulijeva u Spreču. Na jugu teritoriji ovog naselja pripada dio Sprečanskog polja.

U geomorfološkom pogledu teren se blago uzdiže od Sprečanskog polja ka sjeveru, a naročito je to uočljivo kad se krene na sjever od asfaltne saobraćajnice koja povezuje Tuzlu, Živinice, Kalesiju i Zvornik. Nadmorska visina se kreće od 213 m (uz samu Spreču) do 396 m (sjeverno od zaseoka Milića).

Klima je ovdje u osnovi umjerenokontinentalna, što se može konstatovati i za ostala naselja ispitivanog područja. U mikroklimatskom pogledu ova naselja, iako su jedno do drugog, međusobno se razlikuju, na što nas upućuje činjenica o nejednakoj rasprostranjenosti šljiva, jabuka i ostalog srednjoevropskog voća koje se uzgaja na ovom području.¹²⁸

b) Starost naselja i tip

O kontinuitetu nastanjenosti na području Donjih Dubrava nemamo podataka, jer do sada nisu pronađeni arheološki lokaliteti koji bi nas o tome nešto više obavijestili. Takođe, ne postoje ni karakteristični toponimi koji bi približe ukazivali na starost naselja, izuzev što postoje štura saopštenja dvojice starijih kazivača o tome kako su se ranije izoravala «kao neka ognjišta». Sve ovo nam govori da bi ovo područje trebalo što detaljnije izrekognoscirati s arheološkog gledišta.

Koliko je staro ovo ime naselja, nije nam poznato, ali je sasvim sigurno da riječ dub na širem području Jugoslavije označava šumu,¹²⁹ što znači da je nekada ovdje bila rasprostranjena hrastova ili cerova šuma. Ovakva šuma se može i danas vidjeti, uglavnom u vidu enklava, a okolo je ziratno zemljište, što znači da su Donje Dubrave nastale na krčevinama.

Prema dr A. Handžiću, Dubrave se pominju u prvoj polovini XVI vijeka kao jedno od 12 sela u nahiji Spreči, koju su gotovo u cjelini naselili Vlasi.¹³⁰

¹²⁸ Od voća je najzastupljenije šljiva i to u pobrda koje se blago diže od Sprečkog polja na sjever. Voćem su posebno bogati zaseoci Milići i Petrovići i u Gornjim Dubravama Perići.

¹²⁹ O značenju riječi *dub* i *dubrava* vidi detaljnije: «Srpski riječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima». Treće državno izdanje, ispravljeno i umnoženo, Biograd, 1898, str. 148.

¹³⁰ DR. ADEM HANDŽIĆ, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, «Srjetlost», Sarajevo, 1975, str. 106.

Prema teritoriji Donje Dubrave su dosta veliko naselje sa dosta razbacanih zaselaka. U osnovi ono pripada starovlaškom tipu.¹³¹ U novije vrijeme uočljiva je tendencija izmještanja kuća i s jedne i s druge strane asfaltne saobraćajnice Tuzla — Zvornik. Kuće su građene i duž seoskih puteva koji povezuju zaseoke s pomenutom asfaltnom saobraćajnicom.

U ovom naselju postoje slijedeći zaseoci (mahale): *Markelići, Gajevići, Ilići, Dulabići, Petrovići* (T. 1, 1, 2), *Đirkovići, Milići, Odžak, Selimi, Šabići, Hadžići i Šijvići*. Ranije su se zaseoci Petrovići i Milići jednim imenom nazivali *Gornja Ma'la* (*Gornja Mahala*). Taj naziv čuje se još kod starijih ljudi i takav je unesen i u sekcijske karte.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

Donje Dubrave su, po teritoriji i po broju stanovnika, dosta veliko naselje. Ovo je najveće naselje ispitivanog područja, a prema podacima iz 1981. godine ovdje je bilo ukupno 2.459 stanovnika.¹³²

Žitelji su po nacionalnom sastavu Muslimani i Hrvati.

Tradicija o porijeklu se sasvim slabo održala; samo su neki stariji kazivači nešto više znali reći o porijeklu svoje porodice, a manje o drugima u selu. Stoga je ovaj dio posla bio veoma otežan, a poteškoću je prčinjavao i nedostatak bilo kakvih detaljnijih informacija iz literature.

Interesantno je pomenuti da se u narodu ovog područja održala legenda kako su nekada ovdje živjeli Grci, a poslije njih Mađari, te da ih je glad i kuga otjerala. Tako u zaseoku Milići priča se kako su ovdje nekada živjeli Grci i da su se iselili zbog gladi («Gluvo bilo, nije ništa niklo, jeli žive od paprati i jasenovu koru»). U zaseoku Perićima¹³³ priča se kako je ovdje bila mađarska crkva, a nalazila se na njivi koja je danas vlasništvo Salke Ibrahimovića.

Izgleda da je očuvano predanje da su na područje cijele sjeveroistočne Bosne nekada živjeli Mađari, što se može čuti prilikom naših terensko-istraživačkih radova u širem području ovog regiona. Ovu konstataciju za područje Majevice iznosi dr Mil. S. Filipović.¹³⁴

Od muslimanskih porodica danas u ovom naselju žive: *Salihbegovići, Hajdarbegovići, Ahmeibegovići, Isabegovići, Omazići, Baralići, Ramići, Nudići, Šijvići, Šabići, Imđirovići, Dropići, Bećirovići, Hadžići, Mujčinovići, Avdići, Brkići, Jašarevići* i drugi.

131 JOVAN CVEJČ, *Balkansko poluostrvo i Južnoslovenske zemlje*, knj. I, Beograd, 1922, str. 322.

132 RZS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove po naseljima*, Sarajevo, 1982. godine.

133 U naša razmatranja uključujemo i zaselak Perići koji se nalazi neposredno uz površinski kop, a teritorijalno pripada Gornjim Dubravama.

134 MILENKO S. FILIPOVIĆ, *Majevice i okolnim oblašima na etničkoj prilogi i etničkoj osobi majevičkih Srba*, ANU BiH, *Djela*, knj. XXXIV, *Odgođene društvene nauke*, knj. 19, Sarajevo, 1969, str. 15.

Salihbegovići (2 k, 1 k, 13 — 14 k)¹³⁵ su bližim porijeklom iz Durdevika, a doselili su se prije 250 godina; predak ove porodice, Salihbeg, došao je ovdje na dajidžino (ujakovo) imanje.¹³⁶

O porijeklu *Hajdarbegovića* nismo ništa pouzdano doznali, izuzev da su ovdje bili nastanjeni i 1860. godine, a da li su tu bili i ranije, ne zna se. Prema saopštenju starijih kazivača, ovaj rod je »bliža familija« sa Begzadićima¹³⁷ iz Skočića.

Takođe nismo ništa saznali ni o porijeklu porodice *Ahmetbegovića* (1 k, 2 k, 8 k).

Isabegovići (1 k, 1 k, 3 k) su iz Donjih Rainaca; predak ove porodice Ibrahimbeg Isabegović doselio je 1905. godine »na ženevinu«, ženino imanje.

Omazići (1 k, 1 k, 2 k) su iz Turle, a naselili su se na imanje Mahmutbega Dubravića.

Baralići (—, 1 k, 4 k) su porijeklom iz Travnika ili Zenice? Prije drugog svjetskog rata odje su se nastanila dva brata, bili su učitelji, i tu su i ostali.

Ramići (2 k, 2 k, 5 — 6 k) su porijeklom iz Užica, a doselili su se ovdje oko 1860. godine, dakle u vrijeme migracija muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu¹³⁸

Hukići (1 k, 1 k, 4 — 5 k) su takođe porijeklom iz Užica, a doselili su se kad i Ramići.

Šjivci su, prema kazivanjima, iz Mađarske, a ovdje su se doselili prije 260 godina, a možda i prije 270 godina. Dakle, ova porodica se doselila oko 1722. ili 1712. godine, a upravo u to vrijeme vodili su se austro-turski ratovi, o čemu nam govore i istorijski dokumenti.¹³⁹

Šabići (7 — 8 k, 15 k, —) su dosta stara porodica, ali se ne zna odakle je doselila.

Imširovići (2 k, 2 k, 16 k) vode porijeklo od Šabića, a »prepisali su se u ovo današnje prezime« za vrijeme austrougarske uprave.

Dropići (5 k, oko 5 k, oko 10 k) su se, prema kazivanjima, odnekud doseli, ali se ne zna kada je to bilo i odakle su.

Beširovići (5 — 6 k, 5 — 6 k, 12 — 15 k), prema saopštenjima kazivača, ovdje su nastanjeni prije 200 godina; priča se kako su ovdje odnekud došli čovjek i žena i »izrodili familiju«.

135 Pri razmatranju porijekla stanovništva navod ćemo u zagradi broj kuća u austrougarskom periodu između dva svjetska rata i danas. Ove podatke smo prikupili na terenu od starijih kazivača, a mjestimično su takvi podaci izostali.

136 Dajidža Salihbegov se zvao Salihbeg Dubravić.

137 O porijeklu Begzadića vidi: Š. KULENOVIĆ, *Naseља i porijeklo stanovništva u dijelu završnog Podrinja*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XIV, Tuzla, 1982, str. 157.

138 O migracijama muslimanskog stanovništva u sjeveroistočnu Bosnu vidi: Š. HODŽIĆ, *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788 i 1862. godine*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. II, Tuzla, 1958, str. 65 i 143.

139 ŠABAN HODŽIĆ, *Navedeno djelo*, str. 65.

Hadžići (oko 10 k, oko 10 k, oko 20 k) su uvijek bili »jaka familija«, brojna. Ne zna se odakle su porijeklom.

Mujčinovići (3 k, 3 k, 4 — 5 k) su »stariji« od Hadžića i Šabića, ali se takođe ne zna o njihovom porijeklu.

Avdići (1 k, 1 k, oko 10 k) su bližim porijeklom iz zaseoka Črva (Vukovije); predak ove porodice bio je hodža i ovdje se nastanio oko 1889. godine.

Brkići (3 — k, 3 — 4 k, 5 — 6 k) se »odavno ovdje spominju«, ali nismo ništa doznali o njihovom porijeklu.

Jašarevići (2 k, 2 k, 4 — 5 k) su porijeklom iz Hercegovine, ranije su ih zvali Here, ali se ne zna kada su se ovdje doselili.

Zukići (3 k, 2 k, 1 k), prema saopštenju jednih kazivača, »najstarija« su familija u Donjim Dubravama. Danas je ona skoro »zamrla«.

O *Halilovićima* (2 k, 3 — 4 k, 4 — 5 k), *Pašićima* (1 k, 2 k, 5 — 6 k) i *Omerčićima* (2 k, 2 k, 6 k) nismo mogli ništa doznati odakle su.

Za *Mustafiće* (3 k, 7 k, 25 k) se takođe ne zna odakle su, ali se održala tradicija da su se ovdje »šukundjedi doselili«.¹⁴⁰

Porodica *Kalajevac* (2 k, 2 k, 7 — 8 k) se doselila iz Kalajeva (selo kod Plana). Ovremenu doseljavanja se ne zna.

Bećirovići (2 k danas) su iz Pasaca. Ovdje je prije tridesetak godina došao čovjek iz pomenutog naselja, oženio se i tu ostao.

Planići (1 k danas) su ovdje od prije desetak godina, a porijeklom su iz Lukavice (SO-e Živinice).

O porijeklu hrvatskog stanovništva u Donjim Dubravama počecemo od onih porodica čije se kuće nalaze uz samo raskršće puta Tuzla — Zvornik i Živinice — Zvornik, zatim o porodicama nastanjenim duž desne i lijeve strane seoskog puta koji od raskršća vodi na sjeveroistok ka zaseocima Dulabići, Petrovići, Milići, i dalje do iznad kote 339 u čijoj je neposrednoj blizini i površinski kop.

Do sada najraniji pomen o katoličkim porodicama možemo naći u Dragičevićevom izvještaju iz 1743. godine, a objavio ga je Luka Daković.¹⁴¹ Prema ovom izvoru u Dubravama su evidentirane ove porodice: Batinica, Čusto (Chiusto), Kovačevići, Tomići i Varešlije.¹⁴²

Danas u Donjim Dubravama žive slijejedeće hrvatske porodice: *Markelići*, *Antunovići*, *Miškovići*, *Ilići*, *Krajevići*, *Jakići*, *Mišići*, *Duvnjaci*, *Perići*, *Dulabići*, *Grgići*, *Mandići*, *Stjepići*, *Petrovići*, *Tomići*, *Nikići*, *Tadići*, *Divkovići*, *Milići*, *Peranovići*, *Ventići*, *Božići* i drugi.

¹⁴⁰ Ovo mi je saopštio Mujaga Mustafić, rođen 1900. Ispričao mi je kako je od starijih čuo da su nekada Donje Dubrave bile naseljene, a onda su došla tri čovjeka koji su »kamilem« (šiburkom) donajluk (imetak) dijelili. Navodno, ta tri čovjeka bili su preci današnjih Mustafića, Brkića i Salihbegovića, pa su to »najstarije« porodice u ovom naselju.

¹⁴¹ LUKA DAKOVIĆ, *Prilogi za demografiju i onomastičku građu Bosne i Hercegovine* (I) (na osnovu popisa katoličkog stanovništva iz 1743. godine), ANU BiH, Grada, knj. XIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1979. godina.

¹⁴² Isto, str. 139, 158, 164, 242, 246.

Markelići (4 k, 6 k, 8 k) su se, prema saopštenju Ante Markelića, ranije prezivali Popovići, a onda su se »predjeli« u ovo današnje prezime. Predak im je doselio iz Dalmacije za vrijeme turske uprave, ali se ne zna kada je to bilo. Prema kazivanjima, doseljeni predak je imao pet sinova, a kad su odrasli, podijeli su očevo imanje i jedan od njih je otišao u Par-Selo i od njega su Markelići u tom naselju.

Markel(j)ići se spominju u Dubravama i Paoč-Selu (Par-Selu) oko 1800, odnosno 1850. godine.¹⁴³

Antunovići (2 k, 3 k, 12 k) ne znaju o svom porijeklu, ali znaju da su se prije šezdesetak godina prezivali Pejanovići. Prema istorijskim dokumentima, Antunovići se pominju u Donjim Dubravama oko 1800, odnosno 1850. godine,¹⁴⁴ a ne navode se Pejanovići.

Miskovići (3 k danas) su se doselili iz Pasaca oko 1953. godine. Ova porodica je evidentirana oko 1800. godine u Pascima i Paoč-Selu (Par-Selu).¹⁴⁵

Duvnjaci (2 k danas) su se doselili poslije drugog svjetskog rata iz Pasaca, a u ovom naselju pominju se i 1800. godine.¹⁴⁶ Njihovo dalje porijeklo bi možda moglo biti iz Duvna.

Ilići (2 k, 4 k, 11 k) ne znaju ništa određeno kazati o svom porijeklu. Moguće je da su rodom iz Hercegovine, jer se u crkvenim knjigama vode kao Ilići — Šimići — Neretjakovići.¹⁴⁷

Kraljevići (1 k, 2 k, 4 k) su se ranije prezivali Čosići, a u ovom naselju pominju se 1800. odnosno 1850. godine. I danas se u gruntovnim knjigama vode kao Čosići. Nije se održala tradicija o porijeklu.

Jakići (5 — 6 k danas), prema kazivanjima, porijeklom su iz Slavinovićima, a ovdje su od 1910. godine; predak im se naselio na »ženevinu«, ženino imanje. Ova porodica je evidentirana 1900. godine u Slavinovićima.¹⁴⁸ Međutim, Jakići su evidentirani u Dubravama 1868. godine,¹⁴⁹ pa je moguće da tradicija o porijeklu nije tačna ili je bio neki drugi rod sa ovim istim prezimenom.

Mitići (2 k danas) su ovdje od 1949. godine; jedan član ove porodice naselio se ovdje na »ženevinu«. Bližim porijeklom su iz Pasaca.

Perići (2 k danas) su doselili iz zaseoka Perića poslije drugog svjetskog rata. U našim prethodnim razmatranjima rekli smo da ćemo obuhvatiti i zaselak Perića, iako on teritorijalno pripada Gornjim Dubravama. U ovom zaseoku nastanjene su porodice sa istoimenim prezimenom, a zovu ih

143 Obitelji tuzlanskih župa (interni materijal, isampan pisaćom mašinom, čuva se u Muzeju istočne Bosne). Ova materijal je sakupio i uredio Japuk Ambrozije Benković.

144 Isto.

145 Isto.

146 Isto.

147 Na osnovu pretpostavku upućuje podatak iz knjige »Statua animarum«, koja se čuva u Župskom uredu u Moravčanima, u kojoj je prvi upisani član ove porodice Ivo Ilić-Šimić-Neretjaković, rođen 1840. godine.

148 Izvor podataka kao pod 16.

149 »Statua animarum«.

još i Ere. Porijeklom su iz Hercegovine, ali se ne zna kada su se ovdje doselili i iz kojeg su mjesta. Prema očuvanoj tradiciji, u matici su se prezivali Lasići. Biće da se predak ovog roda još kao dječak ovdje doselio, a to je, prema kazivanjima, moglo biti oko 1830. godine.¹⁵⁰

Danas u ovom zaseoku ima 13 kuća Perića, prije drugog svjetskog rata bile su 3 kuće, a za vrijeme austrougarske i turske uprave bila je samo jedna kuća.

Dulabići (7 k, oko 13 k, oko 15 k), prema starijim kazivačima, porijeklom su iz Doknja ili Grabovice? Moglo bi biti da su porijeklom iz Doknja, jer se porodica sa ovakvim prezimenom u tom naselju pominje 1800, odnosno 1850. godine.¹⁵¹

Grgići (3 k, 3 k, 9 k) ne znaju odakle su porijeklom. Ivo Grgić, rođen 1901. godine, saopštio nam je kako mu se ovdje djed rodio, a nakon pre-računavanja utvrdili smo da je to moglo biti oko 1830. godine. Prema istorijskim dokumentima, ova porodica se ovdje spominje 1800. godine.¹⁵²

Mandići (1 k, 2 k, 3 k) ne znaju o svom porijeklu, ali nam je Stjepan Mandić, rođen 1911. godine, saopštio da mu se ovdje pradjed odnekud doselio. Moguće je da su Mandići porijeklom iz Hercegovine, jer se u crkvenim knjigama vode kao Mandići — Neretljakovići.¹⁵³

O porijeklu *Stijepića* (2 k, 2 k, 6 k) nismo mogli ništa određenije saznati, izuzev da su rodaci sa Grgićima, a i u crkvenim knjigama jedno vrijeme vodili su se kao Grgići — Stijepići.

Petrovići (6 k, 5 k, 12 k) su porijeklom iz Hercegovine. Prema očuvanoj tradiciji, ovdje su se doselila tri brata.¹⁵⁴ Vrijeme doseljavanja ovog roda moglo bi biti oko 1768. godine, a možda i ranije, jer se te godine pominju 2 kuće Petrovića.¹⁵⁵

Tomčić (4 k danas) su prema očuvanoj tradiciji porijeklom iz Hercegovine, ali se ne zna vrijeme doseljenja i mjesto odakle su.

Nikići (1 k, 3 k, 6 k) ne znaju o svom porijeklu. Utvrdili smo da su se 1844. godine u crkvenim knjigama vodili kao Mutapčići — Nikići.

O porijeklu *Tadića* (2 k, 4 k, 2 k) nismo mogli ništa određenije doznati jer nismo naišli na kazivača koji bi o tome nešto znao. Ako su ovi Tadići rodaci sa prezimenjancima u Par-Selu i Pascima, onda su oni porijeklom iz Kreševa.

Divkovići (1 k, 2 k, 3 k), prema kazivanjima Mije Divkovića, rođenog 1911. godine, porijeklom su iz Granovine (područje Pasaca). Djed mu je ovdje došao »na ženevina«, »ud'o se« oko 1850. godine.

¹⁵⁰ Ovo mi je saopštio Jaro Perić, rođen 1913. godine. Prema njegovim kazivanjima, doseljeni predak je bio u najmu kod begova Redžića iz Gornjih Dubrava. Beg mu je dao zemlju »na trošinu«, a kasnije je tu zemlju otuđio.

¹⁵¹ Izvor podataka kao pod 16.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ »Status animarum«.

¹⁵⁴ Prema kazivanjima Mato Petrovića, rođenog 1911. godine.

¹⁵⁵ Izvor podataka kao pod 16.

Milići (3 k, 8 k, oko 24 k) su, prema tradiciji, porijeklom iz Hercegovine, ali se ne zna vrijeme doseljavanja. Prema kazivanjima, ranije su se prezivali Josići, a i danas se tako vode u crkvenim knjigama. Ovo današnje prezime dobili su po jednom od predaka koji se zvao Milo. U Dubravama se Josići pominju 1800. odnosno 1850. godine.¹²⁶

Peranovići (2 k danas) nastanjeni su u Milićima, a doselili su iz Perića; tamo ih je bilo 3 kuće, od kojih su se dvojica domaćina naselila u Milićima, a jedan je odselio u Kolovrat.

Domaćin porodice *Ventića* (1 k danas) prije 40 godina oženio se iz ovog sela i tu ostao, a porijeklom je iz Slavinovića. Ova porodica je evidentirana u Slavinovićima još 1800. odnosno 1850. godine.¹²⁷

Kad je riječ o porijeklu današnjeg stanovništva u Donjim Dubravama, treba konstatovati da je ono relativno mlado, a to je uglavnom karakteristično i za ostalo ispitivano područje.

Može se zaključiti da je stanovništvo u ovo područje doseljavalo, a i odseljavalo kroz čitav turski period, što nam potvrđuju i neki historijski izvori. U našim ranijim razmatranjima rekli smo da je ovo područje u prvoj polovini XVI vijeka bilo naseljeno Vlasima. Prema A. Handžiću, proces islamizacije Vlaha bio je najveći u trećem deceniju XVI vijeka. Tako se u selu Dubravama (Spreča) pominje primućur «novi musliman» Džafer, sin Abdulahov, koji je u svom domaćinstvu imao 9 odraslih muških članova od kojih su sedmorica bili kršćani.¹²⁸ Šta je bilo kasnije sa ovim islamiziranim stanovništvom, mi to ne znamo. Da li je ono kasnije, uporedo sa turskim osvajanjima preko Save, selilo odavde u te krajeve, pa se opet vraćalo za vrijeme bečkog rata koji su Turci vodili 1683 — 1699, kada su izgubili Ugarsku i Slavoniju, o tome nemamo pouzdanih podataka. Kada su se prilike stabilizovale i kada je granica bila nešto južnije od Save, u periodu 1718 — 1739. godine, svakako da se i tada muslimansko stanovništvo ponovo vraćalo. Konkretni primjer za to su i neke porodice u Donjim Dubravama. Možda su i neke druge porodice u to vrijeme migrirale iz prekosavskih krajeva, ali se o tome nije održala tradicija.

Šta je bilo sa starijim slojem katolika, mi o tome takođe ne znamo detalje. Sasvim je moguće da se i odavde dobar dio ovog stanovništva iselo u Slavoniju i Bačku, o čemu nam govore historijske činjenice. Migraciona kretanja katolika iz Bosne i Hercegovine krajem XVII i početkom XVIII vijeka bila su znatna i obimna. U vezi s tim Luka Đaković navodi da je u tuzlanskom kraju od Krivaje do Save bilo 1675. godine četiri franjevačka samostana, 12 katoličkih župa i preko 32.000 katolika.¹²⁹ Prema istom autoru, u ovom kraju je 1708. godine zatečen samo jedan samostan, i to onaj u Tuzli, a bio je nenastanjen. Tada je u ovom području bila samo jedna župa sa oko stotinu katoličkih porodica.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ DR A. HANDŽIĆ, *Navodeno djelo*, str. 128.

¹²⁹ LUKA ĐAKOVIĆ, *Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine u XVIII vijeka — u svjetlu nepoznatih podataka*, *Jugoslavenski historijski časopis*, broj 4, 1978. str. 160.

Par-Selo

a) Položaj i fizičko-geografske odlike

Ovo naselje nalazi se južno od Tuzle na udaljenosti oko 10 kilometara. Pripada teritoriji opštine Tuzla (Gornje Par-Selo), a granično je područje sa živiničkom opštinom (Donje Par-Selo). Sa istoka i juga graniči se sa D. Dubravama, a sa zapada i juga s Pascima. Granicu sa Orašjem čini potok Rječica, a sa Pascima rječica Lješnica koja izvire ispod Ilinčice.

U geomorfološkom pogledu ovo je brežuljkasto područje, a nadmorska visina se kreće od 236 do 319 metara.

Klima je ovdje u osnovi umjerenokontinentalna, kao i u susjednim Dubravama.

Par-Selo je dobro povezano, kako unutar samih zaselaka tako i sa Tuzlom, Živinicama i Kalesijom, jer ovuda prolazi asfaltna saobraćajnica koja povezuje Tuzlu sa Zvornikom i Živinicama. Zaseoci su međusobno dobro povezani lokalnim putevima, a glavna seoska saobraćajnica je ona koja ide od Pijeska na sjever, te povezuje dosta zaselaka i završava se u Čajićima, najudaljenijem zaseoku Par-Sela.

b) Ime, starost naselja i tip

Po teritoriji ovo je dosta veliko naselje kao što su i Donje Dubrave. Naselje se dijeli na Gornje i Donje Par-Selo. Otkuda ovakav naziv nije nam poznat, niti se u narodu održala tradicija. Prema istorijskim dokumentima još u XVI vijeku ovo je bilo srednje naseljeno mjesto, a u XVIII vijeku pominje se kao Paoč-Selo.¹⁶² Na osnovu toga naziva A. Benković pretpostavlja da su se katolici iz sela Tuholja preselili ovdje a ovo potkrepljuje činjenicom da južno od Tuholja (Živinice) postoji brdo Pauč, ispod koga leži selo Podpauč, a sjeverozapadno selo Pauč.¹⁶³ Sasvim je, dakle, moguće da se ovaj naziv sobom donijeli katolici migranti iz sela Tuholja i dali ga novom prebivalištu.

O nastanjenosti u ovom području prije dolaska Turaka ponešto znamo na osnovu arheoloških nalaza iz praistorije, a možda i kasnijih perioda. Na osnovu saopštenja starijih kazivača, doznali smo da se na lokalitetu Gradina, koja je vlasništvo Ante Krešića, izoravalo keramičko posude, tj. dijelovi posuda, a otkriven je i subozid. Osim toga, južno od ovog lokaliteta, na njivi zvanoj Krčevina, izorana je sjekira.

Prilikom terensko-istraživačkog rata u ovom području nismo naišli na stečke, izuzev što možda jedan postoji u groblju. Prema saopštenju mještana »taj kamen« se nalazi u neposrednoj blizini rimokatoličke kapele. U vezi s tim očuvana je legenda kako ga je na glavi donijela sestra bratu, a usput je plela.

¹⁶² DR A. HANDŽIĆ, *Navedeno djelo*, str. 300.

¹⁶³ AMBROZIJE BENKOVIĆ, *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike*, Županja — Dakovo, 1971, str. 158.

Današnje naselje ima dosta zaselaka i u osnovi ono pripada starovlaškom tipu. U Gornjem Par-Selu postoje slijedeći zaseoci: Filipovići, Tadići, Markelići, Divkovići, Krešići, Mijatovići, Tomići i Čajići. Kuće su poredane proizvoljno duž seoskih puteva, ili u njihovoj neposrednoj blizini, kao i duž asfaltna saobraćajnice. U novije vrijeme uočljivo je izmještanje kuća duž seoskih puteva i asfaltnog puta.

Donje Par-Selo se nalazi u dolini Spreče; to je novije naselje izgrađeno uglavnom poslije drugog svjetskog rata. Ono se drugačije zove Spreča. Ovo naselje se na jugu graniči rijekom Sprečom, na zapadu Lješnicom i na istoku poljoprivrednim dobrom »Dubrave«.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

Prema broju stanovnika Par-Selo je znatno manje od Donjih Dubrava. Po popisnim podacima iz 1981. godine u ovom naselju je bilo ukupno 1.203 stanovnika; od toga u Gornjem Par-Selu 787 i u Par-Selu Donjem 416 stanovnika.¹⁶⁴

Danas ovdje uglavnom žive Hrvati.

I ovdje, kao i u Donjim Dubravama, mogu se čuti priče kako su ovdje nekada živjeli Grci i Mađari. Prisutne su, takođe, priče o kugi i »kućnim grobovima«. Prilikom naših istraživanja naišli smo na nekoliko takvih grobova koje narod s posebnim pijetetom čuva (ogradaeni su).

Prve pisane informacije o stanovništvu u ovom naselju dostupne su nam iz turskih deftera iz kojih saznajemo da je od 1533. do 1548. godine prirast stanovništva bio normalan, dok je u drugoj polovini vijeka opao. U prvoj polovini XVI vijeka ovdje je bilo 5 muslimanskih domova, a početkom XVII vijeka pominje se samo jedna muslimanska baština.¹⁶⁵ Pojavu opadanja stanovništva u ovom naselju A. Handžić dovodi u vezu sa iseljavanjem domaćinstava u kasabu. Isti autor ukazuje na porijeklo tog stanovništva i navodi kako je Vukadinovu baštinu držao Husein, sin Abdulahov, te se može zaključiti da je on bio sin Vukadinov, a navodi i jednu kršćansku baštinu koju je držao Husein, sin Bogdanov.¹⁶⁶

Tradicija o porijeklu sadašnjeg stanovništva nije dovoljno očuvana osim za neke rodove. Mnogi rodovi, u to smo se uvjerali prilikom terenskoistraživačkog rada, nagađaju o svom porijeklu.

U Gornjem i Donjem Par-Selu danas žive slijedeće porodice: Krešići, Mijatovići, Markelići, Filipovići, Tadići, Divkovići, Čajići, Mišići, Jokići, Pranjići, Dalabići, Boškovići, Perići i dr.

Krešići (oko 13 k, 30 k, 30 k) su veliki rod. Međusobno su svi rodaci, a između sebe se još ne udaju i ne žene. Postoje »tri loze« ovog roda: Krešići zvani Marići, Krešići zvani Marići i Krešići. Prema ljubar-

164 RZS, Popis stanovništva i stanova 1981. godine, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove po naseljima, Sarajevo, 1982. godine.

165 DR A. HANDŽIĆ, Navedeno djelo, str. 301.

166 Isti, Navedeno djelo, str. 300.

nom saopštenju Ante Krešića, rođenog 1909. godine, ovaj rod se doselio iz Kreševa (po tome i prezime), ali se nije očuvala tradicija kada je to bilo. Prema istom karivaču, pretpostavlja se da su Krešići zvani Matići od druge dvije «loze» ovog roda. Na osnovu istorijskih dokumenata iz 1743. godine vidi se da Krešića u to vrijeme nije bilo ovdje. Te godine u Paoč-Selu (Par-Selu) evidentirane su slijedeće porodice: Bargnich (možda Brnjići), Kovačevići, Franići, Pavkovići, Filipov (ić), Podglavac i Stojan(ović) (Stojan).¹⁶⁷

U vremenu 1800—1850. Krešići se pominju u Pascima i Živinicama, što znači da su se negdje s početka 19. stoljeća doselili, a možda i nešto ranije.

O porijeklu *Mijatovića* (3 k, 3 k, 10-tak k) nismo mogli ništa određenije saznati; možda vode porijeklo od Divkovića-Mijatovića, koji se ovako vode u crkvenim knjigama oko 1824. godine.

Markelići (5, k, 5 k, 10 k) su rođaci sa Markelićima u Donjim Dubravama, a o njihovom porijeklu rekli smo ranije.

Filipovići (9 k, 13 k, 35 k) su prema očuvanoj tradiciji porijeklom iz Grabovice. Predak im se doselio ovdje za vrijeme turske uprave; u matici se bio posvađao s begom, «pa su mu savjetovali da promijeni begovinu».

Filipovići su ovdje prisutni još od 1743. godine ako prezime Filipov transkribiramo u ovo današnje. Mislimo da to ipak nisu ovi današnji Filipovići; biće da su oni zaista iz Grabovice. Dr A. Handžić navodi da su 1768. godine u Paoč-Selu krizmana djeca iz 14 porodica, i navodi Filipoviće,¹⁶⁸ a te iste godine evidentirana je jedna porodica sa ovim prezimenom i u Grabovici.¹⁶⁹

Tadići (9 k, 15 k, oko 45 k) su kao i Krešići i Filipovići dosta veliki rod. Oni su «izrođeni», ali još uvijek između njih nema ženidbenih veza. Prema očuvanoj tradiciji, porijekom su iz Kreševa, ali se ne zna o vremenu doseljenja. Tako nam je Božo Tadić, rođen 1907. godine, saopštio da mu se ovdje možda pradjed doselio? Međutim, na osnovu uvida u crkvene knjige, koje se čuvaju u Kreševskom samostanu, doznali smo da se 1876. godine predak ove porodice, Tadija, sa djecom odselio u dolinu Spreče.¹⁷⁰ Ranije je ovaj rod živio u selu Volujaku (kreševsko područje).

Danas u Gornjem Par-Selu ima oko 14 kuća Tadića, a svi ostali su nastanjeni u Donjem Par-Selu. Tadića ima i u Živinicama.

Čajići (4 k, 20 k, 42 k) su takođe veliki rod u Gornjem Par-Selu. Još uvijek se međusobno ne žene i ne udaju. Čajić Božo Pejin, rođen 1905. godine i najstariji u Čajićima, nije nam znao kazati ništa o porijeklu svoga roda. Jedino mu je ostalo u sjećanju, prema kazivanjima starijih — da se njegov pradjed «zakačio s Turčinom», te je zbog toga prebjegao u Srbiju i

167 L. ĐAKOVIĆ, *Navedeno djelo* pod 14, str. 137, 164, 175, 214, 218, 220 i 237.

168 DR. ADEM HANDŽIĆ, *Nav. djelo*, str. 300, napom. 125.

169 Izvor podataka kao pod 16.

170 Ovo mi je ljubavno saopštio Zvonko Tadić, prof. istorije u Ugostiteljskoj školi u Tuzli. Tadić je bio u Kreševski samostan, istraživao porijeklo svoga roda i u crkvenim knjigama našao navedeni podatak u tekstu.

iz Perića (zaselak Gornjih Dubrava), *Peranovići* (1 k) su iz Milića, *Dula-
bići* (2 k) su iz Živinica, *Boškovići* (1 k) su iz Tupkovića, *Divkovići* (1 k)
su iz Lipnice itd.

Na osnovu izloženog uočava se da je Donje Par-Selo naglo naseljeno,
što su uzrokovali slijedeći faktori: konfiguracija zemljišta (ravan teren po-
godan za stambenu izgradnju), prazan prostor (sve do početka drugog
svjetskog rata ovdje su, kako smo vidjeli, bile samo 3 — 4 kuće), blizina
Pilane u Živinicama, u kojoj je uposleno dosta radnika iz ovog naselja,
raskršće puteva Tuzla — Živinice — Kalesija, itd.

d) Groblja

Hrvatsko stanovništvo iz ovih naselja sahranjuje se u groblju u Go-
rnjem Par-Selu. Ovdje se, dakle, sahranjuju ne samo umrli iz ovog naselja,
nego i sve hrvatsko stanovništvo nastanjeno u Donjem Par-Selu, Donjim
Pascima i Donjim Dubravama. Ovdje se takođe sahranjuju i umrli žitelji iz
zaseoka Perića.

Po površini ovo groblje je dosta veliko, jer je u cijeloj cjelini i rimo-
katoličko i starokatoličko groblje. Ovo drugo je mlado i datira od 1928.
godine, što se vidi iz natpisa na jednom spomeniku:

«Groblje sv. Ilije
Blagoslovljeno 16. 12. 28.
Zemljište darova
Jozo Jozić iz Parsela
Prvi ukopan Matija Šegić
iz Dubrava
Spomen dižu Župljani» (T. II, 2)

I u jednom i u drugom groblju postoje kapele koje su izgrađene od
drveta (T. II, 1). Rimokatolička kapela je svud okolo ograđena daskom, a
ova druga je otvorena.

Kada je riječ o starokatolicima, može se konstatovati da ih u ispitiva-
nom području ima poprilično. Na raskršću je sagrađena i starokatolička
crkva 1927. godine, a uz crkvu je i župnikov stan. Starokatolici su se u
ovom području počeli odvajati od rimokatoličke crkve oko 1926. godine.
Prema kazivanjima nekolicine vjernika starokatolika, počeli su se odvajati
zbog toga što je u Moranćanima (tu je rimokatolička crkva) bio neki
svećenik koji je naplaćivao »veliki nobet« (bile su velike dažbine, naročito
kada su domaćini ženili svoje sinove, pa je trebalo obaviti vjenčanje). Pre-
ma istim kazivačima, dažbine starokatoličkom svešteniku i crkvi znatno su
manje.

U vezi s pojavom starokatoličanstva u svijetu, podsjetimo da je staro-
katolička crkva nastala poslije Vatikanskog koncila rimokatoličke crkve

koji se završio 1870. godine, a odmah naredne godine došlo je, poslije održanog kongresa u Minhenu, do otcjepljenja.¹⁷³

Pasci

a) Položaj i fizičko-geografske odlike

Ovo naselje nalazi se južno od Tuzle na udaljenosti oko 16 km, a teritorijalno pripada tuzlanskoj opštini. Dijeli se na Gornje i Donje Pasce.

Pasci se sa istoka graniče Par-Selom, sa zapada Donjim Petrovcima, sa sjevera Brdima i sa juga teritorijom koja pripada živiničkoj opštini¹⁷⁴ (granicu između ove dvije opštine čini željeznička pruga za Dubrave).

Područje Pasaca je uglavnom brežuljkasto, izuzev južnog dijela koji pripada Sprečanskom polju. Nadmorska visina terena se kreće od 217 do 277 metara.

Pasci su sasvim dobro povezani sa Tuzlom i Živinicama. U Gornje Pasce se može doći asfaltnim putem koji se odvaja od magistralnog puta u Ljubačama. Od Ljubača ovdje put ide ka Donjim Petrovicama, a zatim Sal-kičićima (zaselak Gornjih Pasaca), dolazi do škole, i tu je završetak asfalta. Od škole jedan dio puta povija prema sjeveru stotinjak metara, a dotle stiže i autobus tuzlanskog gradskog saobraćaja. Drugi dio makadamske saobraćajnice vodi od škole prema jugu i izlazi na magistralni put Dubrave — Živinice.

Ranije se u Tuzlu iz Gornjih Pasaca išlo putem od mjesta gdje se danas nalazi četverorazredna osnovna škola, pa preko Bajramovića i Smajića na Ravnu trešnju, a onda na Krojčicu.

Donji Pasci su takođe dobro povezani putevima sa Tuzlom i Živinicama. U njih se može doći magistralnim putem preko Krojčice, a može se doći i makadamskim putem i to tako što se na Krojčici skrene zapadno (put jednim dijelom ide iznad samog bivšeg površinskog kopa), a zatim južno kroz Divkoviće i Ilijaševiče i ide se sve do Kulica.

b) Ime, starost naselja i tip

Prema kazivanjima starijih kazivača, teritorija Pasaca je u prošlosti bila ispasište, «pasnica», pa otuda ime.

U turskim dokumentima iz XVI vijeka nije se dijelilo na Gornje i Donje; 1512. godine evidentirao je kao selo Pasci, a u kasnijim popisima vodilo se pod imenom Paske.¹⁷⁵

¹⁷³ Detaljnije o starokatolicima, odnosno starokatoličkoj crkvi vidi u članku «Prostir nepogredivosti pape» («Politika», 21. 10. 1980).

¹⁷⁴ Na južnoj strani, a druge strane željezničke pruge, teritorija pripada živiničkoj opštini. S obzirom na to da se ovdje nalazi naselje oformljeno uglavnom poslije drugog svjetskog rata, a našim razmatranjima uzimamo ga kao sastavni dio Gornjih Pasaca.

¹⁷⁵ DR A. HANDŽI, Navedeno djelo, str. 313.

Nije nam poznato da li je ovdje bilo naselje u predturskom periodu, niti smo prilikom terenskih radova nešto поближе doznali o eventualnim arheološkim lokalitetima. Istina ima nekoliko toponima koji bi možda mogli ukazivati na arheološke lokalitete, ali u to nismo sigurni dok se područje detaljno ne ispita. Tako na lokalitetu Selište (vlasništvo Rasima Bajramovića) ranije su se »izoravala kao neka kućišta«.¹⁷⁶

Ovo naselje pripada starovlaškom tipu. Detaljnije tipološki Pasci bi se mogli svrstati u skupinska naselja čija je detaljnju podjelu u nas dao dr. Vladimir Đurić.¹⁷⁷ I u ovom naselju uočljiva je tendencija izmiještanja kuća bliže asfaltnom putu.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

S obzirom na broj stanovnika, Pasci su na drugom mjestu u ispitivanom području. Prema podacima iz 1981. godine, Pasci (Donji i Gornji Pasci) imali su ukupno 1822 stanovnika.¹⁷⁸

O porijeklu današnjeg stanovništva ponešto smo saznali, ali to nije dovoljno. Slabo se održala tradicija jer je stanovništvo dosta mlado.

I ovdje se mogu čuti priče kako su nekada davno na ovom području živjeli Grci i Mađari, pa da se tek onda naselilo ovo današnje stanovništvo. Ovdje se priča i o kugi koja je ranije harala, a kao dokaz o epidemiji navode da postoji grob nekog »hećima« i »hećimovice« koji su, liječeći oboljele, i sami podlegli.¹⁷⁹

O porijeklu stanovništva u Gornjim Pascima počecemo s onima koji su nastanjeni desno od željezničke pruge Ljubače — Dubrave. Ovaj dio naselja naziva se Podlijeha, a ranije smo rekli da pripada živiničkoj opštini. Stanovništvo se ovdje naselilo uglavnom poslije drugog svjetskog rata. Prije rata ovdje su bile samo tri kuće: *Bajramovići* (1 k), *Bećirovići* (1 k) i *Dulovići* (1 k). *Bajramovići* (4 k danas) i *Bećirovići* (4 k) su bližim porijeklom iz Pasaca, a *Dulovići* (1 k) iz Petrovica. U Podlijehi su nastanjeni još i *Emkići* (1 k), *Fejzići* (1 k), *Bundići* (4 k) i *Hrnići* (1 k); sve su bližim porijeklom iz Pasaca. Ovdje su nastanjeni i *Šiočići* (1 k); porijeklom su iz Živinica, *Hadžići* (4 k) su iz Sube, *Hurići* (1 k) su iz Petrovica, a iz ovog naselja su i »drugi« *Dulovići* (1 k), što će reći da nisu u srodstvu sa navedenim Dulovićima.

U Gornjim Pascima (iznad željezničke pruge) nastanjene su slijedeće porodice: *Mujabašići* (—, 13 k, 25 k)¹⁸⁰, *Mahmudići* (—, 5 k, 16 k), *Sma-*

176 Ovo mi je saopštio Selko Mahmuzić iz Gornjih Pasaca. On je 1946. godine orao na posao i otkrio, te je tom prilikom izorio kamije koje je izgledalo da je bilo ugrađeno u temelje kuća.

177 DR. VLADIMIR ĐURIĆ, *Prilog proučavanju tipologije seoskih naselja*, Zbornik radova Geografskog zavoda PMF, Beograd, 1969, str. 154, i 155.

178 RZS, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Rezultati za naselja*, Sarajevo, 1982.

179 Prilikom terensko-intrafivarskog rada u ovom naselju, otišao sam da vidim te grobove, a do njih me odveo Selko Mahmuzić; u jednoj kumi nalaze se ova dva groba, a po načinu izrade vidi se da je jedan uglavni stariji muški, a drugi ženski.

180 Nismo mogli doznati ni za jednu porodicu o broju kuća u austrougarskom periodu, jer su živjeli bliže mlađi, a kod starijih se nisu raspirivali.

jići (—, 11 k, 30 k), Pačići (— 6 k, oko desetak k), Bajramovići (—, 5 k, 13 k), Fejzić (—, 6 k, 13 k), Salkići (—, 4 k, 15 k), Dulović (5 k danas), Bundići, ranije Bundarići (—, 4 k, 13 k), Serhadići (—, 6 k, 11 k), Bosankići (—, 6 k, 13 k), Hadžići (—, 5 k, 6 k), Imamović (1 k danas), Hasanović (1 k danas), Hrnčić (—, 3 k, 12 k), Avdić (—, 2 k, 5 k), Rahmanović (1 k danas) i drugi.

Mujabašići su se pred kraj turske uprave ovdje doselili iz Crne Gore. U posljednjih nekoliko godina dosta Mujabašića se iz Pasaca odselilo u Kužice (prigradsko područje Tuzle; u Kužicama ih ima oko desetak kuća, a isto toliko ih ima nastanjenih i u Crvenim Njivama (šire područje grada Tuzle).

Dulović su se prije drugog svjetskog rata doselili iz Petrovica.

Hrnčić su se takođe odnekud doselili, ali se ne zna odakle su i od kada su ovdje. Izgleda da su se ovdje odnekud doselila dva brata.¹⁸¹

Avdić su porijeklom iz Donjih Petrovica, a ovdje su se doselili za vrijeme austrougarske uprave.

Domaćin porodice Imamović je porijeklom iz Lipovica; oženio se odadve i ta ostao. Iz istog naselja i istih razloga je i domaćin porodice Hasanović. Domaćin porodice Rahmanović je takođe oženjen iz ovog naselja, ovdje živi, a porijeklom je iz Donjih Dubrava.

O porijeklu ostalih navedenih porodica iz Gornjih Pasaca nismo mogli ništa pouzdanije saznati.

* * *

Koliko je staro današnje stanovništvo, nije poznato. Na osnovu turskih dokumenata vidi se da je u ovom području islamizacija započela veoma rano. Tako su 1533. godine 1/4 stanovništva činili muslimani, a do kraja vijeka bilo ih je 33 % u odnosu na ukupno stanovništvo.¹⁸² Još 1548. godine u ovom naselju 1/3 muslimana bila je hrišćanskog porijekla. U vezi s ovim dr A. Handžić navodi da su trojica novih muslimana, Velija, Memi-ja i Ferhad, bili sinovi Milutinovi, a dvojica braće, Alija i Ferhad bili su sinovi Ivanovi.¹⁸³

Kako su se događaji u vezi sa stanovništvom odvijali u 17. i 18. vijeku, do sada nam nije poznato. Sasvim je moguće da se dio stanovništva zbog blizine Tuzle i jačanja gradske privrede u 17. vijeku preselio u Tuzlu, a da se drugo stanovništvo ovdje naseljavalo. Na prisutvo stanovništva u ovom području uticala je svakako i epidemija kuge, zatim austro-turski ratovi i drugi događaji.

Pred kraj turske uprave iz ovog područja su se iselile neke porodice u Tursku.

Poslije drugog svjetskog rata, a naročito šezdesetih godina, dosta stanovništva iz Gornjih Pasaca i Donjih Petrovica se iselilo i nastanilo u Kužicama, Krojčici, Crvenim Njivama, Tuzli, Živinicama i drugim mjesti-

181 Ovo mi je saopćio Salejman Hrnčić, rođen 1915. godine.

182 DR A. HANDŽIĆ, Navedeno djelo, str. 35.

183 Isti, str. 36.

ma. Iseljavanje je bilo naročito intenzivno do 1967. godine. Godine 1973. izgrađen je put (asfaltiran je 1978. godine) i od tada se niko ne iseljava.

Do sada smo govorili o porijeklu muslimanskog stanovništva koje je nastanjeno uglavnom u Gornjim Pascima.

U Donjim Pascima nastanjeno je hrvatsko stanovništvo. Ovdje žive slijedeće porodice: *Kulići* (3 k, 6 k, 24 k), *Jurići* (4 k, 8 k, 22 k), *Pranjići* (3 k, 8 k, 17 k), *Divkovići* (6 k, 9 k, preko 30 k), *Jokići* zvani *Mišići* (1 k, 4 k, 5 k), *Mandušići*, *Miškovići*, *Barišići* (1 k, — 8 k), *Biletići*, *Brkići* (1 k, 1 k, 2 k) i drugi.

O porijeklu *Kulića* nismo mogli ništa određenije saznati, jer se kod starijih kazivača iz ovog roda nije održala tradicija. Ima nekih nagađanja koja se ne mogu prihvatiti kao pouzdana. Biće da je ova porodica iz Kreševa, jer se *Kulići* 1743. godine pominju jedino u Kreševu. Prema pisanim dokumentima *Kuliće* na ovom terenu susrećemo tek 1800, odnosno 1850. godine.¹⁸⁴

Jurići su porijeklom iz Kreševa, a ovdje su se naselili još za vrijeme turske uprave. Prema kazivanjima Pere Jurića, rođenog 1905. godine, ovdje su se doselila tri brata: Mijo, Marko i Juro. Od Mije su *Miškovići*, od Marka *Markovići* i od Jure *Jurići*. *Markovići* žive u Par-Selu, a *Miškovići* u Pascima. Sve ove familije su u međusobnom srodstvu, ali su se »izrodili«. Sve do svršetka drugog svjetskog rata *Jurići* su se prezivali *Jurići* — *Miškovići*.

Pranjići vode porijeklo od *Mandušića*, a ovako se prezivaju od austrougarske uprave. Prezime su, prema kazivanjima *Pranjić Ive*, rođenog 1092. godine, dobili po jednom od predaka koji se zvao *Pranjo*. Tvrdnja ovog kazivača ne bi se mogla prihvatiti s obzirom da se u crkvenim knjigama *Pranjići* vode još od 1823. godine, a *Mandušići* od 1875. godine.

Divkovići su porijeklom iz Vareša; priča se kako su za vrijeme turske uprave ovdje došla dva brata. Ovi *Divkovići* nisu ni u kakvom srodstvu sa prezimenjacima iz Donjih Dubrava i Par-Sela.

Biletići su bližim porijeklom iz Kužića (Miladije); poslije prvog svjetskog rata jedan član ove porodice doselio se ovdje na ženino imanje i tu ostao.

O porijeklu ostalih navedenih porodica nismo ništa određenije saznali.

d) Groblja u Pascima

U Gornjim Pascima ima nekoliko grobalja, a to su: *Džamijsko* (T. II, 3, 4), ispred džamije,¹⁸⁵ *Malo* ili *Staro groblje*, *Veliko* i *Malo igrište* i *Dulo-*

¹⁸⁴ Izvor podataka kao pod 16.

¹⁸⁵ Prema kazivanjima, prva džamija u Gornjim Pascima, napravljena je prije sto godina. Prije izgradnje ove džamije stanovnici ovog naselja ili su u »Vikačku« »Vikaljku džamiju koja se nalazila u Monniku (Tuzla) a koja spominje i dr. A. Handžić u svojoj knjizi »Tuzla i njena okolina« »XVI vijeka. Godine 1968. srušena je stara džamija u Gornjim Pascima i malo niže sagrađena nova.

vića groblje. Malo igrište ja, prema kazivanjima starijih mještana, najstarije, a sva ostala su mlada.

U ovim grobljima sahranjuje se muslimansko stanovništvo, dok se hrvatsko stanovništvo sahranjuje u Par-Selu.

Privreda

Kakvo je bilo tradicionalno narodno privređivanje — u ispitivanom području, prije dolaska Turaka, nije nam poznato. Sasvim malo podataka, o tome imamo i za turski period. Iz raspoloživih podataka o visini ušura (porez koji je stanovništvo plaćalo na određene proizvode i broj stoke) saznajemo da je osnovno zanimanje bila zemljoradnja, vinogradarstvo i stočarstvo. U prvoj polovini XVI i početkom XVII vijeka, glavna kultura u ovom području bila je pšenica, te vinova loza, a uzgajalo se i proso, ječam i zob.

U tabeli 1. dati su podaci iz 1548. i 1600. godine za osnovne poljoprivredne kulture koje su oporezivane, a proizvodile su se u Paoči (Par-Selu) i Pascima (ne raspoložemo podacima za Dubrave). Oporezivovane količine u tabeli iskazane su u tovarima.

Tabela 1.¹⁸⁶

Naselje	God. popisa	Pšenica	Ječam	Proso	Kaplo-dle (vrsta pšenice)	Zob	Vino (lira)
Paoča	1548.	21 t	1,5 t	7 t		23 t	7,5 t
	1600.	15 t	10 t	7 t		10 t	8 t
Pasci	1548.	28 t		12 t	1,5 t	17 t	6 t
	1600.	15 t	12 t			20 t	8 t

Osim navedenih kultura, u XVI vijeku u ovim naseljima se proizvodio i bostan, kupus, sijeno, voćea uzgajale su se pčele, svinje i druge životinje.

Kakva je bila situacija u pogledu tradicionalnog narodnog privređivanja u XVII i XVIII vijeku, nije nam poznato, jer ne raspoložemo odgovarajućim podacima.

Zemljoradnja

Od kraja turskog perioda do danas glavne ratarske kulture u ovom području su kukuruz i pšenica, a od povrtlarskih kultura krompir i kupus, te grah, luk i drugo.

¹⁸⁶ DR A. HANDŽI, Nov. djela, str. 352 i 354.

Pred kraj turske uprave, u austrougarskom periodu, kao i u periodu između dva svjetska rata, a donekle i poslije završetka drugog svjetskog rata u ovom području stanovništvo je sijalo još i proso, raž, ječam i zob. Danas više niko ne uzgaja ove kulture.

Od industrijskog bilja ranije se sijala konoplja i četen, a danas te kulture ovdje više niko ne uzgaja.

Nazivi njiva i šuma

U Donjim Dubravama prikupili smo slijedeće nazive za njive: Japage, Oskoruša, Smrekovina, Krčevina, Kućište, Velakovica, Bukovija, Brdo, Duga brazda, Vejzina njiva, Dolovi, Dolići, Ravna njiva, Duga njiva, Do, Krušik, Keškenovac, Jurovina, Čifluk, Točak, Prisade, Šljivice, Jozići, Odžakuše, Kućišta, Ječmišta, Brekinja, Gajevi, Bravice, Bare, Gri-baje, Spreča i dr. Toponimi za šume su: Čalmaši, Gajevi, Planina, Studenci, Svodanj, Duga kosa, Tuk, Rogulje i drugi.

U Par-Selu nazivi njiva su: Luka, Sastavci, Jaravčina, Matinjača, Matanovac, Krčevina, Brezik, Suvat, Tomarica, Bašča, Njivica, Njive, Strana, Lužanjak, Ledina, Kletine, Potok, Zajednica, Kućište, Šimatica, Rijeka, Kamečak, Bara, Procine, Čelinjak, Ražište, Osredak, Usikovača, Jezero, Podgreblje, Prijuga, Tečica, Svinjari, Barica, Spreča, Jarište, Strana, Smrekovača, Rastovo brdo, Gradina, Ostrogovača i drugi.

U Pascima nazivi njiva su: Žunići, Hurići, Hećimovička, Zasjeke, Bakini lugovi, Selišta, Krčevine, Osoje, Brestovci, Mlaka, Brce, Dubačica, Vrta, Pećinkuša, Pasnica, Suvat, Paprača, Mednica, Dumača, Drafnići, Dolina i drugi.

Nazivi njiva, dakle, nose imena po imenima i prezimenima ljudi (Jurovina, Vejzina njiva, Žunići, Hurići, Jozići); uočljive su topografske i geomorfološke karakteristike tla (Brdo, Dolovi, Dolići, Ravna njiva, Luka, Sastavci, Svodanj, Sjelina); zatim rašće (Oskoruša, Smrekovina, ka, Sastavci, Svodanj, Sjelina); zatim rašće (Oskoruša, Smrekovina, Krušik, Šljivice, Brekinja, Smrekovača, Rastovo brdo, Pasnica, Paprača); zatim toponimi u kojima je naglašena ljudska radinost prilikom privođenja i sijanja određenih kultura kao i ranija nastanjenost (Krčevine, Ječmišta, Ražišta, Kućišta, Selišta). Za neke navedene toponime nije moguće reći kakvu tradiciju nose (Procine, Brce, Japage).

Pedagoški sastav tla u ovom području je raznovrstan. Narodni nazivi za tla su: »pra'ulja« (nekoliko vrsta), »kruška« ili »bagulja« (»bagudnjača«), crvenica (nekoliko vrsta) »ilovača«, »sionica«, »bjeljuga«, »pjeskulja« i dr.

U Donjim Dubravama najzastupljenija je »crna prahulja«, a sa druge strane željezničke pruge ima i »bijeke prahulje«. U »crnoj prahulji«, najbolje uspijeva pšenica, žito,¹⁸⁷ krompir, a u brežuljkastim dijelovima, naročito u Perićima, Milićima i Petrovićima, dobro uspijeva voće. Osim »pra'ulje«, u

¹⁸⁷ Ovdje se, kao i u drugim područjima sjevernoistočne Bosne, za krompir kaže »žito«.

Donjim Dubravama rasprostranjene su još i »kruška«, crvenica, ilovača i »sionica«. »Kruška« ili »bagulja« je vrsta glinovitog zemljišta, crne je boje, »jedrija je od prahuļje«, a duže i vlagu zadržava. U njoj sve dobro rodi ako se blagovremeno obradi.

Crvenica je, prema kazivanjima, najkvalitetnija vrsta zemljišta. U njoj sve dobro uspijeva, a naročito voće i krompir. Ako se ova vrsta zemljišta ne potori (pognoji), »onda je nemoj ni sijati«.

Ilovača je manje zastupljena, a teško se i obrađuje. Ima je dvije vrste: »mrtva« (bijela) i crna ilovača. Od ove prve »nema ništa«, posve je neplodna, dok na crnoj ilovači »bude najbolja bašča«, tu je šljiva najkvalitetnija, a osim toga u njoj može uspijevati pšenica, grah i kukuruz. Krompir ne može uspijevati, jer je ilovača »čvrsta«.

U Par-Selu najzastupljenije su »prahuļja« i ilovača, a u nešto manjem obimu i »bagudnjača«. Oko Spreče rasprostranjena je »sionica«, a ima i »pjeskulje«.

Na teritoriji Pasaca najzastupljenija je »prahuļja«, ima ilovače i »pjeskulje«. Oko rijeke Spreče je »sionica«, a ona je najplodnija.

Oranje

Sve do 1930. godine u ovom području se oralo drvenim plugom koji (prema klasifikaciji dr B. Bratanića) spada u grupu »trostrani plug s krivim gredeļjom usađenim u plaz«. ¹⁸⁸ Ovakav tip pluga bio je u upotrebi i na Husinu. ¹⁸⁹

U periodu između dva svjetska rata drvene plugove sa krivim gredeļjom pravio je Todo Čajić iz Par-Sela. Od ovog majstora plugove su kupovali stanovnici iz najmanje 20 okolnih sela.

Od 1930. godine ulaze u upotrebu plugovi zvani »markelije« po kovaču Marku Markeliću koji je imao kovačnicu na samom Raskršću; i danas postoji ova kovačnica, ali niko u njoj ne radi). Oralo se i »gvozdenjacima«, plugovima fabričke izrade. Za razliku od pluga s krivim gredeļjom, »markelija« ima prav drveni gredeļ, ručice su mu takođe od drveta, a ostali dijelovi od željeza. Ovakav tip pluga i danas poneko upotrebljava na širem području Janje. ¹⁹⁰

»Drvenjakom« se oralo na »razo'«. Kad se uzore »razo'«, po sredini ostane jarak koji se zove »proorica«.

Ore se zaprežnom stokom (volovi, konji), a i danas i traktorima. Broj zaprežne stoke je naglo opao. Sve do prije dvadesetak godina u Donjim Dubravama samo kod hrvatskog stanovništva bilo je oko »30 jarmova« (30

188 DR. BRANIMIR BRATANIĆ, *Oranje i pranje u Hrvata*, Publikacije Etnološkoga seminara Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb, 1939, str. 31, 32.

189 SALIH KULENOVIĆ, *Etnološka istraživanja u selu Rasno*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. X, Tuzla, 1973, str. 59, i 60.

190 SALIH KULENOVIĆ, *Janje — etnološka monografija*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XIII, Tuzla, 1983, str. 186.

pari volova), a danas ih ima četiri-pet pari, i njihovi vlasnici «oru svijetu na nadnicu». U proljeće 1982. godine dnevnicu orača sa zapregom kretala se oko 1500 dinara.

Učgov žitarica

Danas se u ovom području od ratarskih kultura najviše uzgaja kukuruz i pšenica. Ranije se uzgajao ječam, raž, zob i proso.

Kukuruz se sije između dva Jurjeva (od 23. aprila do 6. maja). Prilikom sijanja sjeme kukuruz se «baca rukom iz bisaga». Danas poneki ovu kulturu siju u retke sijačicom. Ranije se sijao «bosanac», a danas se sije «nekakav kukuruz od devet ruku» (hibridi — moja primj.); ako se pognoji, on će dobro roditi.

Kukuruz se okopava dva puta: «u prvu» i u «drugu ruku». Prvo okopavanje se vrši pete sedmice nakon sijanja, a drugi put se «pregrče kroz tri evte» nakon prvog okopavanja.

Kukuruz počne «uzrijevati» od 15. avgusta, a bere se do kraja septembra. Prilikom branja stavlja se u sepete koji se do kuće dopremaju zaprežnim kolima ili traktorima. Ono što ostane na njivi nakon oranja zove se «klasura», ona se žanje, ali samo do visine koljena. «Klasura» se daje stoci, a «badrija» (ostatak klasure) se «isiječe motikom» i onda se spali.

Ovdje se uglavnom sije ozima pšenica, a sjetva počne krajem septembra i završi se do kraja oktobra. Jara pšenica, «jarica» se slabo sije. Nekada su se sijale domaće sorte pšenice poznate su u narodu kao «brkulja» i «lišulja», a danas se siju visokorodne sorte.

Pšenica doprijeva o linu (20 jula). Žanja je srpom, a najbolja žetelica nakon obavljenog posla od domaćina dobije kolač.¹⁹¹ Prilikom žetve pšenica se veže «kozom» u snopove, a ovi se trpaju u «granice». Snopovi su se trpali i u «kubanje» (manja kupa bez stošine), a i u «kladnja» sa stošinom. U jednu «granicu» se strpa 13, u «kubanju» 80, a u «kladnja» oko 150 snopova.

Vršidba se obavlja konjima na gvmu, gdje je na sredini poboden «drveni stođer». Sa dva konja moglo se «izvrijeći 8 — 10 granica» ako ima dosta radne snage (najmanje su bila potrebna četiri dobra «poslanika»). Prilikom vršidbe pšenica se «pretresa» tri puta, a ako je vlača, onda je potrebno pretresati četiri puta. Kad se odvoji slama, žnje se sa pljevom prikupi «uz stođer», a zatim se «razvija drvenom lopatom».

Danas više niko od poljoprivrednika u ovom području ne vrše na gvmu, nego kombajnom.

Ječam se sije kao i pšenica. Ranije se sijao «zimac», ozimi i «jarnik», jari ječam. Ozimi ječam prisprije u julu prije pšenice, a «jarnik» krajem jula. Ova kultura se skoro i ne proizvodi više, jer se ne drže konji, a ječam je služio za ishranu konja.

¹⁹¹ Kolač je od brašna i pekmeza, a na vrhu je «šoderka». Ponekad se zakuži i bosilkom.

Ječam se upotrebljavao i u ljudskoj ishrani. Kad sazrije, za razliku od pšenice «koja se vrše konjima», ječam se «običe prakljačom» i onda se nosi na račni žvanj.

Zob se sije u martu, a prispjeva o lizu (20. jula). Upotrebljavana je u ishrani konja, a za vrijeme rata i u ljudskoj ishrani. Danas rijetko ko u ovom području sije zob.

Rač se sije u jesen kad i pšenica, a prispjeva nešto ranije od pšenice (o Petrovdanu).

U ovom području rač se sijala u malim količinama. Proizvođači su je sijali zbog slame koju su prodavali samardžijama u Tuzli. Slama koju su majstori upotrebljavali za samare nije se «smjela vrijeti», jer bi je konji «izgazili». Zbog toga se rač «obijala šapom» na kojemu se nalazio jedan kraći štap fiksiran «kočnim baglanama».

Priso se ovdje odavno ne sije. Bice da se ova kultura prestala sijati još za vrijeme austrougarske uprave. Priso se sije u proljeće kad se sije i krompir. Kad sazrije, počeće se, a zatim vrše na gavnu. U ishrani ga nije dobro «samog jesti», nego ga valja miješati sa kukuruzom zbog toga što je to «malo divlja rana».

Povrtlarstvo

Od povrtlarskih kultura ovdje se najviše uzgaja kupus i krompir, a sije se još i luk, prasa, krastavice, rotkva, «slatka repa» ili kupusrepa, paradajz i drugo.

Kupus. Sjeme kupusa se zasije u jednu lježu koja se okrenu, te to ingleda kao sofa. Kad ponikne i malo odrasle, kupus se «raščupa» i posadi u retke na razmaku do pola koraka. U toku vegetacionog perioda ova kultura se okopava četiri-pet puta, jer «se trpi trave». Uzgaja se rani i kasni kupus; rani dospje u augustu, a kasni se «drti na liti 10-11 mjeseci».

Krompir se sije u red, a ranije se sijao u «odžak». Razmak između «odžaka» je jedan korak, a između redaka oko metar (neki uzimaju i manji razmak).

Nekada se ovdje sijao «bijeli» krompir. Bilo je domaćina koji su dobijali po 10 tovara krompira. S jeseni krompir se «trapio na merapi». Na zemlju se prvo stavi paprat a onda se napravi krov koji s prođe strane ima vratašca. Krov se «zastirao zemljom» i to «drti toplinu». Ovako napravljeni trapovi ocvarali su se tek u proljeće.

Voćarstvo

Ispitivano područje je bogato voćem. I ovdje voće nije svuda podjednako zastupljeno; najviše voćnih stabala je u Perićima, Milićima i Petrovićima, a najmanje ih ima, ili ih nema nikako, u nižim predjelima ovog područja. Neravnomjerna rasprostranjenost voća uslovljena je nadmorskom visinom, klimom odnosno mikroklimom, pedološkim sastavom tla i drugim faktorima.

U ovom području najzastupljenije su šljive, jabuke, kruške i trešnje, a ima i oraha, mušmula i dudova.

Najzastupljenije su šljive »mađarke«, a ima i sitnih i krupnih »tur-gulja«. Pojedina domaćinstva u Milićima posjeduju i 400 stabala šljiva. Sa pojedinih stabala se ubere i do 100 kg šljiva. Šljive se uglavnom prerađuju u rakiju. Ranije su ih sušili u pušnicama. Izgleda da to danas ovdje više niko ne radi, jer smo prilikom terensko-istraživačkog rada našli samo na jednu pušnicu u Milićima koja nije odavno u funkciji.

Krušaka ima nekoliko vrsta: »žutavke«, »gribajke«, »zrnke« i »zimnjače«. Prve tri sorte dopijevaju u julu i augustu. Od krušaka se pekla »kruška« rakija, a sušili su ih i u pušnicama.

U ovom području zastupljeno je i više vrsta jabuka: »zimnjače«, »ramičke«, »šarenike« i druge. »Zimnjače« ili »švabulje« su krupne jabuke, beru se u septembru, a mogu »stajati u slami po godine«.

»Ramičke« dopijevaju u augustu, a pošto su slatke, »tuku se u pekmez«.

»Šarenike« kao i »zimnjače« imaju krupan plod, a sazrijevaju krajem septembra.

Osim navedenih sorti jabuka, ovdje ima dosta i »divljakinja« koje rastu po šumi.

U ovom području trešnje najbolje uspijevaju u Perićima, Milićima i Petrovićima. Ima ih nekoliko vrsta: »mostarke«, »ašlame«, »karašlame« i »rušćevi«. Najranije dopiju »mostarke« (krajem maja), a nakon petnaestak dana sazriju i ostale trešnje. Plodovi trešanja mogu se brati sve do Petrova dana (kraj juna), a poslje toga ih nestane.

U odnosu na ostale voćke, stabla oraha su slabije zastupljena, a danas ih je upola manje nego što ih je prije bilo, jer su ih njihovi vlasnici masovno sjekli i prodavali. Ovdje su zastupljene tri vrste oraha: »šepci« (imaju duguljast plod), obični orasi i »košćanjci«.

U brdovitijim dijelovima ovog područja ima dosta i mušmula. One se kaleme na bijelom glogu, a beru se kad ih prvi mraz dohvati (»ubije«).

Prerada voća

Rekli smo da se šljive i kruške u ovom području prerađuju u rakiju, a u manjim količinama se suše u pušnicama. Osim toga, od šljiva, jabuka i krušaka pravi se pekmez. Od jabukovog soka dobije se sirće, a od krušaka turšija.

Sok jabuka i krušaka dobije se cijedenjem u drvenoj napravi — »tor-kuli« (T. III, 1). Ovdje se koriste »torukule« koje rade na principu zavrtanja.¹⁹² Ova sprava ima dva »drvena šarafa«. Okolo su daščice i u taj ograđeni prostor se stavljaju »istucanje jabuke«.

¹⁹² Detaljnije o tipovima sprava za cijedenje voća i o njenoj prerađi: ŽARKO ILIĆ, *Torukule ili torke — prilog proučavanju tehnologije prerade voća*, GZM, Etnologija, Nova serija, sv. XXVII, XXVIII, Sarajevo, 1972/1973, str. 199-230.

U Petrovićima «torkule» je pravio Rudolf Petrović Stjepanov.

U turliju su se stavljale kruške «turlinjače», «takiše», «karamuti» i «batve». Kruške se stavljaju na slijedeći način: U bure napunjeno vodom stave se kruške, a onda se bure pokrije krpom «da ne napadne komarica» i da ne pada trunje. Po krpi se stavi «drveni kapak». Nakon dva mjeseca kruške ukisnu. Ima domaćina koji u turliju stavljaju «naokino», nakisle jabuke, ali je ona znatno lošijeg kvaliteta nego turlija dobijena od krušaka. Oaj kiselski napitak pravi se i od malinula.

Livadarstvo

U ovom području ima malo livada; više su zastupljene oranične površine. Domaćinstva koja drže kravu ili dvije tije djelatinske trave, jer je to isplatiije.

I ranije je ovdje bilo malo livada. Imućniji domaćini imali su u prosjeku «pet i više kosaca livade», a bilo je onih koji nisu imali «ni po kosca».

Travu kose kosama «mađaricama», «novošcherkama» i «Pantičkama». Najkvalitetnije su «novošcherke», a najlošije «mađarice». Kosa se sastoji iz «kose», željeznog dijela koji siječe travu, kositta na kojem su dva «ručnja», rukohvata (lijevi i desni) i «karike» kojom je fiksirana «kosa» za kosište. Kos se otkiva čekićem i «babićom», a oštri «belegijom» koja može biti od prirodnog kamena, cementa ili od kruškovaog drveta koje se nađe u vodi.

Kosi se u zajam, a i na nadnica. Prilikom kosišbe kosci opašu «drvene vodiijere» u kojima nose «mazalice» i «belegije». Kad više kosaca kosi, onda oni između sebe izaberu najboljeg zvanog «kolibata». Običaj je da mu se uveće dadne «batak od oroza», a onom što je bio posljednji dande se «krilo».

Sijeno se skuplja drvenim grabljama i vilama. Na pokotenoj livadi suho sijeno se trpa u «naviljke» težine do 150 kg. Kasnije «naviljci» se voze kućama i trpaju «uza stožinu» u voće sijeno težine od «deset do dvanaest metara» (1000nj1200 kg).

Stočarstvo

U ovom području stočarstvo je slabo razvijeno i u opadanju. Ova pojava je prouzrokovana uključivanjem stanovništva u industriju i rudarstvo, produženjem školovanja u srednjem, višim i visokim školama, odlaskom na privremeni rad u inostranstvo, usitnjavanjem posjeda i drugim faktorima.

Prema podacima popisa iz 1981. godine u ovom području najrašpljenija su goveda, živina i svinje (vidi tabelu br. 2.)

Tabela br. 2. Broj stoke po vrstama (stanje 31. 1. 1945) ¹⁹⁾

Naselje	Goveda	Svinje	Konji	Ovce	Žirafa
D. Dubrava	466	169	47	46	4407
Gornje Par-Selo	118	168	6	—	1159
Donje Par-Selo	52	109	5	—	943
Gornji Pisci	90	139	9	—	1270
Donji Pisci	241	30	28	7	1327

Od goveda uglavnom se drže krave, i to po jedna ili dvije. Volove veoma rijetko ko drži.

Broj svinja je takođe u opadanju; danas se drži po jedno ili dvoje krmadi, a ranije bilo je domaćinstava koja su držala i po pedesetoro. Svinje su izgnali u šume gdje je bilo dosta žira, a tu su bili i torovi. Svako domaćinstvo je imalo svog čobanina, a poneko bi ga i unajmio.

Broj konja je isto tako u opadanju, a iz date tabele vidi se da ih najviše uzgajaju u Donjim Dubravama. Upotrebljavaju ih kao zapregu; s njima obrađuju oranične povrline, a upotrebljavaju ih i u prevozu i transportu dobara.

Ovaca skoro i da nema u ovom području, a i ranije ih nisu držali u većem broju.

Umjesto ovaca, ovdje su se ranije dosta držale koze. Bilo je domaćinstava koja su držala po 40, 60, pa i 100 koza. Držanje koza je ukinuto 1946. godine, od tada ih ovdje više niko ne uzgaja.

Mliječni proizvodi

Kravlje mlijeko stanovništvo ovog područja upotrebljava u vlastitoj ishrani, a i prodaju ga domaćinstvima koja ne drže stoku. Od mliječnih proizvoda najviše se pravi »posni sir«, »riški« i »kiseli«. Svježi sir se pravi od kiselog mlijeka i to tako što se mlijeko stavi da »ukisne« i da se na površini uhvati »kajmak«. Nakon toga »kajmak« se skine, a »ukislo« mlijeko zagrijava sve dotle dok se »ne prosiri«. Poslije se to stavlja u krpu ili gazu da se ocijedi »surutka«. Ovako dobičen svjež posni sir može se odmah upotrebljavati u ishrani. Osim toga domaćice ga stavljaju u čabar za zime, ili ga »vise na dimu«. Sufeni sir ima dobru prodaju na tržištu i prodaje se u Tuzli na pijaci.

Od »kajmaka«, pavlake, mijetajući je drvenom kašikom u kakvoj posudi (časa, lonac), dobiye se puter, a ono što ostane je »mlačenica«, ona se

¹⁹⁾ BZL. Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 1945. (poslije fond PP upitnika, naseljena i neopisana za pojedina), Sarajevo, 1945.

pije. Kad se puter istopi, dobije se krevlje maslo. Pri topljenju putera na dnu posude ostane «troška» koja se ovdje naziva «žmace».

Navedeni mliječni proizvodi prave se na isti način u Husinu,¹⁹⁴ na širem području tuzlanske i okolnih opština, a i na širem području sjeveroistočne Bosne.¹⁹⁵

Vodenice

Stanovnici ispitivanog područja mliječi su fino pomalo «ručnih žrnjeva», a i u manjim i većim vodenicama potočarima. Skoro svaka familija imala je «ručni žrvanj» kojim su u izuzetnim situacijama mliječi fino. Na ovaj način za sat vremena mogu se samljati oko 3 kg žita.

Nekada je u ovom području bilo dosta potočara koje su bile poročovničke, a nazivale su se po prezimenima njihovih vlasnika i, rjeđe, po lokalitetu gdje se nalaze.

Na Dubravskoj rijeci bile su slijedeće vodenice: Vrlanka, Petrovička, Čajula, Kajlička, Markelada, Filipovička, Tomarica i Tomička. Imajući ova posljednja, sve ostale su poročene.

Na Lještici još uvijek rade Lukica i Prapića vodenica, a poročene su: Filipova, Krefića vodenica, Mate Perkina, Miškovička, Pasačka, Tomarička, Ilijaševića, Iličića, Jarička i Prapićka.

Navedene vodenice su manjeg kapaciteta i imaju po jedan «kamen». U ljetnjem periodu one često ne rade zbog nedostatka vode, pa je stanovništvo upućeno u vodenice na Spreči. Ove vodenice su bile iste po konstrukciji kao i potočarke, ali su po kapacitetu veće, jer imaju dva mlinska kamena. Defalvalo se da nivo Sreće toliko opadne pa se ni ovdje nije moglo samljati. Tada se žito nosilo čak u Toplice (ovdje je ranije bilo oko desetak samljati). U takvim prilikama bilo je najčešće stanovnicima Petrovića, Mišića i Perića, jer je trebalo tri sata pjelačiti do Toplica (blizinačko područje).

Prevozna i transportna sredstva

Za prevoz i transport dobara upotrebljavala se ljudska snaga, osamreni konji («samarica») i volovska i konjska zaprega.

Od prevoznih sredstava ranije su u ovom području bila najviše zastupljena volovska kola i saone (T. III, 2, 3). Volovska kola se sastoje iz slijedećih dijelova: 1) četiri točka, prednji točkovi su manji po obimu (R = 72 cm), zadni su veći (R = 78 cm); 2) osovine; 3) dva «jastuka»; 4) «pracijski» i 5) četiri stupca na koje se naslone daske. To je onda «lijes», a ako je pa« i «raskočiti» do 5 m, kad se vozi grada za kuću ili nešto drugo. Dufina kola je 2,5 m, a sanduk «skovan od dasaka», onda je to «terkeš». Dufina kola je 2,5 m, a sanduk «skovan od dasaka», onda je to «terkeš». Dufina kola je 2,5 m, a sanduk «skovan od dasaka», onda je to «terkeš». Dufina kola je 2,5 m, a sanduk «skovan od dasaka», onda je to «terkeš».

¹⁹⁴ SALIH KULENOVIĆ, *Nar.* djelo pod XL, str. 29.

¹⁹⁵ Na osnovu ispitivanja zaprežne priklone teretnih vozila iz područja sjeveroistočne Bosne.

1) »trupine«; 2) »palaca« i 3) »gobelje« u koju su usadeni »palci«. Osovine za volovska kola pravljene su od »grabovine«, »brekovine«, »rastovine« i »jasenovine«.

Seone su se upotrebljavale većinom u zimskom periodu. Glavni dijelovi su: 1) »dva saonca«; 2) »četiri nožice«; 3) »dvije palice«; 4) četiri stupca i 5) »pracijepa«. Dužina saona bez »pracijepa« iznosi 1,60 m, a širina metar. Dužina »pracijepa«, rude ista je kao i kod kola, a iznosi 2,5 m.

Ova prevozna i transportna sredstva su danas gotovo izobičajena. Još se ponegdje mogu vidjeti samo volovska kola. Danas su više u upotrebi kola sa konjskom zapregom. Slične su konstrukcije kao i volovska kola, a razlikuju se po tome što umjesto »drvenih osovina« imaju željezne, nemaju »pracijep« nego rudu, a umjesto drvenih točkova imaju »gumene«, te se nazivaju još i »gumena kola«, »špediteri«.

Eksploatacija uglja

U jednom dijelu ispitivanog područja, prije drugog svjetskog rata i poslije oslobođenja, stanovnici Perića, Milića i Petrovića eksploatisali su ugalj i prodavali ga u Tuzli. Ovim poslom bavili su se Milići, Mandići, Perići i drugi. Pero Milić »rovio je ugalj« na lokalitetu Tuk, Suvatu i Velakovci, a Perići su »rovili« na lokalitetu Bukvik i Smrekvište. Ugalj su eksploatisali na svojim imanjima, a u tome su im pomagali radnici koji su radili na nadnicu (za rad su dobijali ponmešto i uglja za ogrev).

Ugalj su najviše prodavali 1935nj1936. godine Stakneru, a on ga je otkupljivao za Livnicu. Stakner je plaćao »metar uglja« (100 kg) 8 do 10 dinara. Ugalj su prenosili u Tuzlu uglavnom »samaricom«, i to tako što s jedne strane natovare komad od 50 kg a toliko i sa druge strane. Trpali su ga i u vreće i sepete. U toku dana sa osamarenim konjem moglo se najviše tri puta otići i vratiti iz Tuzle. Ovu trgovinu nije dozvoljavala policija; ko bude uhvaćen, kažnjavao je jednostavnim zatvorom.

Zanatstvo

Ovdje nikada nije bilo ljudi čiji su osnovni prihodi bili od zanatstva, nego su se bavili još i poljoprivredom. Prije drugog svjetskog rata na Raskršću je bila jedna kovačnica koja je opsluživala stanovnike ispitivanog područja, a možda i šire.

Osim kovača, ovdje je uvijek bio neko ko bi znao napraviti dobru kacu, drveni plug, volovska kola, saonice, »torikulu«, »grebaču«, »trlicu«, »stupu«, tkački stan i drugo. Ovdje je bilo dosta i đundera »drvenih majstora«, onih koji su znali praviti kuće od drveta.

Ovom prilikom ćemo nešto više reći o majstorima iz ovog područja koji izrađuju nadgrobne spomenike za užu i širu područje, i to za sve konfesije. Izradom nadgrobnih spomenika bave se majstori Čajići. Postoje tri majdana iz kojih se eksploatiše »ruda kamena« za nadgrobne spomenike.

Prvi majdan je Zmajevac (nalazi se na području Vršana); kamen je ovdje gotovo na površini, bijel je i tvrd za obradu. Pošto je lokalitet dosta udaljen, a kamen tvrd i težak za obradu, majstori su tražili bliži lokalitet i našli ga u Vidakovićima (zaselak Orašja). U ovom majdanu kamen je mekši za obradu, ali se nalazi duboko u zemlji. Da bi došli do kamena u ovom majdanu, majstori su znali skidati sloj zemlje debljine 10n12 metara. Treći majdan se nalazi na lokalitetu Gromulje (područje Vršana). U ovom majdanu kamen je izuzetno kvalitetan i pogodan je za obradu.

Eksplotacija kamena se vršila onda kada to dozvoljavaju vremenske prilike; izbjegava se rad kada je kiša, jer postoji opasnost od klizišta i odrona zemljišta.

Na osnovu dugogodišnjeg iskustva majstori su znali po kjim »vlasima« ili »žilama« treba udarati željeznim klinima d bi se otkinula kamena ploča od stijene.

Spomenike su izrađivali za sve tri konfesije (katolike, pravoslavne i muslimane). Katoličko stanovništvo je naručivalo nadgrobnike sa krsnicima i u vidu piramide. Ovi drugi bili su skuplji. Pravoslavno stanovništvo iz Požarnice, Čaklovića, Siminog Hana, okoline Lukavca, Potpeći (područje Srebrenika), Gornje i Donje Dragunje, Durdevika, Podgajeva, Stupara, sve do Kalesije i Zvornika, naručivalo je takođe nadgrobnice spomenike kod ovih majstora. I ovi spomenici izrađivani su sa krsnicima i bez krsnica. Muslimansko stanovništvo za umrle muškarce od 18 do 40 godina starosti naručivalo je nišane »na fes«, a za starije »na saruk«.¹⁹⁶ Za umrle mlade od 18 godina nišani se nisu naručivali. Ženski nišani su praviljeni u vidu piramide i svedeni u konus. Na nišanima piše merhum,¹⁹⁷ zatim prezime, pa ime (rijetko kad je pisalo i očevo ime), datum i godina rođenja, datum i godina smrti i ko podiže spomenik. Do 1955. godine ovi podaci su pisani na arapskom i turskom jeziku; oni koji naručuju nišane pozivali su hodžu da napiše te podatke kredom, a onda su majstori po tom rukopisu uklesavali tekst. Kod majstora Čajića nišane su naručivali stanovnici sa područja Tuzle, Živinica i Kalesije.

Sve do 1960. godine nadgrobnici su prodavani za kukuruz, pšenicu, pasulj, alatke i drugo. Ima oko sedam godina kako više niko ne naručuje kamene spomenike, pa se Čajići više i ne bave ovim poslom. Kad bi se danas izrađivali kamene nadgrobnici, oni bi bili jeftiniji do 40% od spomenika od betona, a 70% od spomenika od mermerskog kamena.

Kuća i okućnica

Prostor predviđen za izgradnju kuće naziva se »kućni mlać«.¹⁹⁸ Starije kuće su uglavnom građene na strmom terenu okomito na izobipse.

196 ABDULAH ŠKALIC, *Turčizmi u arapsko-hrvatskom — hrvatsko-arapskom jeziku*, «Sveučilište Sarajevo», 1973, str. 55: saruk m (tur.) zavoj oko kape, čelma.

197 Isti, str. 462: merhum (merhum), —uma m (ar.), umrli, pokojnik.

198 Prema A. Škaljicu, riječ je arapskog porijekla i označava prazan prostor predviđen za izgradnju kuće; primetna je kod starijeg stanovništva na širem području sjeveroistočne Bosne.

Ne raspoložemo podacima o tome kakav je ranije bio tip kuće s ovom područja. Njene ranjive karakteristike ovdje možemo pronaći tek od kraja turskog i početka austrougarskog perioda. Otprilike pamtive ovdješnji majstori — đurđeri, ovdje su gradile prizemne kuće, »brvnare« i »lepenole« sa dvije prostorije (»kuća« i soba) (T. IV, 1). Osim prizemnih, gradile su i kuće na podrum i magazu, sa istim brojem prostorija za stanovanje. Ove druge su zastupljenije i mogu se i danas još ponegdje vidjeti u ovom području (T. IV, 2, 3, 4).

Kuće na podrum i magazu prave se na taj način što se na četiri kame-
na ili »na fivce« postavje četiri temelja od »cistovine«, u koje se »okupa-
ju« vertikalnih direka, između kojih se stavljaju brvna.²⁸ Po brvnama se
stavljaju »smelji«, podatne grede, koji tada ide i preko magazna,²⁹ a kojih
se potom stavljaju vertikalni direci, a po njima »vjenčanice«. Između
»vjenčanica«, samo u prostoru iznad sobe, stavljaju se popratne grede iz-
među kojih se kasnije stavlja plafon od »šabovaca«.³⁰

Čimv sprat iznad podruma i magazna podijeljen je, dakle, na dva dij-
la, na kuću i sobu (T. V, crtež 1, 2). Zidovi »kuće« su, također, od »brvna-
inaz« pregradnog zida. Kuća ima dvije vrata: »mala« i »velika«. Mala vra-
ta su uvijek na zapadnoj, a velika na istočnoj strani. Na »velika« vrata se
ulazilo u »kuću«, a na »mala« vrata se proljevala. Prostor iznad »kuće«
otvoran je i vidi se krov. Jedino se na sjevernoj strani kuće — ostrovi jedna
greda pa se između zida i nje stave »šabovci« i taj prostor se zove »črvatali«,
a na njega su se ostanjale stoke i fino da se suši.

U pregradni zid, između »kuće« i sobe, nalazi se ognjište sa »ve-
stapalom« o koje se oklače verige. Ognjište se obično nalazi na sredini
pregradnog zida ili na kraju (vidi T. V.). Dimenzije su mu 200 : 100 : 10
cm. Prostor predviđen za ognjište prvo se ogradi »s astovom daskom«, pa
se »tadje« ilovatom a onda po površini zamaže.

U ostali »kuće«, napram ognjištu, ugrađivan je »dolac«. To su dvije
ili tri daske na koje se stavljao »mliječni mry«. Mliječni proizvodi su se
ostajali i u »čiler«, koji je kod ovog tipa kuća dograđivan i desne strane
zapadnog zida. »Čiler« je bio »u brvna«, zidovi su mu od talpi, a dimenzije
2 : 2 : 1,5 m (vidi T. V.). Iz »kuće« se ulazilo u sobu koja je bila pod-
podeta, osim onog dijela gdje se nalazila »zemljana peč«. Peč je bila s druge
strane pregradnog zida, a u nju se ložilo sa ognjišta. Ona je bila »u četiri
daska«, bez »plata«. Dužina joj je bila 70 cm, širina 60 cm i visina 150 cm.
Ovakve peći stanovnici ovog područja pravili su sami.

Do ulaznih vrata u sobu bio je mali prostor na pregradnom zidu. U
prostor je stavljala sujica ili neki drugi izvor svjetlosti, te su na taj način
osvijetljavane nje prostorije. Sa zapadne i istočne strane sobe je imala po
jedno, a sa južne po dva manja prozora, koji su sa spoljne strane imali
drvene lampe (T. VI, 3). Nekada nje bilo i sedla, pa je sa prozor stavljao papir-

²⁸ Postrovanje u ovakve podrumnjere je dosta dugoje 30-40 cm.

²⁹ Brvnare su uvelič u podrum i magazna. Iznad podruma je soba, a iznad magazna »kuća«.

³⁰ »Šabovci« su bili od daske koje su u njima podatne strane daske i su u dijelu, a s druge strane
u rupu. Dužina su je od 10 do 15 cm, a širina isto iznad magazna iznad grede.

Za razliku od «kude», zidovi sebe su «leper» i «oblijepijeni sa kama».²⁶ U sebi s dvije podudne strane o plaštu se okade dva obla drvena promjera 4x5 cm. Na njih se vještaju haljaci. To je «srg» (I. VI, crtef 1). «Srg» je imao istu funkciju i u kućama na Srednjem području sjeverozapadne Bosne.

Kod ovakvih kupa krov je demontabilan «na brzi vodi». Krovna konstrukcija se sastoji iz «maljica»,²⁰ «ragova» i «daska», a pokriven od «rafe», daske kliznog poprečnog presjeka. «Taraba» se pravi uglavnom od hrastovine; debljina joj je, s jedne duge strane, 1 cm, a s druge strane 2 cm («deblja ne smije biti, jer bi se trane»). Dužina daske je 80 cm, a širina 20 cm. Ona se stavlja po «daskama» i to tako što se «podvlači jedna pod drugu da ne bi kleso». Proizvođači dasaka krovova u Bosni i Hercegovini, A. Bagarski je uvodio da postoje tri vrste krovnih dasaka kliznog poprečnog presjeka: dva oblika sa sa udijeljenjem i iznaki sa savijanjem, a treći, jednostavniji, sa sa udijeljenjem.²¹ Daske sa pokrivanjem kupa i opširnom podrađju pripadaju trećem jednostavnijem obliku jer nemaju udijeljenje (T. VI. 2).

Na krovu i «velikih staza» (podstakli, blizu sjemenja, malih se «staza», pravougaoni otvor dimenzija 80 x 50 cm koji se samo s jedne strane malo podigne da može biti izlazi. Ovdje kaze, na slanu vodu i «kruže», imaju dograđenu verandu s koja se ide drvenim stepenicama (T. XII, 2, 3) ili merdevinama (ko se obično ne ide izlaziti iz kuće nasporedno jednom koraku na zemlju, a drugom na pod verande, preko njih se pokušavaju preći) preko kojih se ide u kuću. Veranda je opređena «dvorima», drvenim dasicama.

Opisani tip «drvene kuće» sad mnogim drugi se sličan i ovom podračju i nije nijedan oblikove karakterističan. Jedino je upotrebljivo za stihit materijal za pokrivanje zidova, a drveni krovi su zastupljeni crijepom. Umjesto «leptera», kao krovna, upotrebljivo se koristi, a kasnije cigla (T. VII, 1). Često se kod ovakvih kuća zidovi, podrum i nagaz bili od kamena. Novije kuće ovog tipa izgrađene prije drugog svjetskog rata, i podlje iskobdenja, umjesto nagaza i podruma a prizemlje ima kućnja i sru (T. VII, 2).

U narječju pogleda drvena kuci naš narječja (T. IX, 1) nije od-
vijek označava dvodijelnu, nego se naziva i s trodjelnu, kakva isto naziv u
Milićima. U trodjelnoj djeli spominje se «kuci», a na strani je po jedna soba.
(T. IX, crta 2). I na ovaj «kuci» imaju «veliku» i «malu» sobu koja se, kako

[illegible]

Red Dragonfly. Chrys. - grade 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844,

112 A. THALING. New species and subspecies of grasshoppers from the Caucasus and Transcaucasia. *Entomographica* 10, 11, 1972, pp. 49, 104. New species: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834,

THE UNIVERSITY OF CHICAGO Press, 530 North Dearborn Street, Chicago, Illinois 60610, U.S.A.
 Cambridge, 1971, pp. 185.

smo vidjeli, postojala u drvenoj dvodijelnoj kući nad magayom, a i u prizemnici. »Velika« i »mala« vrata su u prizemnici, prema dr M. Kadiću, imala višestruku funkciju; ona su se otvarala kad se previše zadimi. »Mala vrata« su služila i kao neka veza sa stočnim i gospodarskim dijelovima dvorišta. Konj natovaren drvima uvodio bi se na velika vrata, rastovarao kraj ognjišta i izvodio na mala vrata. »Kuća« se uvijek mela od velikih ka malim vratima; kroz njih se izbacivalo smeće, a u prošlosti su služila i za to da se neprimjetno izade iz kuće u slučaju opasnosti.²⁰⁵ Vjerovatno su velika i mala vrata imala navedene funkcije u prošlosti i u prizemnici. U kući nad magazom, osim za komuniciranje, dvojna vrata su mogla samo služiti za odvođenje dima kad se previše zadimi sa ognjišta, a utvrdili smo da se kroz mala vrata proljevala voda od opranog posuda.

U ovom području starije spratnice su građene i na blago uzdignutom terenu. Kod ovakvih kuća osnova prizemlja ima hodnik i dvije sobe, na spratu ih je isto toliko, a s strane su stepenice koje vode na sprat (T. X; T. VII, 3). Ovakve kuće se mogu vidjeti kod muslimanskog stanovništva. Stepenište je natkriveno i okolo potpuno zatvoreno daskama (T. VIII, 1), dok je veranda malo otvorena. Prostor ispod stepeništa koristi se uglavnom za smještaj ogrjeva.

Prilikom terenskih istraživanja naišli smo i na jednu kuću kod koje podrum ima četiri prostorije. Zidovi podruma su od »brvana« dasaka debelih 5x8 cm. Na spratu je hodnik i četiri sobe, a duž čitave kuće je dograđena veranda sa »šerefom« od dasaka (T. VIII, 3). Zidovi soba su od čerpića i »šepera«. Krov je četvoroslivni, a pokrov od crijepa.

Ranije su imućniji seljaci Muslimani gradili kuće »čardaklije«. To su bile spratnice s čardakom među rogovima. Čardaklija više u ovom području nema.²⁰⁶

Osim ovih kuća građene su i begovske ishodne kuće, a jedna takva još uvijek postoji, vlasništvo je porodice Hajdarbegovića, ali u njoj više niko ne stanuje (T. VIII, 2; T. XI, crtež 1).

Čardaklije i begovske ishodne kuće su građene pod uticajem gradskog načina građenja, pa je to imalo odraza na dispozicione, konstruktivne i oblikovne elemente, a i na komfor i viši stambeni standard.

Posude

U starinskim kućama u upotrebi je bilo »drveno«, »zemljano« i bakreno posude.

Od »drvenog posuda« u upotrebi su bili veći ili manji čanci, kašike »solanice« i drugo. Ovo posude su ovdašnji stanovnici kupovali od Karavlahi.

U upotrebi je bilo i »zemljano posude«; čase, čupovi, lonci, različite posude za mlijeko, bardaci i dr. Kupovano je od tuzlanskih lončara.

²⁰⁵ DR M. KADIĆ, *Nar. djelo*, str. 24.

²⁰⁶ Stariji kazivači su nam saopćili da bi se još uvijek mogla naći poneka čardaklija u Gornjim Dubravama.

Posude od bakra posjedovali su imućniji, a u upotrebi su bile čase, tanjiri, ibrici, kazani za pečenje pekmeza i drugo.

Osvjetljenje

Najjednostavnije osvjetljenje bilo je pomoću luča, zatim pomoću svijeća od govedeg loja i svinjske masti, a za vrijeme austrougarske uprave počinje se upotrebljavati gasna lampa. U periodu između dva svjetska rata, tačnije od 1920. godine, osim gasne lampe, za osvjetljenje se koriste i karbitne lampe. Ovo je razumljivo, jer je dosta stanovništva iz ovog područja, još tada, počelo da se uključuje u rudarstvo tako da je odavde i tada bio priličan broj rudara i solara.

Danas su sva ova naselja elektrificirana; Donje Dubrave su dobile električnu struju oko 1957. ili 1958. godine, Par-Selo 1962. i Pisci oko 1960. godine.

Majstori «drvenih kuća»

«Drvene kuće» prizemne dvodijelne kao i one na magazu, ovdje su pravili domaći majstori. U svakom selu i zaseoku bilo je po nekoliko majstora dundera koji su se bavili ovim poslom. Istina, ovo im nije bilo glavno zanimanje, jer su se bavili i poljoprivredom.

U Perićima su prije drugog svjetskog rata skoro svi odrasli muškarci bili majstori; gradili su kuće u Jeginovom Lugu, Čajićima, Tupkovićima, Kikaćima, Gornjoj i Donjoj Gračanici, Donjim Dubravama, Vukovijama i u drugim okolnim naseljima.

U Donjim Dubravama bilo je takođe majstora koji su gradili «drvenjače»; kazivaču, koji nam je govorio o tome, naročito su ostala u sjećanju dvojica dundera, Husovići. U ovom naselju živi poznati majstor — dunder Stjepan Mandić, ali se više ne bavi ovim poslom.

Prije drugo svjetskog rata u Par-Selu bila su dvojica dundera iz porodice Markelića, trojica iz Krešića i po jedan iz Tomića, Jorčića i Filipovića.

Sporedne zgrade

Do sada smo u okviru tradicionalne narodne arhitekture govorili o kući koja se nalazi u avliji. Avlije su u ovom području obavezno ograđene. Ranije, ograda je bila od «cijepanog prošća» koje je s donje strane pobodeno u zemlju, a s gornje strane je «potpleteno prućem». Zato za ovakav tip ograda nisu bili potrebni željezni klini. Danas su avlije ograđene «parmaci-²⁰⁷ma», a poneko stavlja i željeznu ogradu.

²⁰⁷ A. ŠKALJIĆ, Nav. djelo, str. 50: *parmač* m (m.) grubo osušena daska ili izrezana leva koja služi za ogradu.

Osim kuće, u avliji su bile i ove zgrade: »udžera«²⁰⁸ (»hudžera«) »ambar« (»hambar«)²⁰⁹ i »vodenica«. Izvan avlije je »košara«, »svinj« (kod hrvatskog stanovništva) i kokošinjac, a malo dalje od njih je »pušnica«. Prije drugog svjetskog rata rijetko ko je imao WC. Danas su ovi objekti u većini domaćinstva u lošem stanju, nestručno i nehigijenski su urađeni. Ima domaćinstava koja ni danas ne posjeduju klozet, a malobrojna su i domaćinstva sa kućnom kanalizacijom (vidi tabelu br. 3).

»Udžera« je u osnovi pravougaona. Ona stoji na četiri kamena. Zidovi su joj »u brvna«, od deblje otesanih dasaka. Krov je četvoroslivni, »na četiri vode«, a pokrov je od »tarabe« (T. XII, 1). Ovaj objekat je »tavanjen«, ima tavan, gdje se ostavljaju svježe jabuke i suhe šljive. Ovdje su se ostavljali i haljeci, a često su i mladenci spavali. Poneka udžera bila je sagradena i tako da se jedan dio prostora pregradi; naprave se tri okna, pa se dobije ambar u koji se ostavlja žito.

»Ambar« (»hambar«) je izgrađen takode od »brvana«, dasaka, a krov mu je na »tri vode«. Svaki ambar ima četiri okna u koja se stavlja žito (pšenica, zob, raž i dr.). Dimenzije okana su 1 m x 1 m x 2 m. U ovaj objekat se ulazi drvenim stepenicama sa spoljne strane.

»Vodnica« je na »dvije vode« i manjih je dimenzija. To je, u stvari, ostava kod koje je pod odignut od zemlje, a na njemu stoje »breme«, drvene posude s pitkom vodom.

Pušnica je u osnovi pravougaonog izgleda (T. XII, 2; T. XIII). Pola jedne duže strane je otvoreno i kroz ovaj dio se unose ljesi. Zidovi pušnice su »u šeper«. »Babura« (peć) se pravi na taj način što se prvo usijeće »žestilovo«, bukovo ili koje drugo »pruće«, te se savije u vidu polukruga i tako pobode u zemlju, zatim se stavi sljeme, a onda po tome paprat. Nakon toga, »umijesi se zemlja«, pa se njome »ulijepi« drveni skelet. Kasnije, kad se »potpali vatra«, drveni skelet izgori, a ostane »babura«. Pušnice su obično imale osam ljesa. Krov im je bio na »četiri vode«, a pokrov je od »taraba«. Dimenzije ovog objekta su oko 6 m x 3 m x 1.80 m.

U ovom području bila su zastupljena tri tipa *košara*, staja za stoku: »papratuše«, »navjesi« i »brvnare«.

»Papratuša« ili »pleterača« opletena je od pruća; pokrov joj je na »dvije vode«.

Prema načinu izgradnje i materijalu od kojeg su izgrađeni, »navjesi« su slični »pleteračama«. Razlikuju se po tome što su opletene s tri strane, a s prednje strane je ograđen prostor »visokim proščem« tako da ga vuk ne može preskočiti.

Na isti način je izgrađena i »brvnara«, a razlikuje se po tome što su s tri strane, umjesto »pletera«, brvna, otesane daske. Ovako izgrađenih

²⁰⁸ Isti, str. 335. *hudžera* (*udžera*) f. (st.) 1. sporedna soba uz kuhinju koja služi kao spremnica, 2. koliba. U našem slučaju ovo je poselna zgrada u dvorištu, a ima višestruku funkciju.

²⁰⁹ Isti, str. 92. i 93. *ambar*, *anbar*, *hambar* (pers.) 1. drvena zgrada za zrenasto hrano, 2. sanduk za žito i brašno, 3. donji dio kafenog mlina u koji pada samljevana kafa. U našem slučaju to je drvena zgrada za smjellaj zrenasto hrano.

«brvnara» bilo je ranije dosta na području današnjeg površinskog kopa, jer je to bilo ispasište, suvat. Stoga se ovaj dio i danas u narodu naziva Brvnare.

Opisani tipovi košara više se ne grade u ovom području, jer se stoka ne izgoni već se drži u stajama. Danas se grade kotare koje su sa svih strana zatvorene (T. XII, 3, 4).

Vodosnabdijevanje

Nekada je stanovništvo, ovog područja uglavnom koristilo vodu za piće iz bunara i, rjeđe, izvorsku vodu. Jednim bunarom često su se služili svi stanovnici iz jednog ili više zaselaka. Održavanje bunara (povremeno čišćenje i produbljivanje) bila je zajednička briga.

Danas je stanje u pogledu vodosnabdijevanja mnogo povoljnije, jer su neki domaćini kod novoizgrađenih kuća iskopali bunar i vodu crpe hidroforom, drugi su doveli vodu iz Vršana (dio Petrovića, Milića i Dulabića), treći su se priključili ili će se priključiti na vodovod iz Toplica.

Organizovano dovođenje vode u domaćinstva korištenjem prirodnog pada otpočelo je ovdje 1973. godine. Tada je 15 domaćinstava iz Milića dovelo vodu sa izvora Zmajevac (područje Vršana). Sa istog izvora je 1976. godine dovelo vodu 26 domaćinstava, a tada je dovedena voda i u četvororazrednu školu u Petrovićima. Zmajevac koriste i Dulabići. Neka domaćinstva iz zaseoka Milića doveli su vodu sa izvora Kučište, a stanovnici Petrovića su 1978. godine takode doveli vodu iz Vršana, ali sa izvora Močila.

Iako je postignut vidan napredak kad je u pitanju vodosnabdijevanje, još je taj problem u ovom području prisutan, što se vidi i iz tabele broj 3 koja prikazuje domaćinstva i njihovo snabdijevanje vođom za piće, te korištenje klozeta (vidi tabelu 3. na strani 80).

Narodna nošnja

Narodna nošnja u ovom području je gotovo izobičajena. Ovakva konstatacija se odnosi samo na mušku nošnju, dok se kod starijih i srednjovječnih žena još mogu vidjeti pojedini odjevni predmeti, pa i kompletna starinska narodna nošnja.

1. Hrvatska narodna nošnja

Hrvatska narodna nošnja u ovom području je ista kao i na Husinu²¹⁰ i drugim naseljima tuzlanske opštine i subregiona gdje živi hrvatsko stanovništvo. Tipološki, ona pripada srednjobosanskim nošnjama sa posebnim specifičnostima koje je izdvajaju u tuzlansku varijantu.²¹¹

210 O narodnoj nošnji u Husinu vidi: S. KULENOVIĆ, *Nar. djelo* pod 62, str. 63 i 64.

211 ZORISLAVA ČULIĆ, *Narodna nošnja u Bosni i Hercegovini, Zamački muzej u Sarajevu*, Sarajevo, 1963, str. 13, 16-17.

TABELA BROJ 3 — DOMAĆINSTVA PREMA SNABDJEVANJU VODOM ZA PIĆE I KORIŠTENJU KLOZETA²¹²

Naselje	Ukup. domać.	SNABDJEVANJE VODOM ZA PIĆE					KORIŠTENJE KLOZETA			
		Javni ili kućni vodovod	Javni dvor. ili dvor. i dvo- rištu	Budići javni dvor.	Kupali javni dvor.	Izvor počet rijeka	U stanu na be- pisanje a pri- ključnom javna	U sta- nu bez rišta javla.	U dva- rištu javla.	U dva- rištu javla.
Donje Dubrave	480	—	—	30	13	0	34	341	27	443
Par Selo Gor.	188	—	—	—	3	4	13	180	—	183
Par Selo Donje	64	—	4	1	2	0	15	35	—	45
Pasici Gornji	211	2	—	—	—	—	19	190	—	207
Pasici Donji	173	1	—	—	1	3	13	154	—	169

²¹² 525, Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovi, Opština Kudaštica, vodom za piće, Rezultati po naseljima i općinama, knj. V, Beograd, 1972.

a) Ženska nošnja

U ljetnom periodu žene su nosile košulju i gaće, na glavi čember, oko pojasa tkanicu, preko košulje, ječermu, a na nogama opanke odnosno jemenije (T. XIV, 1, 2).

Košulja je od pamučnog beza uzvedenog »vuletom«. Rukavi su široki i po obodu ukrašeni »kerama«, a dugi su ispod lakata. Sprijeda je »V« izrez, a ogrlica je vezena »funtićima«, koncima različitih boja. Ponekad ogrlica bude ukrašena i »kerama«. S donje strane košulja je po obodu ukrašena čipkom i »kerama«. Da bi se sašila jedna košulja, potrebno je oko 7 aršina beza, a za veće košulje i 10 aršina (aršin iznosi 75 cm širine).

Gaće su se nosile ispod košulje. Sašivene su iz dva dijela: gornji dio je od čador-beza²¹³, a nogavice su od pamučnog beza uzvedenog »na borlije« (uzvod u »četiri nite«). Poneko je šio gaće kod kojih su nogavice od beza otkanog u »dvije nite«. Nogavice su nabrane u »bućme«²¹⁴, a vezuju se »svitnjakom«.

Oko pojasa opasivala se vunena tkanica²¹⁵ koja je imala četiri osnovne boje: crnu, zelenu, žutu i bijelu.

Ljeti, kad je lijepo vrijeme, preko košulje se nosila ječerma, kratak gornji haljetak bez rukava, sašiven od kadife i ukrašen gajtanom. Ječermu su se naručivale kod terzija. Kad je kišovito, ljeti se, umjesto ječermu, nosio prsluk sašiven od crne kadife, gajtanjen »preko prsta« i svud okolo po rubovima. Sprijeda ovaj haljetak se skopčavao gajtanima koji se svežu, a prišiveni su i s jedne i s druge strane prsluka.

Cure su nosile na glavi »lavure«, svilene kupovne marame, a žene »čembere« otkane od »vuleta«. »Čember« je sastavljen iz dva dijela: s dvije strane rubovi su mu ukrašeni »kerama«, druge dvije strane su takode »okerane«, ali ne do kraja (nisu okerani oni dijelovi koji se prilikom nošenja na glavi podavijaju). Na krajevima »čember« je ukrašen i stilizovanim ružama koje su urađene tehnikom »čupanja«.

Zimi su mlade žene nosile koparane, a starije gunjeve. Koparan je haljetak sa rukavima, sašiven od crne kadife i ukrašen gajtanom. Sprijeda se vezao »na po prsa u kuklicu«, na mašnu.

Gunj je sašiven od crnog sukna, s rukavima je, sprijeda se ne zakopčava. I ovaj haljetak se »naređivao«, naručivao kod terzija u Tuzli.

213 A. ŠKALJIĆ, Nav. djelo, str. 159; čador — bez (čador-bez) m (para str.) vrsta debijeg beza. Upotrebljavao se i za pravljenje šatorskih krila, pa otuda ovakav naziv.

214 Ili, Nav. djelo, str. 150; L. bućma, bućma f. (tur.), utukani debeli pamuk, gajtan; 2. vrsta ispod koljena u dimijama ili ženskih gaća.

215 U ovom području tkanice su tkane na horizontalnom tkalčkom stani i to tako što se »u sredini«, u sredini, uveda, pa se onda tka. One se međusobno razlikuju »rezinke« su malo »izrađenije«, imaju više boja, »mrkule« su s manje boja, a ukrašene su stilizovanim geometrijskim motivima; »rebrule« su larene kao zmije. U Petrovićima i Miliciima žene nose tkanice tak-nice, osim onih koje su ovdje udaja, a rodom su iz drugih naselja kao npr. iz Brda (Paseč). Žene iz Brda tkale su i muške i ženske tkanice, a prodavale su ih na tuzlanskoj pijaci.

Na nogama su se nosile vunene čarape i opanci od »prijesne govede kože«, a u svečanim prilikama opanci sa »kljunovima« i »kućarama« (vunica crvene boje). Prvu vrstu opanaka pravili su stanovnici sami, a ove druge su kupovali od tuzlanskih opančara. Osim opanaka sa »kljunovima«, u svečanim prilikama nosile su se i kožne »jemenije«.²¹⁶

Cure su se kitile dukatima i to tako što su ih stavljale »nanizane na čelo«, a i oko vrata (»struka«). Na rukama su nosile belenzuke²¹⁷, halhale (alale)²¹⁸, a u ušima »ušnjake«, minduše od zlata ili srebra.

b) Muška nošnja

U ljetnom periodu muškarci su nosili gaće, preko njih »pelengaće«, košulju, oko pojasa tkanicu, preko košulje fermen odnosno džumadan, na glavi fesove (a kasnije i šešire) i na nogama čarape i opanke ili cipele (vidi T. XIV, 1).

»Pelengaće« su sašivane od pamučnog beza. Oko pojasa vezale su se »spletenim svitnjakom« od pamuka. Imale su manji tur. Po obodu nogavice su ukrašene »kerama«. Da bi se sašile jedne pelengaće, bilo je potrebno 5 aršina beza.

Gaće su sašivene od istog materijala kao i »pelengaće«.

Košulja je sašivena od pamučnog platna tkanog »na uzvod«. Duga je do iznad koljena. Sprijeda, u gornjem predjelu prsa, razrezana je, a oko »jake« ukrašena kerama.

Tkanice su od vune i znatno su šire od ženskih. Preko tkanice muškarci su opasivali kaiš. Neki su se opasivali i crvenim peškirima od pamuka. Nekada su stariji ljudi za pojansom nosili kratku pušku »zadževenu za tkanicu«.

U ljetnom periodu, obično mladi muškarci, preko košulje su nosili fermen od crne »čoje« ukrašen gajtanima. Sprijeda se nije zakopčavao, a bilo ih je i »kovčanih«. Ove haljetke kupovali su od abadžija u Tuzli.

Ljeti, kad su velike vrućine, nosi se džumadan, gornji haljetak bez rukava, sašiven od tanjeg kupovnog platna. Sprijeda se ne zakopčava.

Na glavi su se nosili fesovi crvene ili crne boje, a »fabrične« izrade. Kasnije, a naročito poslije drugog svjetskog rata muškarci su masovno počeli nositi šešire.

216 A. BRALJIĆ, *Nar. djelo*, str. 308: *jemenije, jemenije (jemenije)*, f. pl. 1. vrsta plitkih čizala u boji, izvolane su sa tanka kao jemenjska čizla, pa su otud neakvo ime dobile. 2. popući. 3. »džupar jemenija«, crvene čizle. U nekim slučajevima jemenije su izrađene od crvene kože, slične džumama, a proizvodili su ih domaći majstori.

217 *bel.* *Nar. djelo*, str. 126: *belenzuka-e, belenzuka-e* f. (m.) 1. narukvica; narukvica od vite spojene ili pletenih srebrnih ili zlatnih lančića. Obično se mogu rasklapati, a spojene su li-jepto ukrašene. 2. karika, perla.

218 *bel.* *Nar. djelo*, str. 308: *halhala (alala)* f. pl. *halhala i halhal m.* (m.) narukvica u obliku ko-četa, od zlata, srebra ili kojeg drugog metala.

U zimskom periodu, preko gaća nosile su se čakšire sašivene od crnog sukna²¹⁹ u koje se »spale« (strpa) košulja. One su, kao i polengade, imale tur, a šili su ih ljudi sami ili su nosili sukno abadžijama u Tuzlu na šivanje. Oko pojasa vezale su se uškurom.

Preko košulje, zimi, nosili su gupjice od sukna, a preko njih gupjeve takođe od crnog sukna. Gupjevi su dugi do ispod pojasa, sprijeda se ne skopčavaju, a po obodu ukrašeni su gajtanom.

U zimskom periodu oko vrata malkarci su nosili šal i »poše«, nešto slično šahu.

Na nogama, svakodnevno, nosili su »prijezne opanke od govode kože« (oputnjaci). U svečanim prilikama nosili su cipele koje su kupovali od obočara u Tuzli.

Danas je muška nošnja potpuno izobičajena, što se vidi i po odijevanju starijih stanovnika iz ispitivanih naselja.

2. Muslimanska narodna nošnja

Stariška muslimanska narodna nošnja u ovom području je potpuno izobičajena i danas je više niko ne nosi.

a) Ženska nošnja

U ljetnom periodu žene su nosile košulju i gaće, preko košulje ječermu²²⁰, oko pojasa »haspurliju«²²¹ (djevojke »tramboloz«²²², na glavi »bošču«²²³ (starije žene šamiju) i na nogama čarape i opanke, a kad gdje pođu, onda obuku i kožne jemenije. Navedene haljetke žene su nosile svakodnevno, u kući i oko kuće (T. XIV, 3), a kad negdje pođu izvan mjesta stanovanja, onda su oblačile feredžu²²⁴, a kasnije »zar«²²⁵.

Košulje su se šile od beza kod kojeg je osnova od četena, a potka od pamuka. S obzirom na to da su košulje bile duge, do članaka, da bi se

219 Sukno na ovom tkali, a voljeli ga u Šakovićima.

220 A. ŠKALJIC, *Nar. djelo*, str. 247: *ječerna, ječerna, gečerna*, f. (tur.) dio predjeka, dio staroslova oprama, odnosno muške i ženske narodne nošnje.

221 Isti, *Nar. djelo*, str. 101: *aspurlija (haspurlija)* f. (tur.) traka crvena narana koju su muslimanske djevojke upotrebljavale kao povezatu ili kao pojas.

222 Isti, *Nar. djelo*, str. 620: *tramboloz* m. (grč.) vrčani šamij pojas i kitama na krajevima koji se izradivao u Siriji; za turške uprave uvodio se u naše krajeve.

223 Isti, *Nar. djelo*, str. 182: *bošča (bošču)* f. (pers.) pokrivalo za glavu.

224 Isti, *Nar. djelo*, str. 278: *feredža (veredža)* f. (ar.) vrsta ženskog »grada, mantila od crne ili modre čolhe, koji su muslimanske oblačile prilikom izlaska na ulicu. Ua feredža starlje se još jednaki i džamber, a prilikom dalekog putovanja ili jahanja na konju, umjesto jednake starlje se peca.

225 Isti, *Nar. djelo*, str. 647: *zar* m. (ar.) ženski zavjatak u kome su muslimanske zasukane i pokriveno izlazile na ulicu. Zar se kroji od kame, ilaka ili ovla.

moglo nesmetano hodati, one se »zasuču«, pa se »zadjenu« za pojas. »Jaka«, kragna košulje ukrašena je mafezom.²²⁶

Gaće su sašivene od dvojakog beza; gornji dio je od čadorbeza, a donji dio od uzvedenog beza. Mlade žene su nosile gaće od kojih su nogavice od »šarenog čita«, basme, pa su zbog toga zvane »čiftijaneta«.²²⁷

Preko košulje nosile su se ječermne sašivene od »čita«, šarenog pamučnog platna, a ukrašene »haračom«.

Oko pojasa žene su se opasivale »haspurlijom«, kupovnim crvenim šalom, a djevojke »trambolozom«, kupovnim svilenim šalom ukrašenim resama na krajevima.

Na glavi su nosile »bošče«, čembere i šamije, a na nogama vunene čarape i opanke, odnosno kožne jemenije u svečanim prilikama.

Zimi, preko košulje žene su nosile »hrku«²²⁸ sašivenu od crnog kupovnog platna i postavljenu pamukom.

U svečanim prilikama djevojke su se kitile »strukama dukata«, »grmilucima«²²⁹, madžarijama i šorvanima, a oko ruku nosile su srebrne belenzuke.

Opisana ženska nošnja počinje polako da nestaje još prije drugog svjetskog rata. Od tada žene počinju šiti dimije i bluze od kupovnog materijala (T. XIV, 4).

b) Muška nošnja

Muška nošnja je odavno izobičajena. Prema prikupljenim podacima, u ljetnom periodu muškarci su nosili košulju i gaće sašivene od beza, preko košulje fermea odnosno ječermu, a oko pojasa svileni šal.

U zimskom periodu su preko gaća nosili čakšire, a preko gunjica gunj.

Opisana muslimanska nošnja tipološki pripada srednjobosanskim nošnjama.²³⁰

Neka demografska obilježja

1. Kretanje broja stanovnika i domaćinstava

U prikazu nekih demografskih obilježja polazimo od kretanja broja stanovnika i domaćinstava od 1948. do 1981. godine (tabela broj 4).

²²⁶ Isti, Nav. djelo, str. 449: mavez, mafez m. (ar.) plavi pamuk, pamuk u boji.

²²⁷ Isti, Nav. djelo, str. 175: ciftijane-ane f. pl. t. (pers. tur.) ženske gaće, vrsta dimije; dodatno nogavice pri dnu dimije koje su drugačijeg platna od onog u dimijama.

²²⁸ Isti, Nav. djelo, str. 334: hrka f. (ar.) gornja haljina od raznih tkanina sašivena pamukom i prošivena, pamuklija. Može biti kratka i duga, ženska i muška.

²²⁹ Isti, Nav. djelo, str. 371: jigirmiluk, igirmiluk (jagirmiluk, girmiluk) m. (tur.) turski dukat kovao za vladu sultana Mehmeda II 1833.

²³⁰ Z. ČULIĆ, Navodeno djelo, str. 13, broj 7.

TABELA BROJ 4 — KRETANJE BROJA STANOVIKA I DOMAĆINSTAVA²³¹

Naselje	Godina popisa					Indeka	
	1948.	1953	1961	1971.	1981.	1981. 1971.	1981 1948.
Donje Dubrave							
Stanov.	867	950	1.721	2.346	2.408	102,7	277,8
Domać.	159	170	334	505	600	118,8	377,3
Par Selo Gornje							
Stanov.	534	592	696	817	744	91,0	139,0
Domać.	92	110	154	187	216	115,5	234,8
Par Selo Donje							
Stanov.	196	216	389	263	395	150,2	202,0
Domać.	37	45	85	62	113	182,2	306,0
Pasci Gornji							
Stanov.	806	841	1.038	1.061	611	57,6	75,8
Domać.	136	162	219	213	178	83,6	130,9
Pasci Donji							
Stanov.	527	576	558	744	1.157	155,5	219,5
Domać.	101	103	120	173	294	170,0	291,1

NAPOMENA: Broj stanovnika u 1981. godini umanjen je brojem onih koji su na privremenom radu u inostranstvu i brojem članova njihovih porodica.

Prema datim podacima u tabeli, uočljivo je da se broj stanovništva u ispitivanim naseljima nejednako kretao, a to je uslovljeno prirodnim i mehaničkim komponentama.

U Donjim Dubravama broj žitelja se konstantno povećavao od 1948. do 1981. godine (index 1981/1948. = 277,8). U Gornjem Par-Selu broj žitelja se takođe povećavao u apsolutnom broju sve do 1971. godine. U 1981. godini taj broj je opao u odnosu na prethodnim popis (index 91), a to se može dovesti u vezu, vjerovatno, sa iseljavanjem određenog broja domaćinstava u Tuzlu i u Donje Par-Selo, što se vidi iz usporedbe podataka između dva posljednja popisa stanovništva (index 150,2).

U Donjem Par-Selu broj stanovnika je rastao sve do 1961. godine, a u 1971. godini naglo je opao. Biće da se u ovom periodu određen broj domaćinstava preselio u Živinice, jer je iz ovog naselja veliki broj stanov-

²³¹ RZS, Stanovništvo i domaćinstva u RBiH, Usporedni pregled rezultata popisa 1948, 1953, 1961. prema političko-teritorijalnoj podjeli od 1. 1. 1963. Sarajevo, 1964; SZS, Popis stanovništva prema političko-teritorijalnoj podjeli od 1. 1. 1963. Sarajevo, 1964; SZS, Popis stanovništva 1961, knj. X, Stanovništvo i domaćinstva 1948, 1953, 1961, Rezultati za naselja, Beograd, 1965; SZS, Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo, pol, strukt. i dr., Rezultati po naseljima i općinama, knj. VIII, Beograd, 1973; RZS, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. godine, Rezultati za stanovništvo, domaćinstva i stanove po naseljima, Sarajevo, 1982.

nika uključen u živiničku industriju. U periodu 1971nj1981. godine broj stanovnika u Donjem Par-Selu je ponovo porastao, što smo doveli u vezu sa naseljavanjem iz Gornjeg Par-Sela.

U Gornjim Pascima broj stanovnika je rastao sve do 1971. a 1981. godine taj broj je gotovo prepolovljen (index 57,6). Utvrdili smo da se iz ovog naselja dosta stanovnika iselilo u Kučiće, Crvene Njive i druga pri-gradska područja Tuzle. Međutim, ova iseljavanja su bila prije 1971. godine. S druge strane, uočljivo je da se u susjednim Donjim Pascima broj stanovnika naglo povećavao u 1981. godini. Stoga je moguće da se u periodu 1971nj1981. godine veći broj stanovništva preseo iz Gornjih u Donje Pasce zbog blizine komunikacija i bržeg komuniciranja sa Tuzlom i Živinicama.

U razmatranju kretanja broja domaćinstava (tabela 4) 1948nj1981. godine, uočljivo je da su se ona u svim naseljima povećavala, izuzimajući Gornje Pasce gdje se broj domaćinstava smanjio u periodu 1971nj1981. (index 83,6), što je uslovljeno mehaničkom komponentom (iseljavanjem određenog broja domaćinstava u susjedne Donje Pasce).

Iz tabele 4. uočljivo je da je u svim ispitivanim naseljima naglo porastao broj domaćinstava u periodu 1953nj1961. godine. Povećanje broja domaćinstava je zakonita pojava u ovim naseljima i šire, uslovljena procesom diobe domaćinstava u poslijeratnom razdoblju.

Pri razmatranju broja stanovnika i domaćinstava, analiziraćemo i promjene u prosječnom broju članova domaćinstava, jer je taj proces indikativan za etnološka proučavanja porodice. Iz tabele broj 5. vidi se da je opadanje prosječnog broja članova domaćinstava od 1948. do 1981. godine evidentno u svim ispitivanim naseljima, izuzimajući Gornje Pasce gdje je prosječan broj članova domaćinstava neznatno povećan 1971. godine u odnosu na 1961. godinu. Smanjenje prosječnog broja članova je takođe zakonita pojava, a uslovljena je naglim padom nataliteta i planiranjem porodice.

TABELA BROJ 5 — PROMIENE U PROSJEČNOM BROJU ČLANOVA DOMAĆINSTAVA U PERIODU OD 1948. DO 1981. GODINE²²²

Nasije	Prosječan broj članova domaćinstva				
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Donje Dubrave	5,4	5,6	5,1	4,6	4,0
Par Selo Gornje	5,8	5,4	4,5	4,4	3,4
Par Selo Donje	5,3	4,8	4,6	4,2	3,5
Panci Gornji	5,9	5,2	4,7	5,9	3,4
Panci Donji	5,2	5,6	4,6	4,3	3,9

²²² Vizualna interpretacija na bazi popisnih podataka.

Proces planiranja porodice evidentan je u ispitivanim naseljima. U tabeli 6. dati su podaci o porodičnim domaćinstvima prema broju članova, iz koje se vidi da su u svim ispitivanim naseljima najbrojnija četveročlana domaćinstva, što znači da su to bračni parovi koji imaju po dvoje djece.

TABELA 6 — PORODIČNA DOMAĆINSTVA PREMA BROJU ČLANOVA 1961²³³

Naselje	Prosječan broj članova domaćinstva							
	Svega	2	3	4	5	6	7	8 i više
Dubrave Donje	567	80	98	137	128	57	31	16
Par Selo Gornje	194	30	44	59	39	15	6	1
Par Selo Donje	106	16	26	37	16	7	3	1
Paci Gornji	160	20	38	57	27	14	3	1
Paci Donji	275	39	61	73	55	19	22	6

2. Stanovništvo ispitivanih naselja prema nekim migracionim obilježjima

Pošto raspolazemo podacima popisa o migracionim obilježjima, to će na ovom mjestu biti ukratko interpretirana selektivnost migranata ovih naselja prema mjestu rođenja, periodu doseljavanja i tipu naselja.

Obradeni statistički podaci o rodnom kraju pružaju nam mogućnost da stanovništvo razvrstamo na autohtono i ono koje se selilo (migrantsko stanovništvo). Selidbeno stanovništvo može se razvrstati na lokalne migrante (druga naselja iste opštine), zatim na one iz drugih opština, a iste socijalističke republike i na međurepubličke migrante.

Podaci prema obilježju «stanuju u istom mjestu od rođenja» iz popisa 1961. i 1971. godine pokazuju da najveći broj stanovnika ispitivanih naselja stanuje u mjestu gdje su rođeni (tabela broj 7).

Podaci o vremenskim periodima doseljavanja (tabela broj 8), prema popisu iz 1961. godine, govore nam da je najintenzivniji period doseljavanja u Donjim Dubravama bio 1940. i prije kao i u periodu 1958aj1961. godine. U svim ostalim naseljima ispitivanog područja najintenzivnije doseljavanje bilo je 1940. i prije i u periodu 1953aj1957. godine.

Prema podacima iz 1971. godine, najintenzivniji period doseljavanja u Donjim Dubravama bio je u periodu 1961aj1965, u Gornjem Par-

²³³ RZA, Popis 1961.

Selu 1940. godine i prije, u Gornjim Pascima 1953nj1960. i u Donjim Pascima 1940. godine i prije.

TABELA BROJ 7 — STANOVNIŠTVO IPRITIVANOG PODRUČIA PREMA RODNOM KRAJU 1961. I 1971. GODINE²³⁴

Naselje	Godina popisa	Ukup. broj stan.	Od rod. stanuje u istom mjestu	Doseљeno u naselje stalnog stanovanja		
				iz iste opštine	iz druge opštine	iz dr. SR
Donje Dubrave	1961.	1.721	1.403	122	180	16
		% 100	81,5	7,0	10,4	0,9
	1971.	2.346	1.910	75	332	25
		% 100	81,4	3,2	14,1	1,0
Par Selo Gornje	1961.	696	597	46	51	2
		% 100	85,7	6,6	7,3	0,3
	1971.	817	627	113	74	3
		% 100	76,4	13,8	9,0	0,4
Par Selo Donje	1961.	389	277	37	71	4
		% 100	71,2	9,5	18,2	1,0
	1971.	263	164	23	70	1
		% 100	62,4	8,7	26,6	0,4
Pasci Gornji	1961.	1.038	925	36	73	4
		% 100	89,1	3,5	7,0	0,4
	1971.	1.061	912	46	94	8
		% 100	85,9	4,3	8,8	0,7
Pasci Donji	1961.	558	497	46	14	—
		% 100	89,0	8,2	2,5	—
	1971.	744	582	128	41(31)*	3
		% 100	78,2	17,2	5,5(4,1)	0,4

*) Kod D. Pasaca se pojavljuje postotak veći od 100%. Mislimo da je ovdje riječ o grešci; u pretposljednjoj koloni umjesto apsolutnog broja 41 vjerovatno treba da stoji 31.

Na osnovu toga može se konstatovati da je čitav poslijeratni period bio karakterističan po stalnom naseljavanju u ovo područje, ali ne u tako velikom obimu kao što je ko karakteristično, za neka naselja tuzlanske opštine (Šimin Han, Mramor Novi, Bukinje, Kiseljak, Tuzla-grad, Solina i Slavinovići).²³⁵

²³⁴ SZA, Popis 1961. i 1971, Migraciona obilježja, knj. XII, Beograd, 1966; Isto, knj. IX, Beograd, 1973.

²³⁵ MR S. KULENOVIĆ, *Struktura stanovništva Tuzle i njena izmjena pod uticajem novijeg privrednog razvoja* (magistarski rad), Beograd 1980. godine.

Blizu porijeklo migranata je u gotovo svim naseljima ispitivanog područja iz druge opštene iste socijalističke republike, izuzimajući Par-Selo Gornje u kome je 1971. godine bilo najviše migranata iz iste opštine i Pasce Donje u kojima je 1961. i 1971. godine bilo najviše migranata iz iste opštine (tabela 7).

TABELA BROJ 8 — IMIGRANTSKO STANOVNIŠTVO U ISPITIVANIM NASELJIMA PREMA PERIODIMA DOSELIJAVANJA 1961. I 1971. GODINE²³⁶

Naselje	God. pop.	Ukupno doselj.	Period doseljavanja								
			1940.	1941.	1946.	1951.	1953.	1958.	1961.	1966.	1970.
			1 pr.	1945.	1952.	1957.	1960.	1961.	1963.	1968.	1971.
Donje Dubrave	1961.	316	93	24	65	66	—	18			
		% 100	29,4	7,6	20,6	20,99	—	21,5			
	1971.	425	73	18	65	—	17,2	—	20,4	17,9	7,7
		% 100	17,2	4,2	15,3	—	—	—	—	—	—
Par Selo Gornje	1961.	107	33	—	24	33	—	17			
		% 100	30,3	—	22,4	30,8	—	15,8	—	—	—
	1971.	188	41	2	27	—	40	—	30	31	17
		% 100	21,8	1,0	14,3	—	21,3	—	15,9	16,5	9,0
Par Selo Donje	1961.	110	32	7	19	33	—	19			
		% 100	29,0	6,3	17,3	30,0	—	17,3	—	—	—
	1971.	99	12	10	7	—	20	—	25	13	12
		% 100	12,1	10,1	7,0	—	20,2	—	25,2	13,1	12,1
Pasce	1961.	112	43	11	18	23	—	17			
		% 100	38,4	9,8	16,0	20,5	—	15,2	—	—	—
	1971.	145	28	11	16	—	36	—	18	19	17
		% 100	19,3	7,6	11,0	—	24,0	—	12,4	13,1	11,7
Pasce Donje	1961.	61	19	8	8	21	—	5			
		% 100	31,1	13,1	13,1	34,4	—	8,2	—	—	—
	1971.	169	43	8	19	—	39	—	28	19	13
		% 100	25,4	4,7	11,2	—	23,0	—	16,5	11,2	7,7

Popisni podaci iz 1961. godine o migracijama, prema tipu naselja (tabela broj 9), govore da su doseljenici najbrojniji iz seoskog područja. Iz podataka 1971. godine vidi se da su doseljenici najbrojniji iz mješovitih naselja, izuzimajući Donje Dubrave u kojima je, i prema ovom popisu, najveći broj doseljenih iz seoskog područja. Povećanje broja doseljenih iz mješovitih naselja, prema popisu 1971. godine, uzrokovano je povećanjem

²³⁶ SZS, Popis stanovništva 1961. godine, Migraciona obilježja, knj. XII, Beograd, 1966; SZS, Popis stanovništva i stanova, Stanovništvo — migraciona obilježja (Rezultati po naseljima i opštinama), knj. IX, Beograd, 1973.

broja ovih naselja u periodu 1961-1971. godine zbog procesa urbanizacije.

3. Dnevne migracije

U ovom području veoma su intenzivne dnevne migracije. One su najintenzivnije prema Tuzli i Živinicama, a i prema drugim mjestima tuzlanskog subregiona. Dnevne migracije naročito su intenzivne prema Tuzli koja svojim složenim urbanim mehanizmom privlači radnu snagu i dake putnike.

Iz podataka u tabeli 10. vidi se da je veoma visok postotak radnika migranata koji svakodnevno idu na posao i vraćaju se poslije smjene svojim kućama. Do mjesta rada zaposleni putuju organizovano autobusima tuzlanskog gradskog saobraćaja, autobusima »Transservisa«, vlastitim kolima, motociklima ili pješice.

TABELA BROJ 9 — IMIGRANTSKO STANOVNIŠTVO ISPITIVANIH NASELJA PREMA TIPU NASELJA IZ KOJEG SE SELILO 1961. I 1971.²³⁷

Naselje	Godina popisa	Ukupan broj doseljenih	Tip naselja		
			seosko	mješovit	gradsko
Donje Dubrave	1961.	318	260	23	35
		% 100	81,7	7,2	11,0
	1971.	430	184	154	92
		% 100	42,8	35,8	21,4
Par Selo Gornje	1961.	99	63	7	29
		% 100	63,6	7,0	29,3
	1971.	190	51	124	15
		% 100	26,8	65,2	7,9
Par Selo Donje	1961.	112	89	5	15
		% 100	79,5	4,5	13,4
	1971.	94	25	61	8
		% 100	26,6	64,9	7,1
Paći Gornji	1961.	113	100	2	11
		% 100	88,4	1,7	9,7
	1971.	148	63	70	15
		% 100	42,5	47,3	10,1
Paći Donji	1961.	61	46	11	4
		% 100	75,4	18,0	6,5
	1971.	172	78	79	15
		% 100	45,3	45,9	8,7

TABELA 10 — UKUPAN BROJ RADNIKA I RADNICI MIGRANTI IZ ISPITIVANIH
 NASELJA 1981. GODINE²³⁸

Naselje	Ukupan broj radnika	Rade van mjesta stalnog boravka
Donje Dubrave	558 % 100	449 80,4
Par Selo Gornje	184 % 100	174 94,5
Par Selo Donje	114 % 100	98 85,9
Pasici Gornji	139 % 100	115 82,7
Pasici Donji	240 % 100	207 86,2

Ako se ukupnom broju radnika pridodaju daci i studenti, onda je znatno veći broj dnevnih migranata u pravcu Tuzle, Živinica i drugih mjesta, što se može zaključiti na osnovu podataka datih u tabeli broj 11. Na osnovu tih podataka uočljivo je da je najveći broj učenika srednjih škola, u drugom mjestu iste opštine, izuzev Donjih Dubrava iz kojih se veći broj učenika srednjih škola školuje u ostalim opštinama iste socijalističke republike. Konkretno, iz Donjih Dubrava, koje teritorijalno pripadaju Živiblike. Ničkoj opštini, svakodnevno putuje u Živnice 37 učenika, a od 145 učenika koji se školuju u ostalim opštinama iste socijalističke republike, kako je iskazano u tabeli, sasvim je sigurno da se najveći broj njih školuje u Tuzli zbog blizine ovog grada. Isti slučaj je i sa studentima koji u najvećem broju studiraju u Tuzli.

O intenzitetu dnevnih migracija ka Tuzli i Živnicama iz ovog područja možemo se uvjeriti i po učestalosti autobusa tuzlanskog gradskog saobraćaja u pravcu ovih naselja i obratno. U pravcu D. Dubrava, Gornjeg i Donjeg Par-Sela i D. Pasaca autobus saobraća 38 puta dnevno.

Socijalna i ekonomska struktura stanovništva

Na osnovu podataka popisa 1971. i 1981. godine, osvrnućemo se na ekonomsku i socijalnu strukturu stanovništva i domaćinstava u ispitivanim naseljima. Ova analiza će doprinijeti boljem razumijevanju prethodno iznijetih demografskih i etnografskih činjenica, a samim tim ćemo bolje razumjeti tok i intenzitet promjena u tradicionalnoj narodnoj kulturi.

²³⁸ RZS, Popis stanovništva 1981. Veličina i izvori prihoda domaćinstava iz stanovništva, domaćinstva i stanove po naseljima. Tabela broj 8, Sarajevo, 1981.

TABELA BROJ 2 – UČENICI I STUDENTI IZ ISPITIVANIH NASELJA PREMA ODNOSU
MJESTA ŠKOLOVANJA I MJESTA STANOVANJA U 1961. GODINI¹⁾

Naselje	Učenici i studenti koji su školovali u Jugoslaviji ²⁾									
	Učenici anketiranih škola					Studenti viših i visokih škola				
	Svega	U mjestu stanovanja	U dru- gom mjestu isto opšt.	U ostalim općinama isto opšt.	U drugoj opšt. — B.A.P.	Svega	U mjestu stanovanja	U dru- gom mje- stu ista opština	U ostalim općinama isto opšt.	U dru- goj opšt. — B.A.P.
Dobruva Donje	100	13	37	140	1	20	—	—	19	1
Par. Rsko Donje	60	5	40	—	—	7	—	4	3	1
Par. Rsko Donje	25	1	19	23	—	3	1	—	2	1
Pravci Donji	54	—	54	—	—	7	—	4	3	—
Pravci Donji	101	3	84	4	—	4	—	1	3	—

29 Ista, Tabela 1-1-9

Izvori prihoda domaćinstava važan su pokazatelj društvenih promjena, jer iz tih podataka saznajemo o tome koliko su naselja zahvaćena procesom urbanizacije, u kojem je obimu nekadašnje tradicionalno selo postalo naselje, čije stanovništvo ima složeniju ekonomsku i socijalnu strukturu. Stoga ćemo početi analizom o prihodima.

TABELA BROJ 12 — DOMAĆINSTVA PREMA IZVORIMA PRIHODA 1961. I 1971. GODINE

Naselje	God. popisa	Ukup. domaćinst.	Izvori prihoda			Uprocentima		
			Poljopriv.	Mješovito	Nepoljopr.	Poljopriv.	Mješovito	Nepoljopr.
Dubrave Donje	1961.	334	53	214	67	15,8	64,1	20,0
	1971.	505	76	140	289	15,0	27,7	57,2
Par Selo Gornje	1961.	154	10	80	64	6,5	51,9	41,5
	1971.	187	8	41	138	4,3	21,9	73,8
Par Selo Donje	1961.	85	7	68	10	8,2	80,0	11,7
	1971.	62	3	13	46	4,8	20,9	74,2
Pasci Gornji	1961.	219	18	90	111	8,2	41,1	50,7
	1971.	213	5	21	187	2,3	9,8	87,8
Pasci Donji	1961.	120	22	43	55	18,3	35,8	45,8
	1971.	173	8	57	108	4,6	32,9	62,4

Iz tabele broj 12 vidi se da su u 1961. i 1971. godini domaćinstva u ispitivanim naseljima imala trojake izvore prihoda, što upućuje na zaključak da su ova naselja i njihovo stanovništvo odavno zahvaćeni savremenim društvenim promjenama. Uočljivo je da su domaćinstva 1961. u Donjim Dubravama, Par-Selu, Gornjem i Par-Selu Donjem imala najveći postotak mješovitih izvora prihoda, dok su 1971. godine najveći postotak prihoda imala iz nepoljoprivrednih djelatnosti. Za razliku od ovih naselja, Gornji i Donji Pasci su u 1961. i 1971. godini imali najveći procenat izvora prihoda od nepoljoprivrednih djelatnosti.

Socijalno-ekonomske karakteristike stanovništva u ispitivanim naseljima ogledaju se i u podacima o udjelu poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu, zatim u podacima o ukupnom aktivnom stanovništvu kao i o licima na privremenom radu u inostranstvu.

240 SZB, Popis stanovništva 1961. Veličina i izvori prihoda domaćinstava, Rezultati za naselja, knj. XVI, Beograd, 1965; SZB, Popis stanovništva 1971. Veličina poroda i izvori prihoda domaćinstava, knj. XII, Beograd, 1974.

TABELA BROJ 13 — UKUPNO, POLJOPRIVREDNO I AKTIVNO STANOVNIŠTVO KAO I LICA NA PRIVREMENOM RADU U INOSTRANSTVU 1971. I 1981.²⁴¹

Naselje	God. popisa	Ukup. stan.	Poljoprivr. stan.	% od ukup. stan.	Aktivno stanov.	% od ukup. stan.	Lica na pr. rada u inostr. stanov.	% od aktivnog stanov.
Dubrave Donje	1971. 1981.	2.346 2.409	569 108	24 4	729 702	31 29	30 31	4 4
Par Selo Gornje	1971. 1981.	817 744	90 120	11 16	215 341	26 46	19 29	9 8
Par Selo Donje	1971. 1981.	263 395	21 60	8 15	73 176	28 45	8 11	11 6
Pasci Gornji	1971. 1981.	1.061 611	71 13	7 2	233 186	22 30	11 25	5 13
Pasci Donji	1971. 1981.	744 1.157	96 13	13 1	215 323	30 27	19 11	9 3

Na osnovu datih podataka u tabeli 13 uočljivo je da je u svim naseljima ispitivanog područja postotak poljoprivrednog stanovništva, u odnosu na ukupno stanovništvo, dosta nizak, i da se u nekim naseljima izrazito smanjio u 1981. godini u odnosu na 1971. godinu (u D. Dubravama sa 24 % na 4 %, u Gornjim Pascima sa 7 % na 2 % i Donjim Pascima sa 13 % na 1 %). S druge strane, u istom periodu u nekim naseljima postotak poljoprivrednog stanovništva u 1981. godini se blago povećao u odnosu na 1971. godinu. Iako nije adekvatna usporedba (nismo raspolagali podacima za 1981. godinu), iznijeti podaci pokazuju punu saglasnost sa podacima iz table 12 o socijalno-ekonomskoj strukturi domaćinstava, iz koje smo vidjeli da je najveći broj onih domaćinstava čiji izvori prihoda potiču iz nepoljoprivrednih djelatnosti.

Iz izloženih podataka o udjelu poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju, možemo zaključiti da je ova naselja odavno zahvatio proces deagririzacije, što je i razumljivo s obzirom na njihov geografski položaj, odnosno njihov smještaj u jednom od najvećih industrijskih bazena R. Bosne i Hercegovine.

Kretanje ukupnog broja aktivnog stanovništva između dva posljednja popisa bilo je različito: u Donjim Dubravama i Donjim Pascima postotak aktivnog stanovništva u periodu 1971-1981. godine se neznatno smanjio, a u Gornjim Pascima, Donjem i Gornjem Par-Selu znatno povećao.

²⁴¹ SZS, Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo — djelatnost, Rezultati po naseljima i općinama, knj. X, Beograd, 1974.

Smanjivanje ekonomske aktivnosti stanovništva u Donjim Dubravama i Donjim Pascima u periodu 1971-1981. godine može se dovesti u vezu sa smanjivanjem udjela poljoprivrede i poljoprivredne radne snage kao i u vezu s povećanjem obuhvata školovanja omladine. S druge strane, znatno povećanje ekonomske aktivnosti u periodu 1971-1981. godine u Gornjim Pascima, Gornjem i Donjem Par-Selu uzrokovano je brojnim demografskim i socioekonomskim faktorima koje nećemo detaljnije analizirati ovom prilikom. Ipak, mogli bismo zaključiti da je, pored drugih faktora, na povećanje ukupne ekonomske aktivnosti stanovništva u navedenim naseljima najbitnije djelovao porast ekonomske aktivnosti žena. Ovu konstataciju potkrepljuju podaci popisa iz 1981. godine iz kojih se vidi da je tada učešće aktivnog ženskog stanovništva u ukupnom ženskom stanovništvu u Gornjem Par-Selu iznosilo 34%, u Donjem Par-Selu 30% i Gornjim Pascima 11%.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Ispitivana naselja imaju povoljan geografski položaj jer se nalaze u neposrednoj blizini Tuzle koja je privredni, administrativni, zdravstveni, univerzitetski i kulturni centar sjeveroistočne Bosne. Geografski položaj čine još povoljnijim asfaltne saobraćajnice koje povezuju Tuzlu sa Kalesijom, Zvornikom i Živinicama. Ovom treba dodati još i lokalne makadamske saobraćajnice koje povezuju zaseoke ovih naselja sa pomenutim saobraćajnicama.

U geomorfološkom pogledu teren je ovdje uglavnom brdovit, njegova se nadmorska visina kreće do 396 m, izuzimajući dolinu Spreče, tj. dio Sprečkog polja gdje je nadmorska visina oko 213 m.

U svim naseljima zastupljena je umjerenokontinentalna klima sa posebnim mikroklimatskim specifičnostima za svako naselje ponaosob.

O kontinuitetu nastanjenosti stanovništva u ovom području nemamo dovoljno podataka, pogotovo onih koji se odnose na predturski period. Detaljnijim arheološkim rekognosciranjima i istraživanjima došlo bi se do određenijih i konkretnijih podataka o nastanjenosti ovog područja u daljoj istorijskoj prošlosti.

Nešto detaljnije informacije o nastanjenosti u ovom području možemo pratiti zahvaljujući dr A. Handžiću koji je obradio turske deftere iz tog vremena, a odnose se na ispitivanja naselja. Na osnovu tih dokumenata saznali smo da je ovo područje u to doba bilo nastanjeno Vlasima koji su po dolasku, a naročito u trećem deceniju XVI vijeka bili zahvaćeni proćesom islamizacije. Šta je bilo kasnije sa ovim ostanovništvom, mi to ne znamo? Vjerovatno je ono kasnije, sa turskim nadiranjem i osvajanjima prekosavskih zemalja, nastanjivalo se tamo da bi se sa padom turske moći u vrijeme austro-turskih ratova varćalo preko Save ponovo na jug u ove

krajeve. Isto tako su bila obimna i migraciona kretanja katolika krajem XVII i početkom XVIII vijeka. U drugoj polovini XVII vijeka znatan broj katolika iz ovih krajeva se iselio, što potvrđuju i istorijske činjenice.

Novija doseljavanja u ove krajeve u XIX i početkom XX vijeka iz Hercegovine, Dalmacije, Kreševa i drugih krajeva uslovljena su ekonomskim razlozima.

Na etničku sliku ovih naselja znatno su uticale i epidemije kuge. Istina, o tome nemamo pisanih izvora, ali se u narodu održala tradicija, o čemu govore i nazivi »kužno groblje« ili »kužni grob«, zatim grob »bećima i bećimovićke«. Ti grobovi i danas postoje, a narod ih s posebnim pijetetom čuva.

Svako naselje i svaki zaselak u kome živi muslimansko stanovništvo ima svoje groblje. Groblje u kome se sahranjuje hrvatsko stanovništvo zajedničko je za sva naselja ispitivanog područja.

Tradicionalno narodno privređivanje možemo pratiti od početka turske uprave do danas. Sasvim je sigurno da je kroz čitav turski period glavno zanimanje stanovništva bila poljoprivreda. To se vidi iz podataka sadržanih u turskim defterima. Na osnovu tih podataka uočljivo je da su u XVI i početkom XVII vijeka u ovom području bile najzastupljenije kulture: pšenica, ječam, proso, kapludže, zob i vinova loza. Vjerovatno su se ove kulture uzgajale i kasnije, u XVIII i XIX vijeku, ali o tome nismo našli pouzdane podatke. Od kraja XIX vijeka sve do danas glavne ratarske kulture u ovom području su kukuruz i pšenica, a od povrćarskih kultura kupus, grah, luk i druge. Na osnovu zastupljenosti pomenutih kultura može se zaključiti da je ovo područje dosta plodno. Na to nas upućuje i dosta toponima njiva u kojima je naglašena ljudska radinost prilikom privođenja i sijanja određenih kultura.

Pedaloški sastav tla je raznovrstan. Najzastupljenija vrsta zemljišta je »praulja« koje ima nekoliko vrsta.

Povoljan pedaloški sastav tla, topografski položaj i klima pogoduju uzgoju srednjevropskog voća. Najzastupljenije su šljive, jabuke, trešnje i kruške. Šljive i kruške se uglavnom prerađuju u rakiyu, a u manjim količinama se suše u putnicama. Od šljiva, jabuka i krušaka pravi se pekmez.

Livadarstvo je slabo zastupljeno zbog toga što se stoka ne drži u većem broju. U ovim naseljima stanovništvo se najviše bavi uzgojem peradi, goveda i svinja, a u znatno manjem broju se uzgajaju konji.

Od goveda, najviše se uzgajaju krave radi dobijanja mlijeka. Mlijeko prerađuju u »kajmak«, svježi, »sušeni« i »kiseli« sir, a prodaju ga i u svježem stanju.

Za prevoz i transport dobara upotrebljavala se »samarica«, volovska i konjska kola. »Drvena« volovska kola zamijenjena su »gumenim« kolima — »lpediterima«.

Prije drugog svjetskog rata na liernem području današnjeg povrćarskog kopa »Brnare« stanovnici Perića, Milića, Petrovića i drugi eksploatisali su ugaj i prodavali ga u Tuzli.

Oduvijek je u ovom području bio poneki zanatlija: bačvar, kovač, dunder i drugi, ali im to nije bilo osnovno zanimanje. Od majstora, najbrojniji su bili dunderi koji su gradili kuće u ovim naseljima i u široj okolini.

U prošlosti, ovdje je bila zastupljena starinska prizemna dovdijska kuća, a kasnije kuća na podrum i magazu koja je na spratu imala takođe dvije prostorije, a bilo ih je i trodjelnih. Kod ovakvih kuća zidovi su bili od «brvana», «šepera» i čerpica, a u novije vrijeme od kamena.

Danas se grade savremene kuće od standardnih građevinskih materijala po uzoru na gradsku kuću.

Od sporednih starinskih zgrada, koje su nekad bile u avliji i izvan nje, opisivali smo «udžeru», «ambar», «vodnicu», zvinjac, «košaru» i WC. I danas se ovi objekti mogu vidjeti u dvorištu i izvan njega, ali je karakteristično to što ih ovdje više niko ne gradi. Ova konstatacija se odnosi naročito na sporedne zgrade kao što su «udžera», «ambar» i palnica.

Snabdijevanje naselja vodom za piće još je uvijek nezadovoljavajuće, iako je u tom pogledu postignut vidan napredak s obzirom na ranije stanje. Prema podacima iz 1971. godine, najviše domaćinstava je nosilo vodu iz kopanih bunara, koji su većinom bili izvan dvorišta, što znači da je jednim bunarom služi više domaćinstava, a neki put i čitav zaselak.

Organizovano dovođenje vode korištenjem prirodnog pada počelo je ovdje u nekim naseljima još 1973. godine. Danas neka domaćinstva koriste hidrofore, a ima i dosta onih koji čekaju da bude priključna na vodovod iz Toplica.

Kako su na ovom području najbrojniji Hrvati i Muslimani, stoga smo i opisali starinsku nošnju ovih naroda i konstatovali da je ona odavno izobličajena. Jedino se mogu vidjeti u upotrebi još poneki odjevni predmeti kod sredovječnih i starijih žena Hrvatica.

U prikazu nekih demografskih obilježja, analizirali smo kretanje ukupnog broja stanovništva i domaćinstava od 1948. do 1981. godine, kao i neka socio-ekonomska obilježja.

Analiza o kretanju ukupnog broja stanovništva pokazala je da se ono u svim naseljima nejednako kretalo. Uzroke ovoj pojavi treba tražiti u prirodnom priraštaju kao i u mehaničkom kretanju stanovništva (migraciona kretanja).

Broj domaćinstava se takođe nejednako kretao; u periodu od 1953. do 1961. godine u svim naseljima ispitivanog područja naglo je porastao, što je zakonita pojava i u drugim naseljima, a uslovljena je diobom domaćinstava. Ovaj proces je u nas otpočeo odavno, a naročito u posljednjih dvadesetak godina.

Utvdili smo, takođe, da se gotovo u svim naseljima od 1948. do 1981. godine prosječan broj članova domaćinstva smanjio.

Prema nekim migracionim obilježjima, utvdili smo da je najintenzivniji period doseljavanja bio 1940. godine i prije kao i u periodu 1953-1957, odnosno 1958-1961. godine.

Dnevne migracije su veoma intenzivne; iz ovih naselja veliki broj radnika, daka i studenata putuje u Tuzlu, Živinice i druga mjesta tuzlanskog subregiona.

U razmatranjima socijalne i ekonomske strukture pošli smo od analize izvora prihoda domaćinstava, jer su oni važan pokazatelj društvenih promjena. Takva analiza nam je pokazala da je jk 1971. godine u ovim naseljima bio najveći broj domaćinstava čiji su izvori prihoda iz nepoljoprivrednih djelatnosti. Ovo je u potpunosti saglasnosti sa kretanjem poljoprivrednog stanovništva koje je u nekim naseljima u naglom opadanju.

Kretanje ukupnog broja aktivnog stanovništva između dva posljednja popisa bilo je različito; u nekim naseljima se taj broj znatno smanjio, što smo doveli u vezu sa smanjivanjem udjela poljoprivrede i poljoprivredne radne snage kao i u vezu s povećanjem obuhvata školovanja omladine. U drugim naseljima ekonomska aktivnost stanovništva u periodu 1971-1981. godine se povećala, što smo objasnili povećanjem ekonomske aktivnosti žena.

Na osnovu svih tih podataka može se zaključiti da su ispitivana naselja i stanovništvo već oslavno, a naročito u posljednje dvije decenije, zahvaćeni ubrzanim promjenama koje su se manifestovale u napuštanju tradicionalnog narodnog privređivanja i u uključivanju radnosposobnog stanovništva u industrijsku i druge vanpoljoprivredne djelatnosti. Ove promjene će biti još intenzivnije otvaranjem povrtnskog kopa, njegovih pratećih objekata i infrastrukture. Doći će do smanjenja poljoprivrednih površina, a dio stanovništva će biti upućen na druge izvore privređivanja, a to će dovesti i do promjena u načinu života. Stoga je bilo neophodno preduzeti ova etnološka istraživanja. Ona su utvrdila da bi stanovnici i domaćinstva koja se izmještaju najradije ostali tu negdje u blizoj okolini.

ETHNOLOGISCHE BETRACHTUNGEN DER BEVÖLKERUNG UND SIEDLUNGEN IM GEBIET DES TAGEBAUES «DUBRAVE-SÜDLICHE SYNKLINALE»

In Tuzlauer Region wird die Kohleexploitation im Gebiet des Tagebaus jahrelang verrichtet. Sie ist seht oft die Ursache der Veränderung der ganzen Siedlungen oder nur einiger ihren Teile als auch der Übersiedlung der Einwohner. Die Arbeitsorganisation «Bergwerke des Lignits O Kreka» hat als erste in dieser Region gleichzeitig mit den Vorbereitungen für die Eröffnung des neuen Tagebaues «Dubrave-südlich Synklinale», neben anderen, auch das Museum des östlichen Bosniens engagiert, damit es auf diesem Gebiet die Grundverträge der Bevölkerung und Siedlungen durchforscht. Ethnologische Forschungen wurden auf dem breiteren Gebiet des Tagebaues verrichtet und sie umfaßten einen Teil von Gornje Dubrave (Einzelhof Perić), Donje und Gornje Par Selo als auch Gornje und Donje Pance.

Sl. 1. Pogled na Gajevce, Dulabiće i Petroviće

Sl. 2. Pogled na dio Petrovića (u pozadini su Čajci, naselak Gornjeg Par Sela)

Sl. 1. Kapela u rimokatoličkom groblju

Sl. 2. Spomenik u sarkofagičkom groblju, koji obilježava od kada ono datira

Sl. 3. Muslimansko groblje u Gornjim Prcima

Sl. 4. Stariji nikaš u groblju (Gornji Prci)

Sli. 1. •Turkveljao

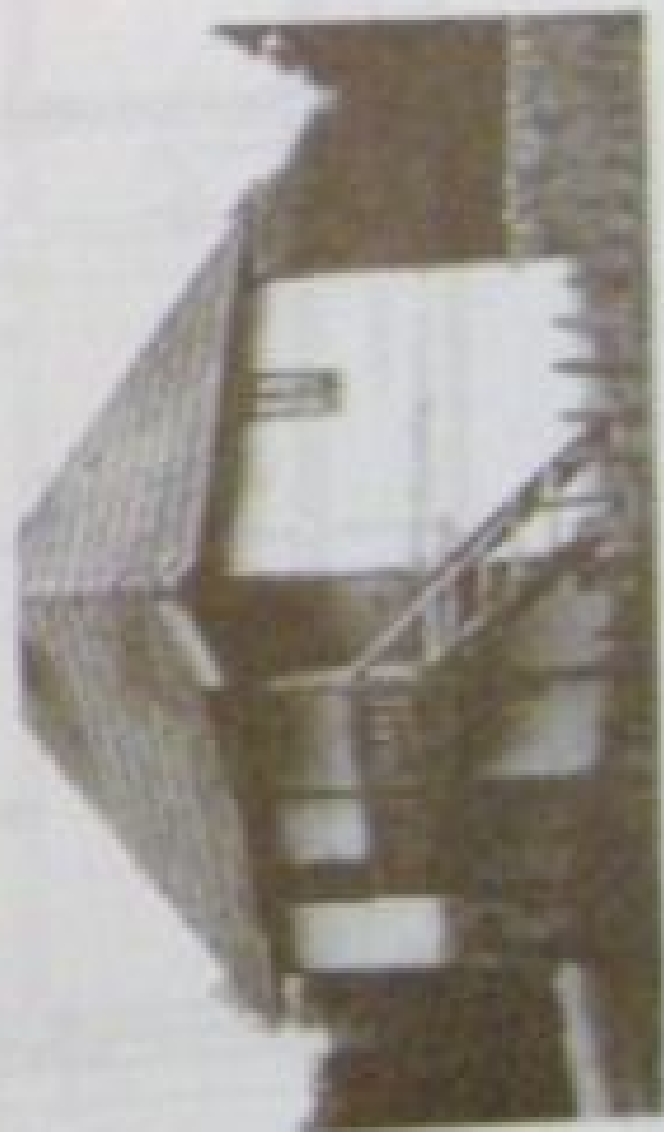
Sli. 2. Kola natovarena »prdkom« na grad
(Dooje Dobrave)

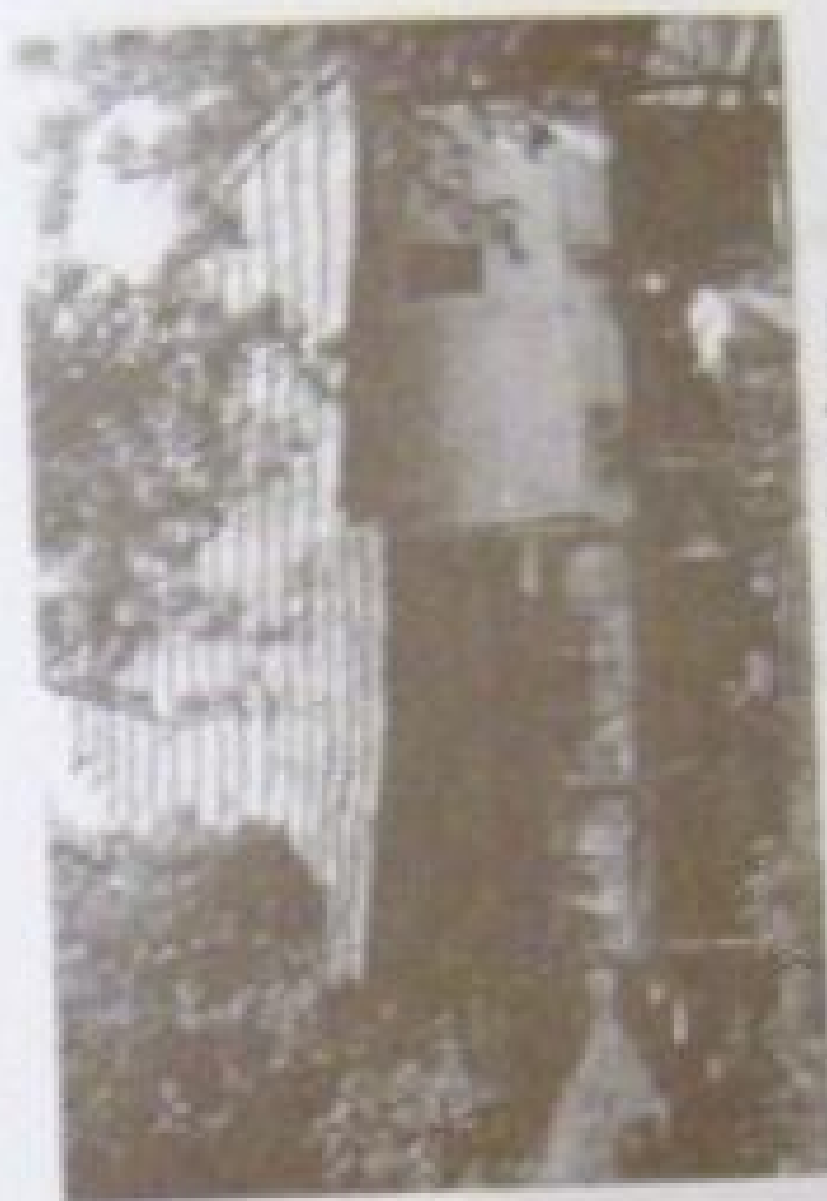
Sli. 3. Mijo Markelid in natovela Gajevci na
naprednem tokoma (Dooje Dobrave)

Sl. 1. Prizemska etaža na četvorstrančevim
krovom (Gruzijski Psih Seho)

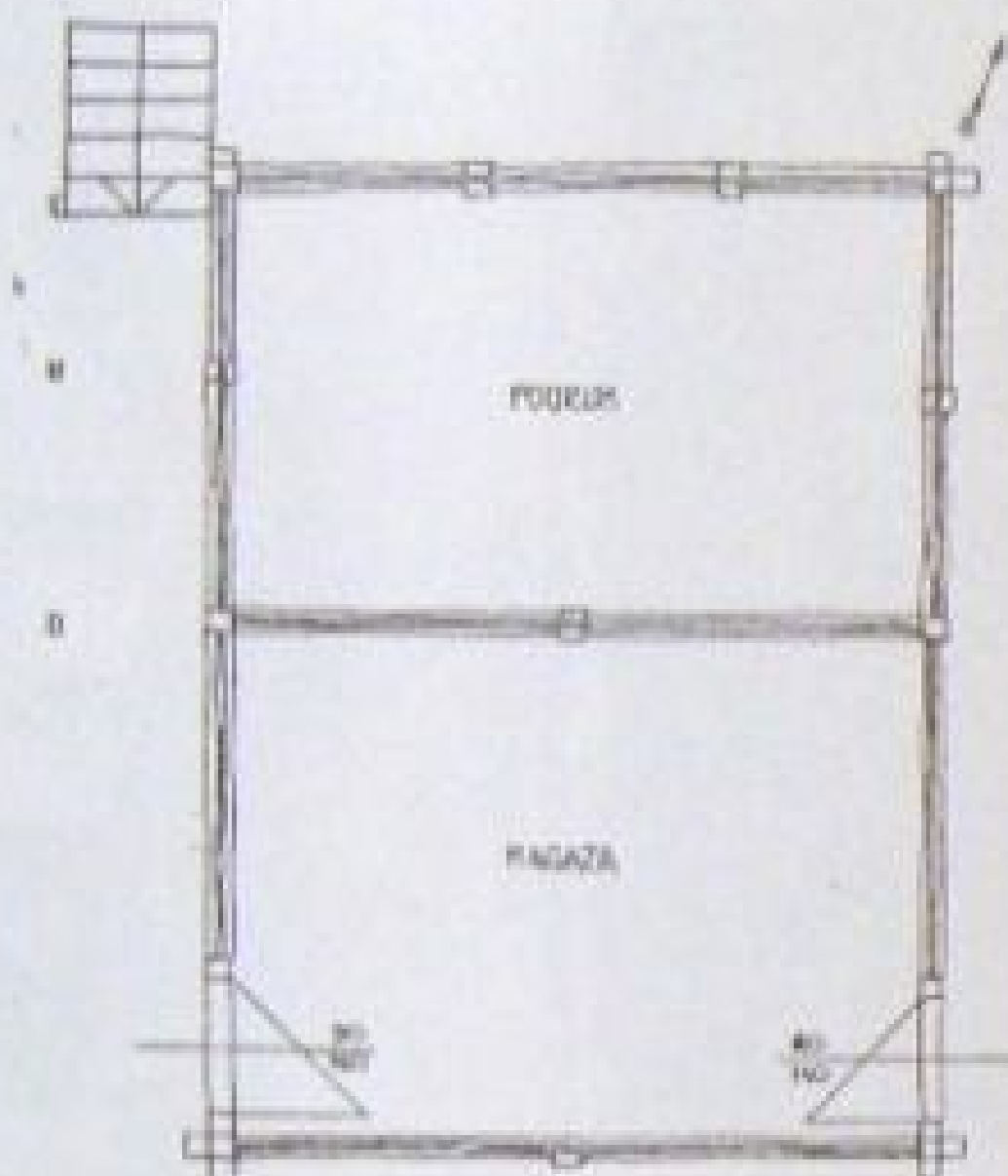
Sl. 3. Kuća na podrumu sa vikovinom od drvomasa i
etažama (Džepi Pasač, narodna kuća)

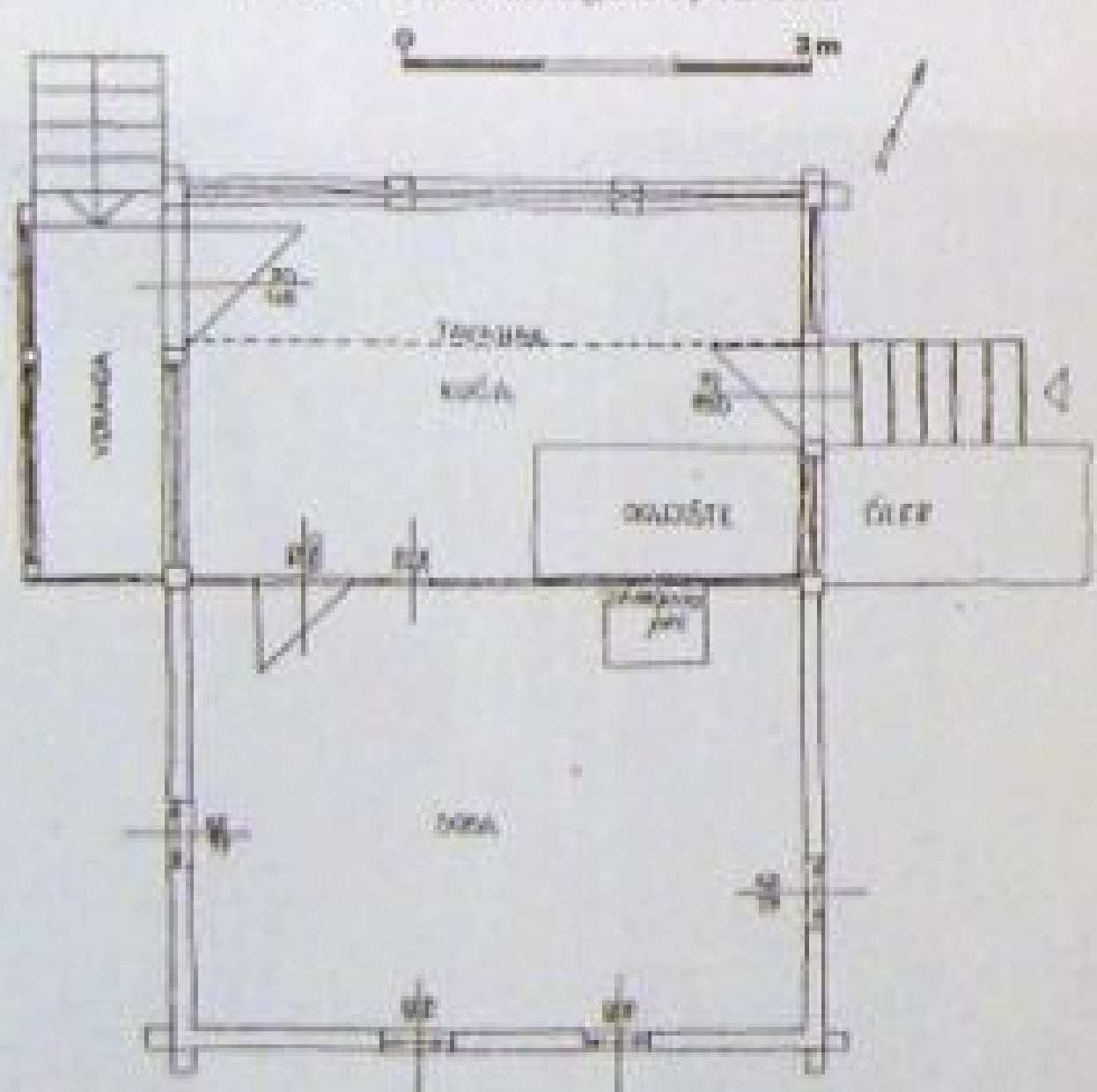
Sl. 2. Starijska kuća na podrumu sa četvorstrančevim
krovom (narodna kuća)

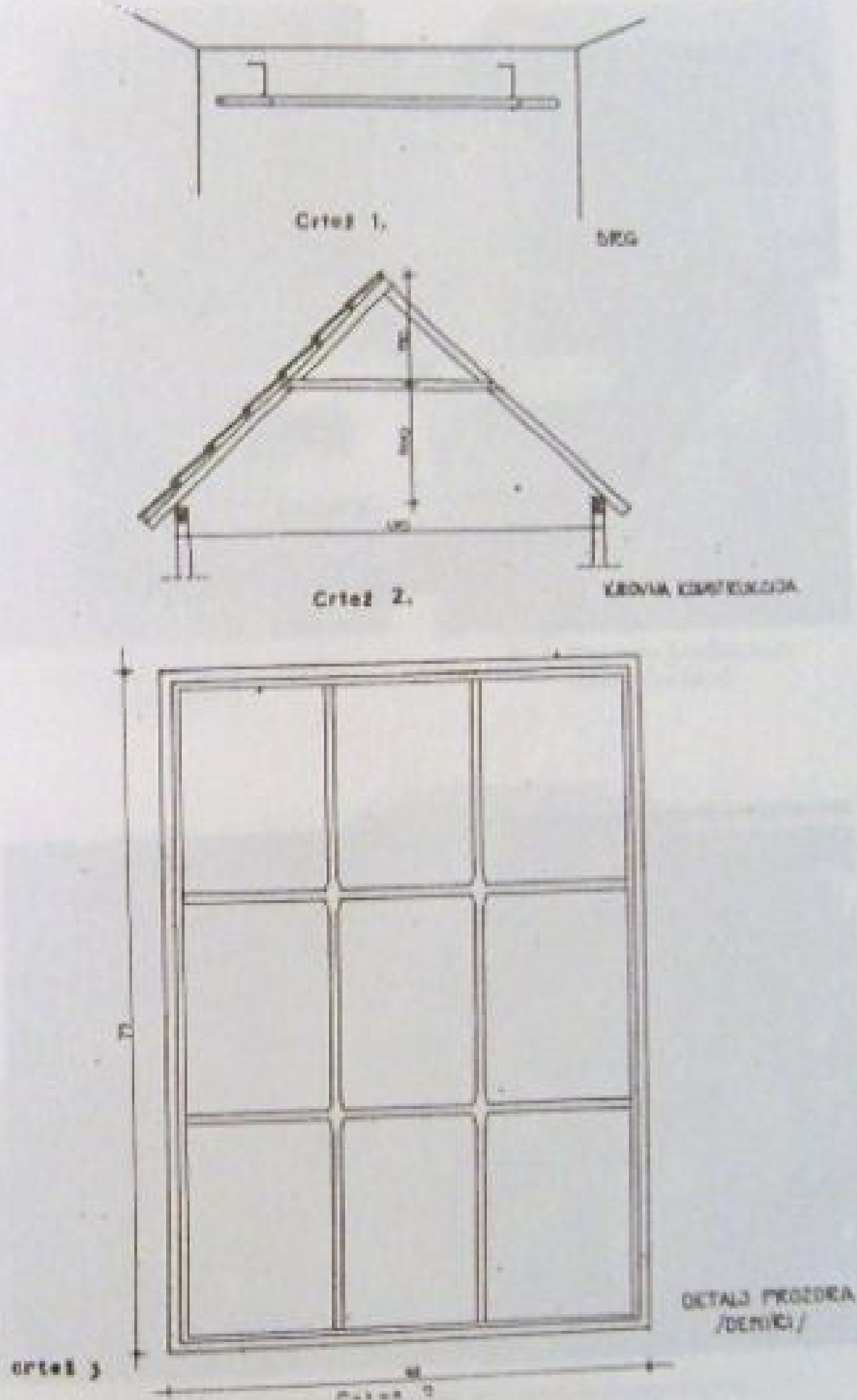
Sl. 4. Kuća na podrumu sa četvorstrančevim
krovom (D. Nodrovi, narodna kuća)

Crtel 1. Osnova magaze i podruma

Crtel 2. Osnova sprata

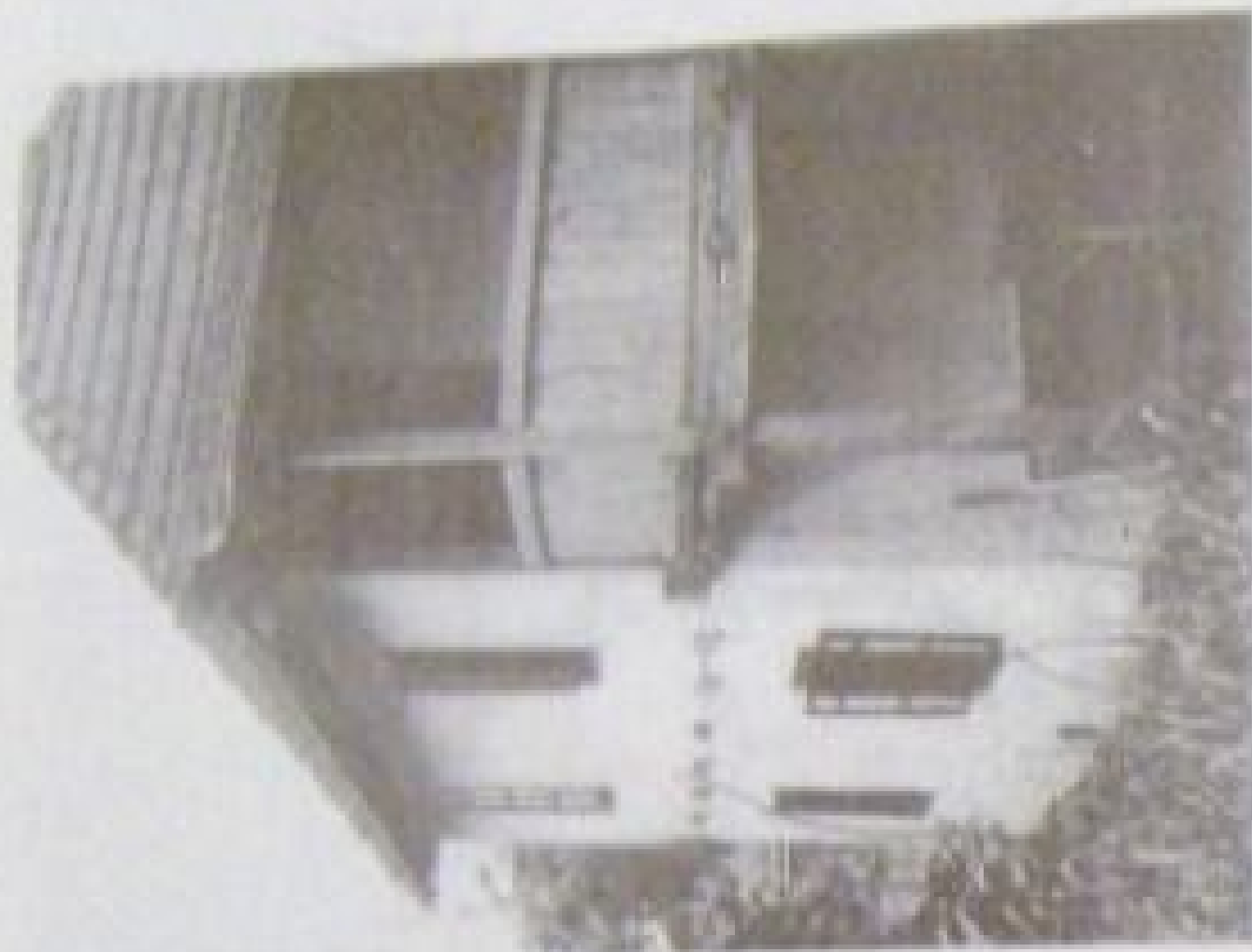

Sli. 1. Kuća na igritu iz radosvina isposjedom ciglom
(trazilak Milič)

Sli. 2. Kuća na igritu sagrađena 1934. godinu
(Dobro Dubrava)

Sli. 3. Kuća na dva kupa sagrađena 1945. god.
(D. Dubrava)

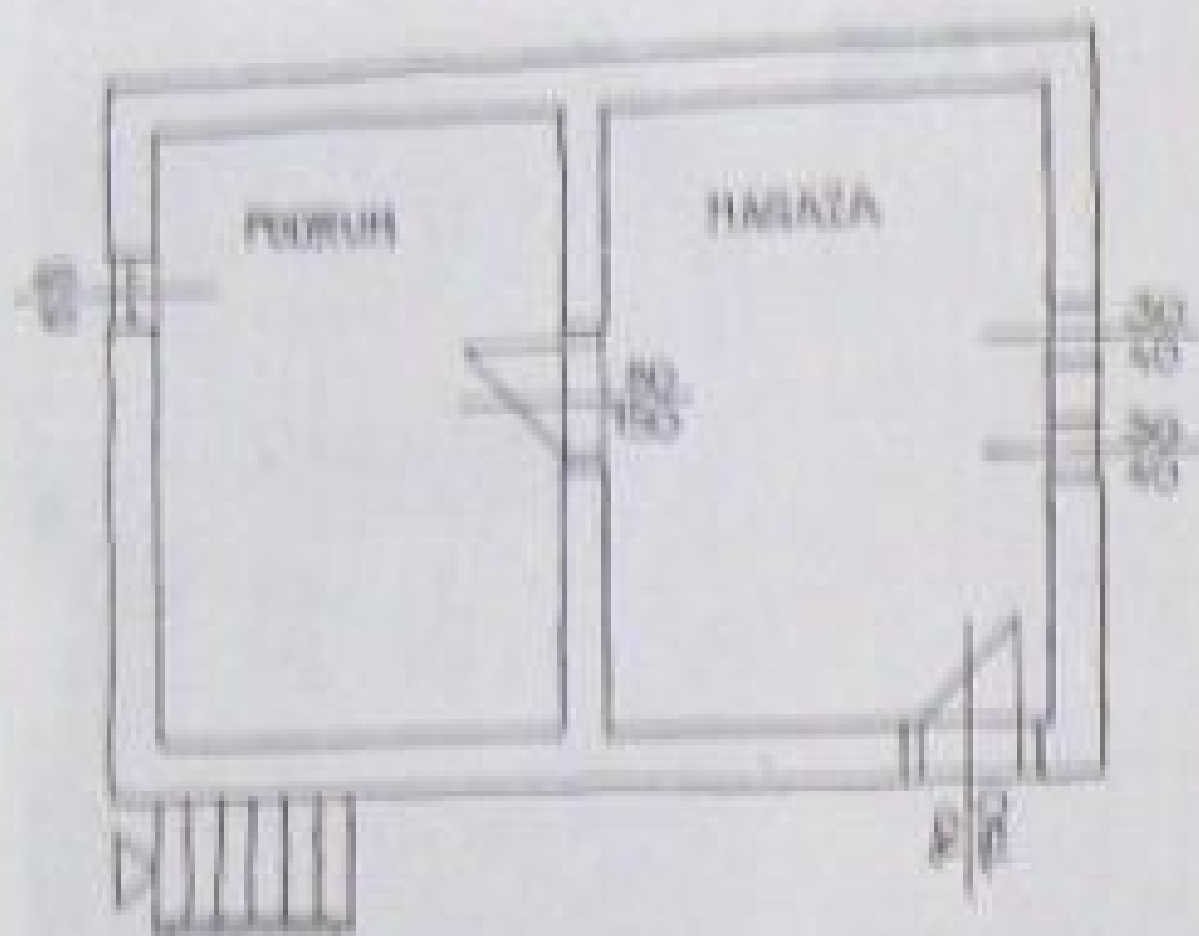
Sl. 1. Ulaz u jednu starinsku spratnicu
(Gornji Pasci)

Sl. 2. Begovska ishodna kuća
(Donje Dubrave)

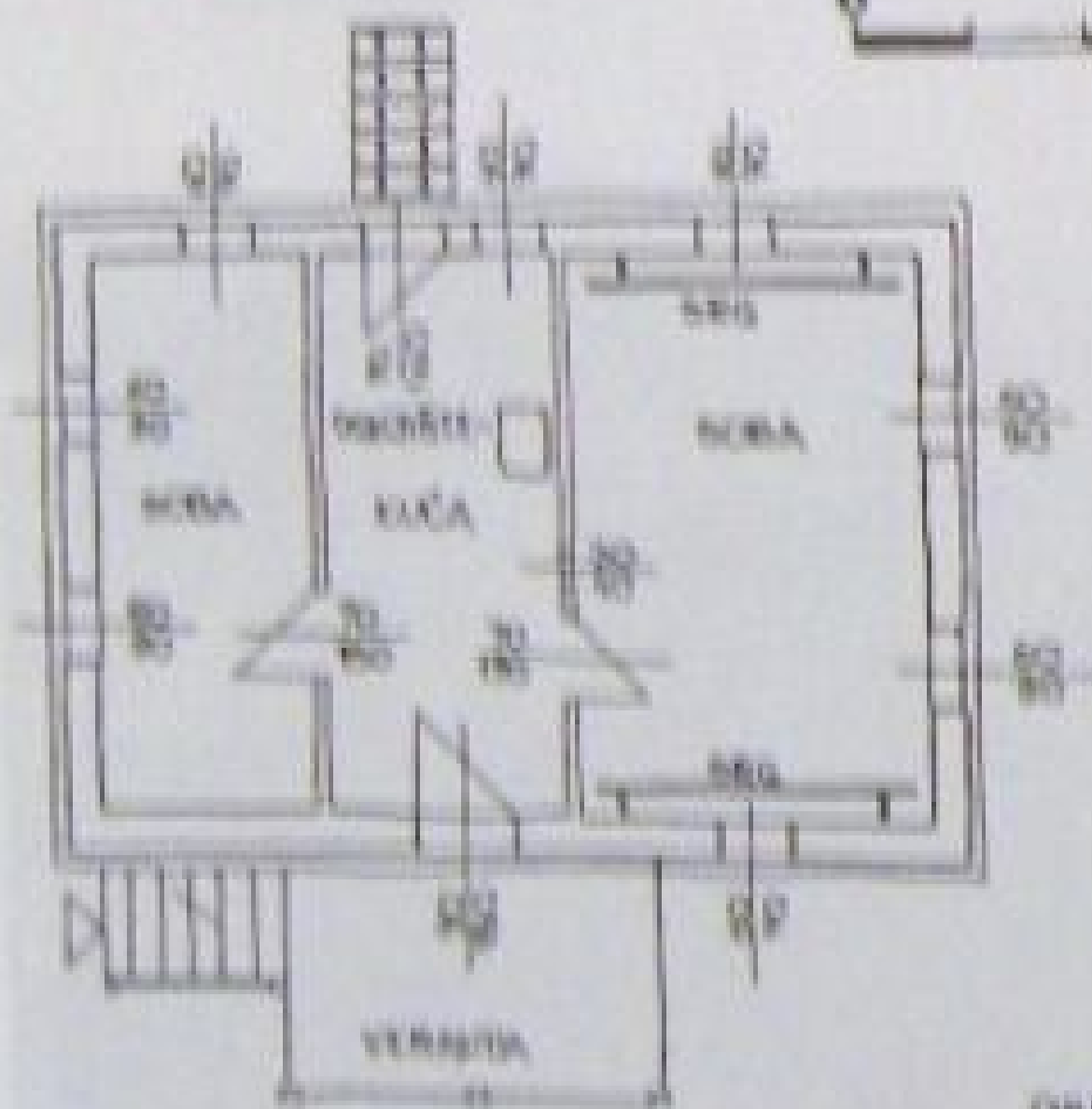

Sl. 3. Kuća sagrađena 1951. godine; podrum je «u dasku» a sprat
«u leperu» (Donje Dubrave)

Crtež 1.

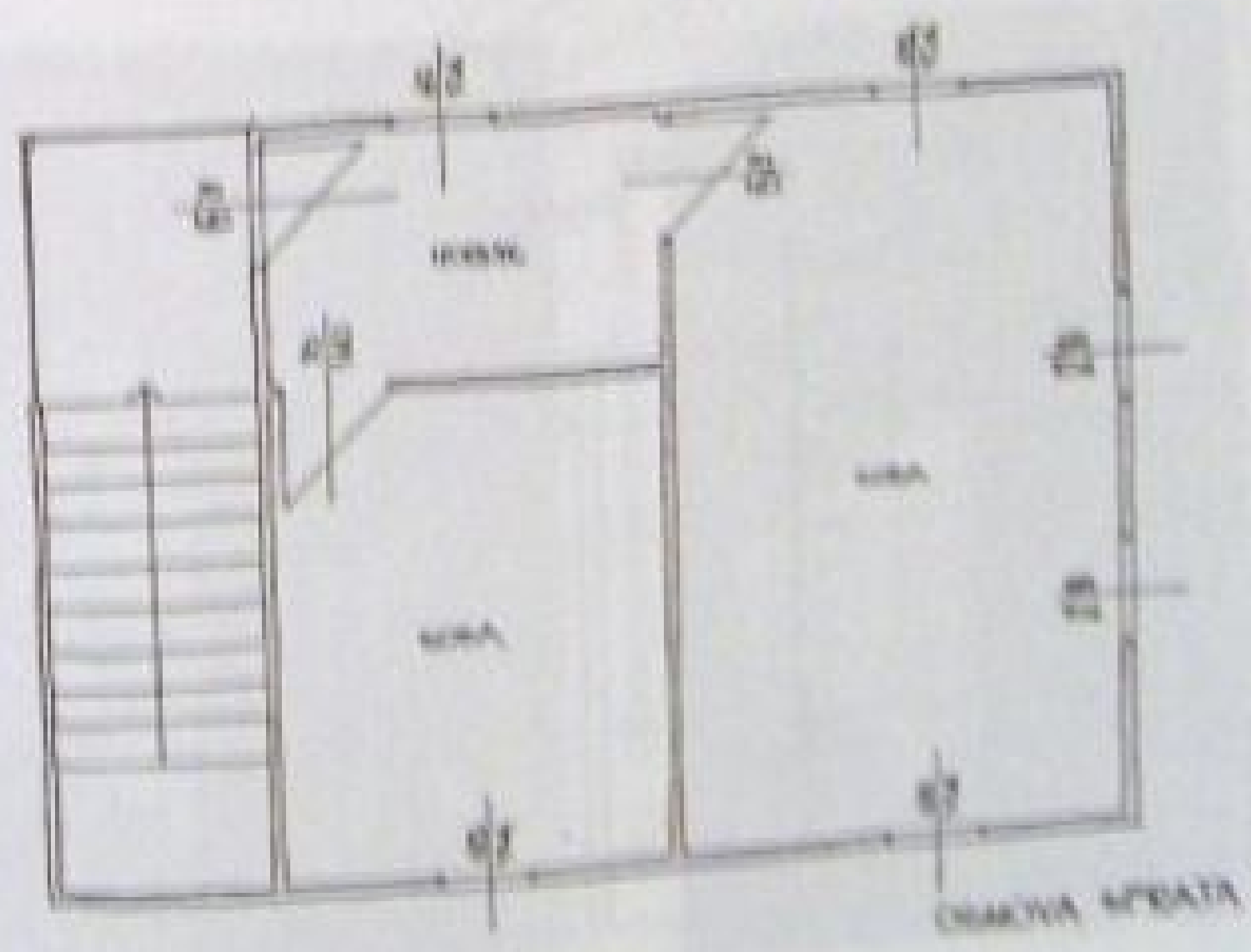
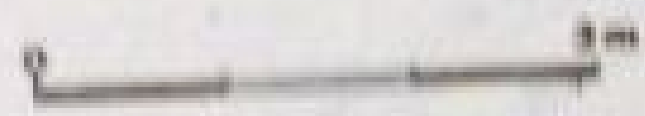
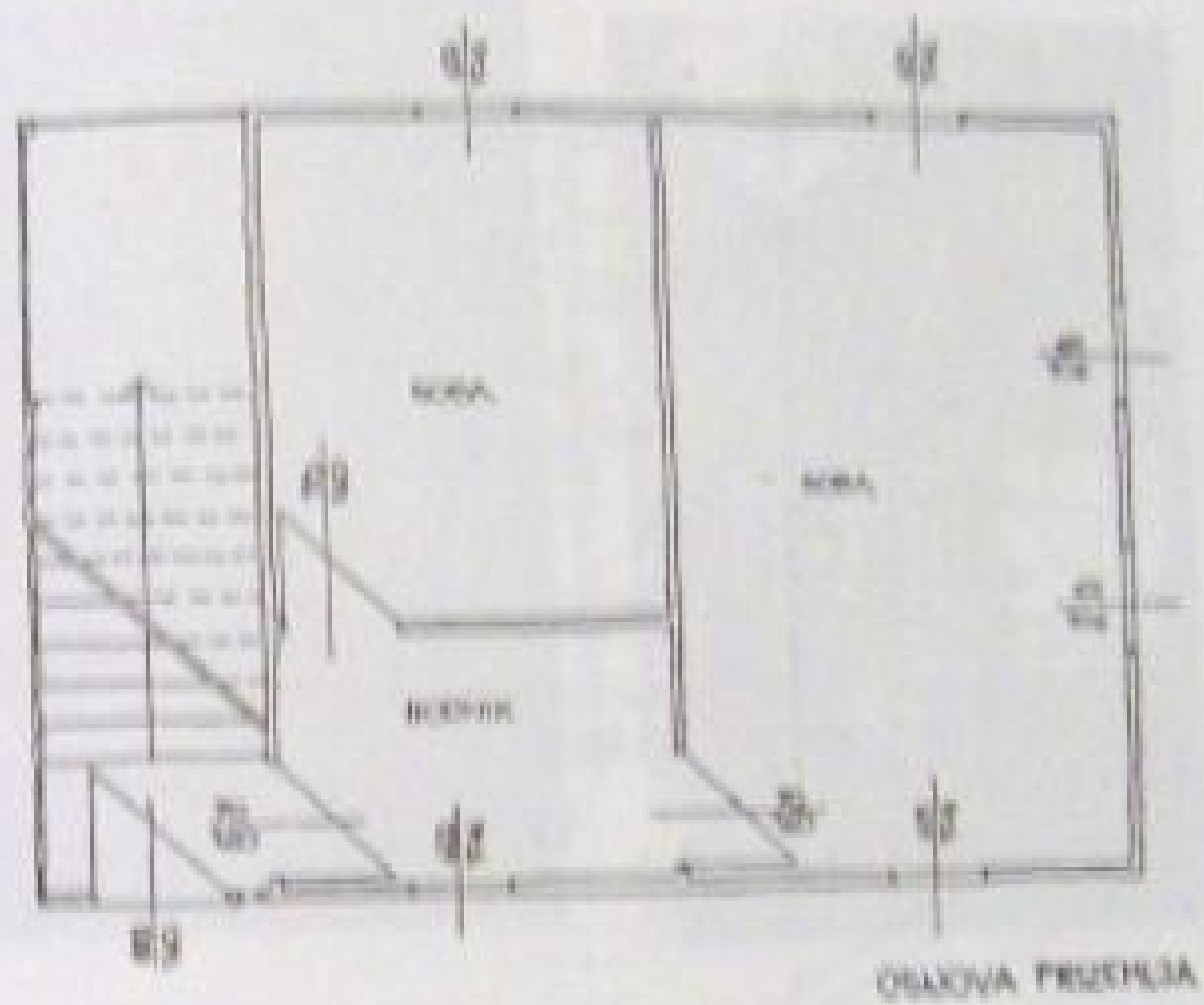
OSNOVA PODRUMA I
KUHINJE

Crtež 2.

OSNOVA PRIZEMJA

Tabla X

Sl. 1. Ušbica pokrivena trstikom (D. Dubrava)

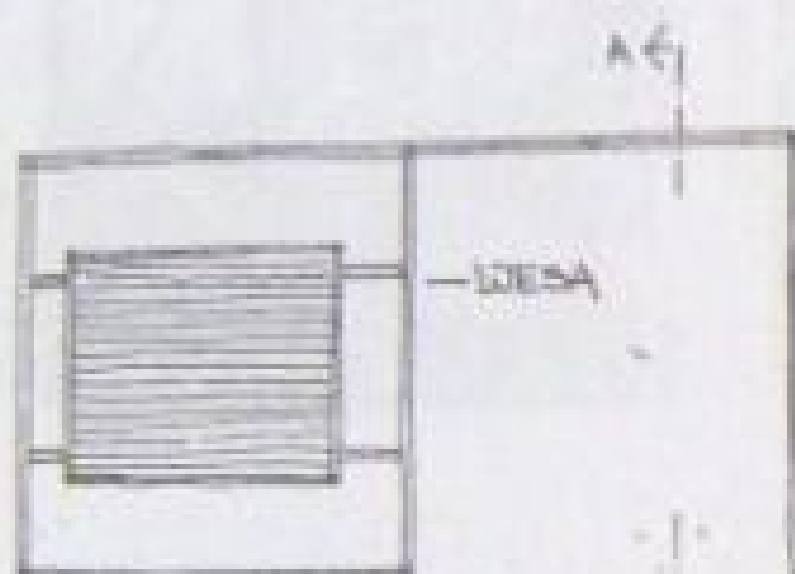
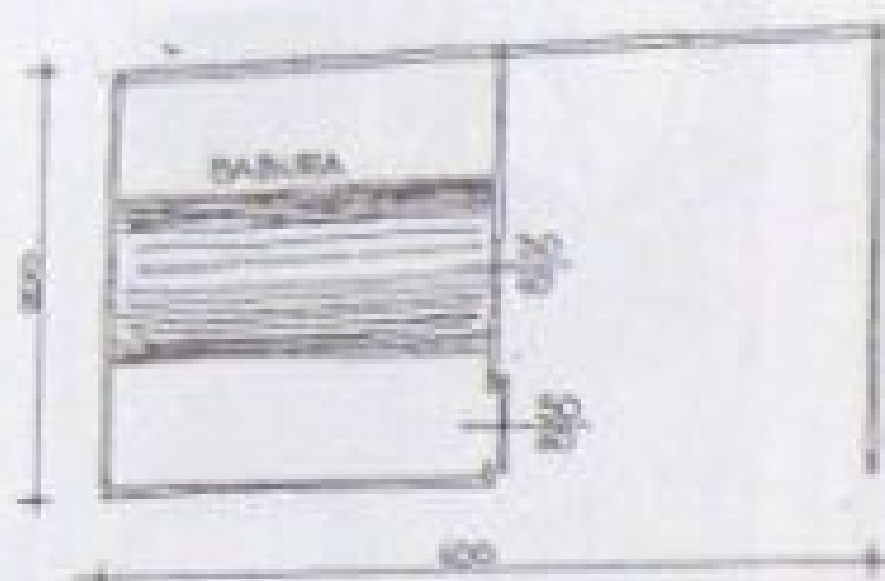
Sl. 2. Kozara pokrivena trstikom (Gornje Polje Selo)

Sl. 3. Putnica sa sašćenje šilva (D. Dubrava)

Sl. 4. Kozara sa bremenom na krovu pokrivena trstikom

OSNOVE PUNJICE

PRESEK A-A

Sl. 1. Hrvatska ljetna narodna nošnja iz 1929. godine (D. Dubrave)

Sl. 2. Hrvatska svakodnevna ljetna nošnja (D. Dubrave)

Sl. 3. Stariška muslimanska ženska nošnja (Gornji Pasci)

Sl. 4. Muslimanska narodna nošnja (Gornji Pasci)

VI

JANJA*)

Etnološka monografija

Uvod

Naselje Janja se nalazi u donjem Podrinju. S obzirom da je ovo naselje, a i cijelo Podrinje, s etnološkog stanovišta neispitano i neodređeno u etnološkoj literaturi, Muzej istočne Bosne, uz sufinancijsku pomoć Republičke zajednice za naučni rad Bosne i Hercegovine, preuzeo je etnološka istraživanja u ovom području.

Istraživanja su obavljena u vremenu od 1976 — 1978. godine u okviru rada na naučnoistraživačkom projektu »Istraživanja praistorijskih kultura u periodu nastanka i razvoja upotrebe metala na području donjeg Podrinja i dijela Semberije i istraživanja narodnog života i običaja donjeg Podrinja«.

Ispitivano područje obuhvata dio Podrinja, i to od naselja Janje na sjeveru do ušća rijeke Tavne na jugu, a na zapadu se graniči istočnim i sjeveroistočnim dijelovima majevičke podgorine. Od Drine ka zapadu, u geomorfološkom pogledu, zemljište se terasasto uzdiže do nadmorske visine od oko 106 do 170 metara (vidi kartu područja 1:50.000).

Istraživanja narodnog života i običaja u donjem Podrinju obavili su Radmila Kajmaković, savjetnik u Zemaljskom muzeju, i Salih Kulenović, kustos etnolog u Muzeju istočne Bosne Tuzla. Autor ovog rada, osim Janje, obradio je još i materijalnu kulturu ispitivanog područja, a prikupio je i obradio podatke o nekim tradicionalnim bijeljinskim zanatima, koji su u naglom opadanju, na čije su proizvode bili upućeni i stanovnici Janje i okoline, koja uglavnom gravitira Bijeljini.

Kako je navedena materija dosta obimna, u ovom broju publikacije objavljuju se samo podaci o Janji kao o najvećem naselju u ispitivanom području.

Prilikom terenskih istraživanja upoznali smo divne ljude i vrste kovanja, te im se i ovom prilikom najljepše zahvaljujemo.²⁴²

* Rad je objavljen u časopisu ČIG, 1980 knjiga XIII

242 Prilikom terenskih etnoloških istraživanja naročito su nam pomogli: Pelaga Hadžimanović, Zdravko Marković, Musto Dervidević, Ahmet Sekić, Tinezić Nika, Adam Alihodžić, Ajo Jakarević, Šukilović Ramo i Ibrahim, Huseinbegović Ismet, Huremović Muho, Begović Šaban, Huremović Mehmed, Gradaković Maharem, Gudelje Ibrahim, Mušević Džefo, Samković Vida, Jovid Jafa, svi iz Janje, Nukić Hasan, sekretar Sekretarijata za privredu i finansije SO-e Bijeljina, Dimitrije Čolaković, direktor Muzeja Semberije, i mnogi drugi.

Geografski položaj i fizičko-geografske odlike

Janja se nalazi južno od Bijeljine na udaljenosti od 11 km. Smještena je na ravničarskom zemljištu s obje strane istoimene rijeke, i to oko 2 km uzvodno od njenog ušća u Drinu. Kroz Janju prolazi putna saobraćajnica koja ide pravcem sjever-jug i povezuje Bijeljinu sa Zvornikom. Ta saobraćajnica je ranije modernizovana od Bijeljine do Janje u dužini od oko 11 km, a u toku 1975. i 1976. godine modernizovan je dio puta u dužini od 14 km od Janje na jug do Glavičica.

Prosječna nadmorska visina Janje je 105,5 m. Ovdje je zastupljena posavska varijanta umjereno kontinentalne klime.

U hidrografskom pogledu posebno treba istaći da se u vrijeme visokih vodostaja rijeke Janja i Drina izliju, te plave naselje i poljoprivredno zemljište. Prema saopštenju kazivača, bilo je dosta poplava, ali je jedna od najvećih bila novembra 1896. godine. Tada je visina vode u južnom dijelu iznosila oko 2 m. Veća poplava zadesila je Janju i decembra 1968. godine, kada je visina vode, takođe u južnom dijelu naselja, bila oko 80 cm.

Drina je svojim čestim pomjeranjem korita odnijela dosta zemljišta, a samim tim nanijela veliku materijalnu štetu. Prema raspoloživim podacima, u periodu od 1947. do 1956. godine Drina je odnijela 64 ha veoma kvalitetne oranice, a od 1957. do 1979. godine odneseno je 367 ha²⁴³.

Najnoviji podaci nam govore da je do sada porušeno oko 600 ha oraničnih površina.²⁴⁴ Ti podaci govore da se eroziona moć Drine naglo povećala od 1957. godine, a ovome je svakako, pored prirodno-geografskih, doprinio i antropogeografski faktor, jer je podizanjem vještačke akumulacije za «HE Zvornik» stvorena mogućnost većeg osciliranja vodostaja.

Postanak, teritorijalni razvoj i tip naselja

O najstarijim tragovima života na području Janje još uvijek nema pouzdanih podataka iako su vršena arheološka rekognosciranja.²⁴⁵ Postoje izvjesni lokaliteti sa karakterističnim nazivima, kao što su, na primjer, Lugovi, Lužista, Crkvište, Pačić, Kućerine i Mađtar Brod. Dosadašnji slučajni nalazi na Pačiću ukazuju na rimske lokalitete. Nepostojanje lokaliteta koji bi nam određenije govorio o najstarijim tragovima života na ovom području treba takođe dovesti u vezu sa čestim poplavama.

Legende o postanku imena ovog naselja uglavnom su vezane za migraciju muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788 — 1862. godine. Neki kazivači su nam ispričali kako su njihovi preci u vrijeme te seobe zastali u selu Modranu, koje se nalazi 6 km zapadno od Janje, namjeravajući da se tu stalno nastane. Tu se, čuvajući stoku, zadesila neka starija žena koja se zvala Janja, te ih je posavjetovala da se

²⁴³ Podaci uzeti iz Sekretarijata za privredu i finansije SO-e Bijeljina.

²⁴⁴ Izvor kao pod 2.

²⁴⁵ Rekognosciranje vršila dr Milan D. Konezić, viši naučni saradnik u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

nastane oko rijeke pošto ovo mjesto nije najpogodnije za njih s obzirom na to da su oni muslimani i da mnogo upotrebljavaju vodu (zbog ritualnog pranja — moja prim.). Oni poslušale savjet ove žene; nasatniše se oko rijeke, a naselje prozvaše Janjom. Drugi kazivači ispričali su nam ovu istu priču, ali su umjesto sela Modrana pominjali selo Kojčinovac. Postoji i jedna druga legenda koja se odnosi na starost Janje. U vezi s tim stari kazivači rekli su nam da je Janja kao naselje starije od Bijeljine. Prema ovoj legendi, područje Janje bilo je veoma bogato visokom šumom koja se protezala sve do Bijeljine. Idući prema Bijeljini, a da ne bi zalutali, skidali su ljudi koru sa drveća, »bijelili su drva«, te otuda potiče naziv Bijeljina.

U stručnoj literaturi postoje veoma oskudni podaci o starosti Janje. Tako, na primjer, u Narodnoj enciklopediji stoji da je ovo mjesto u Bosni na lijevoj obali Drine, da ima 3.945 stanovnika i da se prvi put spominje kao trgovačko mjesto s početka 18. vijeka.²⁴⁶

Hazim Šabanović navodi da je bijeljinski kadiluk osnovan nešto prije 1634. godine i da je Janja veće naselje na teritoriji ovog kadiluka. Šabanović takode navodi da je od 1716. do 1730. godine Bijeljina i čitav kraj južno od Save pripadao Austriji.²⁴⁷

Ovi podaci govore nam da se Janja kao naselje veoma kasno pojavljuje. To ne znači da Janja kao naselje nije i ranije egzistirala, ali o tome nema sasvim pouzdanih podataka.

I na kraju možda je interesantno pomenuti i A. Olesnickog, koji u svome radu »Još o ličnosti Derzelez Alije« navodi turskog ljetopisca Pečeviju (Ibrahimbega Alajbegovića, potomka starih bosanskih alajbega — rođ. 1574, a umro 1650). Pečevija je, kako navodi A. Olesnicki u svome »Tarih-i Pečevi« pišući o tome kako je brdo Gerz-Eljaz u Budima dobilo svoj naziv naveo: »Gerz-Eljaz ... bio je, kako pripovijedaju, junak i idit u kasabi Janji«.²⁴⁸ Prema ovom izvoru, naselje Janja postojalo je, dakle, i u prvoj polovini 17, a možda i u drugoj polovini 16. vijeka.

Danas Janja obuhvata površinu od 4.222 ha.²⁴⁹

Pretpostavljamo da su prvi počeci ovog naselja vezani za prelaz preko rijeke Janje, a to je s lijeve i desne strane, gdje se danas nalazi most, jer se to mjesto i danas naziva Janjin Brod. S lijeve strane rijeke je Atik-džamija, koja je, po saopštenju mještana, najstariji objekat (T. I, sl. 1). Istina, danas nam ta džamija ne ostavlja takav utisak s obzirom da je u toku svog postojanja ta džamija ne ostavlja takav utisak s obzirom da je u toku svog postojanja nekoliko puta obnavljana i proširivana (T. I, sl. 2) Stariji mještani saopštili su nam da je ova džamija bila građena »u japiju«, s drvenim skeletom ispunjenim čerpićem. Zidovi su joj bili debeli oko 60 cm, imala je »drvene posjeke«, a i munara je bila od drveta.

246 Narodna enciklopedija, izdanje srpskohrvatsko-slovenačko, knj. II, Zagreb (Bez godine izdanja).

247 Hazim Šabanović, Bosanski Palahuk, Sarajevo, 1959, str. 202.

248 A. Olesnicki, Još o ličnosti Derzelez Alije, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU, knj. XIX, sv. 2, Zagreb, 1934, str. 22.

249 Izvor kao pod 2.

Današnja mahala Šarampov, koja se nalazi s lijeve strane rijeke Janje, takođe po svom nazivu ukazuje na staro jezgro (T. I, sl. 3 i 4). Šarampov se nalazi na meandru rijeke pa je, zbog povoljnog položaja, za vrijeme turske uprave bio zemljana utvrda. Prema H. Kreševljakoviću, ovakva utvrda bila je u Bijeljini i Janji, a 1938. godine oba ova šarampova imala su dva čarka-topa i jedan čakalos top s nešto municije.²⁵⁰ Da li je za vrijeme okupacije pod Austrijom šarampov služio za vojne potrebe, nije nam poznato, ali je sasvim sigurno da je Janja bila od posebnog ekonomskog, a i vojnog značaja. Naime, imajući u vidu osiguranje vojnog položaja i produženje operacija u novopazarskom sandžaku, vojvoda od Würtemberga je preporučio ministarstvu rata kompletan program izgradnje saobraćajnica od posebnog ekonomskog i vojnog značaja, čija izgradnja je trebala odmah da počne. On je tražio i osposobljavanje postojećih glavnih trgovačkih cesta, a između ostalih i liniju Šamac—Brčko—Bijeljina—Janja—Zvornik.²⁵¹

Od starog jezgra, koje smo, pretpostavljamo, dobro odredili, naselje se širilo na sve strane, a najviše zapadno i jugozapadno od puta Bijeljina—Zvornik. Istočno od ove saobraćajnice naselje se širilo u manjem obimu zbog meandriranja rijeke Drine.

Dijelovi naselja Janje nazivaju se mahalama. Ovakva podjela održala se sve do danas iako je čitavo naselje u novije vrijeme podijeljeno na četiri kvarta. Ovdje postoje sljedeće mahale: Šarampov, Srpska varoš (T. II, sl. 1 i 2), Brzava, Sekić mahala, Ciganluk, Madžić mahala, Durgutović mahala, Džafić mahala, Smajić mahala, Polutine i Dugo polje.

Danas je glavna i najduža Ulica maršala Tita. Pruža se, uglavnom, pravcem sjever—jug u dužini od oko 4 km i asfaltirana je. Na ovu ulicu nadovezuju se sporedne, koje povezuju mahale, a od ovih odvajaju se manji i dosta uski sokaci, koji često imaju slijepi završetak.

U glavnoj ulici kuće su dosta zbijene, a većinom su građene na sprat. U ovoj ulici smještene su prodavnice, pijaca, većina zanatskih radionica, služba PTT, mjesni ured, Stanica milicije, ugostiteljski objekti, bioskop, Dom kulture, Osnovna škola, ambulanta s apotekom, istureno odjeljenje Privredne banke Sarajevo i dr. Lociranje navedenih objekata u ovoj ulici uslijedilo je zbog toga što je ovo dio saobraćajnice koja povezuje Bijelinu sa Zvornikom. U vezi s ovim mogli bismo zaključiti da ovaj dio Janje pripada drumskom tipu naselja (T. II, sl. 3 i 4). Ostale dijelove naselja moći ćemo bolje prikazati kada bude riječ o narodnoj arhitekturi.

Stanovništvo

Prema podacima o popisu stanovništva u 1971. godini, Janja je imala 7.945 stanovnika, odnosno 1.740 domaćinstava. Prema procjeni, broj stanovnika Janje u 1977. godini iznosio je oko 8.600.²⁵²

²⁵⁰ H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Nale starina, Sarajevo, 1953, str. 7 i 14.

²⁵¹ Dževad Jushefić, Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austro-ugarske politike od okupacije do kraja Kellayevog era, ANU BiH, Sarajevo, 1974, str. 51. i 52.

²⁵² Izvor kao pod 2.

Prema popisu od 1971. godine nacionalna struktura je slijedeća:

Muslimani	7.495
Srbi	320
Hrvati	10
Crnogorci	9
Makedonci	4
Slovenci	1
Albanci	16
Ostali	90

Gustina stanovništva iznosi 993 na 1 km², odnosno 217 domaćinstava na 1 km².²⁵³

Veoma složen dio posla prilikom terenskog istraživanja predstavljalo je ispitivanje porijekla, stanovništva po dijelovima naselja—mahala, što je pricinjavalo veliku teškoću, jer je u svakoj mahali trebalo pronaći dva do tri vrsna kazivača. Gdje nismo uspjeli naći takve kazivače, mahala je i slabije obrađena. Pored toga, vršili smo i anketiranje, ali nam anketa nije pružila odgovarajuće rezultate.²⁵⁴

Kod većine stanovnika u Janji najviše se održala tradicija da su porijeklom iz Srbije i da su se ovdje naselili za vrijeme turske uprave između 1788 — 1862. godine.²⁵⁵

Primjetili smo da kod stanovništva srednje generacije nastaje proces gubljenja tradicije o porijeklu, pa u vezi s tim dolazi i do uopštavanja. Tako, na primjer, mogli smo čuti: «Sve je ovo doseljeno iz Srbije», iako ima i drugih pojedinačnih migratornih kretanja iz podmajevičkih naselja, Gradačca, Bijeljine, Hercegovine i dr.

Promjene prezimena su takođe prisutne kod stanovništva Janje. Obično su prilikom doseljavanja dobijali prezime po mjestu iz koga su se doselili, ili po imenu doseljenog pretka, dok je staro rodovsko prezime iz matice zaboravljeno. Utvrdili smo takođe da i danas ima porodica sa dva, pa i tri prezimena. Ima dosta slučajeva da se mlada udovica preuda, te da djeci iz prvog braka da prezime svog drugog muža. Promjene prezimena prisutne su i u Semberiji, što je utvrdila R. Kajmaković.²⁵⁶

U daljem izlaganju prezentiraćemo porijeklo porodica nastanjenih po mahalama, kao i broj kuća za vrijeme austrougarske okupacije, u periodu između dva svjetska rata i današnje stanje, naravno podatke do kojih je bilo moguće doći.

²⁵³ Gustina stanovništva na 1 km², kao i gustina broja domaćinstava izračunate su na osnovu podataka o broju stanovnika, odnosno o broju domaćinstava prema popisu iz 1971. godine.

²⁵⁴ Anketu smo proveli uz pomoć učenika Osnovne škole u Janji. Trebalo je da svaki učenik da pita najstarijeg člana porodice i da odgovore unese u odgovarajuće rubrike. Međutim, to nije pita najstarijeg člana porodice i da odgovore unese u odgovarajuće rubrike. Međutim, to nije prihvaćeno kako treba, te su u većini slučajeva, da zadovolje zadatku, učenici sami uneli odgovore. Iako anketa nije zadovoljila, dužni smo ovom prilikom da se zahvalimo na rješavanju zlaganja direktoru škole u Janji, a i Muzeju Semberije, koji je pomogao u tehničkoj pripremi ankete.

²⁵⁵ Šaban Hodžić, Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeverozadnju Bosna između 1788—1882. godine, članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla, knj. II, Tuzla, 1958, str. 63—142.

²⁵⁶ Radmila Kajmaković, Semberija-etnološka monografija, GZM, Etnologija, Nova serija, sv. XXIV, Sarajevo, 1974, str. 17.

Smajić mahala

U ovoj mahali žive sljedeće porodice: Hrustanbegovići (1 k, 2 k, 3 k), koji su porijeklom iz sela Jarebice (Srbija), Saračevići (1 k, 5 k, 7 k), iz k), koji su porijeklom iz sela Jarebice (Srbija), Godulevići (2 k, 4 k, oko 10 k), iz Begove Lješnice Crne Bare (Srbija), Godulevići (2 k, 4 k, oko 10 k), iz Begove Lješnice (Srbija), a neki tvrde da su iz Goduša (Zvornik), Hadžirešići (2 k, 3 k, 3 k), (Srbija), a neki tvrde da su iz Goduša (Zvornik), Hadžirešići (2 k, 3 k, 3 k), iz Uzica; Jusufovići su iz Atmačića, a doselili se ovdje oko 1900 godine; Čebajići (1 k, 1 k, 2 k) su iz Šapca, Derići (2 k, 3 k, 8 k) iz Valjeva, a dalje perijeklo im je iz Sofije; Prepići (1 k, 2 k, 3 k) iz Balje (Srbija), (H) Rančevići (1 k, 2 k, 4 k) su iz Noćaja kod Male Mitrovice, Krivići (3 k, 4 k, 5 k) i Klebići (1 k, 3 k, 2 k) iz Loznice, Salkići (1 k, 2 k, 4 k) su od Šapca, Terzići (1 k, 2 k, 5 k) iz Uzica.

Musemići (4 k, 10 k, 5 k) su iz Lješnice; ranije su se prezivali Besarovići, a po sestri Musemi dobili su današnje prezime. Porodica Alihodžića je brojna u ovoj mahali. Za vrijeme austroguarske okupacije bilo ih je tri kuća, a danas ih ima oko 40 kuća. Porijeklom su iz Lješnice (Srbija). Prema saopštenju Adema Alihodžića, rođenog 1899. godine, u Janju se naselio njegov djed. Adem nam je ispričao kako i sada kod Lješnice postoji Alihodžića bunar, koji je zadržao isti naziv. Jedna porodica Alihodžića je u austrougarskom periodu odselila u Tursku.

Huremovići (8 k, 8 k, 30 k) porijeklom su iz Prnjavora (Srbija), Šukilovići (1 k, 4 k, oko 20 k) iz Lješnice (Srbija), a Smajići (—, 2 k, 2 k) su porijeklom iz Šapca.

Porodica Nevesinjac (1 k, 3 k, 3 k) porijeklom je iz Nevesinja. Redžići su se doselili prije 50 godina iz Janjara. Adanalići su se u ovu mahalu doselili iz mahale Dugo Polje, a ranije porijeklo im je iz Lješnice. Korajčevići (3 k, 6 k, 15 k), su porijeklom iz Koraja, ovdje su se naselili oko 1765. godine. Ranije su se prezivali Pilac. Huskići su iz Lješnice. Beganovići (6 k danas) su se oko 1918. godine doselili iz Lješnice. Imamovići (2 k danas) su porijeklom iz Bijeljine; otac im je ovdje došao prije drugog svjetskog rata (ženidbeni razlozi). Balvanovići (5 k danas) su ovdje još od prije drugog svjetskog rata; jedan domaćin ove porodice doselio se iz Dugog Polja, a takođe su bili u pitanju ženidbeni razlozi. Korajkići (1 k, 1 k, 3 k) su se doselili za vrijeme austrougarske okupacije iz Janjara. Kladnjaci (1 k, 1 k, 1 k) su vjerovatno porijeklom iz Kladnja. Osim navedenih porodica, ovdje žive još i: Šerifovići (2 k, 2 k, 4 k), Pobrkljići (1 k, 1 k, 4 k), Mujkanovići (3 k, 3 k, 10 k) i Aganovići (2 k, 2 k, 4 k).

Polutine

Danas u ovoj mahali živi dosta porodica i uspjeli smo dobiti bar neku informaciju o porijeklu mnogih. Najviše podataka o porodicama u ovoj mahali dobili smo od Gradaščević Muharema, rođenog 1894. godine, i Camić Omera, rođenog 1902. godine. Takođe smo neke podatke dobili i od drugih kazivača, a i anketom.

Gradaščevići (4 — 5 k, 7 — 8 k, oko 20 k) su se ovdje doselili u turskom periodu, a porijeklom su iz sela Mionice, kod Gradačca. Prvobitno su se prezivali Huskići, a po dolasku u Janju dobili su današnje prezime. Prema saopštenju pomenutog kazivača, ovdje se doselio njegov djed, a odlučio se da ovdje kupi imetak pošto je bio u prolazu kroz Janju kad se vraćao sa hadža²⁵⁷, te mu se ovo mjesto dopalo. I danas ova porodica ima rodaka u okolini Gradačca, te s njima održavaju rodbinske veze.

Camici (1 k, 3 k, 4 k) su od Rožaja (Sandžak). Prije 90 godina doselili su se u Bijeljina, a zatim su prešli u Janju.

Herići (2 — 3 k, 7 — 8 k, 20 — 30 k) su iz sela Hera kod Osječine (Srbija). Neki tvrde da je ova porodica iz Lješnice.

Sofići (7 — 8 k, 10 — 12 k, 20 — 30 k) su porijeklom iz Sofije. Vjerovatno se ova porodica naselila u Srbiju pa onda u Janju s ostalim porodicama.

Potokovići (2 — 3 k, 7 — 8 k, oko 15 k), porijeklom su iz sela Potočana, ovdje su se doselili oko 1804. godine.

Kasići (2 — 3 k, 6 — 7 k, 12 k) porijeklom su iz Srbije. I danas postoji selo u Srbiji s ovakvim imenom i nalazi se nasuprot Drinjače.

Hasifići (2 — 3 k, 5 — 6 k, oko 10 k) porijeklom su iz Lornice.

Bačevci (1 k, 2 — 3 k, 8 — 10 k), iz Srbije, u srodstvu su s istoimеноm porodicom nastanjenom u Smajić-mahali.

Dezići (2 — 3 k danas) su se ovdje doselili poslije drugog svjetskog rata iz Smajić-mahale.

Dardaganovići — su se doselili iz Dardagana (područje Zvornika). Danas u ovoj mahali ima samo jedna kuća.

Grabići (1 k, 3 — 4 k, oko 10 k) porijeklom su iz sela Grabovica (Srbija).

Porodica Rovašanin (1 k, 1 k, 7 — 8 k) doselila se ovdje prije 100 godina iz okoline Srebrenika.

Goduševići (2 k danas) doselili su se iz Smajić-mahale poslije drugog svjetskog rata.

Musići (1 k, 2 — 3 k, 4 — 5 k) su porijeklom iz Srbije. Priča se kako je njihov djed, kada je došao u Janju, donio samo dvije ponjave na stapu.

Nasufovići (1 k, 1 k, 2 — 3 k) su se doselili iz Kolatina.

Krivići su iz Gornjeg Šepka, a ovdje su od 1878. godine. Iz istog naselja su i Ahmetovići; oni su ovdje od 1921. godine (ženidbeni razlozi).

Bubići su iz Atmačića, a ovdje su se doselili prije drugog svjetskog rata.

Ibrahimovići (1 k, 1 k, 2 k) najvjerovatnije su iz Rovaša (Zvornik). U srodstvu su sa porodicom Rovašanin.

Mujkanovići (2 k danas) preselili su se iz Smajić-mahale prije četiri godine.

²⁵⁷ A. Bakšić, *Turci u srpskohrvatskom hercegovačkom jeziku, literatno predanje i jezikovna šarajeva*, 1973, str. 295: hadž (ar.) hadždžat u Meku u trećem postupu Kabe (arab). Obavlja se u posljednjem mjesecu hadževske godine.

Melanovići, zvani Talovići (1 k, 2 k, 7 — 8 k), prvobitno su iz Šapca došli u Bijeljinu, a onda u Janju.

Kladući (1 k danas) su se doselili iz Teočaka prije drugog svjetskog rata.

Jafarići (4 k danas) došli su iz mahale Šarampov poslije drugog svjetskog rata.

Turkovići (1 k danas) su se poslije drugog svjetskog rata doselili iz okoline Vlasenice.

Omanagići (1 k) su iz Madžić-mahale, a ovdje su se doselili poslije drugog svjetskog rata (ženidbeni razlozi). Isti razlozi su motivisali i porodicu Hukić da se ovdje naseli, a inače je iz mahale Šarampova.

Dedići (1 k, 2 k, 4 k) porijeklom su iz Beograda.

Terzići (1 k) i Šukilovići (1 k) nedavno su se ovdje nastanili, a došli su iz Smajić-mahale.

Šabackići (1 k) su se prije 15-tak godina doselili iz Teočaka.

Hajdarevići (1 k) su se doselili iz Kalimanča (Sokolac), a Đerbići (2 k danas) su se prije 10-tak godina doselili iz mahale Šarampov.

Naribegovići (1 k) su se doselili prije sedam-osam godina iz Bijeljine.

Ovdje žive još i Hamzići (1 k, 2 k, 4 — 5 k, oko 10 k), Seljpići (1 k, 2 k, oko 10 k), Spahići (2 k, 4 — 5 k, 3 — 4 k), Nurkići (1 k, 2 — 3 k, 3 — 4 k), Muhići (1 k, 1 k, 1 k), Hrustanbegovići (1 k, 1 k, 1 k) i Muhačevići (1 k, 2 k, 1 k).

U ovoj mahali su živjele i neke porodice kojih danas više nema, »zamrle su«, kao, na primjer, Bradarići, Smajdarevići, Sevljići, Darkići (doselili su se ovdje za vrijeme austrougarske okupacije iz okoline Kučuga), Dorki (prije drugog svjetskog rata bila 1 k, a doselili su se iz Seone), Đurđevići i Meškovići (prije drugog svjetskog rata odselili u Tursku).

Varoš

U ovoj mahali uglavnom su nastanjene srpske porodice. Ovdje je bilo i jevrejskih porodica, koje su nestale u toku drugog svjetskog rata.

Podaci o porodicama u Varoši prikupljeni su uglavnom od Marković Zdravka, rođenog 1903. godine, i Orbić Iele, rođene 1902. godine.

Za porodicu *Spangović* (Tripunđan) doznali smo da se ovdje doselila iz Sarajeva za vrijeme austrougarske uprave. Ova porodica imala je 13 članova: devet kćeri i dva sina. Kasnije, kada su djeca odrasla, zadesila ih je teška tragedija i svi su pumrli od tuberkuloze, osim jedne kćerke, tako da je ova porodica danas »zamrla«.

Lažići su porijeklom iz Hercegovine (Guzina), pa su, po mjestu odakle su, imali nadimak *Guzinovići*. Danas ih nema u Janji, a nekada je to bila »najjača« srpska porodica.

Stjepanovići (Mratinđan) doselili su se iz Gabele, pa ih zovu i *Gabelići*. Porodice *Varići* i *Zarići* također su porijeklom iz Hercegovine.

Petrovići su porijeklom iz Crne Gore. Prezivali su se Mitkovići, a onda su po Petru, koji se ovdje doselio, dobili današnje prezime.

Sekanići (Nikoljdan) su, prema saopštenju karivača, starosjedioci. Danas ih je ovdje samo jedna kuća, a ostali su odselili u Zvečnik i Bijeljina.

Gebići (Durdjevdan) su «stara» porodica. Bili su pekari. Nekad ih je bilo dvije kuće, a danas samo jedna.

Kozarići (Mratingdan) su doseljenici, samo nismo mogli utvrditi odakle su i otkada su ovdje. Danas ih nema, porodica je «zamrla». Bili su u srodstvu sa Stjepanovićima.

Markovići (Jovanjdan) su se doselili u Janju prije 90 godina iz obližnjeg sela Čengića. Bavili su se opančarskim zanatom.

Lukići (Jovanjdan) su doseljenici negdje iz bliske okoline Janje. Danas ih više nema.

Tadići (Avramije) su se ovdje doselili još u vrijeme austrougarske uprave, ali nismo mogli utvrditi odakle.

Pređak porodice *Štarkovića* doselio se za vrijeme austrougarske uprave. Bio je «stotar», cestar, a sinovi su mu bili trgovci. *Perkovići* su se u istom vremenu doselili iz obližnjeg sela Glogovca. Danas ih nema u Janji. *Tadići* (Jovanjdan) takođe su iz neposredne blizine Janje, a ovdje su još od austrougarske okupacije.

Jekići (Mratingdan) su u srodstvu sa Stjepanovićima i Kostićima. Ova porodica je «zamrla» prije 50-tak godina. *Živkovići* su takođe «zamrla» a porijeklom su iz Lokanjs. Isto tako su «zamrla» i *Tomčići*; nekada su se bavili opančarskim zanatom.

Stjepanovići (Mala Gornjojina) i *Mićići* (Nikoljdan) su se skoro svi raselili.

Davidovići (Durdjevdan) su se ovdje doselili za vrijeme austrougarske uprave. Bili su pekari.

Dukići (Stjepanjdan) su se doselili prije drugog svjetskog rata iz Bogutova Sela (Ugljevik).

Sundrakovići (Arandjelovdan) su ovdje još od austrougarske okupacije, a u to vrijeme pređak ove porodice koji se zvao Tomo bio je kalfedžija.

Porodica *Končar* (Stjepanjdan) doselila se iz Like za vrijeme austrougarske okupacije. Doseljeni pređak bio je žandar.

O *Mihajevićima* (Nikoljdan) nismo mogli doznati odakle su, ali je po saopštenju karivača ovo «stara» porodica.

Dizdarevići (Arandjelovdan) ovdje su još od vremena austrougarske okupacije, ali nismo uspjeli doznati odakle su.

Ružići (Durdjevdan) bili su terzije; porijeklom su negdje iz podnajevičkih sela, a danas ih više nema. Od srpskih porodica koje su bile nastanjene u ovoj mahali a danas ih nema navelićemo još i ove: *Todorovići* (Jovanjdan), *Mitrovići*, koji su bili terzije, *Tomčići*, *Jevići* (Jovanjdan), *Tomackovići* (Jovanjdan), *Jevići*, *Papovići*, *Bukovčani* koji su se doselili iz Tavne, i *Lukići* (Arandjelovdan).

Sejlići (Jovanjdan) su se doselili prije drugog svjetskog rata iz *Kojčinovca*, a *Radosmijevići* (Lučindan) iz Obadice.

Poslije drugog svjetskog rata ovdje su se doselili *Radovanovići* iz Batara i *Stevanovići* (Lučindan) iz Obadice.

Od hrvatskih porodica prije drugog svjetskog rata u ovoj mahali bila je porodica *Mekić* (bio opančar) i porodica *Petrović* (doselili se iz Hrtkova-
ca 1925. godine, a stariješina ove porodice bio žandar).

Kako je već rečeno, ovdje su bile nastanjene i neke jevrejske porodice i to: *Zukman*, *Papo* i *Schwarzberger*.

U Varoši postoji i pravoslavna crkva, koja je izgrađena za vrijeme austrougarske okupacije. Srpsko stanovništvo se kopa u selu *Kojčinovcu*, a postoji i novije groblje, koje se nalazi u neposrednoj blizini Janje.

Dogo Polje

Danas u ovoj mahali živi dosta porodica koje su se doselile ranije iz raznih krajeva Bosne i Crne Gore, a evidentirali smo i najnovija doseljavanja sa šireg područja Srebrenice.

Pred kraj turske uprave ovdje su se doselili *Gušalići* (1 k, 1 k, 1 k) iz Kolašina, *Maševići* (1 k, 1 k, 6 k) (takođe iz Kolašina) ali su se prvo naselili u Bijeljini, pa onda ovamo, *Mulasalihovići* (2 k, 2 k, 5 k) su iz Crne Gore i rođaci su sa *Muševićima*, *Jasenici* (1 k, 1 k, 3 k) su iz Pljevalja, *Sulejmanovići* iz Sandžaka, *Muđići* (—, 1 k, 1 k) iz Gračanice, *Kremići* (3 k, 3 k, 7 — 8 k) iz Cazina, *Pobudanovići* (1 k, 2 k, 5 k) iz Pobuda i *Likići* (—, 1 k, 2 k) su, po kazivanju, iz Like.

Golovići (3 k, 3 k, 9 k) su se za vrijeme austrougarske uprave doselili iz Tršića (kod Kozhuka), a *Fočaci* iz okoline Foče.

Porodice o čijem porijeklu nismo ništa pouzdanije mogli doznati jesu: *Trnavčevići* (2 k, 6 k i oko 10 k), *Numanovići* (2 k, 3 k, 3 k), *Karići* (1 k, 1 k, 3 k), *Krtalevići* (1 k, 2 k, 1 k), *Čel Ahmetovići* (2 k, 2 k, 7 k), *Prepići* (2 k, 2 k, 1 k), *Joldutići* (1 k, 1 k, 3 k), *Slamjakovići* (1 k, 1 k, 1 k), *Ĵazdići* (1 k, 1 k, 3 k), *Lagonjlići* (1 k, 1 k, 4 k), *Čančarevići* (1 k, 1 k, 4 k), *Šehinkuševići* (2 k, 2 k, 4 k), *Veslići* (3 k, 3 k, 1 k) i *Kukuljčevići* (1 k, 1 k, 3 k).

Iz drugih mahala ovdje su se naselili: *Bukvići* (1 k) iz Gornje Mahale, *Adanalići* (5 k) iz Prepelice, *Muharemovići* (3 k) iz Panjeva, *Alihodžići* (1 k) iz Smajić-mahale, *Hukići* (1 k) iz Šarampova, *Horići* (1 k) iz Gornje mahale i *Derviševići* (1 k) iz Šora.

Poslije drugog svjetskog rata u ovu mahalu su se doselili *Suljići* (1 k) iz Teočaka, *Durakovići* (1 k) iz okoline Vlasenice; iz okoline Srebrenice: *Saidovići* (1 k), *Ibrahimovići* (2 k), *Osmanovići* (6 k), *Harbaš* (1 k), *Mu-
jići* (2 k), *Bekići* (4 k), *Krdžići* (2 k), *Hajdarevići* (1 k), *Tolakovići* (2 k), *Ramići* (1 k), *Kandžetovići* (1 k), *Ahmetovići* (5 k), *Burići* (1 k), *Mehići* (1 k), *Mehanovići* (1 k) i *Beganovići*.

Šarampov

Ova mahala dobila je ime po zemljanom utvrđenju, šarampovu, o kome je već bilo riječi. Prema teritoriji ovo je mala mahala, ali je po gustoći jedna od najnaseljenijih u Janji.

O porodicama koje su nastanjene u ovoj mahali doznali smo da su *Gutići* porijeklom iz Konje (Turska), a da su ovdje od početka 19. vijeka; predak im je bio oficir u turskoj vojsci i poginuo je negdje oko Zvornika; *Merići* su iz Lješnice i ovdje su od 1805. godine *Bačevići* su iz Bačevaca (Srbija), *Mulavalihovići* iz Carigrada; predak im se ovdje doselio 1723. kao vjerski službenik, *Huremovići* su iz Prnjavora (Srbija), *Hadžići* iz Budima; prvo su se doselili u Srbiju, a onda u vrijeme migracija muslimanskog stanovništva iz Srbije došli su u Janju, *Hurembegovići* su iz Adane (Turska); Predak im je za vrijeme turske uprave bio komandant mjesta, *Adanalići* su daljim porijeklom iz Turske, ali su se ovdje doselili iz Lješnice (Srbija).

Porodica *Zvorničanin* doselila se oko 1870. godine iz Zvornika, a porodica *Bijeljina* je porijeklom iz Bijeljine i ovdje je od austrougarske uprave. *Spahići*, zvani *Borogovci*, su iz Rahića, a doselili su se oko 1903. godine.

Iz drugih mahala ovdje su nastanjeni *Gruborčevići*, *Ranići* i *Sejrančići*.

Prije drugog svjetskog rata ovdje su se doselili *Bilalići* iz Bilalica (područje Teočaka) i *Okanovići* iz Snagova (područje Zvornika).

U Šarampovu žive još i ove porodice: *Sinanovići*, *Maslići*, *Aganovići*, *Turkaševići*, *Korajana*, *Havalići*, *Sinići*, *Sejdići*, *Berbići*, *Šabanovići*, *Trnavac* i *Čandići*. O porijeklu ovih porodica nismo mogli nešto određenije saznati.

Delić Mahala

U ovu mahalu koju još nazivaju i Gornja mahala, saznali smo, za vrijeme turske okupacije doselili su se *Hasičevići* (—, 2 k, 2 k) iz Kladnja, *Bogaljevići* (1 k, 1 k, 1 k) iz Krupnja, ali su prvo došli u Janjare, pa kasnije u Janju; *Crnogorci* (1 k, 1 k, 4 k) iz Crne Gore, *Karjaševići* (1 k, 2 k) iz Janjara u periodu između 1800. do 1811. godine, *Zekomci* iz Crne Gore u periodu između 1750. do 1760. godine, *Alibegovići* (1 k, 1 k, 2 k) iz Travnik, *Zulići* iz Tuzle, *Buldići*, zvani *Budinlići* iz Budima, *Jurečevići* iz Loznice, *Salkići* vjerovatno iz Loznice i *Muharemovići* iz Šapca.

Za vrijeme austrougarske okupacije doselili su se *Dekići* (1 k, 1 k, 3 k) iz Koraja, *Sinanovići* (—, 2 k, 2 k) iz Trnave, *Čelikovići* iz mahale Šarampova, a dalje porijeklo im je iz Koraja.

Porodice koje su «zamrle» u ovoj mahali su: *Fanići* (1 k, 1 k, —), vjerovatno porijeklom iz Kladnja, jer su ih zvali Kladnjacima; *Zikići* (1 k, —, —); odselili su u Tursku, *Šahkadići* (1 k, —, —) i *Horčevići* (1 k, 1 k, —).

Džafić Mahala

Za vrijeme turske uprave ovdje su se doselili: *Velagići* (5 k, 5 k, 27 k), iz Bačke, *Bukvići* (3 k, 15 k, 25 k) iz Hercegovine, *Murići* (2 k, 2 k, 8 k) iz Novopazarskog sandžaka, a dalje porijeklo im je iz Trakije, *Junuzovići* i *Mehmedovići* iz Srbije.

Za vrijeme austrougarske okupacije ovdje su se doselili *Šepčanovići* (1 k, 1 k, 4 k) iz Kolašina, *Muharemagići* (1 k, 1 k, 2 k), iz Bijeljine, *Hodžići* (1 k, 1 k, 3 k) iz Brčkog, *Memići* (1 k, 1 k, 4 k) iz Memića i *Grođići* (1 k, 1 k, 1 k) iz Bijeljine.

Osim navedenih porodica, u Džafić-mahali nastanjeni su i: *Skokići* (7 k, 7 k, 5 k), *Zakomci* (5 k, 7 k, 2 k), *Zečkanovići* (1 k, 2 k, 5 — 6 k), *Hargići* (4 k, 4 k, 6 k), *Salkići* (1 k, 1 k, 4 k), *Durići* (1 k, 1 k, 1 k), *Sulejmanovići* (1 k, 1 k, 1 k) i *Adanalići*.

Brzava

O porodicama u ovoj mahali saznali smo slijedeće:

Hadžiimanovići (5 k, 3 k, 1 k) su porijeklom iz Lješnice. Današnji potomak ove porodice rekao nam je da se ovdje doselio njegov šakundjed Jahija i da je bio hadžija i imam,²⁹ pa je zbog toga ova porodica dobila ovakvo prezime.

Durgutovići (1 k, 1 k, 10 k) su u ovoj mahali od 1890. godine; djed im se doselio iz Durgutović-mahale «na ženevinu», ženino imanje.

Mehmedovići su se oko 1900. godine doselili iz Čajniča, a i *Zagrjače* (2 k, 2 k, 4 k) su takođe iz istog mjesta.

Junuzovići su oko 1867. godine doselili iz Loznice; ranije su se prezivali Krivići, a *Karazalihovići* (1 k, 1 k, 8 — 10 k) su iz Lješnice.

U ovoj mahali još od ranije žive i ove porodice: *Šehići* (1 k, 3 k, 6 k), *Alihodžići* (1 k, 1 k, 2 k), *Bošnjakovići* (2 k, 2 k, 4 k), *Omerovići*, zvani Priljazi (2 k, 2 k, 4 k), *Mostići* (1 k, 1 k, 1 k), *Nukići* (1 k, 1 k, 1 k), *Prosićanovići* (1 k, 1 k, 4 — 5 k), *Osmarbašići* (2 k, 2 k, 1 k), *Sivčevići* (2 k, 2 k, 2 k), *Ročevići* (1 k, 1 k, 2 k).

U periodu između dva svjetska rata, kao i u toku drugog svjetskog rata doselili su: *Zakomci* iz Gornje mahale, *Sprečakovići* iz Šora, *Sajtovići* iz Trnave i *Flitcovići* iz Bosanskog Šamca.

I na kraju navedimo porodice koje su «zamrle» ili su se odselile a to su: *Misalovići* (1 k, 1 k, —), *Crnalići* (1 k, 1 k, —), *Derviševići* (1 k, 1 k, —), *Malaharići* (1 k, 1 k, —), *Buzdići* (1 k, 1 k, —), *Čel Ahmetovići* (1 k, 1 k, —), *Topčići* (1 k, 1 k, —), *Babići* (1 k, 1 k, —) i *Goraždakovići* (1 k, 1 k, —).

Prije drugog svjetskog rata u Brzavi su bili nastanjeni *Cvjetinovići* i *Tilma* (srpske porodice), *Vratanići* i *Gojo* (hrvatske porodice) i porodica *Bach* (njemačkog porijekla).

²⁹ A. Škaljić, *nevodeno djelo*, str. 345 imam (ar.)-mušlimanski vjerodostojnik.

Ciganluk

Ovu mahalu neki stariji mještani nazivaju i Kiptijan²⁶⁰, a jedna anketirana porodica navela je da stanuje u Karanfil-mahali.

O porijeklu porodica u ovoj mahali prilikom terenskoistraživačkog rada nismo mogli nešto određenije saznati s obzirom da nismo našli na starije kazivače. Ovdje su nastajanje uglavnom romske, a ima nešto i muslimanskih porodica.

Prema provedenoj anketi, utvrdili smo da su ovdje nastanjene sljedeće porodice: *Milikići, Mrkći, Hamidovići, Marjčići, Omerovići, i Ibrakovići*.

* * *

S obzirom na veliku koncentraciju stanovništva, kao i veliko urbano područje, u Janji, postoji nekoliko muslimanskih grobalja.

Na osnovu izloženog mogli bismo zaključiti da je za današnju etničku sliku Janje značajno doseljavanje muslimanskog stanovništva uzrokovano austrougarskim ratovima i s tim u vezi slabljenjem turskih pozicija. Prva intenzivnija doseljavanja u ovo područje sa sjevera moglo bi se zaključiti, bila su u periodu 1716 — 1739. godine, kada je Bijeljina i područje južno od Save bilo pod Austrijom. Grupnih doseljavanja većih razmjera bilo je i u periodu između 1788 — 1862. godine, kada se muslimansko stanovništvo uglavnom doseljavalo iz zapadne Srbije, shodno odredbama Jedrenskog mira sklopljenog između Turske i Rusije, kao i zaključcima Konferencije održane u Carigradu 1862. godine.²⁶¹ U ovom periodu bilo je manjih grupnih i pojedinačnih doseljavanja srpskog i muslimanskog stanovništva iz Crne Gore i Hercegovine. Ovakva doseljavanja nastaviće se i u periodu austrougarske uprave u Bosni, i to uglavnom iz podmajevičkih sela, srednjeg i gornjeg Podrinja, kao i iz drugih područja Bosne.

Pojedinačna doseljavanja novijeg datuma, a naročito poslije drugog svjetskog rata, vrlo intenzivna iz okoline Srebrenice i Vlasenice uzrokovane su ekonomskim razlozima.

I na kraju napominjemo i to da je u periodu austrougarske okupacije, kao i u periodu između dva svjetska rata bilo pojedinačnih iseljavanja muslimanskih porodica u Tursku. Prilikom terenskih istraživanja utvrdili smo da su se neke od tih porodica ponovo vratile u Janju.

Kuća i okućnica

Okućnica u Janji sastoji se od «avlije», «tera» i «savze». Njena veličina ovisi o imovnom stanju; bogatija domaćinstva imaju prostrane okućnice, koje se sastoje od male i velike avlije, male savze, «savzice» i

260 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 429. Kiptije (del. str.) — Ciganin.

261 Šaban Hodžić, *navedeno djelo*, str. 45—47.

velike savze i tora, dok su u domaćinstvima sa slabijim imovnim stanjem okućnice sa nešto manjom površinom (T. III i IV). Na smanjivanje okućnica najviše je uticalo stalno širenje naselja i izgradnja novih savremenih objekata (T. V, sl. 1).

U avliji se, pored kuće nalazi »mutvak«²⁶², »sutluk« (mlječar) i bunar²⁶³ (T. V, sl. 2). U toru se nalazi staja za goveda, »ahar«²⁶⁴, »koš« za kukuruz, »čardak«, ostava za drva, čumez i zahod, a u srpskim domaćinstvima još i svinjac. U nekim domaćinstvima ovi objekti se nalaze u velikoj avliji.

Okućnica, kao i njeni dijelovi obavezno su ograđeni. Avlija je ranije, a ponegdje i danas, bila ograđena »perdom«²⁶⁵, daskom visine 120 cm i širine 6 — 8 cm koja je s gornje strane svedena u špic. Za avlijsku ogradu služila je i »taraba«²⁶⁶, ograda od dasaka visokih i do 2 m, a i »parmaka«.²⁶⁷ Avlija ima dvojna vrata; uža se nazivaju »vratnice« i kroz njih se svakodneвно ulazi, i šira »kanate«, koja su se otvarala prema potrebi kada je trebalo ući u avliju sa natovarenim zaprežnim kolima (T. VI.) U većini slučajeva kanate se nalaze tamo gdje je tor, a to zavisi od veličine i položaja okućnice u odnosu na javne puteve. Danas su dijelovi okućnica koji se graniče javnim putevima i sokacima ograđeni visokim zidovima od cigle, pa se stiče utisak da je domaćin mogao sagraditi još jednu kuću za ona sredstva koja je uložio za ogradu (T. V, sl. 3 i 4).

U nekim domaćinstvima kuće i drugi privredni objekti nalaze se uza samu ulicu i okrenuti su dužom stranom prema ulici, a iza njih su kuće duboko uvučene u avlije, a pojedini privredni objekti su, kao na primjer magaz i štala, uza samu ulicu. Uočili smo i to da se pojedine kuće nalaze uza samu ulicu, iza njih je avlija sa ljetnom kuhinjom, a u toru su, čineći jednu cjelinu privredni objekti koji ujedno čine i ogradu između dva susjedna domaćinstva.

Ne može se sa sigurnošću tvrditi kakva je bila kuća u Janji do druge polovine 19. i početkom 20. vijeka, jer o tome nema pouzdanih podataka.

S obzirom na migracije stanovništva, može se zaključiti da su se prije gradile najjednostavnije dvodijelne kuće, jer drugih mogućnosti nije ni moglo biti. Kasnije, u zavisnosti od ekonomskih mogućnosti, kuće su se razvijale i u horizontalnom i u vertikalnom pravcu pod uticajem gradske arhitekture.

262 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 480: mutvak m. (sr.) — kuhinja.

263 Prilikom terenskih istraživanja došli smo do zaključka da su samo imućnije porodice imale vlastiti bunar. Zabili su ih majstori zvanu »bunarđije«. Bunari su duboki oko 8 m, a zidani su od kamena. Održavali su ih stanovnici koji su se njima služili. U ovom naselju bila su dva Turskogova bunara u Polutinama, po jedan u Gornjoj mahali i Brzavi i Simunovićin bunar u Sarajevu. Danas bunare kopaju i zidaju Jusuf Bećirović, Omar Sarajlić i Radko Golubić.

264 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 74: ahaz m. (pers.) — štala, konjarnica.

265 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 516: perda f. (pers.) — pregrada, zidom.

266 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 600: taraba f. (pers.) — ograda od dasaka.

267 A. Škaljić, *navedeno djelo*, str. 511: parmak m. (tur.) — grubo otocana daska ili letva koja služi za ogradu.

Pred kraj turske uprave, zatim u austrougarskom, kao i u periodu između dva svjetska rata kod većine stanovništva u Janji kuće su bile uglavnom dvodijelne. Graditelji ovakvih kuća bili su »Osaćani« — majstori iz Osata. Od 1919. godine dunderskim zanatom počinju se baviti i pojedini »Janjarci«²⁶⁸, stanovnici Janje.

O načinu izgradnje dvodijelne kuće, kao i o materijalu od kojeg je izgrađena saznali smo sljedeće:

Prostor na kome se gradi kuća naziva se »milač«.²⁶⁹ U osnovi kuća ima oblik pravougaonika čija je dužina iznosila 6 — 7 m, a širina od 3 — 5 m. Izgradnja počinje tako što se prvo na četiri čoška i u sredini podužnih strana na zemlji stavi kamen visine 40 — 50 cm. Temelj se zatim popuni kamenom, a negdje su se umjesto kamena na čoškove stavljali sepeti napunjeni zemljom. Po temelju »se ture«, polože, otesani »drveni posjeci«, koji se na uglovima »prepuste« 7 — 8 cm. »Posjeci« se »prokopaju« na razmaku 60 — 70 cm i tu se uglavljaju vertikalni »zakulaćeni« direci, po kojima se stavljaju »vjenčanice«, koje se »učerte« isto kao i »posjeci«. Prethodno, direci se »umakaze«, prikivaju se kosnici koji vezuju horizontalno postavljene posjeke s vertikalno uglavljenim direcima. Na vjenčanice se postavljaju poprečne grede u razmaku od oko 60 cm, a onda se po dužim stranama postave »poklapuše«. Nakon toga postavljaju se »rogovi« sa »stopama« (»stopa« se načini tako što se rogovi 30 — 40 cm od svog završetka zasijeku pod uglom od 45°), te se odorgo uklope na poklapuše i zakuju velikim željeznim klinima kovačke izrade. Ranije su se upotrebljavali »drveni klini«. Po rogovima se prikivaju »baskije«, letve od lipovog i vrbovog drveta. Po baskijama se stavljala »ražovna« slama, i to prvo svezana u snopice, pa i u »deblju struku«, te se zbijala pod poprečno prikovane štapove. Krov se završava tako što se sjeverna strana »prepusti«. Na taj način onemogućiti se ulazak vode u kuću za vrijeme dugotrajnih kiša. Na krovu se ostavi »badža«, otvor kroz koji izlazi dim. Badža se napravi od dasaka, a onda se pokrije slamom. Inače, konstrukcija krova je četveroslivna, »na četiri vode«, sa četiri »mahije«.²⁷⁰

Kad se dovrši pokrivanje kuće, onda se između direka prikivaju »tačke« između kojih se »zapliće šeper«. Kad se završi ovaj dio posla, ugušto se »zakuha blato«, sa »šenišnom pljevom« i popunjava se »pleter« spoja

268 Prilikom terenskistraživačkog rada primijetili smo da stanovnici Janje sebe nazivaju Janjarcima. Na primjer, u međusobnom razgovoru kaže »Mi Janjari...« »Jedan jedan Janjarcin« i sl. Odatle ovo nije nam poznato, ali je ovo posebno zanimljivo i zbog toga što se zapadno od Janje nalazi jedno poselajevičko selo koje nosi naziv Janjari. Saznali smo da se naziv »Janjarcin«, »janjarski« pojavljuje poslije drugog svjetskog rata, a da su ranije upotrebljavali naziv »Janjanin«, »janjanin«, »Janjalin«.

269 A. Škaljić, navedeno djelo, str. 462 milač-ita m. (sr.) — gradilište, prazno zemljište, gdje se može podignuti kuća.

270 A. Škaljić, navedeno djelo, str. 462 mahija f. (pers.) — greda koja je postavljena na krovu s ugla kuće do sjemena. Na krovu imaju 4 mahije. Ove grede idu na šerbet u ribe i moga imaju ovakav naziv.

i s unutrašnje strane. Nakon ovoga se i drugi put, »premazuje blatom« ali nešto rjeđe pripravljenim, u koji se pomiješa i malo kreča »da bude masnije«.

Ovakve kuće imale su dvije prostorije: »kuću« i sobu. U »kući« se na sredini do pregradnog zida nalazi ognjište dimenzija 200x100x30 cm, a kako se »kuća ne tavana«, bez tavana je, o gredu iznad ognjišt bile su okačene verige. Ova prostorija nije bila popođena.

U »kući« bi se negdje u uglu ogradio prostor za smještaj posuda. Taj ogradeni prostor zvao se »čirel«. Veće kuće imale su dvojna vrata na »kući«, dok su manje bile sa jednim vratima za ulaz spolja i drugim vratima, kroz koja se ulazilo u sobu. U sobi, za razliku od »kuće«, postoji plafon; napravljen je od »cijepanih dasaka«, »lašavaca«. Odorgo s tavana plafon je »obliven blatom«. Sobe su bile popođene, a bilo ih je i samo dopola jepljen blatom. U ovoj prostoriji nalazila se i »furuna«, u koju se ložilo sa popođenih. U sobi je prostrta »hasura«, a spavalo se na slami. Na jednoj strani ispod plafona prikovano je okruglo drvo, »srg«, o koje su se vješali haljeci. Soba je imala i dva prozora dimenzija 100x60 cm, bili su zastri papirom, a pri samom vrhu »pendžerijom«, koja se kupovala u dućanu.

Prema građevinskom materijalu zidova, ustanovili smo da su u ovom naselju osim »šeperuša«, građene i kuće »u japiju«, sa drvenim skeletom popunjenim čerpićem (T. VII, sl. 2). Od austrougarske okupacije, imućniji stanovnici upotrebljavaju ciglu kao građevinski materijal.

Osim slame, kao pokrov, upotrebljavala se »taraba«, kao i »sitni« crijep zvani »biber«, koji se proizvodio u Brezovom Polju.

Pored najjednostavnije dvodijelne šeperuše, koja se i danas ponegdje može vidjeti u Janji, kuće su se razvijale kako u horizontalnom tako i u vertikalnom pravcu po uzoru na gradsku kuću. Dvodijelnim kućama dograđivan je »hajet«, hodnik s ostavom, a ponegdje i posebna prostorija zvana »ganak« (T. VIII i T. IX). Neke dvodijelne a i neke višedijelne prizemne kuće imale su ispred ulaza ogradeni uzak prostor u vidu verande, koji se ovdje naziva »šerefe« (T. X i T. VII, sl. 3).

Razvijene spratnice imaju u prizemlju »hajet«, »ganjak«, kuhinju, »čirel« i »špajz«, ostavu. Iz ganjka se »merdevinama«, drvenim stepeništem, ide na sprat, i to prvo u »kamariju« koja je isturena od linije kućnog zida, a zatim u »veliku sobu«, »sobu« i »odžakliju« (T. XI). Kod ovakvih kuća skoro svaka soba ima »zemljanu peć« i »hamamdžik«, a u odžakliji, na zidu, ugrađen je »jukluk«²⁷⁾, u kojem se preko dana ostavlja posteljina. Ove kuće građene su »u japiju« sa ispunom od šepera oblijepljenog blatom, a i sa čerpićem.

27) A. Škaljić, *narodna djela*, str. 334: jukluk m. (tur.) — dolap pričvršćen uz zid sobe u kojem se drži posteljina preko dana.

I na kraju da napomenemo da smo prilikom terenskoistraživačkog rada naišli i na jednu starinsku kuću građenu »na podrum« sa isturenom »avdesthanom«²⁷² i zahodom (T. VII, sl. 4). Podrum i istureni dio građeni su od kamena, a sprat je u japiju sa zidovima od ćerpića. Na sprat se ide merdevinama, drvenim stepeništem, u ganjak, a odavde u »sporet«, »sobu«, »saračhanu«²⁷³, »veliku sobu«, kuhinju, avdesthanu i zahod (T. XII i T. XIII, sl. 1). Interesantno je da, po A. Škaljuću, riječ saračhana označava posebnu sobicu blizu »ahara«, štale, u kojoj se drži konjska oprema, a evo, kako vidimo, ova prostorija je sastavni dio osnove sprata. Istina, utvrdili smo i to da saračhana danas nem predašnju funkciju, ali joj se naziv zadržao.

Posude

Ranije je bilo u upotrebi zemljano, drveno i bakreno posude. Od zemljanog posuda bili su u upotrebi »potraci«, sahani, zemljane čase, lonci, bardaci, testije i dr. Posude od bakra bilo je raznovrsno: ibrici, dugumi, sahani, demirlije, leđeni, bakrač, lečerluci i drugo. Poneke od ovih posuda su i danas u upotrebi.

Osvjetljenje

Najjednostavnije osvjetljenje u kućama, prema saopštenju starijih kazivača, bilo je pomoću drvenog čiraka, koji se sastojao od postolja, »dva kola«, »lule« u koju se stavljao »loj« i »fitilja«. Fitilj je bio od obične krpe dužine 15 cm koja se »zamakala u loj« pa bi se predvostručila, te opet stavljala u loj, i onda se takav fitilj stavljao na kolo čiraka.

Oko 1916. godine počele su se praviti svijeće — »lojanice« od »govedeg loja«. Za osvjetljenje su se upotrebljavale i »žiče«, limene konzerve sa fitiljem u koje se stavljao petrolej. Petrolejske lampe sa cilindrom počele su se upotrebljavati oko 1920. godine. Janja je tek 1954. godine dobila električno osvjetljenje.

Peć i grijanje

Kako smo već istakli, u sobama starinskih kuća postojale su peći za grijanje, a naziv im je furuna. Napravljene su od »nabijene gline«, a temelj im je od ćerpića. Po zidovima peći ugrađeni su »okrugli lončići«, a poredani su »tjesno« jedan uz drugi. Spoljni oblik peći je kupast; izrađena je na dva »sprata«; donji je četverouglast, a gornji okrugao. Glavni otvor peći je pravougaonog oblika sa stalnim željeznim vratima. Osim za grijanje, ova peć je služila za pečenje hljeba, kuhanje, sušenje odjeće, obuće, žita, graha i drugo. Kod nekih peći bila je načinjena i rupa, u koju bi se stavljao ketao sa vodom. Iz peći se dim odvodio »sulinarom« na tavan. U Janji su bile i

272 A. Škaljić, navedeno djelo, str. 66; avdesthana f. (pers.) — posebna soba u starim bosanskim kućama gdje se uzima eldani.

273 A. Škaljić, navedeno djelo, str. 549; saračhana f. (ar-pers.) — posebna sobica blizu ahara (štale) u kojoj se drži konjska oprema.

»zemljane peći« bez lončića; osnova im je pravougaona, a imale su »željeznu platnu« i »remu«. Ovakve peći su se brže zagrijavale. U tavanici iznad peći ima otvor kružnog oblika, zvani »kapak« kroz koji dopire toplota u sobu na spratu.

Osnovni pribor uz peći su »maša« i »mašice«. Peć se ložila drvima, granjem i »stabarom«, ostatkom od kukuruzovine.

Između dva svjetska rata zemljane peći u Janji pravili su Osman Tupković, Muharem Karijašević i Emira Alibegović.

Izrada čerpića

Čerpić se oblikovao pomoću drvenih kalupa. Dimenzije kalupa su 50x30x7 cm. S obzirom na to da se u svakom kalupu oblikuje po četiri komada čerpića, ispada da su dimenzije jednog komada čerpića 25x15x7 cm.

Postupak oko izrade čerpića je sljedeći: na ravnom zemljištu (»ravno zatesanoj zemlji«) postavi se kalup i u njega se stavlja »zamiješano blato s pljevom, pa se s gornje strane »presvuče« daskom »na nož« i onda se kalup izvuču. Kad se napravi određen broj komada, onda se to ostavi da se suši u toku dana, pa se predveče okrene kako bi se i u toku narednog dana mogla sušiti ona druga strana. Trećeg dana čerpić se slaže u »bankine«, i to tako što se u podnožju slaže »na nož« i na određenom razmaku, drugi red se slaže ukoso i na određenom razmaku, treći red kao prvi, četvrti kao drugi itd. Takav način slaganja omogućava normalnu cirkulaciju vazduha, a samim tim i pravilno sušenje. Veličina bankine je 4,5x0,5x1,20 m.

Čerpić se pravio od »adarske zemlje«, zemlje iz ada, i od »žute zemlje«. Ova druga vrsta zemlje je »masnija«, a ne sadrži pijesak. Teža je za obradu, ali je od nje čerpić kvalitetniji. Ta zemlja nalazi se na lokalitetu »Račce«, a ima je i u selu Obrijež. I danas se u ovom selu mjesto gdje se pravio čerpić naziva »Tablija«.

U Janji se čerpić izrađivao sve do 1959. godine; cijena po jednom komadu između dva svjetska rata se kretala oko 20 para, a 1953. godine oko pola dinara.

Neposredno pred drugi svjetski rat izradom čerpića bavili su se Jahija Sinanović i Jusuf Hamzić.

Sporedne zgrade

U sporedne zgrade spadaju:

»Košara«, koja je opletena »prućem« i »oblijepljena blatom«. Pravougaonog je oblika; krov joj je na »dviije vode«, a pokrivena je slamom. Služi za smještaj goveda.

Štala, kao i košara, služi za smještaj goveda, ali je izgrađena od boljeg materijala; način izgradnje je sličan izgradnji kuće. Ovakvi objekti imali su i »gornju štalu«. To je, u stvari, »nadzida« visoka 1,10 m iznad

vjenčanica, a služila je za smještaj »piće«, stočne hrane. Pokrov je od slame, a kasnije je pokrivena i crijepom.

»Ahar« — ovaj objekat služio je za smještaj konja. Ovakvi objekti gradili su se »u dizmu« zbog toga što su konji »izbijali šepet«, pa i čerpić. Ahari su bili obavezno patosani, ali i poprečno pregrađivani; u jednom dijelu vezali su se konji, a u drugi dio smještalo se sijeno. Ovaj drugi zvao se »pojata«. Krov je bio na dvije vode, a pokrov od slame. Kasnije su se ahari pokrivali i crijepom. Bilo je objekata ovakve namjene koji su imali i gornji ahar, čija je funkcija ista kao i gornje štale.

»Koš« za kukuruz. U osnovi je kružnog oblika, ima promjer od 1,5 m, a visok je oko 2 m. Pokriven je »klasurom« i »ražovnom slamom«. Ovakvi koševi poznati su pod imenom »pljosko«.

»Čardak« se, prema saopštenju kazivača, počeo u Janji izgrađivati oko 1912. godine. Ni jednom privrednom objektu ne pridaje se takva važnost kao čardaku. I danas u Janji skoro svako domaćinstvo posjeduje ovakav objekat. Dimenzije prosječnog čardaka su 8x4x4,20 m, a ima ih dugačkih i po 15 — 20 m. U osnovi, čardak je pravougaonog oblika, a izgrađen je na sprat; donji dio zove se »magaza«, a gornji »čardak«. Vertikalni direci koji čine skelet magaze »prostrugani« su, a između njih uglavljene su daske. Magaza je pregrađena u »okna« i tu je smješteno brašno i pšenica, a u novije vrijeme i električni mlin za mljevenje žitarica. Iz magaze vode merdevine u čardak u koji se smješta »kukuruz u klip«. Neki čardaci imaju merdevine sa spoljne strane, pa se prvo ulazi u verandu, a zatim u čardak koji je okolo opkovan međusobno razmaknutim letvama. Razmak između letava je tako podešen da neokrunjeni kukuruz ne može ispadati. Krov čardaka je na dvije vode, a ima ih i na četiri vode. Pokriveni su »biher« crijepom i običnim crijepom. (T. XIV, sl. 1 i 2; T. XV, sl. 1).

U novije vrijeme čardaci se izgrađuju od savremenog građevinskog materijala, obično od betonskih elemenata, a u tako sagrađenim čardacima u prizemlju je i štala, ostava za poljoprivredne alatke i dr., a u gornji dio smješta se kukuruz. Praktično, savremeno izgrađeni čardaci imaju funkciju nekoliko sporednih objekata.

»Sutluk«. — U njemu se držalo mlijeko, odnosno posude sa mlijekom i mliječni proizvodi. Za razliku od ostalih sporednih zgrada, ovaj objekat smješten je u avliji. Odignut je od zemlje i stoji na četiri drvena stupca, okolo je okovan daskama, sprijeda ima vrata, a pokrov je na dvije vode (T. XIII, sl. 2). Biće da je ovaj objekat davno izašao iz upotrebe, jer smo prilikom terenskih istraživanja pronašli samo jedan u ovom naselju.

»Čumez« je služio za smještaj peradi. Izgrađen je »na sprat«; u donji dio zatvarale su se patke, a u gornji kokoši. Krov je »na jednu kap«, a kao pokrov upotrebljavana je slama, crijep, a ponegdje, i to u novije vrijeme, i ter-papir.

Današnje kuće u Janji su savremene, a izgrađuju se uglavnom na sprat. Unutrašnjost im je popunjena kupovnim namještajem, kućarskim aparatima i dr. Kod ovako izgrađenih kuća riješeno je i pitanje kanalizacije

kopanjem dubokih jama u vidu bunara. Uočili smo takode, i to da su neka-
dašnji bunari pretvoreni u septičke jame, a negdje samo za otpadne vode.

Ova pojava je novijeg datuma, a datira od izgradnje vodovoda.

Prije nekoliko godina u ovo naselje dovedena je voda iz Bijeljine, što
je od posebnog značaja i zbog toga što su mogućnosti od infektivnih obo-
ljenja i endemičnog nefritisa svedene na minimum.

Privreda

O načina privređivanja stanovnika Janje u turskom periodu ne
možemo govoriti, jer ne raspolazemo podacima na osnovu kojih bismo mo-
gli dobiti određenu predstavu o tome. Istina, neke informacije iz ovog pe-
rioda čuli smo od starih kazivača koji su pred kaj turske uprave bili djeca,
te im je ponešto ostalo u sjećanju.

Prema podacima iz 1895. godine, u Janji je bilo 3.687 stanovnika, a
od toga 3.359 ili 91 %, poljoprivrednog stanovništva.²⁷⁴

U periodu između dva svjetska rata takode je bio najveći broj poljo-
privrednog stanovništva, a i nadničara, koji su uglavnom bili bez zemlje.
Kako su nam saopštili kazivači, u predratnoj Jugoslaviji bi se u vrijeme
poljoprivrednih radova svakog dana u čaršiji na mostu skupilo 20 — 30
nadničara, koji su jedva čekali da ih ko pozove na kopanje ili obavljanje
bilo kakvih poljoprivrednih i drugih poslova.

U tim periodima poljoprivreda je bila ekstenzivna; zahtijevala je
mnogo radne snage, a prinosi po jedinici površine bili su mali.

Prema podacima iz 1971. godine, Janja je imala 8.192 stanovnika od
toga 2.707 aktivnih. Poljoprivredom se bavilo 1.432 stanovnika, odnosno
52 % aktivnih, zanatstvom 1 %, a 13 % je bilo na privremenom radu u ino-
stranstvu. Istina, ovim podacima obuhvaćeno je i susjedno selo Obrijež, ali
s obzirom na mali broj stanovnika u ovom naselju (247), opšta slika o
poljoprivrednom stanovništvu u Janji bitno se ne mijenja.

Podaci od 31. maja 1977. godine govore da je na području Janje i
Obriježi najviše sjetvenih površina bilo zasijano žitaricama. Od ukupno
1.970 ha pod žitaricama, kukuruzom je bilo zasijano 1.220 ha, pšenicom
700 ha, a ostalo je otpadalo na ovas, raž, ječam i ostala žita.

Prema podacima iz 1977. godine, povrtnarskim kulturama bilo je za-
sijano 726 ha, od toga krumpirom 360 ha, paprikom 75 ha, pasuljem 65 ha,
crnim i bijelim lukom 53 ha, paradajzom i krastavcima 30 ha, a ostalo ze-
mjište bilo je zasijano jagodama, lubenicama, dinjama i dr. Stočnim i
krmlnim biljem bilo je zasijano 250 ha, a industrijskim biljem 30 ha.²⁷⁵

Navedeni podaci nam govore da najveći dio sjetvenih površina otpa-
da na žitarice i povrtno bilje. Može se očekivati da se u dogledno vrijeme
sjetvene površine pod žitaricama smanje, a da se povećaju površine pod

²⁷⁴ Glavni rezultati popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, Izdala Zemaljska vlada za BiH, Saraj-
evo, 1896, str. 168.

²⁷⁵ Izvor kao pod 2.

povrtnarskim kulturama, jer se gradi fabrika sušenog povrća. Uzgoj povrća biće intenzivniji i zbog usitnjenosti posjeda, a ta pojava je već sada prisutna.

Prema podacima iz 1971. godine, u Janji je bilo 1.058 domaćinstava koja posjeduju zemlju, a od toga 691 domaćinstvo, ili 65 %, ima zemljišni posjed od 0,1 — 2 ha. U prosjeku na jedno domaćinstvo, u odnosu na ukupan broj domaćinstava, dolazi 2 ha, odnosno po jednom stanovniku 0,4 ha.

Poljoprivreda

Vrste zemljišta — Narod ovog kraja razlikuje nekoliko vrsta obradivog zemljišta, i to: »prahulja«, »pjeskulja«, »kumulja«, »krušku« i »ljutaču« ili »sionicu«. Postoje dvije vrste prahulje, i to: bijela i crna prahulja. Ova druga je »hljebnija«, plodnija, a u njoj uspijevaju kukuruz, pšenica, zob, raž i druge kulture. I u bijeloj prahulji mogu uspijevati navedene kulture samo ako je »ocjedita«.

Pjeskulja je »lagana raditi«, pogodna je za obradu i »što se god baci u nju rodi samo ako se drži na rukama«.

Kumulja je nešto slabijeg kvaliteta od pjeskulje, ali u njoj dobro uspijevaju navedene i druge kulture.

U kruški takođe sve uspjeva, ali za razliku od ostalih vrsta, karakteristična je po tome što duže »drži stajsko dubrivo«.

Ljutača je najteža za obradu. Kad se uzore po suhom vremenu, onda se čitavog ljeta lako obrađuje, a tada budu i prinosi najbolji.

Oranje — Stariji kazivači ne pamte da se u ovim krajevima oralo ralom. Saopštili su nam da je ralo bilo u upotrebi u »brdnijim krajevima«. Ovdje se ranije oralo drvenim plugom, a prema prikupljenim podacima, on se sastojao od ovih dijelova: 1) »ručica« za držanje; 2) »plaza«; 3) »lemeša«, koji služi za sječenje zemlje; 4) »crtala«; 5) »klina«, koji poveruje plaz sa lemešom 6) »pravog gredelja« i 7) »tahte«, daske koja služi za prevrtanje brazde. Pri vrhu gredelja nalaze se tri rupe, koje služe kao regulator dubine oranja. Na gredelj se prikače »drvene koliječke« koje imaju dva točka: veće, koje ide po brazdi, i manje, koje ide po ledini. Na »kolica« se prikače »oje« i »jaram« sa »dva teljiga«. Kad se ore sa dva para volova, onda se na plug ubace još i »krpeljuše« i »ojce«, koji omogućavaju lakše okretanje volova. Prilikom oranja angažuju se najmanje tri čovjeka, od kojih jedan drži plug, drugi drži »krčalo« drveni klin koji poveruje ojce, te usmjerava plug u željenom pravcu, a treći tjera volove. Ovakav tip drvenog pluga izlazi iz upotrebe oko 1912. godine, a umjesto njega počinje se upotrebljavati plug sa »koliječkama«, koji je, za razliku od opisanog tipa pluga, modifikovan. Ovaj plug ima širok gvozdeni lemeš, gredelj i koliječke su od drveta, a ojačani su željezom. Ovakav tip pluga prilagođen je uglavnom konjskoj zaprezi, a i danas je u upotrebi (T. XV, sl. 2).

Oralo se «na raz» i na «sklad». Ako se jedne godine ore na raz, onda se druge godine ore na sklad i obratno. Ovo zbog toga što oranjem na sklad u sredini njive, usljed naoravanja, nastaje «brijeg», a oranjem na raz formira se jarak. Prilikom oranja okolo njive ostanu «ovratine», koje se oru posljednje, i to opet jednom na raz a drugi put na sklad.

Kad se uzore, onda se zemljište drlja. Nekada je bila u upotrebi drljača sa «drvenim klinima» (T. XV, sl. 3). Dimenzije drljače su 1,20x1,30 m, a dužina klina oko 25 cm.

Ratarstvo

Danas se u Janji od ratarskih kultura najviše siju kukuruz i pšenica. Kukuruz se u ovom kraju ranije sijao o Durdevu danu, pa sve do osme nedjelje po Durdevu. Ako bi se ponekad kasnilo sa sjetvom, te prilikom oranja palo zrno kukuruza na vola, govorilo se: «Oturi nek zrno spa'ne», što je podrazumijevalo da se volovi ustave i zrno što prije ubaci u zemlju, jer je sjetva zakasnila.

Ranije se gledalo ko će prvi početi orati i sijati. Po sjećanju kazivača, u Janji je prvi započinjao ove poslove neki Mehmed Ramić.

Kukuruz se sijao «na sačmu», a od austrougarskog perioda počinje se sijati u retke. Ovakav način sijanja postao je praktičniji, a omogućen je upotrebom pluga sa koliječkama.

Od 1934. godine u upotrebu ulaze «drvene sijačice», a jednom ovakvom sijačicom moglo se dnevno zasijati oko 30 duluma oranice.

Okopavanje kukuruza vrši se motikom, i to tako što se ide «po čelja-ma». Jedna čelja je veličine pola razora, a dobar kopač je može okopati za dan. Najbolji kopač ide ispred ostalih i on je «prvak».

Ranije su samo muškarci okopavali kukuruz i tom prilikom su i pjevali, «pocikivali». Najčešće su pjevali pjesmu:

«Moj Omere, bole li te rane,
Da ne bole, ne b' se rane zvale».

Danas, a s obzirom na to da se kukuruz sije «u treću brazdu», okopavanje se vrši pomoću konjske zaprege «spartačim plugom», a zatim kopači kopaju samo «uz retke», okopavaju samo oko biljki i razređuju ih. Okopavanje «spartačim plugom» ovdje se vrši još od prije 50-tak godina (T. XV, sl. 4). Ovaj plug se sastoji od «dvije ručice» za držanje koje su pri vrhu malo povijene, «pravog gredelja», «prednje glave sa lemešom», «nogara sa motičicama», i «željeznog točka». «Motičice» se nalaze na zadnjem kraju gredelja. U ovom dijelu gredelja napravljen je pravougaoni otvor kroz koji se mogu nesmetano provlačiti «motičice» i kad se reguliše širina reda, onda se one fiksiraju željeznim šarafom.

Dimenzije špartačeg pluga su:

— dužina gredele	150 cm
— dužina ručica	50 cm
— visina nogara	30 cm
— visina prednjeg lemeša	50 cm
— visina točkića	60 cm

Dubina špartanja, okopavanja, ovisi o podizanju točka; ukoliko je točak podignutiji i dubina špartanja je veća, i obratno.

Gredele i ručice prave se od jasenova drveta. Od bagrema i »brestova drveta gredele se baca«, krivi se, pa je zbog toga nepodesan.

Kukuruz dospijeva oko Velike Gospojine i tada se žanje. Želio se srpom, koji je imao drvenu dršku, »crijenjak«, izgrađen od »žeste« i lijeske.

Kukuruz se »komjeo« na sijelima, a tom prilikom muškarci su pjevali i svirali. Jedna od pjesama koja se često pjevala uz saz je i ova:

Mogu l', Hanko, noćiti, mogu l', dušo, noćiti?

Moreš, bolan, bog t' ubio, ima dosta do noći
moreš ići i kući.

Mogu l', Hanko, noćiti, mogu l', dušo, noćiti?

Prostrite mu na čardak.

Nemoj, Hanko, bogati, čardak će se skrhati,

mene mlada ubiti, šteta, Hanko, bogami.

Mogu l', Hanko noćiti, mogu l', dušo, noćiti?

Prostrite mu kraj vatre.

Nemoj, Hanko, bogati, žiža će se slučiti,

pa će mene spuriti, šteta, Hanko, bogami.

Mogu l', Hanko, noćiti, mogu l', dušo, noćiti?

Prostrite mu kraj mene.

Tako, Hanko, bogati

Ja sam momak umoran, ja ću odma' raspati,

bijelo lice ljubiti, ruse kose mrsiti.

(Kazivao Ahmet Dekić)

»Klasura« se trpala u »bremen«, snopove, a snopovi u »kukuruznjak« (T. XVI, sl. 1).

Pšenica se prije, isto kao i kukuruz, sijala »na sačmu«. Žanje se srpom i veže u snopove, a ovi se slažu u »granice«, koje se kasnije sadijevaju u »stogove«. Jedan stog sadrži oko 15 granica.

Prilikom žetve žetelice su pjevale onu dobru poznatu pjesmu: Ječam žele ...

Pšenica se vrhla na guvnu, i to najčešće konjima, a poneko je ovaj posao obavljao i volovima, pa čak i kravama. Prilikom vršidbe konji se na guvnu okreću oko grabovog ili hrastovog ili brestovog drveta. Na jedan vršaj stavi se 10 granica, a u toku vršidbe, slama se tri puta pretresa drvenim vilama. Za rad na jednom guvnu trebalo je angažovati najmanje 5 — 6 osoba.

Okolo 1920. godine uvedene su vršalice, a stariji mještani se ne sjećaju da je iko od drugog svjetskog rata do danas »pravio guvno«. Inače, prije su se sijale domaće sorte pšenice kao što su: »lišulja«, »brkulja« i »bosanka«. Danas se siju visokorodne sorte pšenice.

Osim kukuruza i pšenice na području Janje zasijavala se i raž, ječam i zob. Danas su ove kulture manje zastupljene. Ranije se sijala i »sitna proha«, sijala se po »strnjacima« nakon žetve pšenice.

Povrtlarstvo

Povrtnarske kulture u ovom području počele su se intenzivno uzgajati od 1925. godine.

Krompir se ranije sijao u »odžake«, a poslije drugog svjetskog rata u retke, i to u »treću brazdu«.

Od 1925. godine počele su se proizvoditi i veće količine kupusa. Dobro uređena »lijeha« veličine jednog đuluma može dati 25 — 30 metara kupusa. Ranije se kupus sadio u retke »drvenom sadačom« na razmaku od 25 — 30 cm. Danas se sadi »mašinom«.

Kupus doprije o »Miholju«, a prodaje se sve do Nikoljdana. Ranije, a i danas, najveći potrošači, »janjarskog« kupusa su stanovnici Loznice, Lješnice, Novog Sela, Prnjavora, Osječine, Zavlake, Han Pijeska, Sokoca, Vlasenice, Zvornika, Bratunca, Nove Kasabe i Tuzle.

U turskom i austrougarskom periodu lubenice i dinje — bostan pomalo su se sijale, a u periodu između dva svjetska rata ove kulture »počeše se raditi« na većim površinama. Bilo je domaćinstava koja su imala i pet-šest đuluma zasijanih ovim kulturama. Na jednom đulumu moglo se ubrati i po desetak »metara« lubenice. Lubenice i dinje sade se »u kuće« na razmaku od 1,80 m. Prodavali su ih u Bijeljini, Vlasenici, Srebrenici, Zvorniku, Tuzli i drugim mjestima.

Od graha koji se »ne priča«, ovdje se uzgaja »bijeli«, »zeleni« i »sedmak«. Uzgaja se i grah »pričak«, i to »bijeli« i »pindžo« (T. XVI, sl. 2).

Bamnja se sije o Dardevu danu, a doprijeva na početku druge polvine ljeta (T. XVI, sl. 3). Ova kultura ne trpi hladnoću, »ona neće studeni«. Od proizvođača ovu kulturu otkupljuje Zemljoradnička zadruga po cijeni od 230 dinara po kilogramu.

Od ostalih povrtnarskih kultura ovdje dobro uspijevaju i paprike, paradajz, mrkva, luk i dr. Sve ove kulture imaju relativno dobru prođu na tržištu, a od njih čini nam se, poljoprivredni proizvođači imaju i najviše koristi.

Uzgoj duhana

Duhan se u Janji gajio prije drugog svjetskog rata, a i poslije; prije sedam-osam godina prestalo se s proizvodnjom, jer se ne isplati gajiti s obzirom da je pri obradi potrebno dosta radne snage.

U ovom području postoje razne sorte krušaka, a narodni nazivi su im: »mesnjače«, »takiše«, »huseinbegovače«, »jagodnjače«, »visuljke«, »lišičke«, »lenišnjače«, »zobnjače«, »ječmače«, »papratuše«, »zimnjače«, »plasičke« i druge. Bilo je domaćinstava koja su imala i po 40—50 stabala krušaka. I od krušaka se spravljao pekmez, i to najviše od takiša, a takođe su se sušile i stavljale u turšiju. Turšija se spravljala na taj način što se kruške stavljaju u kacu u koju se naspe vode, a zatim se kaca poklopi i »pritisne kamenom«, te to tako stoji dok kruške ne ukisnu.

U Janji i okolini uzgajaju se i različite sorte trešanja, a narodni nazivi za zastupljene sorte su »ašlame«, »bjelice«, »sitnice«, »mrkice«, »hrskavci« i »bobrljanke«.

Od oraha uzgajaju se »mekkokunjci« i »tvrdokunjci«. I da na kraju u vezi s voćarstvom kažimo još i to da je, prema popisu od 31. maja 1977. godine, u Janji i susjednoj Obriježi bilo 3.500 rodni stabala šljiva, 3.200 jabuka, 1.880 krušaka, 650 trešanja, 600 oraha, 270 breskava, 250 višanja i 150 dunja.²⁷⁷

Stočarstvo

Danas se u Janji najviše uzgajaju goveda, konji, ovce, a u nešto manjem broju svinje (samo kod srpskog stanovništva). Ranije su se uzgajale i koze. Bilo je domaćinstava koja su držala i po 40-toro goveda, 30-tak koza, 10-tak ovaca itd. U austrougarskom periodu, na primjer, Gradašćević Mehmed držao je po 25 konja, a od toga po 5 trkaćih, 25 goveda i oko 300 koza.

Uzgajanju konja posvećivala se velika pažnja, jer su služili ne samo za vuču nego i za takmičenja; naime, u ovom naselju su se održavale konjske trke još od turskog vremena, pa sve do pred drugi svjetski rat. Ovakva takmičenja održavala su se svakih 15 dana, i to počevši od 1. maja pa do kraja avgusta. Nadmetanja su se održavala u Dugom Polju, a takmičari su bili ne samo iz Janje nego i iz drugih krajeva Bosne. Trčalo se »u pravac«, a dužina staze je iznosila 2.000 metara. »Dvogoci«, konji stari dvije godine, trčali su na 1.000 metara jer su »maksumi«.²⁷⁸ Osim Gradašćević Mehmeda, u austrougarskom periodu trkaće konje držali su i Topalović Emin i Hadžić Mula-Salih.

»Svjetinjska« goveda u austrougarskom periodu čuvali su Muho Muhić i Zahir Maslić. Na ime čuvanja goveda plaćalo im se u novcu (svaka kuća po tri forinte mjesečno), a dobivali su svako jutro i hranu. Bio je i poseban čobanin za koze. Konje su puštali u proljeće i nisu ih dogonili do zime. Stoku su tada čuvali u Barešu, Jahannši, i Savić-bari.

U periodu između dva svjetska rata nestalo je ispasišta i svako je čuvao svoja goveda.

²⁷⁷ Izvor kao pod 2.

²⁷⁸ A. Škaljić, *narodno djelo*, str. 443 maksum in. (ar.) — dijeta.

Prema podacima iz 1895. godine, u Janji je tada 617 vlasnika imalo 876 konja, 2542 goveda, 122 koze, 1018 ovaca i 203 svinje.²⁷⁹

Broj grla stoke u 1971. godini iznosio je:

— goveda	1.237
— konja	527
— ovaca	357
— svinja	161

Iz navedenih podataka uočljivo je da je stočni fond u opadanju, i to naročito goveda i ovaca.

Travu su kosili kosama koje su kupovali od kovača u Memićima, a bile su u upotrebi i »fabrične« kose. Kosa je nasadena na »drveno kosište«, koje ima dva »bapka«, rukohvata. »Grivna« služi kao spona između kose i kosišta. Ranije su se ostavljali »čajrovi«, livadske površine koje bi se počele kositi o Petrovu danu. U prosjeku jedno domaćinstvo je imalo oko pet-šest »kosaca livade«, a svako oko 40 metara sijena godišnje, no bilo ih je i takvih koja su imala i po vagon sijena. Danas, s obzirom na usitnjenost posjeda, sve manje je livadskog sijena i uglavnom preovlađuju djetelinске trave koje se u toku godine nekoliko puta kose, što svakako, uz gajenje stočne repe, intenzivira stočarsku proizvodnju.

Od mliječnih proizvoda za potrebe domaćinstava najviše se proizvodi sir »torotan«, buter i maslo. Sir torotan dobija se na taj način što se mlijeko razlije u »zemljane čase«, »pršulje« ili u čanak, te se ostavi izvjesno vrijeme da »ukisne«. Nakon toga sa površine se skida kajmak, a mlijeko se malo stavi na vatru da se »prosiri«, te se onako prosireno stavlja u kesu od platna ili od »potanke daće« da se ocijedi. Tako ocijeden sir ponekad bi se stavljao i na »opletenu ljesu« od »potankog vrbovog pruća« (dimenzije ljesa 100 x 30 cm), koja se nalazila na tavanu iznad »sulinara«. Sir osušen na ovakav način naziva se »zarc«. Od »kajmaka«, koji se prethodno »mete u bučkalici«, dobije se buter, od kojeg se, topljenjem na vatri, dobije maslo.

Lov

U ovom području lovom se niko nije bavio da bi pribavio neku materijalnu korist, nego je to uvijek, a i danas, bilo iz zabave i sporta (T. XVII, sl. 1.).

Od divljih životinja ovdje su najzastupljeniji zečevi, lisice, jarebice, a poslije drugog svjetskog rata fazani i srnđaci. Vuk je u ovom području rijetkost, a u zimskom periodu na Drini bade divljih patka i gusaka.

Ranije je najviše bilo krivolovaca, koji su lovili zečeve i divlje patke. Zeca su lovili na taj način što bi u ogradi napravili otvor, na koji bi postavili »omču od žice« i kad zec naide, on se uhvati.

Divlje patke lovili su pored Drine u nekoj bari ili »zatonu« pomoću četvrtastog »košića« vezanog za neko drvo na obali. Na prednjoj strani košić je imao »opleteno postolje« na koje se stavljao kukuruz. Kad patka

²⁷⁹ Rezultati popisa mase u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1896.

primjeti kukuruz, pokuša stati na postolje, a ono se zahvori i ona ostane u kešiću.

Danas u Janji postoji lovačko društvo »Podrinje«, koje ima 165 članova, a do 1953. godine ovo društvo je bilo u sastavu bijeljinskog lovačkog društva (T. XVII, sl. 2).

Ribolov

Danas u Janji nema ni jednog ribolovca kojemu bi ribolov bio glavno zanimanje. Prije drugog svjetskog rata, pa sve do prije 12 godina, ovim poslom bavila se porodica Trnavac, i to im je bilo glavno zanimanje, a poslom bavili i zemljoradnjom. Prema saopštenju Nuke Trnavca, ribu usput su se bavili i zemljoradnjom. Prema saopštenju Nuke Trnavca, ribu su najviše lovili u Drini, i to na potezu od Zvornika do njenog ušća u Savu. Na tom potezu u Drini je tada bilo najviše slijedećih vrsta riba: škobalj, som, smuđ, deverika, »mladika« i kečiga. U rijeci Janji nije se moglo »raditi«, loviti, jer je usko korito i »kršljivo« (u njemu ima dosta panjeva). U ovoj rijeci ima manje ribe, a najviše ima »mrene« i »klijena«.

U Drini ribe su lovili mrežama koje su sami pleli, a i kupovali su ih u Beogradu (T. XVII, sl. 3). U toku lova mreže su najviše zabacivali po prudovima i »zatnjevima«, »mrtvajama«. Lovili su u »ribarskim partijama«. Obično su u tim »partijama« bila braća. Ribarsku partiju sačinjavala su četiri čovjeka. Ulovljena riba stavljala se u »barku« i tako se stalno obezbojevala svježa voda koja je potrebna ulovljenim ribama da ne uginu.

Somove su lovili »strukovima«. Struk je silk dužine 50 metara na koji se priveže pet komada kraćeg silka sa »kovčama«, udicama. Udice stoje u vodi, a međusobno su razmaknute po 10 metara. Za silk se privežu tri »tikve«, koje ne dozvoljavaju da »kovče« potonu, a osim toga, kad som prihvati za udicu, »tikva ga mori«. Silk se veže i za »deblji kolac« koji je poboden na obali, a veže se i za šipku na kojoj je zvono; kad som »trzne«, onda zvono zarvoni.

Ribe su najviše prodavali u Bijeljini, Loznici, Banji Koviljači, Badovincima, Crnoj Bari i drugim mjestima. Cijena joj je ovisila o kvalitetu. Prije drugog svjetskog rata prodavali su je po pet-šest dinara po kilogramu.

U ishrani ribarskih porodica riba je bila česta. Domaćice su je pržile, ali bi je prethodno uvaljale u »prohino brašno«. Prilikom ribarenja ribari su pravili čorbu od mrene, jer je ova riba dosta masna. Čorba se spravljala na taj način što se u loncu vode riba svari, a onda se u to »baci« i malo krompira. Od ribe domaćice su pravile i pihu »čoru«, a ona se pripremala na taj način što se prvo razvije »jumak«, juška koja se rasteže na komade, pa se u njih stavljaju parčici ribe i onda se to ispeče, a nakon toga zalije malo zasoljenom vodom, pa se pomasti zejtinom.

Pčelarstvo

U Janji je uzgoj pčela ranije, a i danas, slabo zastupljen. Prije drugog svjetskog rata bilo je oko dvadesetak ljudi koji su posjedovali tri do četiri

«trнке» pčela, kao i po nekoliko košnica. Danas u ovom naselju ima oko pet-šest pčelara, koji u prosjeku imaju od 5—20 košnica pčela.

Gajenje svilene bube

U Janji se prije uzgajala i svilena buba, a ovim poslom, bavile su se žene. Janja je u prošlosti imala dosta bijelih dudova, koji su bitni za uzgoj svilene bube.

Od kojeg vremena datira proizvodnja svile u ovom naselju, nije nam poznato. A. Sadiković u svome radu «Gajenje svilene bube u Janji» pretpostavlja da su ovaj obrt donijeli muslimanski muhaddiri iz Ugarske od Budima, a možda i od Osijeka, krajem XVII i početkom XVIII vijeka.²⁸⁰

Vodenice

Stanovnici Janje mljeli su žito u vodenicama koje su bile na rijeci Janji i Drini.

Prije drugog svjetskog rata bila je jedna «potočara», na rijeci Janji, a na Drini su bile tri vodenice. Danas u ovom području postoji samo jedna vodenica na Drini. (T. XVII sl. 4). Vodenice su bile vlasništvo dvojice ili četvorice ljudi. Dr Borivoje Drobnjaković navodi da su braća Gradašćević bili vlasnici potočare na rijeci Janji; Vodenicu je čuvao jedan brat šest dana, a šest dana drugi i tako su se smjenjivali mljećući za sebe i za ujam.²⁸¹

U periodu između dva svjetska rata vlasnici vodenica na Drini bili su Musemići, Terzinustafići i Stjepanovići. U toku 24 sata vodenica na Drini mogla je samljeti 20—30 metara žita. Od 100 kg samljevenog žita vlasnici su uzimali osam kolograma na ime «ušara».

Sve do pred drugi svjetski rat mnoga domaćinstva su imala i ručni žrvanj, kojim su u izuzetnim situacijama mljeli žito, naravno, u manjim količinama. Ovakvi žrnjevi imali su dva kamena promjera 60 cm. Gornji kamen je «gornjak», a donji «doljnjak». Nabavljali su ih u Teočaku.

Danas u Janji postoji mlin za mljevenje kukuruza i pšenice na električni pogon. Izgrađen je prije sedam godina. Ovaj mlin je vlasništvo jednog preduzeća. I ovdje se uzima «ušur» u visini od 20%

Zanati

U Janji je zanatska proizvodnja oduvijek podmirivala najnužnije potrebe stanovništva ovog naselja, kao i seoskih naselja ispitivanog područja. Ne raspolazemo podacima o broju i strukturi zanatlija u turskom i austro-

280 Alija Sadiković, *Uzgoj svilene bube u Janji*, Članovi i građa za kulturnu historiju istočne Bosne, knj. XII, Tuzla, 1978, str. 78.

281 Dr Borivoje Drobnjaković, *Vodenice na Drini i na njenim pritokama*, Glavni Etnografski muzej u Beogradu, knj. VIII, Beograd, 1933, str. 1.

garskom periodu, ali pretpostavljamo da su egzistirali osnovni zanati kao što su pekarski, opančarski, kovački, kolarski, brijački, abadžijski, terzijski i drugi.

Na osnovu prikupljenih podataka o broju i strukturi zanatlija prije drugog svjetskog rata, može se uočiti da su pojedini zanati bili znatno zastupljeniji nego danas, a s druge strane, da danas postoje zanati kojih prije nije bilo.

Struktura i broj zanatlija prije drugog svjetskog rata i danas izgleda ovako:

Zanatlije	Prije drugog svj. rata	1978. godine
Kovači	oko 20	9
Kolari	20	3
Opančari	5	1
Obućari	5	3
Pekari	9	3
Mesari	4	2
Poslastičari	1	3
Abadžije	1	—
Krojači	2	4
Brijači	7	6
Kalufđije	1	—
Bačvari	3	1
Zidari	2	20
Utari	—	2
Staklarsci	—	1
Limari	—	2

Iz ovog pregleda uočljivo je da su tradicionalni zanati, kao što su, na primjer, kovački, kolarski, opančarski i obućarski, u naglom opadanju, što je uzrokovano širokim plasmanom industrijske robe. Takođe, opao je i broj pekara, ali su zato postojeće pekare opremljene modernijom opremom. Pekarski kalupi izrađivani od drveta danas su van upotrebe (T. XVIII, sl. 1). S druge strane, porastao je broj zidara usljed velike izgradnje ne samo u ovom naselju nego i inače.

Kovači se danas bave uglavnom opravkom poljoprivrednih alati i pokrivanjem konja (T. XVIII, sl. 2 i e).

Kolari vrše opravke preostalih »drvenih kola«, koja se više ne izrađuju, a naprave i pokoja »gumenih kola«. Ranije su kolari izrađivali vođenska kola, jednopretna konjska kola zvane »teljige«, dvokolice, »čeze«, dvopretna konjska kola i »nacne«.

S obzirom na to da u Janji danas postoji samo jedan opančar koji prodaje još pokoji par opanaka, a da su ranije ove zanatlije svojim proizvo-

dima podmirivale svu Janju i okolinu, to ćemo ovom prilikom nešto više reći o ovom zanatu. Ranije su opančari samo «činili», stavili kožu, uglavnom govedu, ovčiju, konjsku, kozju i svinjsku. Govedu kožu su upotrebljavali za pravljenje donova, a od ostalih koža pravili su «oputu». Kako je koža od domaće buše tanka, opančari su bili prinuđeni da govedu kožu i uvoze. U austrougarskom periodu uvozili su je iz Trsta, a u periodu između dva svjetska rata iz Novog Sada, Beograda, Šapca i Loznice. Suhu uvezenu kožu trebalo je «kiseliti» u tekućoj vodi i to su radili u rijeci Janji. Kad se koža «otkiselila», onda se stavlja u «sefiju», mali cementirani bazen ukopan u zemlju dimenzija 2x5x1,20 m. U sefiju je moglo stati 20 većih koža koje su se posipale sa 3 kg zagašenog kreča. Osim kreča i vode, po koži se stavljalo i malo «luga», pepela, da lakše opadne dlaka. Nakon 15 dana kože se izvađe i sa njih se očisti dlaka, a zatim se «skida mesina». Skidanje «mesine» obavlja se kosom, a taj proces se naziva «fargovanje». Nakon toga kože se pere u «tri vode» da se s nje odstrani kreč, a zatim se stavlja u «ciluk» koji je izrađen od «rastove duge», a dužina mu iznosi 1,80 m i visina 1 m. Ovdje se stavlja mlaka voda i «samljevena rastova šišarka» u vidu «amura», prekrupe. Za jednu kožu potrebno je tri do pet kilograma «šišarke». U ciluku se kože zagrijavaju nedjelju dana, i to tako što jedan radnik grabi vodu iz njega, zagrijava je u kazanu, pa je opet vraća u ciluk. Kože se usput «mičešaju nogama», «pročeraju» nekoliko puta. Nakon osam dana kože se vađe iz ciluka, stavljaju se nove šišarke i svježa voda, te se cjelokupan postupak obnavlja.

«Teše», «jače», kože se «gase», tri nedjelje, a «lakše» dvije. Poslije toga kože se stavljaju na «motke» kako bi se prosušile da budu polusuhe, zatim se saviju, a onda sijeku u «donove po mustrama». Od jedne kože može se «izvaditi» 20—25 pari donova, a od okrajaka se pravi oputa, koja se upotrebljavala za izradu «šiškara» opanaka. Donovi se ponovo vraćaju u «štavu», pa se slažu u veliko bure, i to sistemom po dva para unakrs. Između donova i po njima stavlja se šišarka, odnosno na 1000 pari 10—15 kg šišarke. Postupak šavljenja donova traje takođe oko dvije-tri nedjelje.

Majstori su izrađivali razne vrste opanaka, a najčešće šiškarce, i to one jednostavne, sa peteljkom poradi, zatim nešto kvalitetnije sa prošivenim «krišcom» za skopčavanje, potom opanke s «marlama» i s «polamarlama». Opanci s «marlama» ili «smarlami» kako ih nazivaju opančari, imali su «sit tan preplet», a izrađivani su u Janji sve do 1922. godine. Kupovali su ih imućniji stanovnici iz svih dijelova Semberije, a i oni iz «brednih krajeva». S obzirom da su ovo kvalitetniji opanci, cijena im je bila viša i oko 1920. godine kretala se od 45 do 50 dinara. Ti opanci su posebno bili praktični prilikom obavljanja poljoprivrednih radova i odlaska u lov.

1922. godine u Bijeljini se iz Šida doselio majstor Žiko Baković i počeo s izradom opanaka «kapičara», koji su imali kožni don «šavljen u šišarki», a gornji dio, «kapica», bio je od tvorničkog materijala. Janjanci i Semberci ovakve opanke su nazivali «dvapci» opanci. U to vrijeme janjar-

ski i bijeljinski opančari nabavljaju i prese sa valjcima pomoću kojih se «presala» koža i takva upotrebljavala za izradu «okolice» opanaka.

Kasnije su majstori počeli izrađivati gumene opanke kod kojih su «korita», donovi, od gume, a okolica od kože. Poslije drugog svjetskog rata opančari su na otpadu kupovali sare od vojničkih čizama i cipela, pa su od njih pravili lica za opanke.

Danas jedan par opanaka staje oko 150—200 dinara. Ženski opanci su nešto jeftiniji, a dječiji se već podavno ne izrađuju.

Od opančarskog alata i pribora navedćemo slijedeće: 1) «krivi noževi» i «boda», nož sa dvije oštrice; 2) «šila», oštro i tupo; 3) «drveni kalufi» različitih veličina koje su izrađivali kolari, a, «kalufi» za kapičare» kupovani su u Virovitici; 4) «drvena katika», kojom su se navlačili, «natukupovani su u Virovitici; 5) «farkes drveni», kojim se ukrašavao «sitni preplet»; 6) «rivali» šitkari; 7) «farkes drveni», kojim se ukrašavao «sitni preplet»; 8) željezni nakovanj kovačke izrade, a kasnije tvorničke; 9) čekić i kliješta zvane «falcange»; 10) klini tvorničke izrade zvani «teks», predice, nitne i terga izrađena od drveta za kojom je sjedio opančar prilikom izrade opanaka (T. XVIII, sl. 4).

Prevozna i transportna sredstva

Prilikom prevoženja drva, sijena, stajskog gnojiva i drugog upotrebljavala su se kola sa četiri točka, a i saonice (T. XIX, sl. 1). U njih su se uprezali volovi i konji. Saonice su se upotrebljavale po snijegu, a i ljeti kada se prevozila olajna repica, jer se na taj način manje «obiže».

Glavni dijelovi saonica su: 1) «taslaci»; 2) «nožice»; 3) «stupci»; 4) «pracijep». Taslaci su prirodno krivi, a ima ih i rezanih, koji su vještački povijeni. U svakom taslaku usadene su po «dvije nožice», koje su povezane «jastucima». Prilikom prevoženja stajskog gnojiva saonice su se opremale na taj način što im se stavljao «pod» i «stranice» od dasaka. Postojale su i saonice bez nožica; taslaci su im bili spojeni sa dva jastuka, a upotrebljavale su se za prevoz kamena. Osim ovih, za prevoženje tereta upotrebljavale su se i saonice koje su se zvale «štile».

Za prevoz tereta i transport dobara upotrebljavala su se i kola sa četiri točka zvana «teljige» u koja se mogao uprezati jedan konj i onda su ta kola sa «rukunicama», a kad su se uprezala dva konja, onda su to kola sa rudom. Ovakva kola mogu se rastaviti na prednji dio, «prednji trap», i zadnji dio «zadnji trap». Prednji dio se upotrebljavao prilikom prevoza trupaca. Glavni sastavni dijelovi prednjeg i zadnjeg trapa su osovina, «stupac» i «srčanik». Prednji i zadnji trap povezani su srčanicom, dugim oblim drvetom.

Glavni dijelovi točka su: 1) «glavčina», 2) «palci», 3) «naplatci». Dio osovine na koju je točak nasaden zove se «rukavac», a klinčić koji čuva točak da ne spadne ima više naziva, kao što su «tulija», «kapakčivija» i «čivija». Osovina i rukavac su od željeza. Promjer točkova kretao se od

85—110 cm; prednji točkovi i kod volovskih i kod konjskih kola su kraćeg promjera za 10 cm od promjera zadnjih točkova.

Ograda konjskih kola sastoji se od produžnih stranica, »lotri«, i poprečnih, »saraga«. Lotre su spojene stupcem posebno »povijenom ručicom«, »lijevčom«. Prilikom prevoženja kukuruza u klipu, bundeva, krompira i slično, uz lotre s unutrašnje strane plele su se i »ljesice od vrbovog pruča«. Dimenzije lotri su: dužina 200—300 cm i visina 55 cm. Dimenzije saraga su 90 x 65 x 100 cm. Upotreba kola sa lotrama počela je u Janji poslije drugog svjetskog rata. Preko rijeke Janje u samom naselju postoje dva mosta, ali se preko ove rijeke prelazi i »gazom«, i to onda kada je nizak vodostaj.²⁸² To čine pojedini domaćini koji imaju njive s druge strane rijeke.

Prelaz preko rijeke Drine obavljao se, a i danas se obavlja, skelom. Prije drugog svjetskog rata skelu je održavao jedan privatnik, a poslije je bila u posjedu preduzeća »Drina«. Danas je opet »drži« privatnik. Skelom se koriste najviše poljoprivrednici koji imaju još ponešto zemlje na desnoj obali rijeke. Na ime prevoza skelom za zaprežna kola danas se naplaćuje 20 dinara u oba pravca, a jedan dinar za goveće. Zemljoradnici imaju popust.

Prevoz i transport dobara rijekom Drinom obavljao se i »ladama zvonikušama«, a i splavarenjem. Ladama su uglavnom prevozili ljive, zob i orahove trupce u Brčko. Na ladi je bilo uvijek pet ljudi: četvorica su veslala, a jedan je bio na »domenu«, kormilu, i on se zvao »domendžija«. Uz Drinu se nije moglo veslati, jer je rijeka prilično brza, pa su tri čovjeka morala uzvodno uz obalu vući lađu pomoću katarke visoke šest m; jedan je »oturao« od obale, a jedan je bio na kormilu. Na ladi je bila sagrađena koliba, a u njoj je bilo ogojište na kojemu su ladari pripremali jelo.²⁸³

Janjarci su se bavili i splavarenjem, ali su u tom poslu bili daleko vićniji zvonički splavari. Zbog toga su Janjarci na splavu uvijek bili »zadnjaci«, a »prednjaci«, na prednjem dijelu splava, bili su zvonički splavari.

Trgovina

Viškovi poljoprivrednih proizvoda omogućavali su trgovinu. U našem izlaganju o poljoprivredi, kao i o transportu dobara Drinom rečeno je da su stanovnici Janje prodavali suhe ljive, kukuruz, pšenicu, a danas prodaju uglavnom povrće. Ranije, poljoprivredne proizvode vukle su i »kridžije« konjskim kolima u Zvornik, Vlasenicu, Srebrenicu, Brčko, Novi Sad, a bilo ih je koji su išli čak u Skoplje i tamo ih prodavali.

U austrougarskom, kao i u periodu između dva svjetska rata mjesni trgovci su kupovali viškove poljoprivrednih proizvoda, pa su ih onda pre-

²⁸² U maju 1978. godine vidjeli smo kako Muharem Gradaković prelazi rijeku Janju u gumenskim čizama.

²⁸³ Ladari su sami sebi pripremali jelo i kafu. U džerzu su stalno dohijevali vodu iz Drine, te se na račun tako lude pripremljene kafe lažili i govorili »ili kakva je, ili zvonički dobo-
vudna«.

prodavali. Isto tako, kupovali su i neke proizvode domaće radinosti, na primjer, obični «bez», svilu običnu, a i šehriju, pa i herir, i preprodavali u svojim dućanima.²⁸⁴

Danas u Janji postoji «zelena» i «drvena» pijaca (T. XIX, sl. 2, 3 i 4). Na zelenoj pijaci prodaju se uglavnom poljoprivredni proizvodi, i to svakim danom, a najviše petkom i nedjeljom. Na drvenoj pijaci prodaju se «cjepanice» od bagremovog, cerovog, bukovog i hrastovog drveta koje se upotrebljavaju za ogrev.

Nošnja

Narodnu nošnju u ovom naselju možemo pratiti od kraja turske uprave. Kako je Janja još u tursko doba bila kasaba, u narodnim nošnjama, bez obzira na nacionalnu pripadnost, osjeća se jak orijentalni uticaj. Ova pojava karakteristična je za stanovništvo Bosne i Hercegovine kako za ono po većim gradovima, tako i za ono po varošicama, što konstatuje i Z. Čulić.²⁸⁵ Materijali za većinu haljetaka izrađivani su u domaćoj radinosti, a mnogi su i kupovani po dućanima kod trgovaca.

Muslimanska narodna nošnja

a) *Ženska nošnja.* — U ljetnom periodu žene su nosile košulje, gaće, dečermu i papuče. Materijal za košulje bio je «bez» od «četena» uzveden «vuletom», debljim pamučnim koncem. Košulje su bile duge do poviše članka sa širokim rukavima i s izrezom oko vrata. Izrez oko vrata i rukavi su okerani svilenim koncem, a s donje strane košulja je porubljena. Oko pojasa žene su se opasivale «isprevijanom» maramom. Gaće su se šile od nešto grubljeg beza; oko pojasa vezivale su se «učkurom», a nogavice su do ispod koljena i vezane «pačalukom» sašivenim od beza.

Preko košulje nosile su se dečermu od «šamalahče», a skopčavale su se sa tri do četiri «puceta». Ovaj haljetak šile su terzije, a i same žene, i to tako što «prođedaju na ruke». Starije žene nosile su dečermu plave boje, a mlade su se odlučivale za crvenu. Ljeti su se nosili i jeleci od basme postavljeni pamukom.

Na glavi su nosile kupovnu «povezaču», «aspuriju», crvene boje i «sade», bez ukrasa. Po povezači dođe šamija, koja se veže ispod vrata. Starije žene nosile su i kapu od vune, ili od «vuleta», koju stavljaju na tjeme, onda po kapi vežu pletenice, zatim aspuriju, pa onda «debelu šamiju» (T. XXI, sl. 1). Vjerovalo se da bez te kape «nije sahi klanjati», nije ispravno obavljati vjersku molitvu. Prilikom obavljanja kućnih poslova šamije se ne vežu, nego im se krajevi zabace na glavu, a kad se neko od muških pojavi, žene ih brže-bolje ponovo vezuju.

²⁸⁴ A. Sadiković, *navedeno djelo* pod 39, str. 75.

²⁸⁵ Zorislava Čulić, *Narodna nošnja u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej Sarajevo, Sarajevo, 1963, str. 19.

Prilikom odlaska u goste žene su nosile feredže od crnog štofa. Ovaj haljetak su bile terzije.

U periodu između dva svjetska rata, osim feredže, počinje se nositi i »zar«; žene su ga morale nositi čim napune 17 godina (T. XX, sl. 2).

Zimi su se nosile i dimije, koje se bitno razlikuju od današnjih. Šivale su se od basme, imale su dosta širok »tur« i uske nogavice. Prilikom obavljanja kućnih poslova »tur se zadjene za pojas«. Inače, ovaj haljetak u Janji počeo se nositi od 1918. godine (T. XX, sl. 3). U zimskom periodu žene su nosile i koporane od basme, duge do pojasa, s uskim i malo razrezanim rukavima. Preko koporana nosile su »hrku« od štofa koja je s unutrašnje strane »nalagana«, postavljena pamukom sitno prošivenim, a s prednje strane imala je »peševe«, koji se prebace jedan preko drugog pa se onda skopčaju.

U svečanim prilikama nosile su se i svilene košulje, a preko njih anterije (T. XX, sl. 4), čiji se rukavi zavrnu da se vidi svilena košulja, koja je dobro okerana. U vezi s tim priča se kako je neka žena u Janji išla na »pir«, te kako nije imala dobru košulju, nije htjela ni ručati, jer se bojala da joj se ne vidi nekvalitetna košulja. Kad se ručak završio, odmah je otišla kući, uzela je »prelu da suče svilu« i da sama sebi govori:

Predi, vezi, mlada Terlibana, ne videla
jučerašnjeg hala, de ostade gladna
kod pilava.

Između dva svjetska rata žene i djevojke su masovno počele nositi bluze od kupovnog platna (T. XXI, sl. 1). U ovom periodu djevojke su se opasivale »kolanima« sašivenim od pliša »teget« i »kahvaji« boje. Kolani su se skopčavali srebrenim paftama. Osim toga, one su se kitile »strukama dukata«, »cihlibarom«, merdžanima, biserom i dr. Na glavi su nosile fesice, i to »unčar«, potkičen biserom, i »počelicu«, potkičenu dukatima. Druga polovina fesica bila je pokrivena šamijom.

I na kraju da kažemo da su žene, osim kožnih papuča koje su na prednjem dijelu bile povijene u vidu kljuna, u svečanim prilikama nosile i žute kožne čizme, a prilikom obavljanja poljoprivrednih poslova opanke »vrce« od »sirove govede kože«.

Danas se još uvijek nose dimije i bluze, a najviše su se zadržale kod starijih žena.

b) *Muška nošnja.* — Prije su muškarci ljeti nosili košulje i gaće od tkanog beza. Košulju su nosili preko gaća, a opasivali su se crvenih tkanim pojasem od vune. Preko košulje nosili su fermen od čobe ukrašen gajtanom. Kasnije, počele su se nositi i čakšire od kupovnog platna crne boje (T. XXI, sl. 2).

Na glavi su nosili fes, a stariji ljudi i čulah, oko kojeg su omotavali »turban«, vuneni šal plave boje.

U svečanim prilikama na nogama su se nosile »kožne jemenije«, a prilikom obavljanja poljoprivrednih poslova vunene čarape i »vrce«, opanci izrađeni od »sirove govede kože«.

Zimi su se nosile suknene čakšire i gurnj crne boje, a oko pojasa kožni «silah», u koji se stavljao duhan i pribor za pušenje, nož i kratka puška.

U svečanim prilikama zimi su se nosile «dolame» od čohe sa «peševima» ukrašenim gajtanom, a za svaki dan, pamuklija sašivena od kupovnog platna i postavljena pamukom.

U periodu između dva svjetska rata bila je prava rijetkost da sebi neko sašije pantalone.²⁸

Danas je starinska muška nošnja izobičajena; jedino se još kod starijih ljudi može vidjeti pokoji haljetak (T. XXI, sl. 3).

Srpska nošnja

Srpske porodice u Janji bavile su se uglavnom trgovinom i zanatstvom, što se svakako odrazilo i na način odijevanja. Materijal za izradu haljetaka je uglavnom kupovni, a način krojenja je tipično gradski.

— U ljetnom periodu žene su svakodnevno nosile dimije, košulje, jeleke i gaće, a na nogama papuče, odnosno «lakane cipele». Dimije su šivane od «delina» i «butista», a košulje od tkanog beza uzvedenog «vulom» ili svilom i ispod vrata su razrezane, a okolo su imale «jaku» od šifona. Preko košulje su se nosili jeleci od svile, uglavnom «krem» boje. Sprijeda se jelek nije skopčavao, a bio je ukrašen «zlatom». Gaće su od pamučnog beza «sa turom» i nogavicama, koje su se vezivale ispod koljena. Na glavi žene su nosile fesic crvene boje.

U zimskom periodu nosile su se dimije od «debljeg stofa», a kad izadu iz kuće, žene se ogrnu «zimskim šalom» od vune «braon» i «teget» boje.

U svečanim prilikama ljeti su se nosile haljine i libade, a zimi još i bunde. Haljine su šivane od stofa najčešće zelene boje, sprijeda su ukrašene «lihtijom svilom» sa «tresnom» (poprečna traka izrađena od svile), a pri dnu «tresnom» i «šujtašom». Oko vrata imale su «visoku jaku» ukrašenu svilenim «rišcem» (T. XXI, sl. 4).

Žene su se opasivale «ežderom», pojasom «srebrenim i pozlaćenim». Preko košulje nosila se libada od bordo pliša ukrašena «zlatom» sa širokim i bogato ukrašenim rukavima.

Na glavi se u svečanim prilikama nosio fesic ukrašen dukatom ili biserom, a oko njega su omotavane pletenice, koje se svežu «barešom», upredenom tankom svilom. Zimi se nosila i bunda, od pliša ili somota, dugačka do koljena. Oko vrata imala je «pelc», a postavljena je krznom.

Opisana nošnja održala se sve do 1914. godine, a od tada se počinju nositi široke suknje i bluze. Jedino se libada zadržala do 1925. godine.

Bluze su se šile od svile, «puplina» i «podelina». Sprijeda su otvorene i zakopčavale su se «patentima». Rukavi su im iz dva dijela: gornji dio je širi i «ima volan» od čipke, a donji je uži. Oko vrata je ukrašena finom «klepkanom čipkom».

²⁸ Ovo nam je ispričao Fedaga Hadžimanović, kojemu je otac u sjećanju kad mu je 1929. godine otac sašio pantalone, pa su ga djeca iz mahale «dilele», jer im je to bilo toliko zašudo.

Suknje su bile široke i duge do pete. Uglavnom su se šile «na glokne» od «jake svile», «triko» svile. Ispod haljina nosile su se košulje bez tregera i rukava, a bilo ih je i sa rukavima.

Mlade žene su na glavi nosile šešire od «tila», starije se povezivale maramama od «krepsatina», a nosile su se i štofane marame braon i crne boje. Na rukama su nosile i štofane rukavice.

b) *Muška nošnja* sastojala se od fesa, čakšira, košulje, fermena, koporana, gunja kratkog i dugog, vunenih čarapa, «kožnih jemenija» i čizma.

Čakšire su šivene od «atlasa». Košulje su duge do ispod pojasa; imale su «jaku» od šifona, a rukavi su završavali «taslama». Preko košulje, u ljetnom periodu, oblačio se i fermen sašiven od atlasa. Ovaj haljetak je bez rukava i nije se skopčavao. Zimi se nosio koporan sa rukavima sašiven od teget čebe i ukrašen gajtanom. Sprijeda je bio otvoren, a skopčavao se teget čebe i ukrašen gajtanom. Sprijeda je bio otvoren, a skopčavao se «kovčama». Po koporanu se nosio zimski fermen sašiven od čebe. I u ljetnom periodu se nosio koporan, ali je bio sašiven od atlasa. Ponekad bi se, kada je prohladno, nosio i kratki gunj. Dugi gunj se nosio isključivo zimi; sašiven je od sukna braon boje i postavljen krznom, a krzno je bilo i oko vrata.

Na glavi su muškarci nosili crveni fes sa crnom kičankom.

Opisana muška nošnja održala se u Janji sve do 1925. godine, a od tada počinje se nositi «alafranjo», nose se kupovna odijela a na glavi šelir.

Ishrana

Struktura ishrane stanovništva Janje bila je svakako ovisna o ekonomskom stanju porodice.

Ranije su bila tri uobičajena obroka: ručak rano ujutro, ušina oko 12 časova i večera kad se smrkne. U noći, «noćom», kad je sijelo, prisutnima se iznosi sir, kajmak, suho meso, orasi, suhe šljive i drugo, a to se naziva «pavečerak».

U patrijarhalnim domaćinstvima posebno je objedovalo «muškinje», posebno «ženskinje», a posebno djeca. Sjedalo se za sofru i svi su jeli iz jednog suda.

Najčešće su u ishrani bila prisutna sljedeća jela: «proha», rjeđe pogaća i somun, pite («kijukuša», «razljevuša», «uštipita», «zeljanica», «čota» i «maslenica»), pura, grah, tarhana, bungurpilav, «juhkani pilav», kalja, ćufteta i drugo.

Od slatkih jela pripremala se halva, rešedija, slatke pite («posaduša» i «nabrnjača»), hošef, sutlija, kadaif, «lutme» i dr.

Od mliječnih proizvoda upotrebljavan je sir torotan, «zarc», sušeni sir, mlaćenica, kajmak, buter i kiselo mlijeko.

Od voća se pravio pekmez, najčešće od šljiva i jabuka, a i od dudova. Od jabuka se pravilo i sirće, a od krušaka turšija.

Od povrća najviše se upotrebljava grah, kupus i luk, a u manjoj mjeri samonikli paradajz «šljivo».

Od alkoholnih pića do drugog svjetskog rata kod srpskog stanovništva najviše se upotrebljavala rakija. Kod muslimanskog stanovništva gostima se obavezno nudi kafa i šerbe.

Kvalitetnija i raznovrsnija jela pripreman su prilikom vjerskih praznika, obavljanja poljoprivrednih poslova i kad dođu «musafiri», gosti.

Narodni običaji

Običaji na području Janje su tradicionalni i u ovom obliku održavali su se sve do prije drugog svjetskog rata, a u nešto izmijenjenom obliku održavaju se i danas. Podaci o običajima prikupljeni su od starijih kazivača, kod kojih se još uvijek zadržalo dosta termina, opisa pojava i izvorne građe.

Običaji oko rođenja djeteta

Kad žena zatrudni, onda se krije od svekra. Bilo je žena koje su radale 10-tero do 12-tero djece.

Kad se žena porodi, ne smije izlaziti iz kuće 40 dana.

Kad se suše pelene, ne smiju «zamrknuti», a ako se to ponekad desi, onda se one «prenose preko vatre» nekoliko puta.

Dijete se ne smije nikada ostaviti samo. Ako majka mora da izade iz kuće, djetetu pod jastuk stavlja makaze ili nož. U vezi s tim vjerovalo se da tada «vile» ne mogu zamijeniti dijete.

U dječiji jastučić stavljao se «muhur», «zapis», na kapu, «rubija», sitan novac, a stavljala se i na rame «radi uroka».

Kad se dijete rodi, onda mu baba, nena, «reže pupak». Odrezana pupčana vrpca se opere, osuši i ostavi u «soharu». Tako je nena radila sa pupčanicom svakog djeteta koje se rodilo za njenog života. U vezi s ovim, vjerovalo se da će se djeca pariti kad se «pupčanici sastave».

Ako se dijete rodi «u košuljici», ona se opere i osuši, pa se prišije na dječiju odjeću da dijete bude «jako» i «hrabro».

Ženičbeni običaji kod Muslimana

Mladići i djevojke sastajali su se petkom na «merajama», zatim na sijelima, a i tamo gdje bude «šerbe».

Stariji ljudi sastajali su se pred «kahvama» i pred džamijom i tom prilikom bi se «begenjavali» i ugovarali da se prijatelje, odnosno da očene sina ili udaju kćerku.

U prošnju djevojke ide neko od «vruće familije» i nosi «amanet» (prsten, mindule). Ako djevojka pristane, a obično je tako i bivalo, prosci-ma se iznese šerbe. Tom prilikom roditelji se međusobno dogovore kada će doći svatovi.

Obično se po mladu kretalo petkom naveče. U mladinoj kući svatovi popiju šerbe i večeraju, a zatim mladu neko iz bliže familije izvede. Običaj je da je posipaju bombonama kada prelazi preko svoga kućnog praga. Ula-zeći u kola, mlada skida svoje papuče, ostavlja ih pored kola, a oblači dru-

ge, koje su donijeli iz mladoženjinke kuće. Mladu prati »obikuša« (obično je to sredovječna žena).

Svatove zakite »peščirima« i »čevretima«. Peščirima se zakite i konji koji voze kola, a oni koji voze fijaker zakite se »čatkijama«, kupovnim platnom.

Kad se u mladoženjinoj kući dočuje da idu svatovi, »uzdurišo« se, pripreme ibrici puni vode, pogača i musaf.²⁰ Zatim se prostre bijeli bez po merdevinama, stepeništu i po ganjku, hodniku, kuda treba da prođe mlada. Na prvi »merdevinac«, stepenicu, stave se dva ibrika i kad mlada probari, treba da ih prevrne.

Pred kućom mladi dadnu musaf da ga stavi pod desni paruh, a na pragu kuće stoji mladoženja i ona mu se provlači ispod desne ruke. Zatim njih dvoje ulaze u sobu, i to mladoženja prvi, a mlada za njim. U sobi obadvoje uzmu pomalo meda, pa mladoženja izlazi, a mlada ostaje. Tada joj ulaze žene, a ona ih ljubi u ruku. Tako kad žene popiju šerbe, ulazi svekrva i mlada je zagri i poljubi. Kasnije mladu uvedu u svekrovu sobu; ona ga poljubi, a on je daruje prstenom i dukatom.

»Glavno šerbe« traju dva do tri dana i tada se najviše igra i svira.

U ponedjeljak dolaze »aščije«, žene koje dobro znaju pripremiti jelo. One dobiju od mlade dar, a plati im se i u novcu. Kad aščije kažu da se »zapilavilo«, a onda nastaje »pilav«.

U utorak pozovu se »dvije sofre« momaka i mladih ljudi, a oni daruju aščiju novcem. Tog dana jedna od aščija se pošalje da »sariva jendelik«.

U srijedu su »jendije« za sofrom, na koju se iznosi čorba, »dolma«, baklava, burek, čevap i sutlija. U stvari, iznose se dva suda slanog jela i jedan slatka. Kad se servira sutlija, mladu izvedu u drugu sobu gdje je smješteno ruho i traži ono što joj je najpotrebnije da bi se obavila »kna«. Knu pripreme, »zakuhaju« aščije u bakrenom leđenu. Prilikom »knenja« mladu povale na dušek i tada joj dvije djevojke kniju ruke, a dvije noge. Sve dok radnja traje, četvero djece drže upaljene svijeće, koje, kad se mlada oknija, gase aščije. Za vrijeme knenja mlade pjeva se »korologa« u stvari, to je način pjevanja i igranja u kolu od šest ljudi, a može ih biti i više, koji, zagriženi, pjevaju dvojica po dvojica i tako redom dok svi ne »iskoluju«. Korologa je glasila:

Poreza se Ema materina po tlu mjestu
po malome prstu.
Mi igrasmo i pjevasmo, aščibašu prepjevasto.
Daruj nama naše kolo, naše kolo pomalešno,
Je' na pita i pogača, je' na pita nabrnjaču,
Aščibalo, falo naša.

²⁰ A. Bakšić, *neredeno djelo*, str. 476. Musaf (Kutina).

Kako se vidi iz ove pjesme, momci pripjevaju samo kuharici. Ovakav način pjevanja naziva se korologa, a ova je pribilježila i Ljuba Simić.²⁸ Autor navodi da u Janji, prilikom knenja, mlade, momci dva i dva, a može ih biti i deset i više, hodaju pred kućom uokrug adesna nalijevo i pripjevaju kuharici.

Poslije toga pjevaju se i druge pjesme, a najviše boćarac. Kad se završi kna, mladi se na ruke i noge stavljaju kase od crvene baze, pokriju je jorganom, a pokraj nje stavljaju muško dijete. Mlada tako »poleži« oko 15 minuta, onda je ašćija podiže i opere joj noge i ruke.

U četvrtak se zove na »pilav«; žene se pozivaju danju, a muškarci uveče. Tada se »meću sofra«, a kad bude vrijeme jaciji (muslimanska molitva uveče), onda dva čovjeka odvedu mladoženju u džamiju, gdje se odnese i šerbe. Po povratku iz džamije mladoženja prvi put spava s mladom. Sutradan ih ašćije bude. Dušek ne smije niko spremati dok svekrva ne vidi »mušemu«. I istog dana se »zove sofru«, poziva se »na maslenicu«, jer, pored drugih jela, obavezno bude i ovo. Tada mladu daruje svekrva i bliža familija, a i ona njim onim što je donijela u ruhu.

Svadbene običaji kod Srba

Način prošnje, »proševine«, davanje »amaneta«, »boćaluka«, dogovaranje o svadbi, izvođenje mlade iz kuće, angažovanje ašćije slični su kao i kod muslimanskog stanovništva, pa ćemo se zato zadržati na nekim detaljima koji nam govore o razlikama u ovim običajima.

Kod srpskog stanovništva svadbe su se zakazivale za nedjelju ili uoči nekog vjerskog praznika. Istina, svadba nije smjela biti za vrijeme posta, nego samo prije ili poslije. U svatovima se pojavljuje kum i kuma, a prilikom izvođenja mlade iz kuće stave joj u cipela srebrnu paru. Tada mladu predaju djeveru, a onda se počne s pjesmom:

Odbi' se biser grana od jorgovana,
ko lijepa od svoje majke.

Od mladine kuće ide se prvo na vjenčanje, koje se obavljalo u crkvi, a zatim mladoženjinoj kući.

Na ulazu u mladoženjinu kuću mladi dadnu dva »šenišna« hljeba, zatim muško dijete »nakonjče«, koje mlada ljubi, okroće oko sebe i daruje ga košuljom.

Prvu noć s mladom spava djever, koji je »ujutro očelija i preda mladoženji«.

Kod siromašnijih svadba je trajala dan ili dva, a kod bogatijih i nedjelju dana.

²⁸ Ljuba Simić, Narodne pjesme stanovništva jednog dijela Bosanske Posavine, GDM, Etnologija, Nova serija, sv. XX/XXI, Sarajevo, 1966, str. 152.

Zaključak

Priilikom pisanja ovog rada naročito se vodilo računa o tome da se u njega unese što više originalne građe iz Janje, kao i sa širog područja koje joj gravitira.

U odnosu na ostala naselja u Bosni i Hercegovini, Janja je nastala relativno kasno. No, s obzirom na Pečevićin podatak, moglo bi biti da je ovo naselje postojalo i ranije.

Tradicijske o porijeklu porodica dobro su se održale, i to naročito one koje se odnose na migratorna kretanja iz Srbije, a to potvrđuju i historijski podaci. Isto tako, kad je riječ o porijeklu, konstatovano je da su tokom čitavog turskog perioda pojedinačno ili u manjim grupama doseljavale porodice iz podmajevičkih sela, srednjeg i gornjeg Podrinja, Hercegovine, Crne Gore i drugih područja. Veća doseljavanja sa područja Seobrenice i Vlasenice, karakteristična za period poslije drugog svjetskog rata, motivisana su ekonomskim razlozima.

U narodnoj privredi ratarstvo i povrtlarstvo su najzastupljeniji. Vodarstvo je takođe zastupljeno, ali su se u prošlosti daleko više uzgajale šljive i orasi. Prerada voća i objekti za sušenje su u opadanju.

Stočarstvo je malobrojno i u opadanju. Govedarstvo je najzastupljenije u Janji, a svinjogojstvo u ostalim dijelovima ispitivanog područja.

Danas se u ovom području osjećaju snažni uticaji savremenog načina obrade zemlje (primjena umjetnih gnojiva, traktori, vrtalice). Potrebno u intenziviranju poljoprivredne proizvodnje predstavlja usitnjen posjed, a i nedostatak radne snage.

Tradicionalno zanatstvo u Janji je nestalo, iako još uvijek postoji kovač i kolar vrle određene opravke i sitnije usluge.

Transportna i prevorna sredstva sa volovskom i konjskom zapregom su u opadanju. Umjesto »drvenih kola«, masovno su u upotrebi »špediteri«, kola sa gumenim točkovima.

U prošlosti je u Janji bila najzastupljenija »šeperuša« i kuća »u japiju«. Od privrednih objekata najzastupljeniji su »čardaci« za smještaj kukuruza i pšenice.

U narodnim nošnjama, naročito ženskog muslimanskog stanovništva, zadržalo se dosta starinskih elemenata (dunje i blaza), ali su sve češći dijelovi savremene nošnje.

Prema prikupljenim podacima, zaključujemo da se u ženskim običajima zadržalo dosta starinskih elemenata, i u načinu njenog obavljanja, a i u terminologiji.

Kada je riječ o dosadašnjem razvoju društvene privrede, i pored dosta velikih napora, nisu postignuti očekivani rezultati. S obzirom da je Janja izrazito poljoprivredno područje, uglavnom dijeli sudbinu poljoprivrede, što je uz niz teškoća, kako šire tako i lokalne prirode, moralo ostaviti traga na ukupan razvoj naselja, a i njegovog stanovništva. Ovakvoj situaciji doprinijela je i rijeka Drina odnošnjavanjem kvalitetnih oraničnih površina.

Predstavnici društvene privrede u Janji (Radna organizacija «Promet» — OOUR «Drina», OOUR «Usluga», Osnovna organizacija kooperanata «Podrinje», UPI—Distributivni centar i OOUR «Ugostiteljstvo i turizam») novembra 1977. godine imali su ukupno 271 zaposlenog radnika.

Po stepenu privrednog razvoja Janja spada u izrazito nerazvijena područja. Ito se najbolje vidi i iz podatka da je nacionalni dohodak po glavi stanovnika iznosio 550 dinara.²⁰ U cilju poboljšanja ovakvog stanja izgrađena je fabrika salenog povrća, a planirana je i izgradnja klinice čiji bi dnevni kapacitet bio 50 grla krupne i 200 grla sitne stoke.

VOLKSKUNDLICHE ERFORSCHUNG DER BOSNISCHEN SEITE DES UNTEREN DRINATALES

In dieser Arbeit wurde die besondere Aufmerksamkeit dem Orte Janja und dem ihn gravitierenden Gebiet.

Im Bezug auf die anderen Siedlungen in Bosnien und der Herzegovina, Janja kommt ziemlich spät zum Vorschein, obwohl sie nach Angaben Pecevis eine ältere Gründung sein könnte.

Die Überlieferung über die Herkunft einzelner Familien ist gut erhalten, besonders bei jenen die sich auf migratorische Bewegungen aus Serbien beziehen, was auch historische Angaben beweisen. Ein Teil der Bevölkerung kam aus dem Gebiet des Majevice — Gebirges, aus dem mittleren und oberen Drinatal, aus der Herzegovina, Montenegro, und anderen Gebieten.

Intensivere Zuwanderungen aus dem Gebiet von Srebrenica und Vlasenica, nach dem Zweiten Weltkrieg, waren ökonomisch motiviert.

In diesem Gebiet kommen heute die modernen Methoden der Bodenbearbeitung stark zum Vorschein. Gewisse Schwierigkeiten stellt das Kleinbauernsystem und Mangel an Arbeitskräften dar. Das traditionelle Gewerbe ist verschwunden, ausgenommen einige Schmiede und Wagner, die aber mehr an Reparaturen angewiesen sind.

Viehtransportmittel sind in der Abnahme, anstatt des Wagens mit dem Holzrad, überwiegen heute jene mit Gummirädern.

Bei der Volkstracht, besonders jener bei den Muslimen, sind einige althergebrachte Elemente erhalten geblieben, jedoch sind aber ebenso die modernen Stöcke bei der Bekleidung spürbar.

Bei Hochzeitsgebräuchen sind noch viele althergebrachte Elemente in der Terminologie und Zeremonien erhalten geblieben.

Janja ist ein ausgesprochen unterentwickeltes Gebiet. Ein Obstbearbeitungsbetrieb ist nun in Bau und für die Zukunft ist noch ein Schlächthaus vorgesehen.

²⁰ Janja kao grad 1.

Isola, Bazaristan

50. 1. Ingilad dijida Janje u austroqararkom periyoda

50. 2. Karanqosar mabada (Isingir, 1909. gindim)

50. 3. Qasabraqi ingilad dijida 2 arkiqa

50. 4. Ingilad Karanqosar mabada 1901. gindim

Sl. 1. Pogled na jedan dio Jutke; u pozadini je Špiška varoš

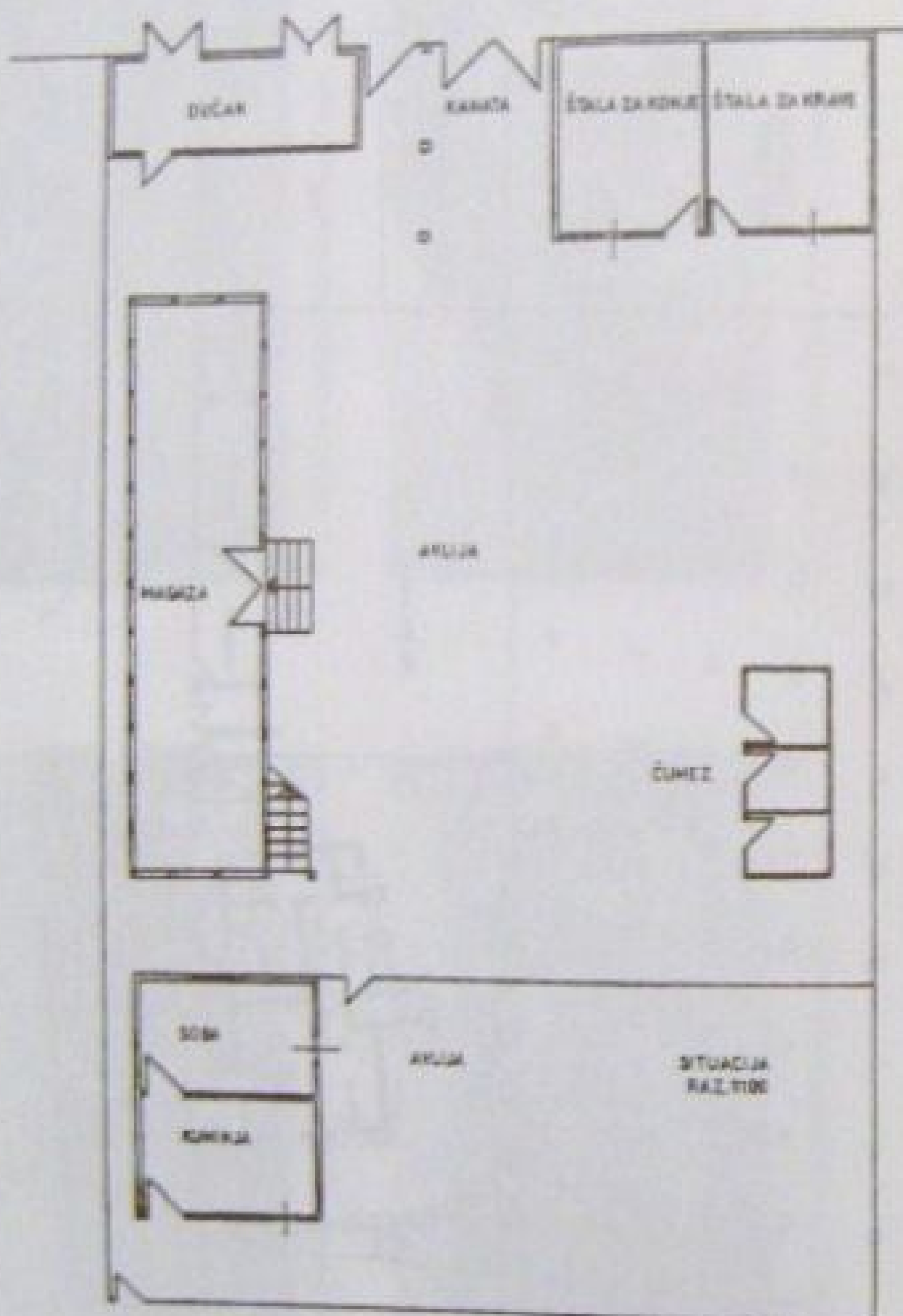
Sl. 3. Pogled na naselje s obje strane rijeke

Sl. 2. Pogled na nekadašnji dio korita rijeke Jutke

Sl. 4. Trgovišni ulice u Janji 1961. godine

Criș 2: Plan deșchise

Fig. 1. Pile of debris in the garden in the winter in the village of...

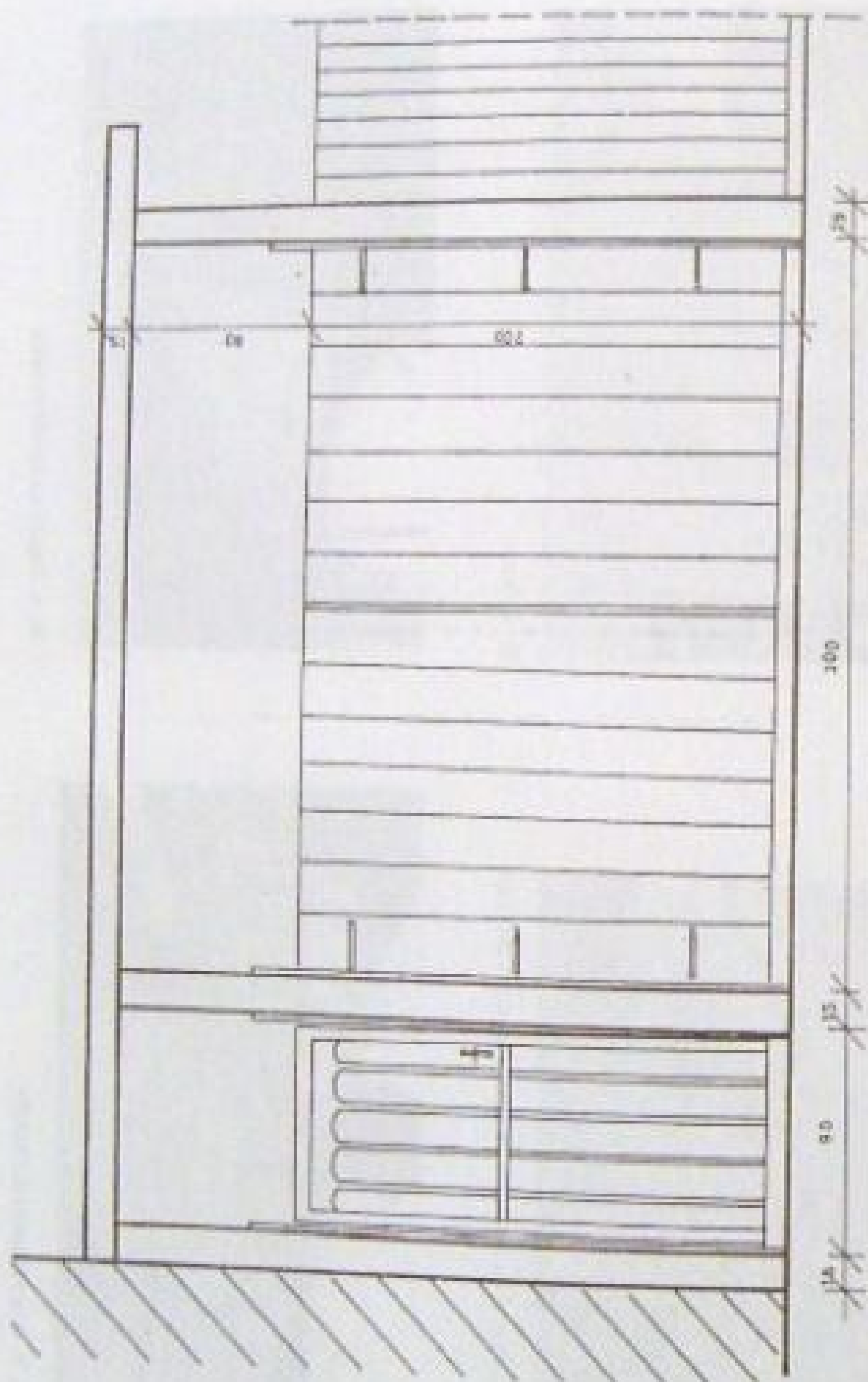
Fig. 2. Modern building in the village of...

Fig. 3. Modern building in the village of...

Fig. 4. Modern building in the village of...

Crtež 3, izgled ulaznih vrata i kani

Sl. 1. Starija višedjelna prizemna kuća

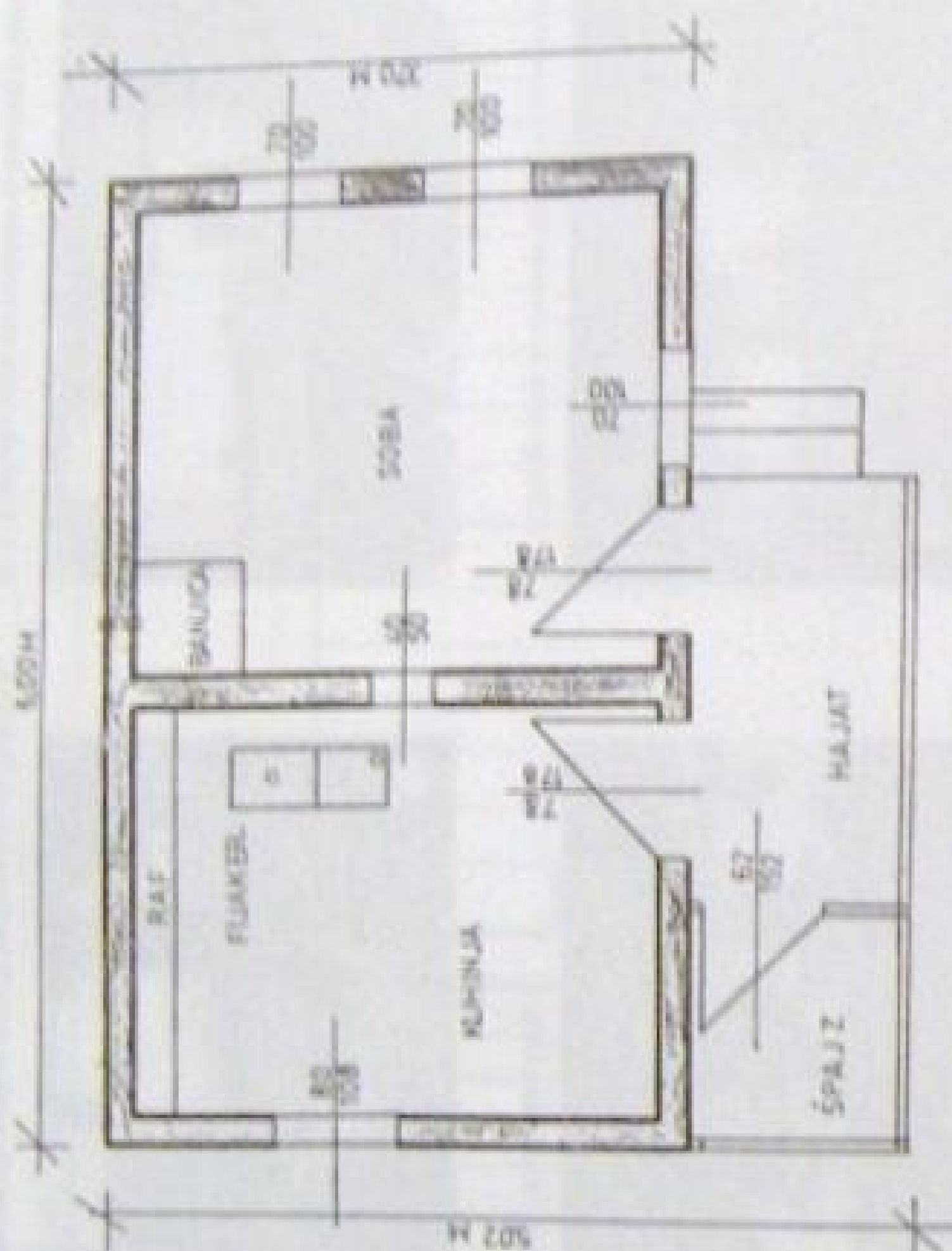
Sl. 3. Višedjelna kuća iz turskog perioda sa dograđenom «kuvanjem»

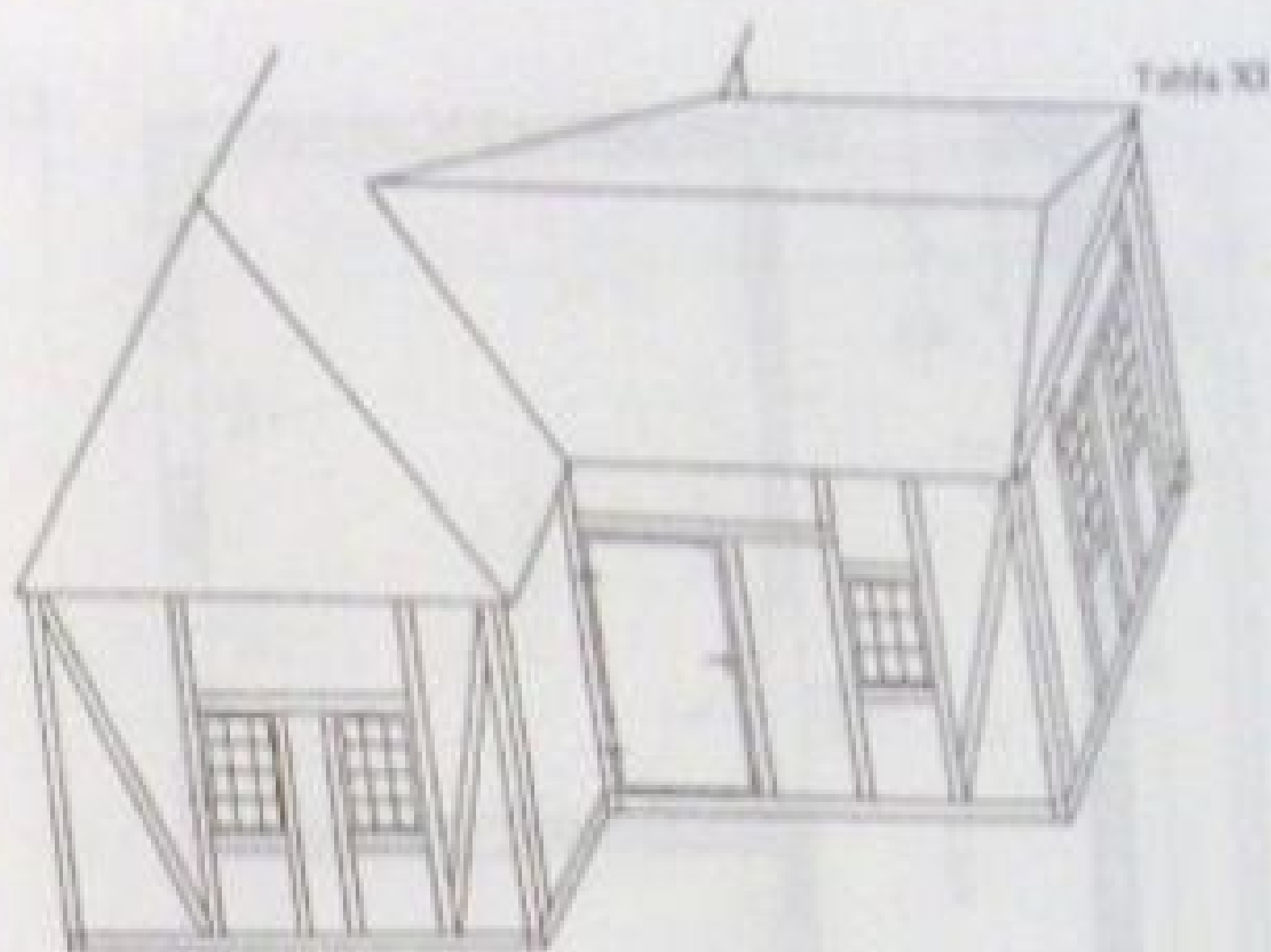
Sl. 2. Starija kuća sa drvenim skeletom popunjena čepovima

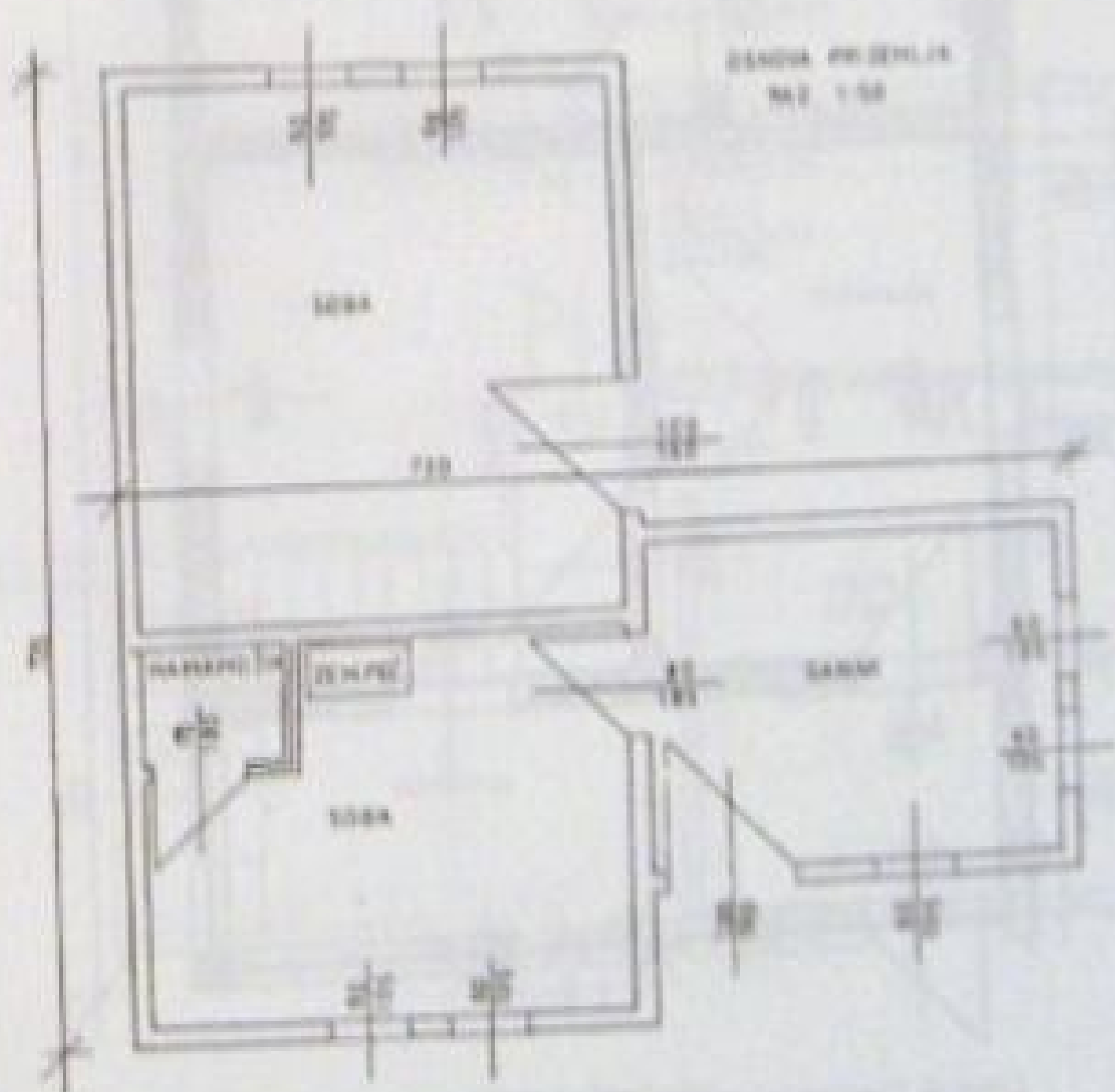
Sl. 4. Starija kuća «na podrumu» sa isturenim «redakcijama»

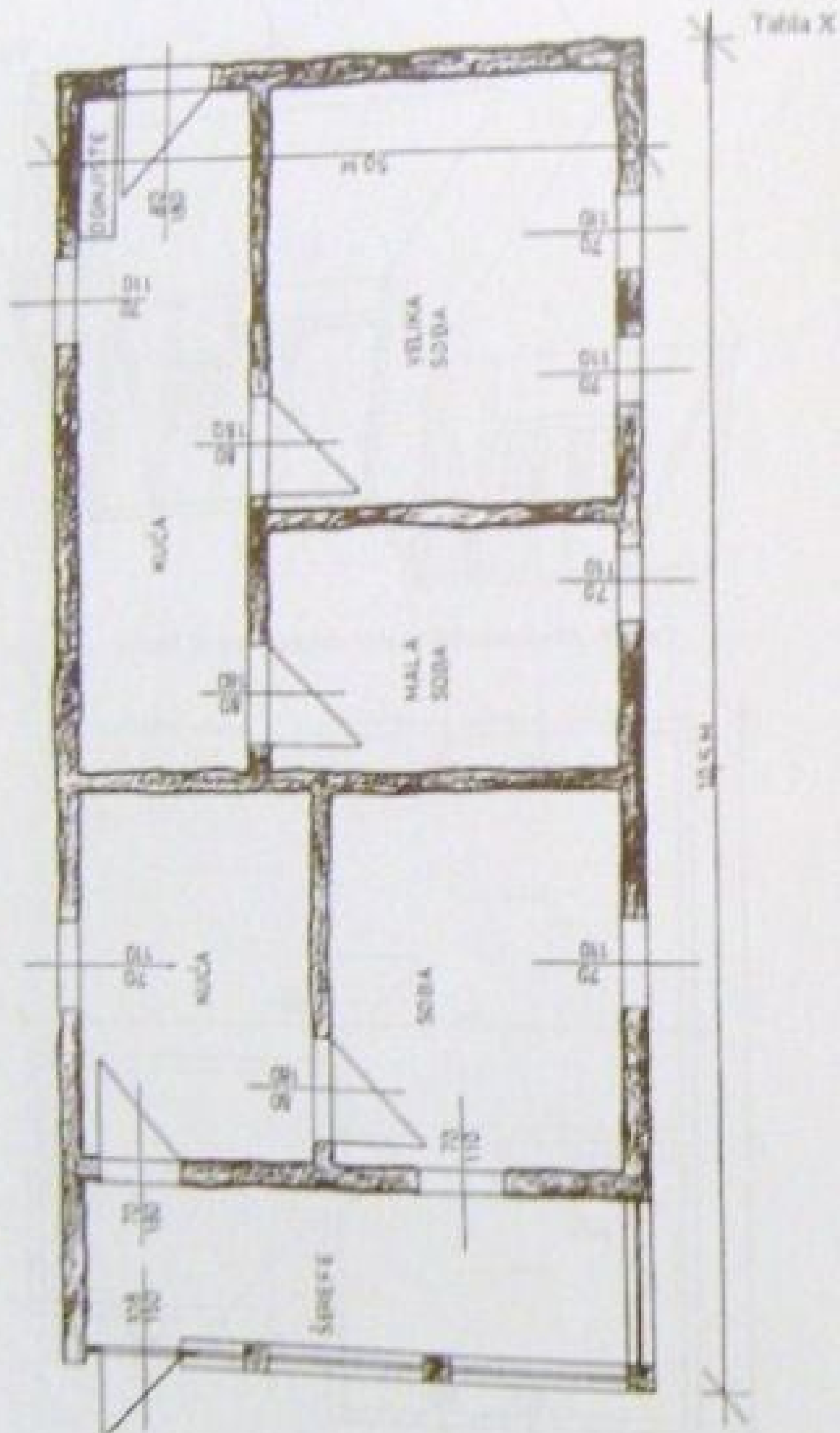

Crt 4. Osnovna prijemlja dvodjetne kaperude sa dogradenim «špaizom» i «hajatom»

Crtaj 5. Aksonometrijski izgled trošpolne kuće od drveta

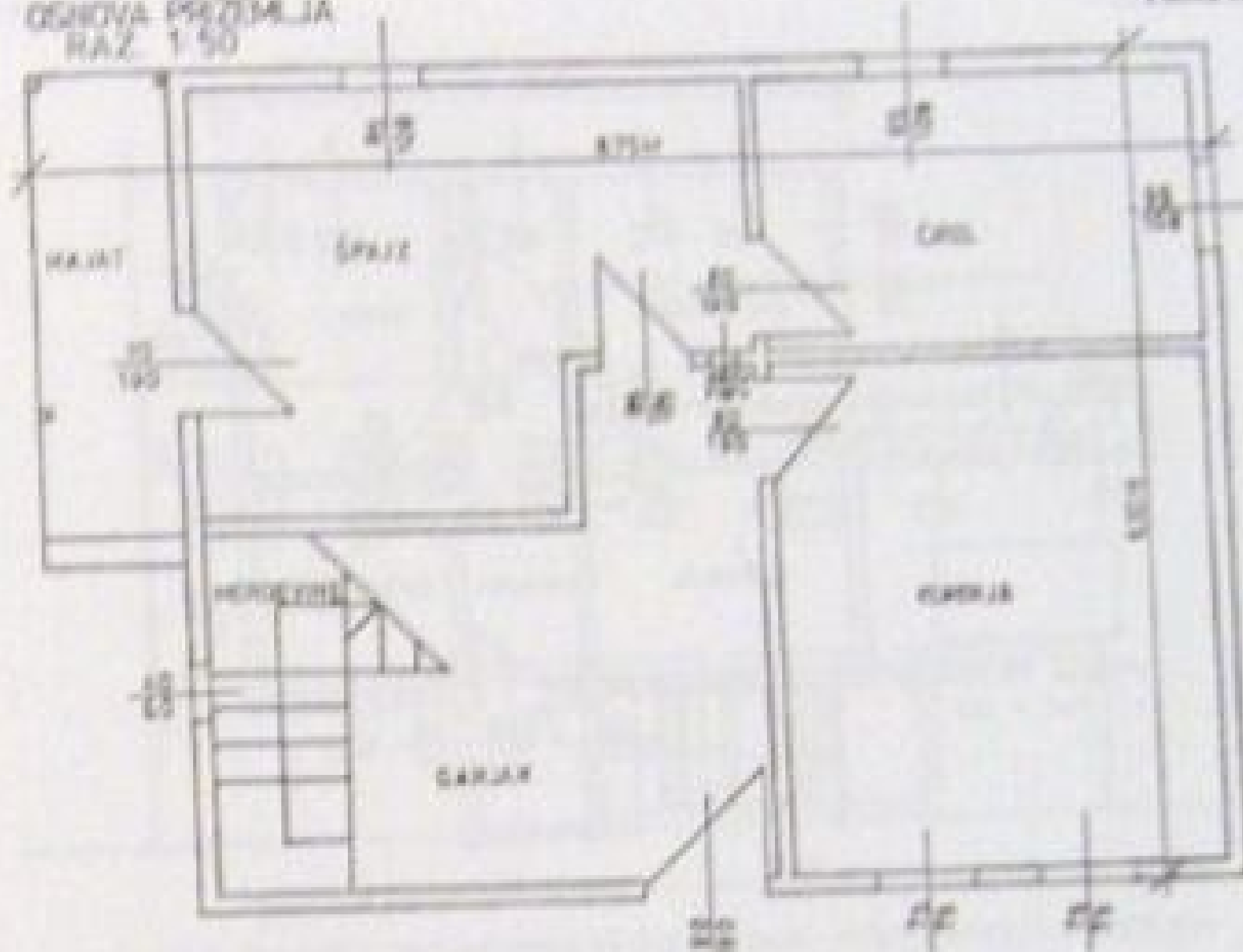

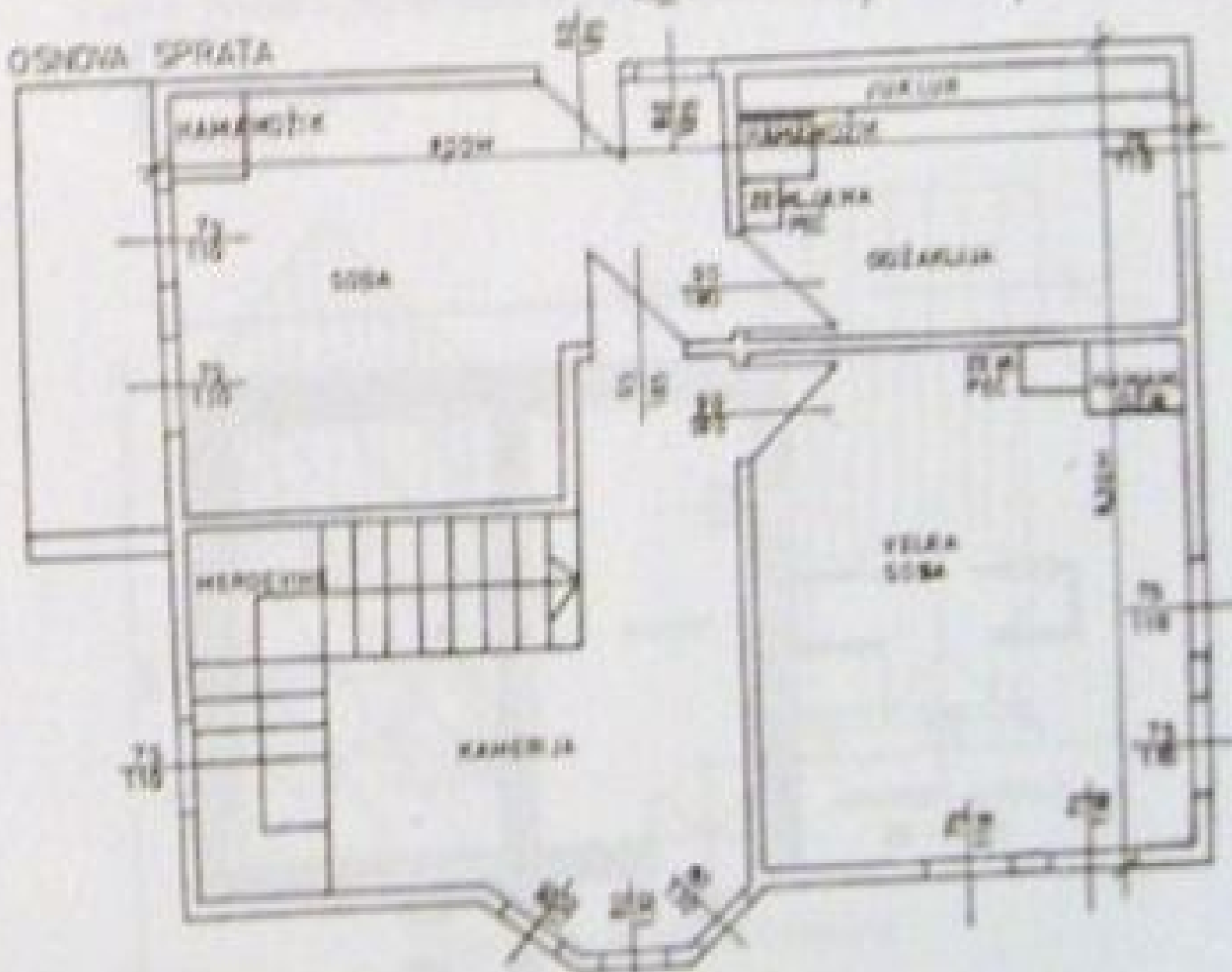
Crtež 6. Osnova pravouga vilenjske kuće sa rizdoma od cerpiča

OSNOVA PRIZEMLJA
RAZ. 1:50

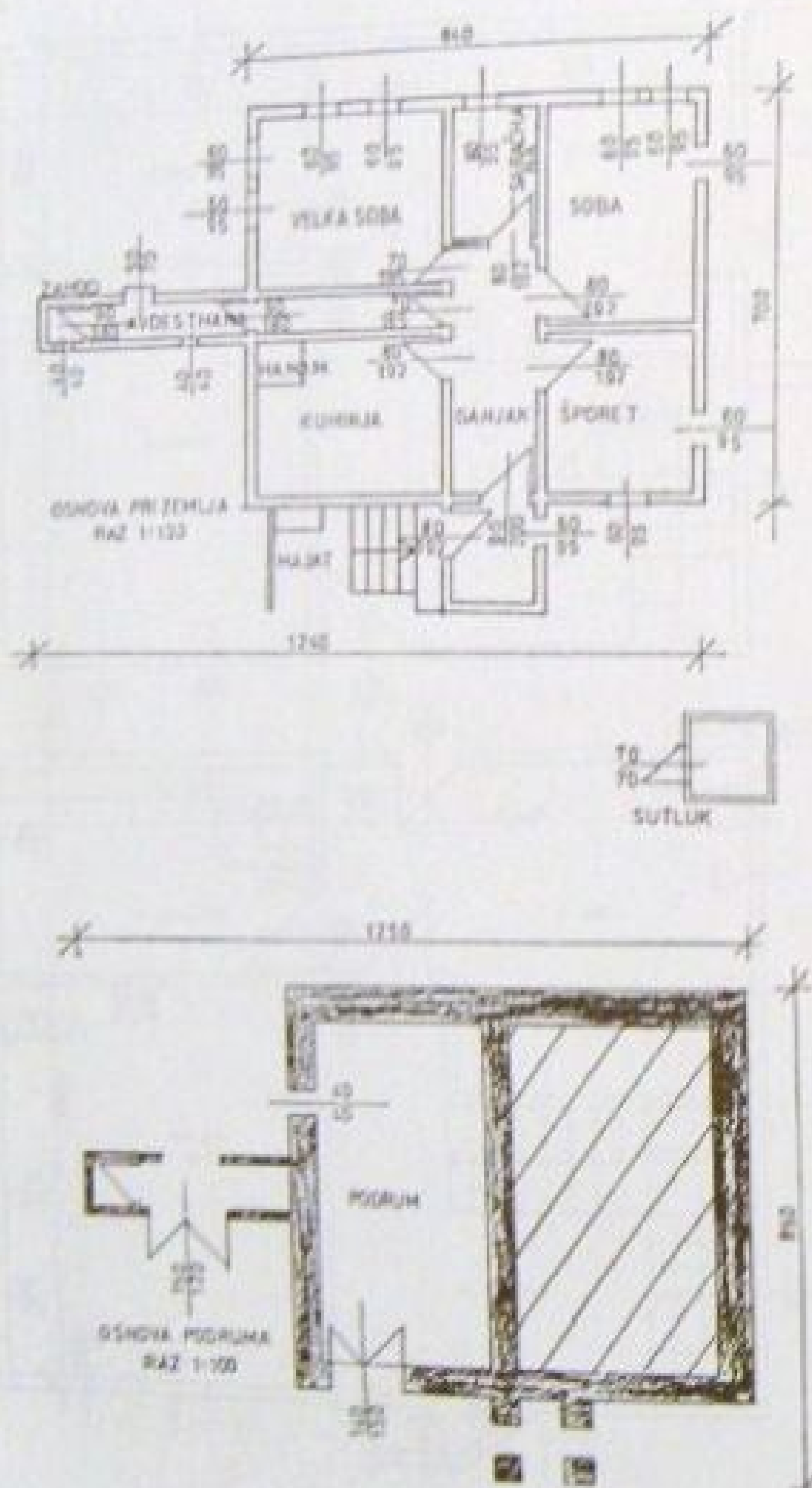
Tablica XI

OSNOVA SPRATA

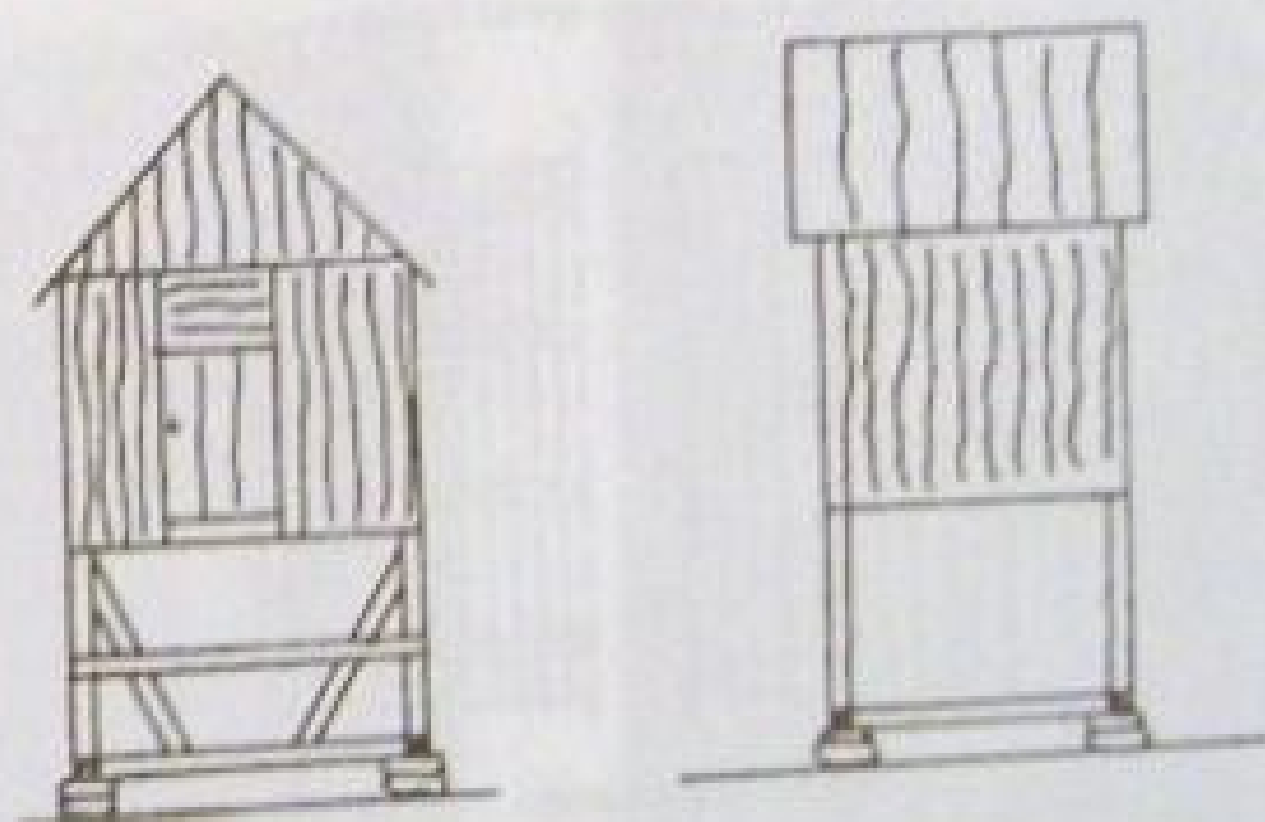
Crt 7. Spratnica

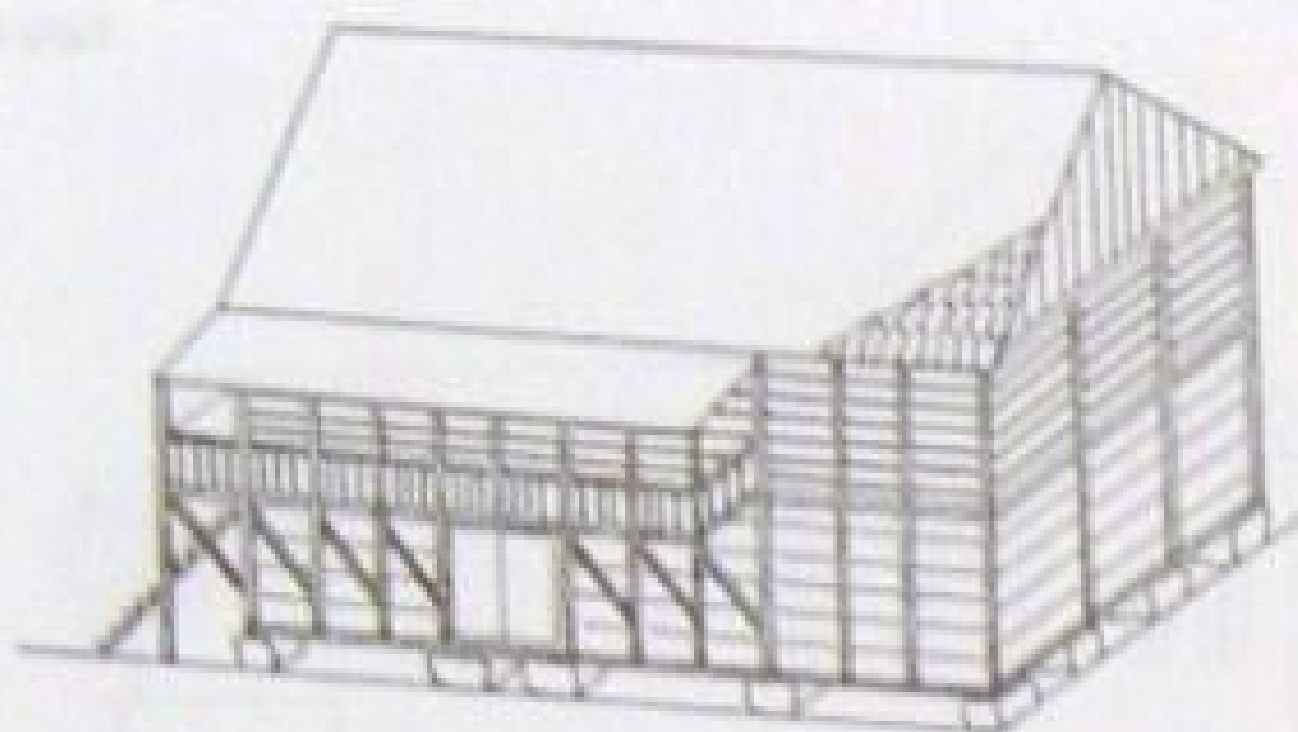
Crtaj 8. Kuća s podrumom — osnova prizemlja i podruma

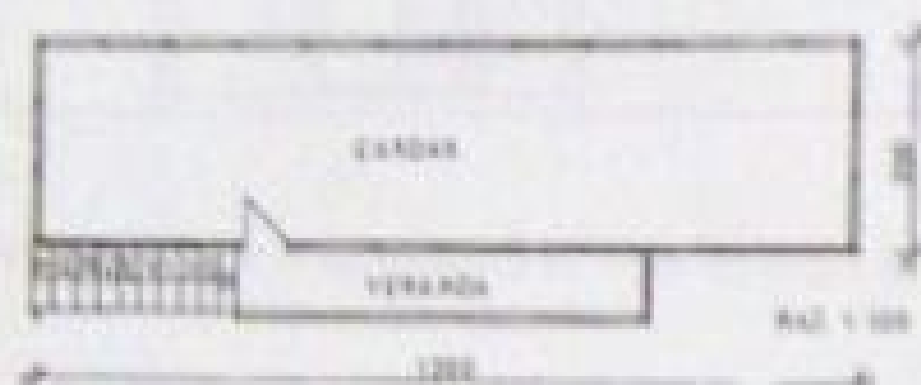
Crtež 9. Prednji izgled spravnice sa dograđenom <svetionikom> i <ulazom>

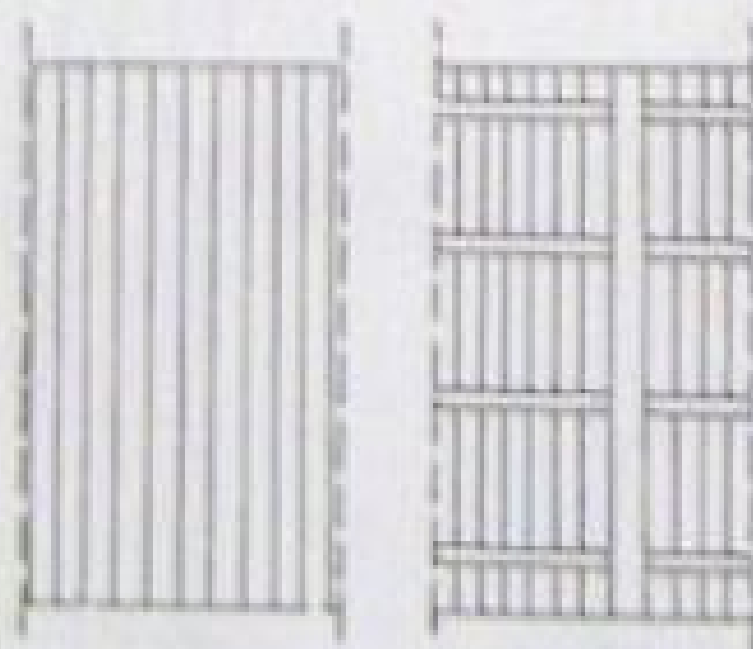
Crtež 10. Izgled stubika (miješara)

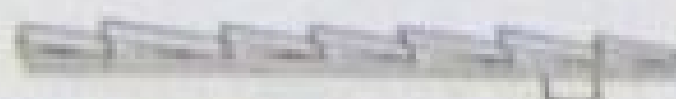
Crtič 11. Aksometrijski izgled čardaka

Crtič 12. Osnova sprata čardaka

Crtič 13. Izgled tarabe

Osnova tarabe

Fig. 2. Orezul plugat cu „Acidopogon flavus”

Fig. 4. „Spartiaci plugat” cu „Acidopogon flavus”

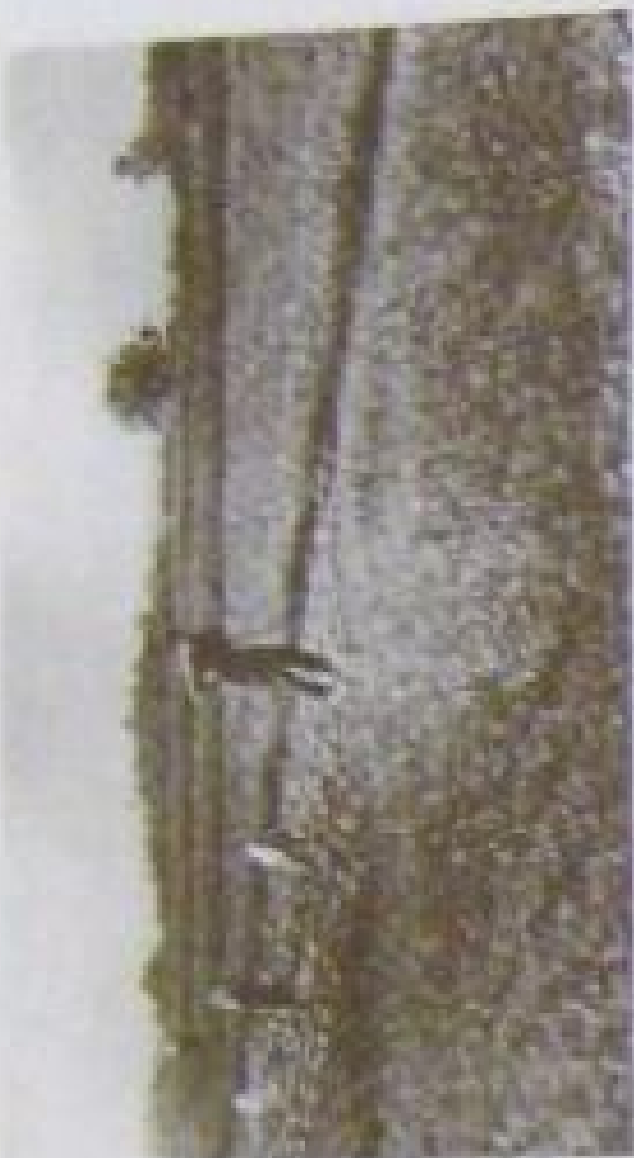
Fig. 1. Cărbăci

Fig. 3. Cărbăci cu „Acidopogon flavus”

Sl. 1. «Kukuruznjak»

Sl. 2. Okopavanje graha

Sl. 3. Sijena «ramnje» u «kuće»

Sl. 4. «Pulnica» za rušenje šjira

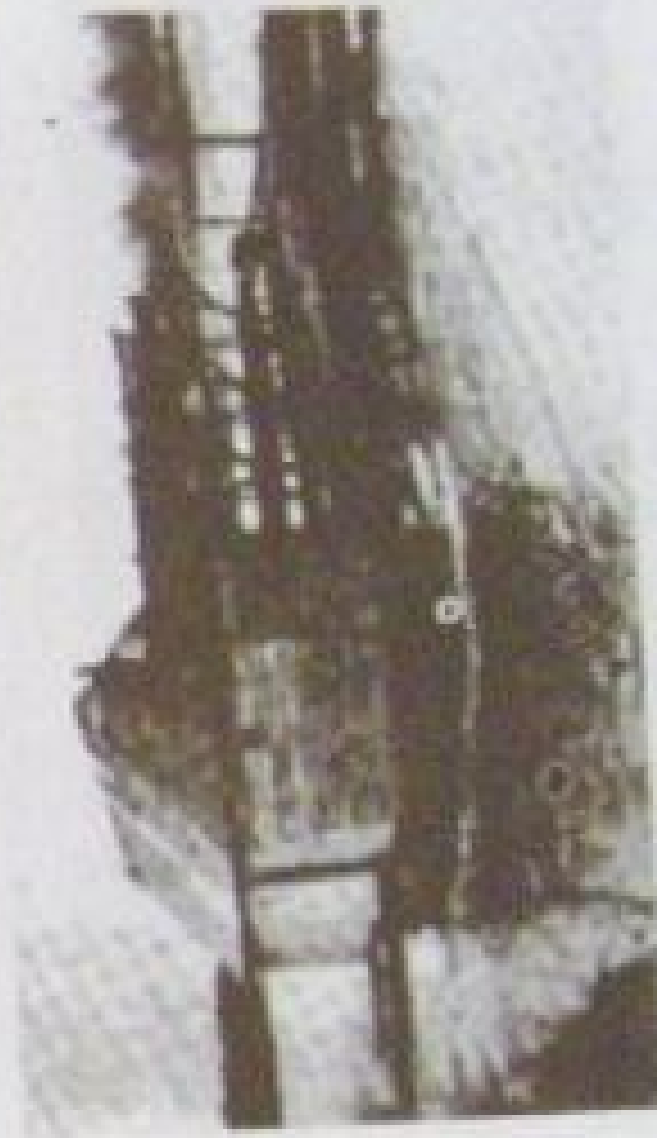
Sl. 1. Grupa lovaca iz Janje

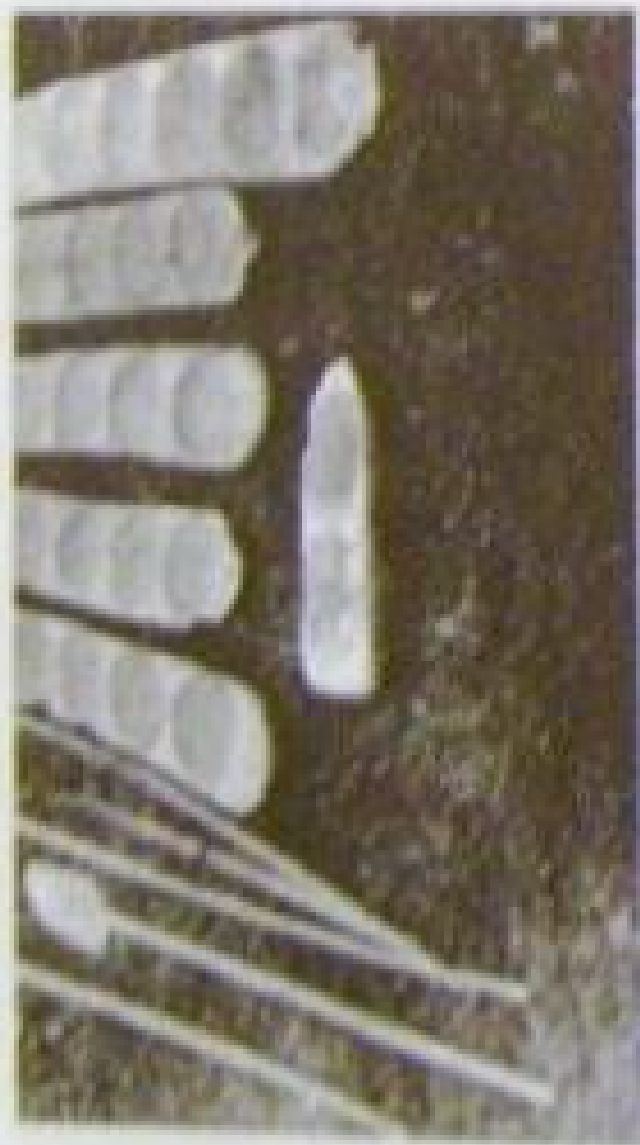
Sl. 3. Grupa lovaca na ulovljenim pticama (1958. god.)

Sl. 2. Članovi lovačkog društva u Janji (1957. god.)

Sl. 4. Vodeničar na Drini

Sl. 1. Podlanski kladivi i pribor na vlačuće klijeta iz početnice

Sl. 3. Podlanski klijeta

Sl. 2. Detalj iz kovačke radionice

Sl. 4. Ogrančarski alat i pribor

Sl. 2. Dvorišje na pijaci

Sl. 4. Dvorišje na adrijski pijaci

Sl. 1. Pijaci iz leta 1908. (arhivski)

Sl. 3. Na adrijski pijaci

Sl. 1. Način zamotavanja glave kod starijih žena

Sl. 2. Grupa djevojaka u «taru»

Sl. 3. Djevojka u muslimanskoj noćnoj

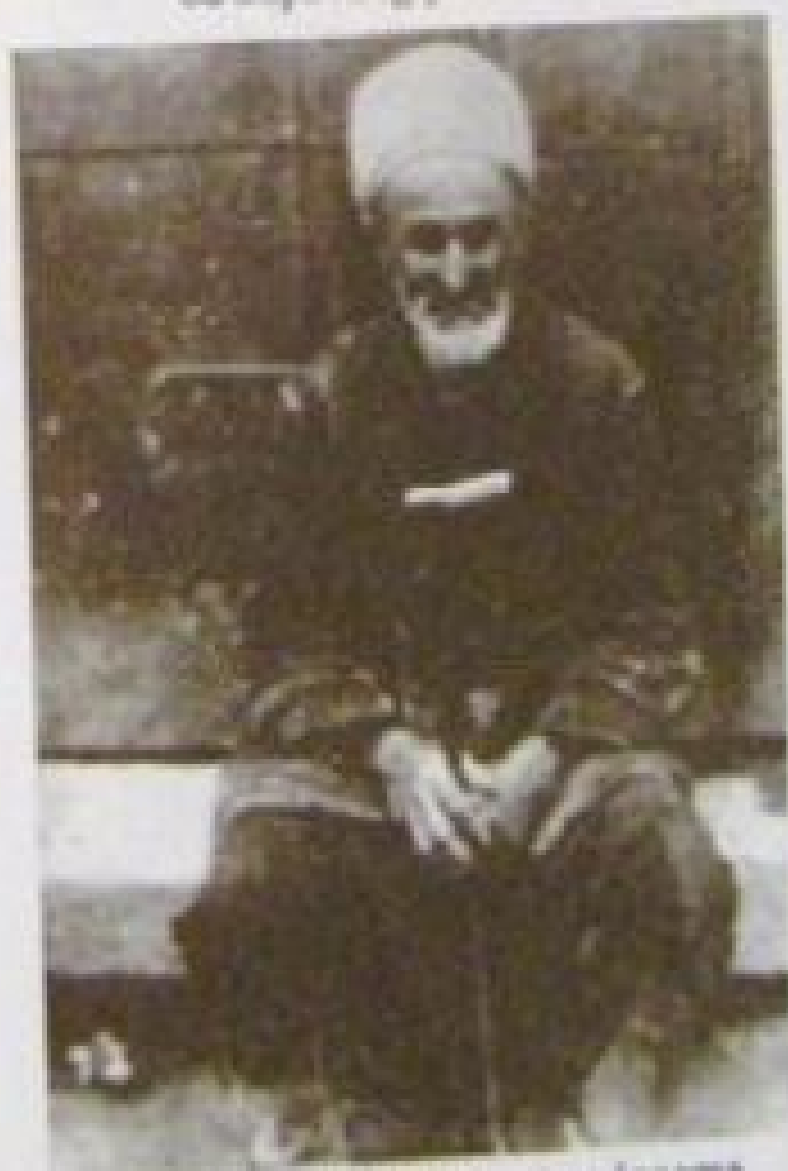
Sl. 4. Grupa djevojaka u anterijama

Sl. 1. Žene u dimijama i bluzama
od kupovnog platna

Sl. 2. Stariji čovjek u čakirama od
kupovnog platna

Sl. 3. Stariji čovjek u pantalenama
i kaputa od kupovnog platna

Sl. 4. Žena u halatu i libasu

VII

ARHEOLOŠKO-ETNOGRAFSKI PRIKAZ SREBRENICE SA OKOLINOM*

I. Arheološki prikaz

1. Praistorijski period

Na osnovu dosadašnjih arheoloških rekognosciranja, slučajnih nalaza i iskopavanja može se konstatovati da je područje Srebrenice i okoline od uvijek bilo interesantno za naseljavanje, o čemu svjedoče ostaci materijalne kulture iz praistorije, antike i srednjeg vijeka.

Do sada je na području Srebrenice i Bratunca evidentiran priličan broj praistorijskih lokaliteta. Među njima najbrojnije su nekropole iz bronzanog i željeznog doba koje su pronađene u Bratuncu, Podcaulcu, Tegarama, Crvici, Liješću, Bjelovcu i Kravici. Nalazi u grobovima (nakit, oružje, keramičke posude i drugi predmeti) pružaju materijalne dokaze života u ovom kraju tokom bronzanog doba.

U nedostatku eksponata iz ovog perioda, na izložbi je prezentirana pregledna karta rasprostiranja nekropola na području srednjeg Podrinja, fotografije nekih karakterističnih nekropola, humki i grobova pronađenih na ovom području.

2. Antički period

Krajem trećeg i u drugom vijeku prije nove ere veći dio jugoslovenskih teritorija bio je pod vlašću Rimljana. Novosvojene teritorije Rimljani su podijelili na provincije. Područje današnje Bosne i Hercegovine pripadalo je dvjema provincijama: Dalmaciji i Panoniji.

Rimljani u ove krajeve donose niz novina. Jedna od njih je i osnivanje novih gradova po italiskim uzorima. Naselja se podižu uglavnom pored prvobitnih vojnih logora ili pored rudnika. Jedno od takvih naselja bila je i Domavia u rudarskom bazenu koji se u rimsko doba zvao Argentaria. Domavia je bila jedan od najvažnijih rudarskih centara na Balkanu. Eksploataciju rude vjerovatno su započeli Iliri u prvom i drugom vijeku nove ere. Domavia je tada imala status *vicius-a* (manje naselje). Početkom trećeg vijeka Domavia je dobila status *municipium-a* a sredinom tog vijeka dobila je viši rang samoupravnosti, te postaje *colonia*. U trećem vijeku nove ere

* Rad je objavljen 1987. g. kao katalog izložbe.

Karta Domavije sa ostacima rimskih zgrada

Domavia postaje administrativno-upravni rudarski centar za rimske provincije Dalmaciju i Panoniju. U to vrijeme ona je bila najveće gradsko naselje na području današnje Bosne i Hercegovine. Najznačajnije građevine u

Bronzana ruka posvećena bogu Sabaziju, Domavia, III vijek, n.e.

Krčag, I-III vijek n.e., Rimska nekropola Sase

Domaviji bile su: curia (gradska vijećnica), forum (trg), balneum (terme), tribunal (sudnica) i macellum (tržnica).

Između prvog i četvrtog vijeka nove ere na području Srebrenice podizani su spomenici posvećeni samostalnim kultovima božanstava: Jupiteru, Marsu, Liberu, Dijani i Pomoni, te spomenici kulturnih zajednica božanstava: Jupiter-Junoni, Jupiter-Junoni-Minervi, Jupiter-Marsu i Jupiter-Geniju. Od grčkih kultova iz toga doba pronađeni su spomenici kulturne zajednice Asklepije-Higija, a od orijentalnih kultova spomenici samostalnih kultova božanstava Sabazija, Atisa i Mitre. Iz doba kasne antike (peti i šesti vijek) sa ovog područja otkriveni su ostaci ranohrišćanskih bazilika u Skelanima i Staroglavicama.

Ovaj period na izložbi predstavljen je kartom rasprostranjenosti rimskih naselja na području srednjeg Podrinja, kartom rimskih rudarskih radova, kartom rimskih cesta, crtežima plana Domavijske, hrama iz Voljevice, fotografijama grobnih priloga iz nekropole u Sasama kao i fotografijama kulturnih spomenika. Od eksponata koji pripadaju ovom periodu prezentirana je rimska opeka, vodovodne cijevi, figure lavova, ulomak rimske are, olovni sarkofag i drugo.

3. Srednjovjekovni period

Naseljavanje južnoslovenskih plemena na Balkansko poluostrvo počelo je u šestom, a završeno je sredinom sedmog vijeka.

O ranom srednjem vijeku na ovom području do sada imamo veoma malo podataka.

Srednjovjekovni grad Srebrenik u Srebrenici

Od XI do XV vijeka šire područje Srebrenice ulazilo je u sastav nekoliko srednjovjekovnih župa, to su bile: Vrtar, Birač, Osat i Trebotić.

Kao podgrade tvrđave Srebrenik, Srebrenica se u istorijskim izvorima prvi put spominje 1352. godine.

Procvat rudarstva u srebreničkom kraju bio je u XIV i XV vijeku, a vezan je za njemačke rudare Sase koji su u to vrijeme vodili rudarske poslove u većini mjesta srednjovjekovne Bosne i Srbije. Zahvaljujući eksploataciji srebra i olova, Srebrenica je u prvoj polovini XV vijeka doživjela snažan društveno-ekonomski razvoj.

Kao i svi razvijeniji gradovi toga vremena, Srebrenica je imala svoj gradski statut i kovnicu novca. Tu su živjeli brojni poslovni ljudi iz Dubrovnika (trgovci i zanatlije), koji su ovdje osnovali svoju stalnu koloniju. U to vrijeme srebro je uglavnom izvođeno preko Dubrovnika u Italiju.

Zbog izuzetnog privrednog značaja tokom XV vijeka, Srebrenica je bila poprište ratnih sukoba između bosanskih i ugarskih kraljeva, srpskih despota i turskog sultana. Grad Srebrenik u Srebrenici (Argentaria), grad u Olovu, kao i grad Salenes sagrađeni su da bi se zaštitila prirodna bogatstva i naselja, najveći i najpoznatiji srednjovjekovni gradovi na širem području Srebrenice bili su: Donji i Gornji Srebrenik, Osatgrad (Klotjevac), Durdevac, Šubin, Ključevac (Ključevac) i Vrtar.

Među spomenicima srednjovjekovne kulturne baštine na području Srebrenice i okoline posebno mjesto pripada stećcima-kamenim nadgrobnicima u vidu ploče, sanduka sarkofaga, koji se najviše podižu između XIII i

Srednjovjekovni grad Klotjevac

Stećak u Zgurijskom polju, kod sela Zgurja

XVI vijeka. Na području opštine Srebrenice i Bratunca do sada je evidentirano oko stotinu nekropola i oko 2.000 stećaka.

Srednjovjekovni period na izložbi prikazan je kartom srednjovjekovne Bosne, kartom saskih rudarskih radova, fotografijama nekropola stećaka i njihovih karakterističnih oblika, fotografijama srednjovjekovnih gradova i drugim. Od eksponata prikazana je clovna pogača i srednjovjekovni rudarski alat.

II. Prikaz Srebrenice u Tursko-Austrougarskom periodu

U prvoj polovini XVI vijeka Srebrenica je dobila status kasabe. Prema popisu iz 1533. godine ovdje je bio manji muslimanski džemat sa 36 kuća poreskih obveznika i jednom džamijom, 25 hrišćanskih mahala i crkvom sv. Marije. U ovom popisu evidentiran je i jedan pop, te, s obzirom na tu činjenicu, dr A. Handžić pretpostavlja da je negdje na periferiji Srebrenice morala biti i pravoslavna crkva, ali bez zemljišnog posjeda.

Srebrenica je 1533. godine predstavljala razvijenu hrišćansku rudarsku varoš sa 25 mahala i 223 hrišćanske kuće. U to vrijeme glavni rudarski stručnjaci bili su hrišćani, a evidentirani su i zakupnici srebreničkih rudnika koji su bili rodom iz Srebrenice.

Prema navedenom popisu Srebrenica je imala jedanaest naselja, a to su varoš Srebrenica, Sas, Gornji Suhoj, Srednji Suhoj, Ljubović, Suha

Dervilagića kuća u Srebrenici, sagrađena u drugoj polovini XIX vijeka

Tošino, Milačevići, Bratovo, Gornje i Srednje Biječevo, Dinovina i Gostilj i dvije naseljene meze: Donji i Gornji Kozlin. U nahiji je bilo ukupno 576 kuća poreških obveznika sa 96 muštereda, a od toga 81 muslimanska kuća sa 12 muštereda.

U popisima iz XVI vijeka evidentirani su i zanati koji prate rudarsku djelatnost.

Do prve polovine XVII vijeka Srebrenica je u graditeljskom pogledu jako napredovala. U to vrijeme ovdje je bilo 6 muslimanskih mahala, 6 džamija, tekija, 3 mekteba, javno kupatilo i 70 esnafskih dućana.

Za vrijeme austrougarske uprave na području Srebrenice veše se rudarska i geološka istraživanja, a obimno se eksploatira i ljekovite vode vre- la Crnog Gubera, koje austrijske tvrtke razaslija u Ameriku, Dansku, Holandiju i Švedsku. U to vrijeme od industrijskih i javnih objekata izgrađena je tvornica okera, bolnica, novi konak-uredska zgrada, škola i zgrada Gubera.

Prema popisu iz 1880. godine u gradu Srebrenici je bilo 264 kuće i 1.219 stanovnika, a u srebreničkom kotaru 3.217 kuća i 23. 466 stanovnika.

Godine 1911. u gradu Srebrenici bilo je 55 trgovaca mješovitom ro- bom, jedan trgovac kožom, dva trgovca specerajске robe, sedam pekara, pet mesara, pet ćelijara (vune), osam fiakerista, 23 gostionice, devet opunčara i 23 kašidžije.

Ovaj je period na izložbi predstavljen panoom sa fotografijama sa- kralnih objekata, kuća i javnih objekata s kraja turske i početka austrougar- ske uprave, kao i vitrinom sa oružjem iz tursko-austrougarskog perioda.

Konak u Srebrenici na vrijeme austrougarske uprave

III Etnografski prikaz Srebrenice sa okolinom

U etnološkom pogledu područje Srebrenice je veoma interesantno, ali i nedovoljno israženo. Najveći dio današnjeg područja srebreničke opštine zahvataja geografske i predjelne cjeline Osata i Ludmera, gdje u većini žive Muslimani i Srbi.

Osat i Ludmer su odavno bili predmet interesovanja naših istoričara i etnologa.

Prema V. Skariću, Osat se prvi put spominje u ugovoru između Sigismunda i Stevana Visokog 1426. godine kao OZACH koji je u srednjem vijeku bio u vlastelinskom posjedu porodice Kovačević.

Za Osat i Ludmer se interesovao i Vuk Karadžić. Njega je zanimala narodna tradicija o nastanku imena ovih predjela, zatim, koja su naselja pripadala Osata a koja Ludmera i kakav je bio konfesionalni sastav stanovništva. U to vrijeme, na osnovu pismenog obavještenja koje je Vuk dobio 1860. godine od učitelja Vasilija Stefanovića iz Bajine Bašte, Osat je obuhvatao 46, a Ludmer 19 naseljenih mjesta.

M. Drašković i N. Pavković su utvrdili da se u narodu postepeno gubi pojam Osata kao geografske i predjelne cjeline. Na osnovu narodnih karivanja oni su utvrdili da Osat sjeverozapadno od Drine dopire do sela Brežana kao središnje tačke i sela Ljeskovika i Tegara kao krilnih tačaka. Tako, gruba granica na sjeverozapadu kreće se linijom od Tegara preko Močevića, Šubina, Brežana, Karačića brda, Lubničkog brda, Ljeskovika i Klotijevca, dok se ugao Drine na istoku sasvim logično podrazumijeva. Granice Osata, koje su utvrdili ovi autori, podudaraju se sa njihovim opažanjima o materijalnoj kulturi ovog kraja (tip nasele, zemljoradničke sprave, kuće, saobraćajna sredstva, poljoprivreda, stočarstvo i drugo).

Šezdesetih godina prošloga vijeka evidentna se brojna etnička kretanja na području Osata i Ludmera. Tu se povećao priliv muslimanskog stanovništva iz Srbije, što je uslovlilo i porast broja naselja sa muslimanskim stanovništvom. Istovremeno pojačala se migracija i pomjeranje srpskog stanovništva u ovom području. Mada nisu vršena detaljna etnološka istraživanja, može se zaključiti da je na području Osata i Ludmera u to vrijeme došlo do značajnije izmjene etničke strukture stanovništva u većini naseljenih mjesta.

U etnografskom dijelu izložbe prikazana je materijalna kultura seoskog područja i djelimično grada. Ovaj dio izložbe počinje tradicionalnim narodnim privredivanjem.

Ekstenzivno ratarstvo, stočarstvo i voćarstvo, kao osnov privredivanja, dali su osbit pečat cjelokupnom narodnom životu i kulturi ovoga kraja. Tradicionalna obrada zemlje obavljana je nožicom zapregom, ralom, drvenim plugom, drljačem i motikom. Od ratarskih kultura ovđe se

Tor za ovce na Igrišku

najviše uzgajaju kukuruz i pšenica, a u manjim količinama zob, raž i ječam. Vrlidba se obavljala na gurnu, a vršilo se konjima.

Stočarstvo je predstavljalo važnu granu privredivanja. Uzgajaju se konji, goveda i ovce, a ranije su se držale i koze. Danas je stočarstvo malo brojno i u opadanju.

"Vrudlje", drvena vulovska kola

Kot za kukuruz, Druje Žedanjak

Starija osmaćanska kuća iz 70-ih godina XIX vijeka, s. Toplice

Od voća najzastupljenije su šljive, jabuke, kruške i orasi. Šljive se suše u «pušnicama» («mišanama»), a od njih se spravlja i pekmez. Pekmez se spravlja i od jabukovog soka («šira», «sita»). U ovom kraju posebno je zanimljiva drvena sprava za cijedenje jabuka, koja ima dva «taraša» i dva «ovra», a ima ih i sa jednim «tarašom» i sa jednim «ovnom».

Za prevoz i transport dobara služi osmaćaren konj i zaprežna stoka. Od starinskih saobraćajnih sredstava upotrebljavale su se «fnduše» (drvena volovska kola), dvokolice i saonice.

Na izložbi su prikazane fotografije i eksponati koji govore o tradicionalnom narodnom privrednjstvu u ovom kraju.

Starinska seoska kuća je odraz kulturno-istorijskih, društveno-ekonomskih i tehničkih prilika. Ona predstavlja dragocjen dokument o stvaralačkoj sposobnosti naroda, a njene evolutivne i oblikovne karakteristike su usklađene sa prirodnim, društvenim i tehničkim uslovima.

U drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka u ovom području su se gradile dvodjelne «šepenuše», zatim dvodjelne kuće na podrum, a u ovisnosti od ekonomskih mogućnosti i višedjelne kuće. Kuće su uglavnom sa četvoroslivnim krovovima, a pokrov je bio od različitih materijala: paprati, šindre, kamenih ploča, crijeva «kopitara» i drugog.

Gospodarski objekti, prikazani fotografijama na ovoj izložbi, sastavni su dio seoskih domaćinstava. Skoro svako seosko domaćinstvo imalo je budžera, ambar, koš za kukuruz, pušnicu za voće, stalu i košaru.

Ovaj kraj je poznat po majstorima dunderima koji su gradili kuće širom Jugoslavije. Pominje ih i Vuk Karadžić.

Na izložbi je prikazan dunderski alat i pribor kao i dio enetrijera tradicionalne seoske «kuće» sa polukružnim ognjištem, verigama, bakračem i osnovnim priborom koji ide uz otvoreno ognjište, a istovremeno, je prikazana i «hatula», udubljenje u zidu «kuće», gdje se redalo drveno, zemljano i metalno posuđe. Predmeti kućnog inventara su uglavnom jednostavnih oblika i grube izrade. U većim porodičnim zadrugama posteljina, sanduci za rublje, bešika i drugo smješteni su u pomoćnim stambenim zgradama.

Tradicionalna prerada tekstilnih sirovina (vune, lana, konoplje) spada u djelokrug ženskog rada. Tkanje platna, sukna, ponjava, čilima, čaršafa i pokrivača obavlja se na tkalačkom stanu.

Po osnovnim obilježjima, odjeća koja se nosila u seoskom području ovoga kraja pripada istočnobosanskom tipu nošnji. Fabrički proizvodi koristili su se veoma malo. Ženske i muške košulje, gaće i marame (bošče)

Dio enetrijera "kuće", selo Oratica

izrađivane su od kudelnog i lanenog beza. U matkoj srpskoj nošnji od vunenih dijelova nose se crne čarape, tkanice, gupčić, gupj, pelengade i tozluci, a u muslimanskoj nošnji gupj »sarajac«, šalvar i bijele čarape. U ženskoj srpskoj nošnji odjevni predmeti su: zubun, tkanica, gupčić i gupj. Osatki zubuni su po nekim svojim elementima izuzetni. M. Karanović ih je svrstao u poseban tip zubuna, a u njihovim spiralnim tehnikama ukrašavanja izvukao istovjetnost sa spiralnim ornamentima na stočcima u Bosni. Na osnovu toga, kao i na osnovu karakteristične kape »roge« I. Grdić i M. Karanović pretpostavljaju da je osatiko stanovništvo starosjedi- lačko.

Na izložbi je prikazana stupa za lan i konoplju, sprave za pređenje i namotavanje prediva, tkalački stan, ponjave, čilimi i ženska nošnja (srpska i muslimanska) kao i dijelovi tih nošnji.

U posebnom dijelu izložbene sale prikazan je dio enterijera gradske bosanske sobe s kraja XIX i početka XX vijeka sa karakterističnim inven- tarom (sećijom i jastucima, seharom, mangalom, duganom, ibrikom, ledenom sahan posuđem, čilimom, verđžadom i drugim). Uz to, uvodnim legendama i fotografijama predočena je gradska kuća, detalji njenog un- trašnjeg uređenja i muslimanska i srpska građanska nošnja iz druge polovi- ne XIX i s početkom XX vijeka.

Svakodnevna muslimanska ljetnja nošnja u Sućeski. Nošnja je do 1950. godoc

Srpska nošnja u periodu između dva rata. s. Gračevica

Literatura:

1. Milica Kosturić, Kulturni, etnički i historijski problemi ilirskih nekropola Podrinja, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1976.
2. Duro Basler, Ulozi rimske arhitekture u Bratuncu, Članci i grada ... knj. VI, Tuzla 1965.
3. Milica Baum-Dragoslav Srejskić, Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. IV, Tuzla, 1960, str. 3-31.
4. Dr Dragan Srejskić, Ispitivanje rimske nekropole u Sasama, 1961-1962, Članci i grada ..., Tuzla, 1965, str. 7-31.
5. Ivo Bejanovski, Slučajni arheološki nalazi s područja Domarje, Članci i grada ..., knj. XIV, Tuzla, 1982, str. 137-153; Isti, Arheološko-epigrafske bilješke s Drine, Članci i grada ..., knj. VII, Tuzla, 1967, str. 41-53; Isti, Severljana Bosanska, Članci i grada ..., Tuzla, 1972, str. 37-52; Isti, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, ANU BiH, Sar. 1981.
6. Dr Enver Imamović, Antički kulni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1977.
7. Inž. Mehmed Ramović, Obim rudarske djelatnosti u srebreničkom kraju tokom rimskog doba i srednjeg vijeka, Članci i grada ..., knj. IV, Tuzla, 1960, str. 33-41.
8. Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno Društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 13, Sarajevo, 1961.
9. Šefik Bešlić, Stedci, izdavačko preduzeće «Veselin Masleša», Sarajevo 1971.
10. Dr Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, «Svjetlost», Sarajevo, 1975.
11. Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knj. II, Istočna i centralna Bosna, IP «Veselin Masleša», Sarajevo, 1977.
12. Henrik Renner, Herceg Bosnom uzduž i poprijeko, Mitrovica, 1900.
13. Vidostava Nikolić, Jedno interesovanje Vuka Kadravčića za istočnu Bosnu, Članci i grada ..., knj. VI, Tuzla, 1965, 145-150.
14. Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980.
15. Adressen-Jahrbuch für die Gesamt-Volkswirtschaft Bosniens und der Hercegovina, Sarajevo, 1911.
16. Botko Milovanović, Naselja u okolini Srebrenice-Ovata i Ludmer, Srebreničke novine, broj 27, Srebrenica, 1980, str. 27.
17. Šaban Hodžić, Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788-1862, Zavičajni muzej u Tuzli, Članci i grada ..., knj. II, Tuzla, 1958, str. 67 i dalje.
18. Miroslav Draškić - Nikola Pavković, Narodna nošnja iz Ovata, Članci i grada ..., knj. I, Tuzla, 1957, 151-177.
19. Zorislava Čulić, Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1963.

VIII

DOSELJAVANJE PORODICA IZ CRNE GORE U SJEVEROISTOČNU BOSNU OD XVIII DO POČETKA XX VIJEKA *

Migracije stanovništva u prošlosti na području sjeveroistočne Bosne veoma malo su istraživane. One su uglavnom proučavane u sklopu drugih etnoloških radova (rasprave, monografije, studije i dr.). Među prvim istraživačima porijekla rodova i porodica na ovom području bili su dr Risto Jeremić i dr Milenko S. Filipović. Kasnije su se ovom problematikom bavili i drugi istraživači: Šaban Hodžić, Radmila Kajmaković, Ljiljana i Nedžad Hadžidedić, autor ovog rada i drugi.

U ovom radu učinjen je pokušaj da se, na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja, da pregled rodova (tamo gdje je to bilo moguće utvrditi) i porodica koje su se ovdje doselile iz Crne Gore u periodu od XVIII do početka XX vijeka.

Sjeveroistočna Bosna zaprema prostor od 6.820 km². Na sjeveru se graniči Savom, na jugu i jugoistoku planinama Konjuhom i Javorom, na istoku srednjim i donjim tokom Drine i na zapadu donjim tokom Bosne. Ovaj geografski prostor sastoji se od nekoliko etničkih i predionih cjelina, a to su: Posavina, Semberija, Ozren, Trebava, Majevica, Ludmer, Osat i Birač.

Ovo je područje oduvijek bilo interesantno za naseljavanje. Naročito su bila intenzivna doseljavanja iz Hercegovine i Crne Gore koja su trajala kroz čitav turski period. Jovan Cvijić je u zapadnim i centralnim oblastima Balkanskog poluostrva utvrdio četiri glavne grupe migracionih struja; od njih najjače su bile dinarske struje naseljavanja. Jedna grana dinarske struje kretala se preko prevoja i metanastazičkih vratnica Raške, Javora, Kokinkretala se preko prevoja i metanastazičkih vratnica Raške, Javora, Kokinbroda i Mokre gore, zatim niz Drinu koju su migranti prelazili kod Bajine Bašte, Zvornika, Šepka i Rače i naseljavali podrinsko-valjevske krajeve i Šumadiju.²⁹⁰ Prema Cvijiću, druga važna grana dinarske struke kretala se iz Stare Raške, Hercegovine i Crne Gore, raznovrsno se račvala i naseljavala Bosnu; veći broj migranata kretao se dolinom Pive, zatim Drinom od Šćepan-Grada na Glasinac, a odavde u bosansko gornje Podrinje, Tuzlu i Posavinu do Brčog.²⁹¹

* Rad je objavljen u Zborniku radova kongresa, Titograd, 1988.

290 Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, knjiga I i II, Beograd, 1906, str. 131.

291 J. Cvijić, *nav. djelo*, str. 132.

Glasinačko srpsko stanovništvo po svom je porijeklu uglavnom iz Hercegovine i Crne Gore, a ovdje se počelo doseljavati krajem XVIII vijeka, i sve do pred austrougarsku okupaciju.²⁹¹ U ovom periodu evidentno je i jače doseljavanje muslimanskog stanovništva na Glasinac iz predjela oko Drine, zatim iz Nikšića i Kolašina²⁹². Glasinac je bio samo jedna od etapa doseljavanja, jer su se mnogi rodovi i porodice tu zadržavali jedno izvjesno vrijeme, a onda su naseljavali područja sjeveroistočne Bosne. Terenskim istraživanjima utvrdili smo da su kod starijih doseljenika nejasna poimanja o Crnoj Gori i Hercegovini. Još je Risto Jeremić uočio da oni koji su se doselili prije austrougarske okupacije u Hercegovinu ubrajaju Pivu, Drobniak, Nikšić i Banjane, a oni koji su došli kasnije ove krajeve ubrajaju u Crnu Goru²⁹³. Prema istom autoru, neki doseljenici iz tog perioda smatraju da je Kolašin i gornje Podrinje u Hercegovinu, pa čak i Glasinac.²⁹⁴

Neosporno je da se u sjeveroistočnoj Bosni, počev od XVIII, pa sve do početka XX vijeka i kasnije, uselilo dosta porodica iz Crne Gore i nekadašnjeg novopazarskog sandžaka. Na to nas upućuju mnoga imena mjesta, brda, rijeka, potoka, prezimena i ostalog koja su migranti donijeli iz matice, a to su potvrdila i etnološka istraživanja.

Ispitivanje porijekla stanovništva u Tuzli i užoj okolini nisu vršena detaljno, ali je sasvim sigurno da je i ovdje doseljeno dosta porodica iz južnih dinarskih predjela. Najintenzivnija su doseljavanja bila u XIX vijeku. Od kraja XVIII do početka XX vijeka iz Hercegovine i Crne Gore su se doselile ove srpske porodice: Trifkovići, Erakovići, Duranovići, Jovanovići, Ristići, Todići, Tomići, Vasiljevići, Vasići, Stoparići, Simići, Kanazarevići, Ninčići, Toljevići, Crnogorčevići, Spasojevići, Jakšići, Blagojevići, Popovići, Pantići Maksimovići i drugi.²⁹⁵ Početkom XX vijeka doseljavaju se u Tuzlu i muslimanske porodice. Tada su se doselili Alibabići iz Podgorice, a nešto kasnije Vilići iz Pljevalja. U drugoj polovini XIX vijeka u Gornje Pasce kod Tuzle iz Crne Gore doselili su Mujhašići. To je, izgleda, veliki rod, a danas su mnogi od njih nastanjeni u Kužićima (prigradsko područje Tuzle).²⁹⁶

Dosadašnja istraživanja porijekla rodova i porodica na *Majevici* pokazala su da su Bobari, velika rodovska grupa u Loparama, doselili iz Pive u XVII vijeku, a da su intenzivnija naseljavanja bila u XVIII i prvoj polovini XIX vijeka.²⁹⁷ Srpske porodice na *Majevici* koje vode porijeklo iz Crne

291 Marko Perić, *O migracijama stanovništva u BiH*, GDM, 193, Sr. VIII, Sarajevo, 1963, str. 11.

292 Isti, str. 11.

293 Risto Jeremić, *O porijeklu stanovništva na današnjoj obali*, Glasnik Geografskog društva, Beograd, 1922, 131.

294 Isti, str. 131.

295 Mir Salih Kulenović, *Migracije stanovništva Tuzle*, Zbornik radova XXXIV kongresa SUPJ, Tuzla, 1987, str. 22.

296 Mir Salih Kulenović, *Etnološka razmatranja naselja i stanovništva na prostoru pograničnog Lopa - Dabrava - Lajna i okolice*, Članici i grade za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XV, Tuzla, 1984, str. 62.

297 Milica Š. Filipović, *Majevica i okolice obilježena etničkim profilom i etničkim osobinama majevskih Srba*, ANU BiH, Odjel. društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1969, str. 34.

Gore nastanjene su u ovim naseljima: Podgori, Brijestu, Priboju, Peļjvama, Tobutu, Vukosavcima, Korjaku, Mačkovcu, Vakufu, Miladićima i Pi-perima. U Podgori porijeklom iz Crne Gore su Stevanovići (Jovanĵdan), u Brijestu Raĵovanovići zvani Mrkonjići (Nikolĵdan) i Savići (Arĵijevdan), u Priboju Bogdanovići, Jovići, Jovanovići-Popovići, Petrovići, Lukići, Ri-kići, Stojanovići i Raĵovanovići (Jovanĵdan), u Peļjavama Blagoĵevići (Jo-vanĵdan), Mićići (Jovanĵdan), Obrenovići (Lućindan) i Mićići «Gornji» (Lućindan), u Tobutu Šakotići (Lazarevdan) i Stevići (Nikolĵdan), u Vuko-savcima Popovići (Nikolĵdan), i Kovačevići (Jovanĵdan) u Korjaku Blago-jevići (Nikolĵdan) i Petrovići (Nikolĵdan), u Mačkovcu Mitroševići (Arandelovdan) i njihovi ogranci Tešići, Jovići, Ivanovići, Davidovići i Cvijetinovići (Nikolĵdan), u Vakufu Gavrići ili Popovići, Stanišići (Durdevdan); zajedničkog porijekla s njima su i Krstići, Nikolići i Lazare-vići, u Brušnici Vasići (Nikolĵdan), u Lukavici Aleksići (Nikolĵdan), Jova-novići i Kneževići; zajedničkog su porijekla, u Miladićima, Mišailovići ili Vidovići (Nikolĵdan), Janjići (Arandelovdan), Mijailovići, Markovići i Jo-kići koji su zajedničkog porijekla, Đuranovići (Savindan), Gavrilovići (Arandelovdan), zatim Maksimovići, Todići i Novakovići koji su jedan rod, u Jablanici Bojkići (Nikolĵdan) i Nikolići (Nikolĵdan), u Loparanu ogranci Bobara su Božići i od njih Nikolići, Simići, Đukići, Filipovići, Tomići i Lukići; Bojjići su veći rod, a danas nose razna prezimena (Filipo-vići, Đukići, Aleksići, Juroševići, Krstići, Simići, Stjepanovići, Gavrići i Maksimovići).²⁹⁹ Od muslimanskih porodica iz Crne Gore na Majevicu su doselili u prvoj polovini XIX vijeka Halilovići, a u drugoj polovini toga vijeka Derviševići ili Here i Kurtići.³⁰⁰ Nastanjeni su u Hancima.

Na Ozren se takoĵe doselilo dosta roĵova i porodica iz Crne Gore, i ovdje su najintenzivnija doseljavanja bila u XIX vijeku. Jedan od većih crnogorskih roĵova na Ozrenu su Katanići (Ignjatijevdan) koji su doselili u XVIII vijeku. Njihovih ogranaka ima poĵ raznim prezimenima u jugoistočnom ĵijelu ove planine, a najviše u selu Stuparima i Vanĵjevcima. Ovaj rod je porijeklom iz Vasojevića, a odatle su i Simići u Gornjoj Paklenici i Brušnici.³⁰¹ Marjanovići i njihov ogranak Maksimovići u Porječini kao i Todorovići u Krivcu došli su u XVIII vijeku iz Bjelopavlića, a iz Crne Gore su i Milivojevići (Sv. Stevan), u Smerdu, Simići u Donjoj Paklenici, Spa-sojevići u Gornjem Rakovcu i Bjelolevići u Bukovici.³⁰²

U XIX vijeku znatan broj porodica iz Crne Gore doselio se na Treba-vu. Porijeklom iz Crne Gore su Milankovići (Nikolĵdan), u Donjem Sku-griću, Bogdanovići I (Nikolĵdan) i Jovičevići (Nikolĵdan), u Gornjem Skugriću, Radići i njihovi ogranci Lukići, Petkovići, Stjepanovići i Pejići.

299 Milenko Š. Filipović, *op. cit.*, poĵ 9, str. 34, 36, 44, 279-283, 226, 229, 230, 232, 234, 237, 240, 243, 244, 247, 255-256, 259-262.

300 *Isti*, str. 247.

301 Milenko Š. Filipović, *Ozrenjani ili Magleĵci, etnografski prikaz*, GDM, NL, 34, VII, Sarajvo, 1952, str. 347.

302 Milenko Š. Filipović, *Stare i prave knjige i rukopisi po sjevernoistočnoj Bosni*, GDM, NL, 34, III, Sarajvo, 1948, str. 258.

i Vasiljevići u *Gornjoj Tolisi*, u *Osječanima* Božići (Ignjatijevdan), u *Bušlečiću* Vasiljevići (Sv. Simeon Bogoprimec) i Uroševići.³⁰⁷

U bosanskoj *Posavini* porijeklom iz Crne Gore su Milovanovići (Markovdan), Šljokići, Crnjakovići (Jovanjdan) i ogranak im Popovići; nastanjeni su u *Slatini*, a u *Crkvini* su *Vukovići* (Durdjevdan).³⁰⁸

Intenzivno doseljavanje stanovništva u *Semberiji*, bilo je od prve polovine XVIII do druge polovine XIX vijeka. Istraživanja porijekla stanovništva u ovom dijelu sjeveroistočne Bosne pokazala su da je 35,8 posto rodova doseljeno iz dinarskih oblasti Hercegovine, Crne Gore i »Brda«, etapnih oblasti istočne Bosne.³⁰⁹ U *Amuflijama* iz Crne Gore su Crnogorčevići (Jovanjdan), te njihovi ogranci Jeftići, Dikići, Milivojevići, Stajgorčevići (Jovanjdan), te njihovi ogranci Jeftići, Dikići, Milivojevići, Stajgorčevići (Jovanjdan), Dilasi (Stjepanjdan), Škorići, Vojinovići (Jovanjdan) i njihovi ogranci Komarčevići i Mijačevići, u *Donjem Crnjelovu* Petrovići; njihovi ogranci su Živanovići, Savići, Jovići, Mihajlovići, Lazići, Marjanovići, Vujčići, Narandžići, Lazarevići, Krbanjevići i Banovići, u *Čiperovinama* Stojčići (Durdjevdan), Gordići i njihovi ogranci Jovići i Telanovići, u *Dag-darevu* Malići (Jovanjdan) i Mastolovići, u *Modranu* Kajmakovići (Vojinovići) i Avramovići (Jovanjdan) i njihovi ogranci Cvjetinovići i Perišići, u *Velikoj Obarskoj Božići* (Mitrovdan) koji su se u matici prezivali Mandići, u *Pučilama* Pantići, Jovići, Gajići, Vasići (Sv. Kastrat) i Perići (Nikoljdan), u *Popovima* Babići (Markovdan), u *Trnjacima* Jovičevići (Srdevdan) i Raševići (Savinjdan), u *Dvorovima* Tanasići zvani Vićanovići (Jovanjdan), u *Glogovcu* Gaspavići (Nikoljdan), u *Kovanluku* Dukanovići (Nikoljdan) i Ivanovići (Nikoljdan) i u *Medašima* Kustarići zvani Novakovići, Jovičevići i Stevići.³¹⁰

U periodu od druge polovine XIX do početka XX vijeka u *Janju* se doselilo dosta muslimanskih porodica iz Crne Gore i Sandžaka. Porodice koje vode porijeklo iz tih krajeva su: Camići, Nasufovići, Gušalići, Muševići, Mulasalihovići, Jasenci, Sulejmanovići, Crnogorci, Zakomci, Derviševići i njihovi ogranci Šehovići, Škrobani i Groše koje su nastanjene u Bijeljini, Mušići i Šepčanovići.³¹¹ Srpska porodica Petrovići u Janji također je porijeklom iz Crne Gore.

U *zborničkoj Podrinju* porodice iz Crne Gore počinju se doseljavati poslije 1780. godine i kasnije. U *Gornjem Šepku* muslimanske porodice Hasanovići, Ramići, Bećirovići, Sejdići, Avdići i Kadrići porijeklom su iz Nikšića, a Šišići iz Prijepolja.³¹² Srpske porodice porijeklom iz Crne Gore

³⁰⁷ Milenko S. Filipović, *Prilog etnografskom poznavanju sjeveroistočne Bosne*, ANU BiH Grada, knj. XVI, Odb. društ. nauka, knj. 12, Sarajevo, 1969, 117-118.

³⁰⁸ Isti, str. 117.

³⁰⁹ Radmila Kajmaković, *Semberija — etnografska monografija*, GZM, NS, Sarajevo, 1974, str. 19.

³¹⁰ Isti, str. 20-21.

³¹¹ Selih Kulenović, *Janja — etnografska monografija*, Članak i grada..., knj. XIII, Tuzla, 1980, 169-176.

³¹² Selih Kulenović, *Naređa i porijeklo stanovništva u dijelu zborničkog Podrinja*, Članak i grada..., knj. Tuzla, 1982, 171.

nastanjene su: u *Ročeviću* Bogdanovići (Ilindan), u *Donjoj Trnovici* Tadići (Nikoljdan), Perići, Ristanovići (Nikoljdan), Stevanovići (Nikoljdan), Vučkotići (Ilindan) i Tomići i u *Skočlucu* Kojići (Durdjevdan), Milanovići, zvani Šegići, Matići i Jovanovići. U ovom naselju muslimanske porodice Alići i Durići doselile su iz Crne Gore.³⁰

Ispitivanja porijekla stanovništva u *Ludmeru* i *Osatu* su nepotpuna. Bez obzira na tu činjenicu sasvim je sigurno da je i u ove dvije proširone cjeline bilo doseljavanja iz Crne Gore.

Birač: je u odnosu na *Osat* i *Ludmer* nešto bolje istražen, ali i za ovo područje nedostaju širi podaci. U *Donjem Biraču* vršeno je ispitivanje porijekla stanovništva, ali rezultati još nisu objavljeni.³¹ U *Gornji Birač* doselio se veliki broj rodova iz južnih dinarskih oblasti. Mirko Barjaktarović u svome kraćem radu o *Vlasenici* konstatuje da je »ovdašnje stanovništvo (stanovništvo *Gornjeg Birača* — pr. S.K.) većinom porijeklom iz Crne Gore i Hercegovine« i da je »dobrim dijelom tako i sa stanovništvom same *Vlasenice*«. ³²

Na kraju, pomenimo i to da su dosadašnja etnološka istraživanja pokazala da su doseljavanja stanovništva iz Crne Gore u ove krajeve uzrokovana raznovrsnim faktorima: istorijskim, psihološkim i u osnovi ekonomskim. Često se ti uzroci međusobno prepliću. Nije rijetka pojava da su pojedinačna doseljavanja uzrokovana i krvnom osvetom. Zbog toga su mnoge porodice, nakon dolaska u ove krajeve, mijenjale prezimena.

Teritoriju sjeveroistočne Bosne danas pokriva 19 opština: Tuzla, Živinice, Lukavac, Banovići, Kalesija, Gračanica, Srebrenik, Gradačac, Orašje, Brčko, Bijeljina, Lopare, Ugljevik, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Šekovići i Kladan. Prema popisu stanovništva iz 1981. na ovoj teritoriji bilo je ukupno 891.709 stanovnika sa slijedećim nacionalnim sastavom: Muslimani 51,3 posto, Srbi 30,1 posto, Hrvati 10,3 posto, ostali narodi i narodnosti kao i oni koji se nisu nacionalno izjasnili ili opredijelili 8,2 posto.³³ Prema istom popisu u 19 opština bilo je nastanjeno 1.451 stanovnika koji su se izjasnili kao Crnogorci. Riječ je, naravno, o Crnogorcima koji su se ovdje nastanili u poslijeratnom periodu.

(Recenzenti: M. Maglajić, L. Hadžimanović)

30 S. Kalenović, *op. cit.*, 158-164.

31 Etnološka istraživanja u *Donjem Biraču* obavili su Ljiljana i Nedžad Hadžibedić i o tome napisali etnološku monografiju koja će biti objavljena u Tuzli.

32 Mirko Barjaktarović, *Vlasenica* — prilog proučavanju naših varoša, Čačak i grada, knj. I, Tuzla, 1957, 213-221.

33 RZS, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo i domaćinstva, općinski podaci 1971 i 1981. za opštine, Sarajevo, 1982.*

MIGRATION OF FAMILIES FROM MONTENEGRO TO NORTH-EAST BOSNIA FROM 18th to the beginning of 20th CENTURY

Summary

Territory of the north-east Bosnia spreads over the area of 6820 km². This geographic region is bounded on the east by middle and lower course of the river Drina, on the south and south-east by the mountains Konjuh and Javor, on the east by the lower course of the river Bosna and on the north by the river Sava. It has several ethnic and territorial units such as: Posavina, Semberija, Ozren, Trebava, Majevisa, Ludmer, Osat and Birač. This region was very attractive for migrants from south Dinara regions. Specially intensive migration were from Montenegro and Herzegovina and they performed through the whole period of Turkish reign.

The reasons for such migration are historical, psychological and economical and they are often mutually correlated.

This paper offers the review of families which migrated in these regions from 18th to the beginning of 20th century.

IX

STARINSKA ARHITEKTURA NA PODRUČJU ŽIVINICA *

Uvod

Tradicionalna seoska arhitektura u sjeveroistočnoj Bosni je još uvijek nedovoljno istraжена. Ovakvo stanje uzrokovano je uglavnom nedostatkom finansijskih sredstava za terenska etnološka istraživanja kao i nedostatkom stručnih kadrova koji bi se sveobuhvatnije bavili ovom problematikom. Na teritoriji živiničke opštine situacija u tom pogledu je nešto povoljnija u odnosu na druge susjedne opštine. Naime, još 1982. ili 1983. godine Muzej istočne Bosne Tuzla vršio je terenska etnološka istraživanja na lištem području Površinskog kopa uglja «Dubrave-Južna sinklinala» tako da je ovim istraživanjima obuhvaćen i dobar dio živiničke opštine.³³ Pored toga Zavod za zaštitu spomeničke kulture i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Tuzla prihvatio se veoma korisnog posla da na području ove opštine evidentira sve nepokretne kulturno-istorijske spomenike i da ukade na njihovu zaštitu. Shodno ovom zadatku, autor ovog rada prihvatio se posla da obradi tradicionalnu arhitekturu živiničkog područja od druge polovine 19. stoljeća do 60-ih godina našeg vijeka od kada prestaje izgradnja starinskih kuća i drugih gospodarskih objekata. U ovom radu prezentiraju se osnovni tipovi starinskih kuća i gospodarskih objekata na području živiničke opštine.

Razvojne karakteristike kuće

Razvojne karakteristike starinskih kuća na živiničkom području možemo pratiti od kraja turskog i početka austrougarskog perioda. Najjednostavniji tip kuće u ovom području je prizemna dvodijelna «šeperača» sa dvije prostorije: «kućom» i sobom. U ovisnosti od ekonomskih mogućnosti, prizemne kuće su se gradile i sa tri, a rijetko sa četiri prostorije.

Osim prizemnica građene su i kuće na podrum i magazu sa istim brojem prostorija kao i kod prizemnica. Kuće na podrum su zastupljenije, a mogu se i danas još ponegdje vidjeti, pa ćemo zbog toga o njenim konstruktivnim elementima i funkcionalnosti nešto više reći. (T. 1, 1, 2). Ove kuće grade se uglavnom na nagutom terenu, a duže strane su im okomite na

* Rad je sasljan na Kongres etnologa Jugoslavije koji je održan u Zadru 1989.

33 Terenska etnološka istraživanja obavio je autor ovog rada na lištem području Površinskog kopa uglja «Dubrave-Južna sinklinala» i o tome sačinio elaborat «Izazovništvo i naslijeđe na lištem području PK «Dubrave-Južna sinklinala».

izohipse. Skeletna konstrukcija je od drveta. Prizemlje se sastoji od podruma i magaz. (T. II. crtež 1). Iznad magaz je soba, a iznad podruma »kuća«. (T. II. crtež 2). Zidovi podruma, magaz i »kuće«, osim pregradnog zida koji je odvaja od sobe, su od »brvana«, grubo otesane daske debljine 5—7 cm. »Kuća« ima dvoja vrata: »mala« koja su uvijek na zapadnoj i »velika« na istočnoj strani. Na sjevernoj strani »kuće« nalazi se dosta uzak »tavanak« koji je služio za ostavljanje najvažnijih alatki i sušenje žita.

Uz pregradni zid između »kuće« i sobe je ognjište sa »verižnjačom« o koju su okačene verige. Ognjište se nalazi obično na sredini pregradnog zida ili na kraju. (T. II. crtež 2). Ognjište je od ilovače, a dimenzije su mu obično 200 x 100 x 10 cm. U ćošku »kuće«, naspram ognjišta, u zidu ugrađen je dolaf³¹⁴ u kojeg se ostavljao »mliječni mrs«, mliječni proizvodi. Mliječni proizvodi su se ostavljali i u ćiler³¹⁵ koji je kod ovog tipa kuća dograđivan s desne strane zapadanog zida. Dimenzije ćilera su 2 x 2 x 1,5 m. (T. II. crtež 2).

Za razliku od »kuće«, soba je popodena i tavanjena »šašavcima«, bukovim daskama, dužine oko 80 cm, koje su s jedne podužne strane deblje i sa žlijebom, a s druge strane su tanje, tako da se nesmetano mogu uglaviti u žlijeb. U sobi se nalazi »zemljana« peć, četvorouglaste osnove, dimenzija 70 x 60 x 150 cm. Smještena je s druge strane pregradnog zida koji odvaja »kuću« i sobu, a u nju se ložilo sa ognjišta.

Do ulaznih vrata u sobu na pregradnom zidu nalazi se mali prozor u kojeg je stavljena svijeća ili neki drugi izvor svjetlosti, te su na taj način osvjetljavane obje prostorije. Na zapadnoj i istočnoj strani soba ima po jedan, a na južnoj dva manja prozora koji su spolja zaštićeni drvenim demi-rima (T. III. 3)

U prošlosti prozori nisu bili zastakljeni, a umjesto stakla stavljala se koža i papir. U sobi s dvije podužne strane o plafon su okačena dva »srga«³¹⁶ obla drveta promjera 4 do 5 cm preko kojih se vješaju haljeci. (T. III. crtež 1). Zidovi sobe su od »šepera« i »obljepljeni su blatom«³¹⁷

Krov je četvoroslivni, »na četiri vode«. Krovna konstrukcija se sastoji iz »mahija«,³¹⁸ »rogova« i »žlioka«, a pokrov od »tarabe«, daske klinastog poprečnog presjeka. »Taraba« je od hrastovine; debljina joj je, s jedne duže strane, 1 cm, a s druge strane 2 cm. Dužina daske je 80 cm, a širina 20 cm. Ona se stavlja po »žliokama« i to tako što se podvlači jedna pod drugu da ne bi došlo do prokišnjavanja. Proučavajući dašćane krovove u Bosni i Herce-

314 Abdulah Škaljić, Turcizmi, u srpskohrvatskom-hrvatsko-srpskom jeziku, »Svjetlost«, Sarajevo, 1973, str. 222: dolaf m (pers.) nepomični otmar sa policama učvršćen uz zid ili uzidan u zidu. U našem slučaju to su obične police od daske.

315 A. Škaljić, Naved. djelo, str. 193: ćiler m (lat.) spremnica za hranu.

316 lat., str. 371: srg m (lat.) duga motka obješena s krajeva na dvije uzice na tavanu preko koje se vješa odijela i tako služi mjesto čiviluka.

317 Detaljnije o načinu izrade »šepera« vidi: Dr Muhamed Kadif, Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini, Biblioteka »Kulturno naslijeđe«, »Veselin Matković«, Sarajevo, 1967, str. 94, 96.

318 A. Škaljić, naved. djelo, str. 440: mahija f (pers.) grada koje se postavlja na krovu kuće s ugla do čijemena.

govini, A. Bugarski je utvrdila da postoje tri vrste krovnih dasčica klina-
stog poprečnog presjeka; dva oblika su sa užljebljenjem i tehnički su
savršeniji a treći, jednostavniji, nema užljebljenja.³¹⁹ Dasčice za pokrivanje
kuća u živiničkom području pripadaju trećem, jednostavnijem obliku (T.
III, 2).

Na krovu s jedne podužne strane, bliže sljemenu, nalazi se »badža«,
pravougaoni otvor dimenzija 80 x 50 cm kroz kojeg prolazi dim sa ognjišta.

Ovakve kuće, uz ulazna vrata u »kuću«, po pravilu, imaju dograđenu
verandu u koju se ide drvenim stepenicama (T. IV, 2 i 3) ili merdevina-
ma.³²⁰ Veranda je ograđena »šerefom«, drvenim daskama. Opisani tip
»drvene kuće« nad magazom dugo se održao u ovom području i nije mije-
njao oblikovne karakteristike. Jedino je upotrebljavan različit materijal za
pravljenje zidova, a dasčani krovovi su zamijenjeni crijepom. Umjesto
šepera, kao ispuna, upotrebljavao se čerpič, a kasnije cigla (T. V, 1). Često
su kod ovakvih kuća zidovi podruma i magazne bili od kamena. Novije kuće
ovog tipa izgrađene prije drugog i poslije drugog svetskog rata, umjesto
magaze i podruma, u prizemlju imaju sobu i kuhinju (T. V, 1).

U razvojnem pogledu »drvena kuća« nad magazom nije uvijek ostala
dvodijelna, nego se razvila i u trodijelnu. Takvih kuća našli smo u nekoliko
sela na području živiničke opštine. U kući koju smo našli u Milićima (zase-
lak Donjih Dubrava) u središnjem dijelu sprata je »kuća«, a sa strane je po
jedna soba (T. VI, 2.). I na ovoj kući imaju »velika« i »mala« vrata koja su,
kako smo vidjeli, postojala u drvenoj dvodijelnoj kući nad magazom, a i u
prizemnici. Prema Dr M. Kadiću »velika« i »mala« vrata u prizemnici su
imala višestruku funkciju; i jedna i druga su se otvarala kad se previše za-
dimi. Na velika vrata uvođio bi se konj natovaren drvima, rastovarao kraj
ognjišta i izvodio na mala vrata. Mala vrata su služila i kao neka veza sa
stočnim i gospodarskim dijelovima dvorišta, a kroz njih se izbacivalo
smeće i neprimijetno izlazilo u slučaju opasnosti.³²¹ U kući nad magazom
velika i mala vrata su mogla imati samo neke od navedenih funkcija.

Ranije su imućni Muslimani na selu gradili kuće »čardaklije«. To su
bile spratnice na podrum sa »kućom« i sobom, a među rogovima je bio
čardak sa »dihvanom«. ³²² Ovaj tip kuće u živiničkom području gradio se još
za vrijeme turske uprave. U stručnoj literaturi ovakav tip kuće je poznat
kao dimalučara, a naziv je nastao po dimaluku, otvorenom prostoru iznad
»kuće«, odnosno iznad ognjišta koji služi za odvod dima sa ognjišta i re-
mljanih peći postavljenih u sobama. A. Bugarski je utvrdila da stanovnici
centralnobosanskih sela ovu kuću nazivaju čardaklijom i dvobojskom.³²³

319 Antrida Bugarski, Dasčani krovovi u bosni, GZM, Etnologija, NS, Sv. XXVI, Sarajevo, 1971,
str. 95.

320 Pod merdevinama se ovdje podrazumijevaju tri ili četiri šire daske koje su jednim krajem na-
klonjene na pod verande, a drugim krajem na zemlju. Preko njih se polaze »pročke« na koje
se stane nogom prilikom ulaska u kuću.

321 Dr M. Kadić, naved. djelo, str. 24.

322 A. Škaljić, naved. djelo, str. 222 dihvans (i. (pers.) prostrano predoblo (hodnik) na spratu u
starijim građanskim kućama.

Početkom austrougarske uprave na živiničkom području počinju se graditi dvobojke na podrum koje su na prvom »boju« imale »kuća« i dvije sobe, a na drugom »boju«, jednu veću, jednu manju sobu i čiler. Zidovi podruma i »kuće«, osim pregradnog zida, su od »brvana«, a ostali zidovi oba sprata su od šepera. Ovakav tip dvobojki na ovom području nije bio tjele zastupljen. Prema prikupljenim informacijama na terenu ovakve kuće postojele su u Bašigovcima, Odžaku i Šabićima (zaselak Đurđevika). Prava je rijetkost gradnje ovog tipa kuće u ovom području sa istakom na spratu. Ipak, na jednu takvu kuću smo naišli u Donjim Dubravama koja još uvijek postoji, a vlasništvo je porodice Hajdarbegovića. (T. VII, 1, T IV, 1). Na gornjoj etaži iznad ulaza dvije krajnje sobe su prepuštene (soba i musafir-ska soba), dok je čardak u nivou zidova donje etaže. U odnosu na ostale starinske kuće, u estetskom pogledu ova kuća prednjači; oba istaka su koso prikovani nizom podužnih dasčica. Zidovi prizemlja su od kamena, a skeletna konstrukcija gornje etaže s ispunom od šepera.

Novije dvobojke bez podruma u ovom području počele su se graditi oko 1935. godine, a njihova gradnja je trajala sve do 60-tih godina ovog vijeka. Kod ovakvih kuća osnova prizemlja ima hodnik i dvije sobe, na spratu ih je isto toliko, a sa strane su stepenice koje vode na sprat. (T. VIII, 1, 2). Stepenište je natkriveno i okolo potpuno zatvoreno daskama, dok je verunda malo otvorena. (T. VIII, 2). Prostor ispod stepeništa se koristi za smještaj ogrijeva. Ovakve kuće se mogu vidjeti kod muslimanskog stanovništva.

Čardaklije i dvobojke su građene pod uticajem gradskog načina građenja pa je to imalo odraza na dispozicione, konstruktivne i oblikovne elemente, a i na komfor i viši stambeni standard.

Unutrašnje uređenje kuće, inventar, osvjetljenje

Enterijer opisanih starinskih kuća bio je veoma skroman. »Kuća« nije popođena, a taj prostor je nabijen zemljom. Uz ognjište, osim veriga koje su okačene o verižnjaču, nalazila se peka, sadžak, ožeg i nekoliko tro-nožaca. U ćošku »kuće«, u zidu, ugrađivao se dolaf u kome su se držali mliječni proizvodi. Od posuda u upotrebi je bilo drveno, zemljano i bakreno posude (različiti čanci, kašike, »solanice«, lonci, različite posude za mlijeko, bardaci, bakrene čase, tanjiri, ibrici i drugo). Bakreno posude su nabavljali imućniji domaćini. Za razliku od »kuće«, sobe su bile popođene, a imale su i tavanice od »šalavaca«. U svakoj sobi nalazila se »furuna«, »zemljana« peč. U muslimanskim kućama svaka soba je imala »hamamdzik«, ³²³ prostor iza furune ograđen daskama do plafona u kome se kupalo. Po sobi su bile prostrte hasure, ³²⁴ a po njoj ponjave. U sobama nije

³²³ A. Bogaricki, Spratna seoska kuća centralne Bosne, GZM, Etnologija, NS, SV, 35/36, Sarajeva, 1981, str. 1.

³²⁴ A. Škaljić, naved. djelo, str. 708; hamamdzik su (st.-tur.) označene kožno kupatila, tanjiri u muslimanskoj kući.

bilo ni kreveta ni sećije; spavalo se na »strofcima« napunjenim slamom. U bogatijim kućama u sobi za musafire,³²⁵ umjesto hasure, po podu se prostirao čilim, a okolo, uz zidove, su stavljeni »kalufni« jastuci koji su zastirani »janbezima«.

Najčešće osvjetljenje u starinskim kućama bilo je pomoću luča, zatim pomoću svijeća od govedeg loja i svinjske masti (kod hrvatskog i srpskog stanovništva), a za vrijeme austrougarske uprave počelo se upotrebljavati gasna lampa. Negdje oko 1920. godine za osvjetljenje su se koristile i karbitne lampe. Ovo je razumljivo, jer je dosta radnika, još tada, počelo da se uključuje u rudarstvo i solarstvo.

Sporedne zgrade

Do sada smo u okviru tradicionalne narodne arhitekture govorili o kućama koja se nalazi u avliji. Avlije su obavezno ograđene. U prošlosti avlijske ograde su uglavnom bile od »cijepanog pročja« koje je s donje strane pobodeno u zemlju, a s gornje strane »poplozono prućem«. Danas su strane pobodeno u zemlju, a s gornje strane »poplozono prućem«. Osim avlije ograđene parmacima,³²⁷ a poneko stavlja i željeznu ogradu. Osim kuće, u avliji se nalaze i ove zgrade: »udžera« (hudžera),³²⁸ »hambar«³²⁹ i »vodenica«. Izvan avlije je »košara«, staja za stoku, »svinj« (kod hrvatskog i srpskog stanovništva) i kokošinjac, a malo dalje je »pulnica za sušenje voća.

»Udžera« je u osnovu pravougaona. Njeni temelji stoje na četiri kamena. Zidovi su joj od »brvana«, deblje otesanih dasaka. Krov je četvorostrani, a pokrov je od tarabe. (T. IX, 1). Ovaj objekat je »tavanjen«, a na tavan se ostavljaju svježe jabuke i suhe šljive. U udžeri se ostavlja i odjeća, a u njoj su i mladenci spavali. U nekim udžerama dio prostora je pregrađivan u okna u koja se ostavljalo žito.

Hambar je takođe izgrađen od »brvana, grubo otesanih dasaka, a krovna konstrukcija je na »tri vode«. Svaki hambar ima najmanje četiri okna u koja se stavlja žito (pšenica, zob, raž i dr). Dimenzije okna su 1 x 1 x 2 m. U hambar se ulazi drvenim stepenicama sa spoljne strane.

Hambar sa čardakom je gospodarski objekat koji se može naći u domaćinstvima koja ne posjeduju dosta obradivog poljoprivrednog zemljišta. Osnova ovog objekta je pravougaona, dimenzija 4,5 x 2,25 m. Duže strane su okomite na izohipse. U prizemlju čiji zidovi su od unizanih »brvana« nalazi se hambar. U ovaj prostor se ulazi na vrata dimenzija 90 x 160 cm. U drugoj polovini prizemlja su okna za žito. Gornja etaža naziva se čardak kod kojeg su zidovi od letve, »u letvu«. U čardaku se drže kukuruzi u klipu,

325 Isti, str. 208: hasura f (sr.) prostirač oplođen od muke i ovčije, lada ili regumina.

326 A. Škaljić, nav. djelo, str. 476: mazačir m (sr.) gost, putnik-musafir.

327 Isti, str. 510: parmac m (sr.) grubo otesana daska ili letva za ogradu.

328 Isti, str. 335: hudžera f (sr.) sporedna kuća uz kuću koja služi kao spremnik. U našem slučaju to je posebna zgradića uz kuću.

329 Isti, str. 92: ambar m (pers.) drvena zgrada za skladištenje.

a u njega se ulazi s čone strane kroz vrata dimenzije 90 x 100 cm do kojih se dođe drvenim stepeništem. (T. IX. 2).

Vodnica je mali objekat sa dvoslivnim krovom. To je ustvari ostava kod koje je pod odignut od zemlje, a na njemu stoje »breme«, »fučije«, drvene posude u kojima se drži pitka voda.

Pušnica za voće je u osnovi pravougaona (T. IX, sl. 2; T. XI). Zidovi su joj od šepera, krov je na »četiri vode«, a pokrov od taraba. Ovi objekti su se uglavnom gradili sa osam ljesa za sušenje šljiva ispod kojih je peć, »babura« od ilovače. Dimenzije pušnice su obično 6 x 3 x 1,80 m.

Košare — U živiničkom području bila su zastupljena tri tipa košara, staja za stoku, a to su: »paprataše«, »navjesi« i »brvnare«. »Paprataša« ili »pleterača« je od pruca, a pokrov joj je na »dvije« vode.

Prema načinu gradnje i materijalu od kojeg su izgrađena, »navjesi« su slični »pleteračama«. Razlikuju se po tome što su opletane s tri strane, a s prednje strane je ograđen prostor »visokim proćcem«, tako da ga vak ne može preskočiti. Na isti način je izgrađena i »brvnara«, a razlikuje se od »pleterače« po tome što su joj zidovi od brvana. Opisani tipovi košara više se ne grade u ovom području, jer se stoka ne izgoni, već se drži u stajama. Danas se grade staje od čvrstog građevinskog materijala.

Zaključna razmatranja

Razvojne karakteristike tradicionalne seoske kuće na živiničkom području možemo pratiti od druge polovine 19. vijeka, pa sve do 60-tih godina ovoga vijeka kada se skoro potpuno prestaju graditi. U navedenom vremenskom razdoblju gradile su se: 1) prizemne dvodijelne i višedijelne »drvenjače«; 2) kuće na podrum ili poluspratnice koje se bile dvodijelne i trodijelne, a rijetko sa četiri prostorije; 3) kuće sa čardakom među rogovima ili čardaklije koje su se gradile u drugoj polovini 19. vijeka; 4) dvobojke na podrum koje su obično na prvom »boju«, etaži imale »kuću« i dvije ili tri sobe, a na drugom »boju« isto toliko (njihova gradnja je započela početkom austrougarske uprave) i 5) dvobojke bez podruma koje su se počele graditi oko 1935. godine.

Čardaklije i dvobojke su bili česti stambeni objekti na području Živnica. Čardaklija je odavno iščezla, a kuće na podrum i dvobojke su se fragmentarno održale sve do naših dana, ali su napuštene i u ruševnom stanju.

»Drvene kuće« ili »drvenjače« kako ih ovdje narod zove, pa bile one prizemne dvodijelne ili višedijelne, kao i one na podrum, zatim dvobojke, pravili su domaći majstori. U svakom selu bilo je po nekoliko majstora-dundera koji su se bavili ovim poslom. Istina, ovo im nije bilo glavno zanimanje, jer su se bavili i poljoprivredom.

Okućnica koju sačinjavaju objekti u avliji i izvan nje je u pravilu kod tradicionalnih domaćinstava smještena na manje produktivnom zemljištu. U novije vrijeme prisutna je izgradnja kuća i formiranje okućnica bliže ko-

munikacijama (novougrađenim seoskim putevima). Stoga je nestalo tradicionalne okućnice, a oni najnužniji gospodarski objekti grade se uz kuću. Njihov broj i raspored ovise od veličine parcele na kojoj je kuća kao i od potreba domaćinstva, odnosno zanimanja. S obzirom na usitnjenost posjeda kao i sve izraženijeg prelaska poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredna zanimanja, okućnica se danas uglavnom svodi na nekoliko nužnih objekata kao što su kol za kukuruz manjih dimenzija, staju za držanje jedne krave, kokošinjac i WC.

Iz svega izloženog očljivo je da su starinske seoske kuće i neki gospodarski objekti (-udžera, hambar, pučnica-) izraz jednog vremena koje je vrlo brzo prošlo. Društveno-ekonomske promjene kao i strukturalne promjene stanovništva uslovile su i usmjerile tradicionalno selo u ovom području na sasvim novi način življenja i privređivanja, a samim tim i na izgradnju sasvim novih i u funkcionalnom pogledu drugačijih stambenih i drugih gospodarskih objekata.

Sl. 1. Starija kuća sa podrum i krpa turskog perioda. Zidovi podruma su u u
«kamen», a zidovi sobe iznad podruma su «leper». Kuća je takode u leperu.
(Droje Dobrović)

Sl. 2. Nova kuća sa podrum izgrađena poslije II svjetskog rata sa degradiranim
materijalom. (Droje Dobrović).

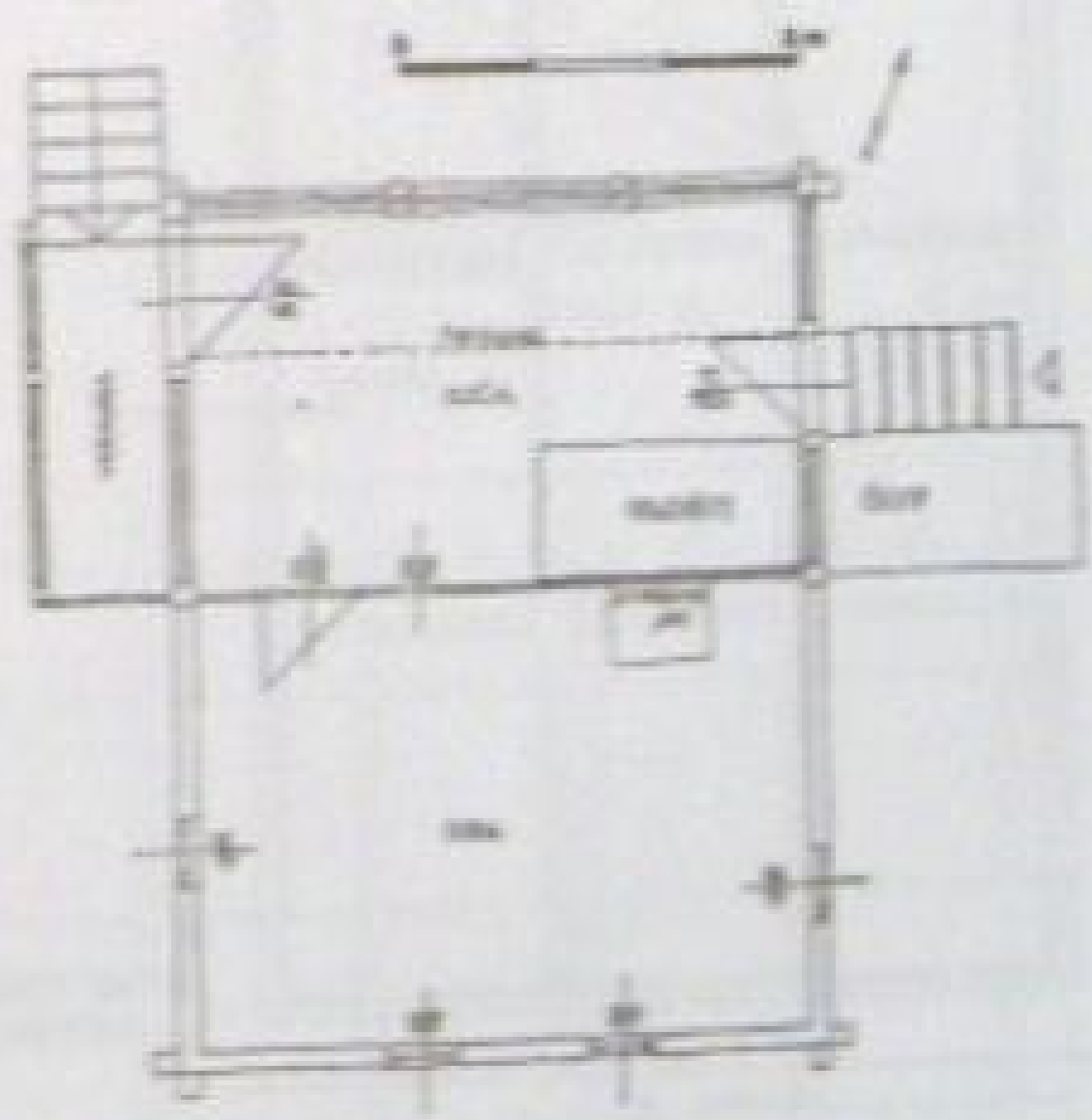
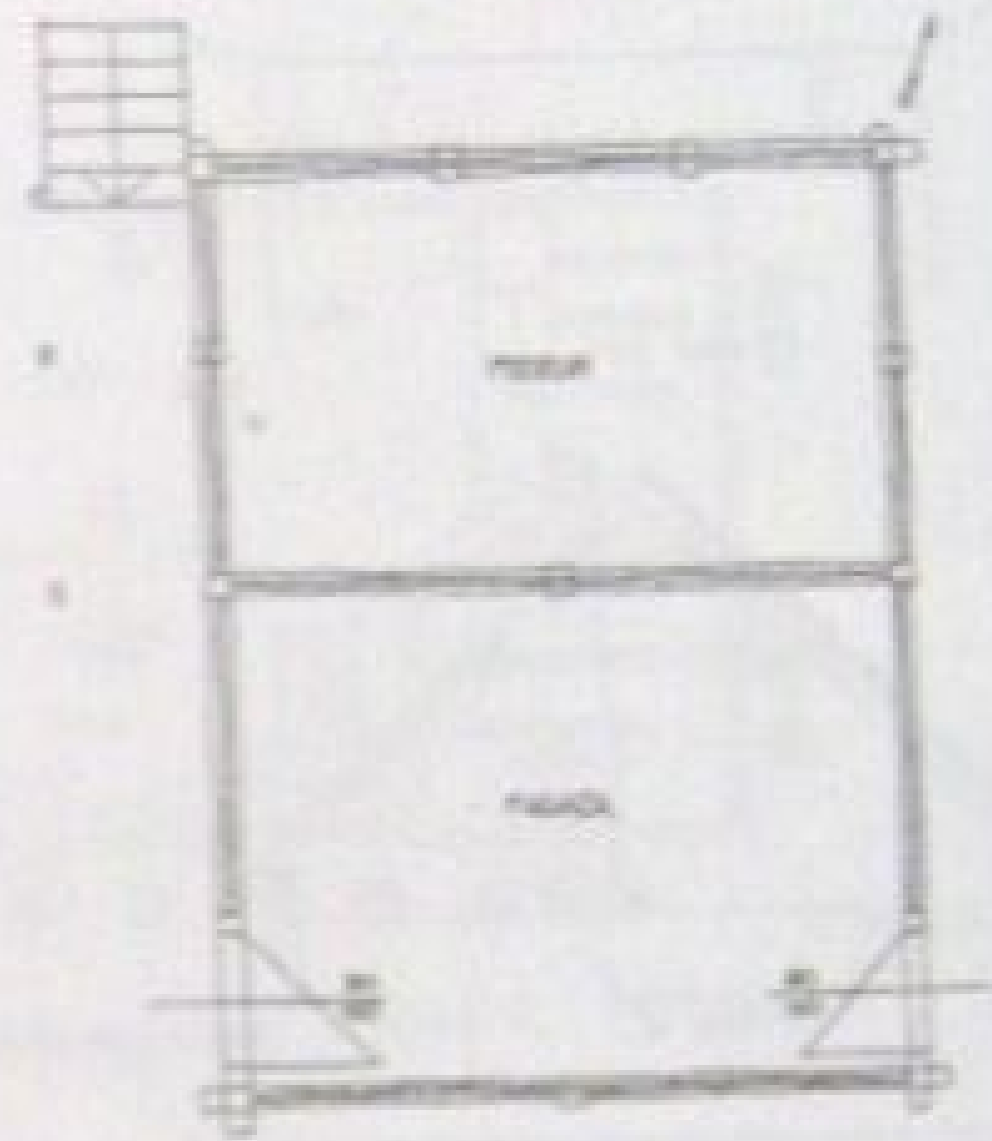
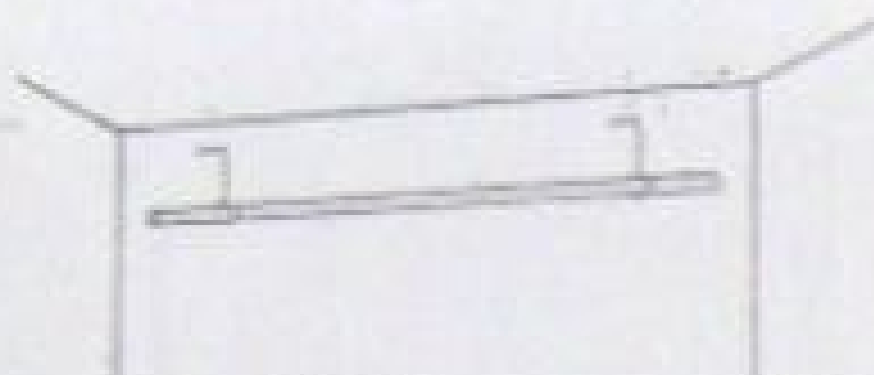
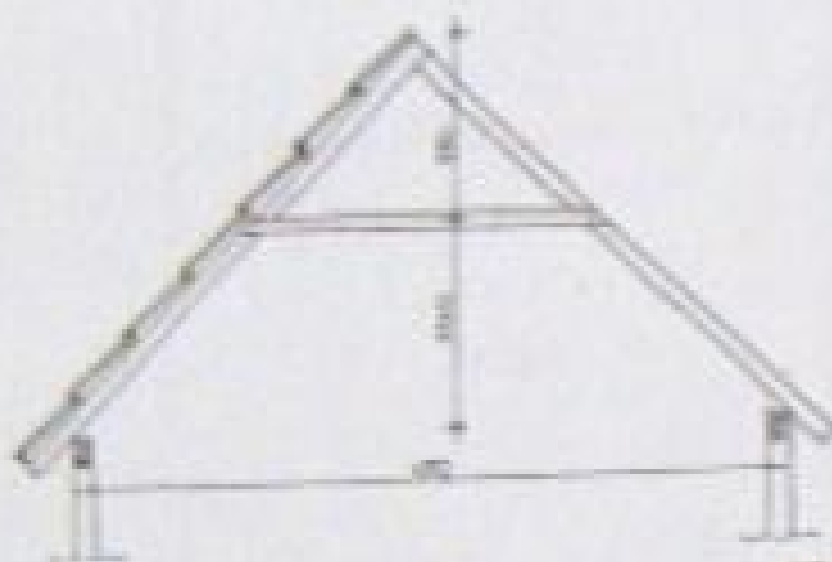

Tabla III

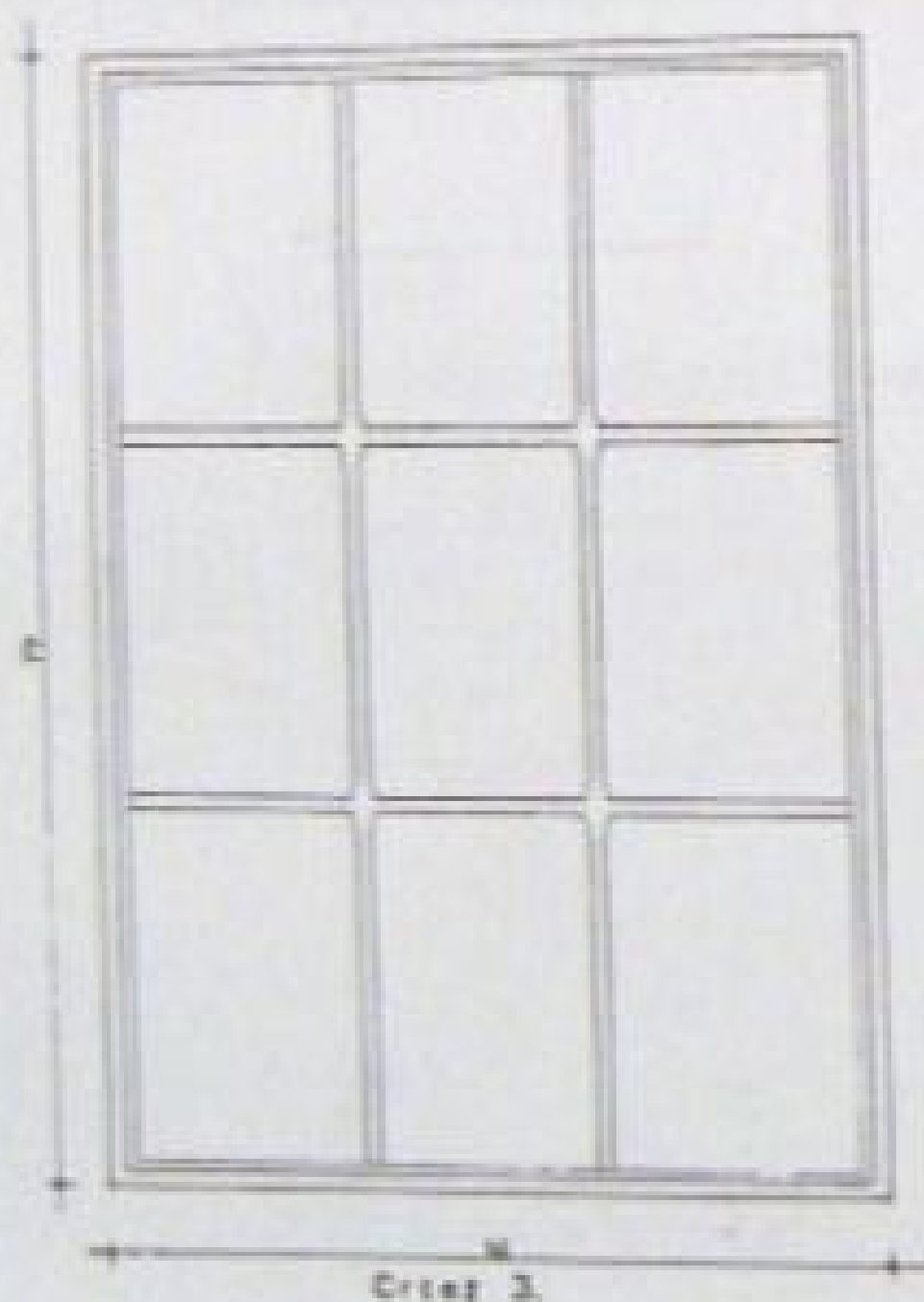
Cristal 1.

SOS

Cristal 2.

LÍNEA CONTECTORA

Cristal 3.

DETAL PRECISO
(SERIE)

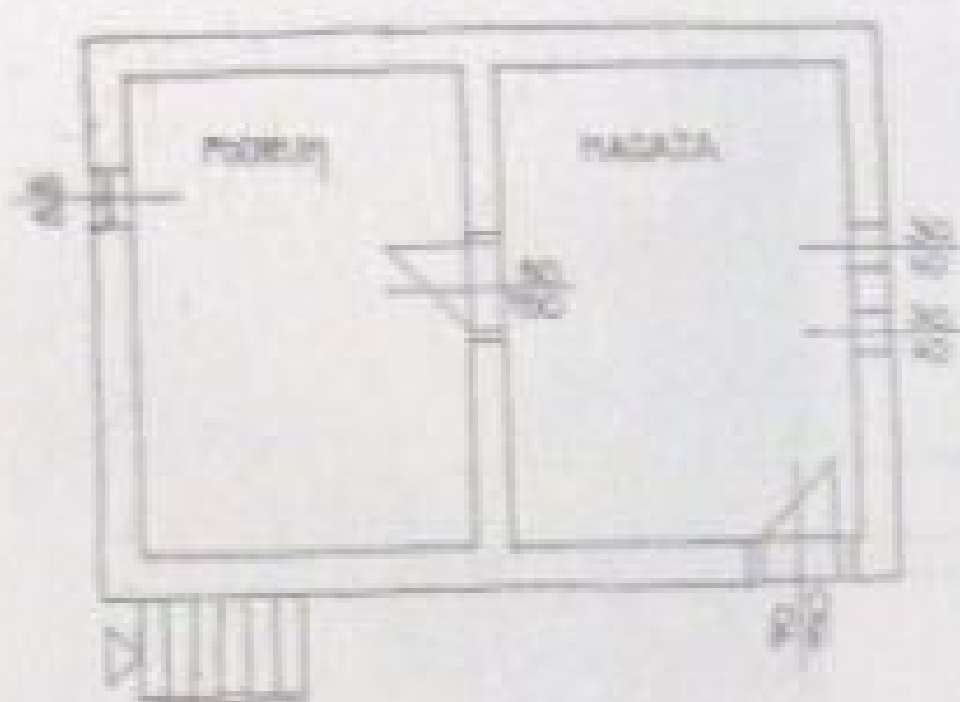

Sl. 1. Kuća na sprat sa drvenim skeletom koj je ispunjen ciglom. Sagrađena je poslije II svjetskog rata (travniak Milici)

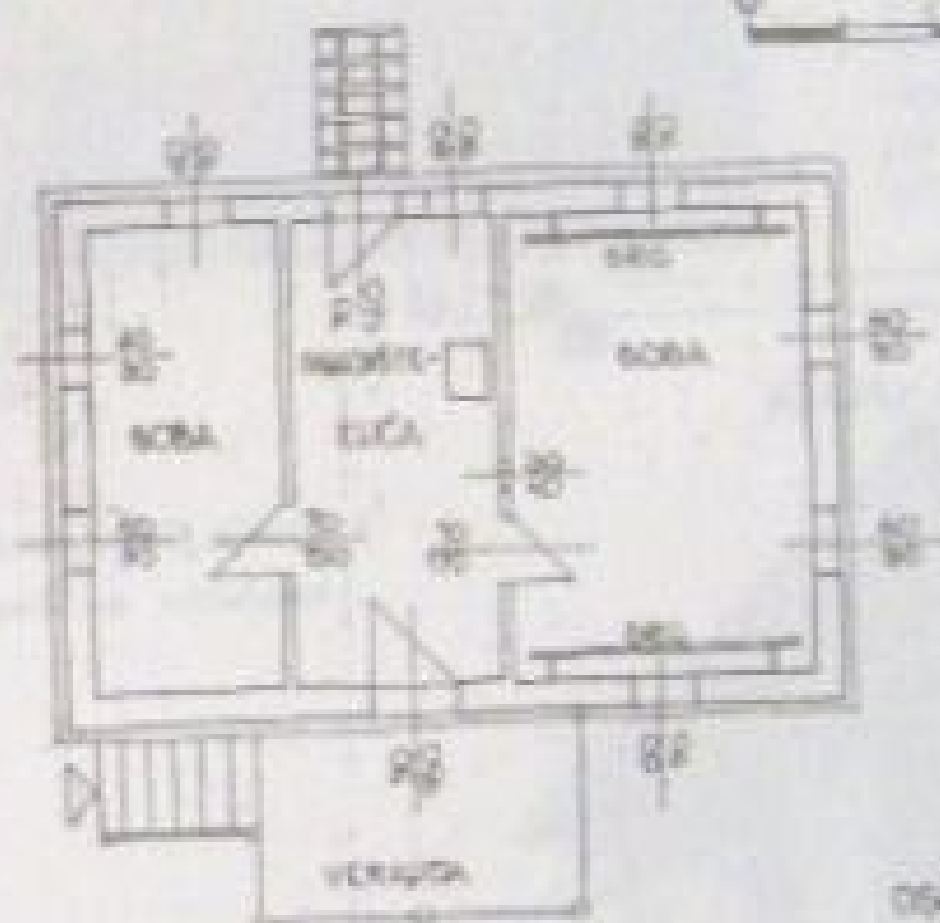
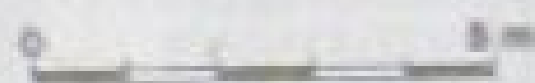
Sl. 2. Novija kuća na podrum izgrađena 1951. godine; podrum je «u dasku», a sprat «u šperu». Ovo je najrazvijeniji tip kuće na podrum u livniškom području (Dugo Dobrevo).

Tabla VI

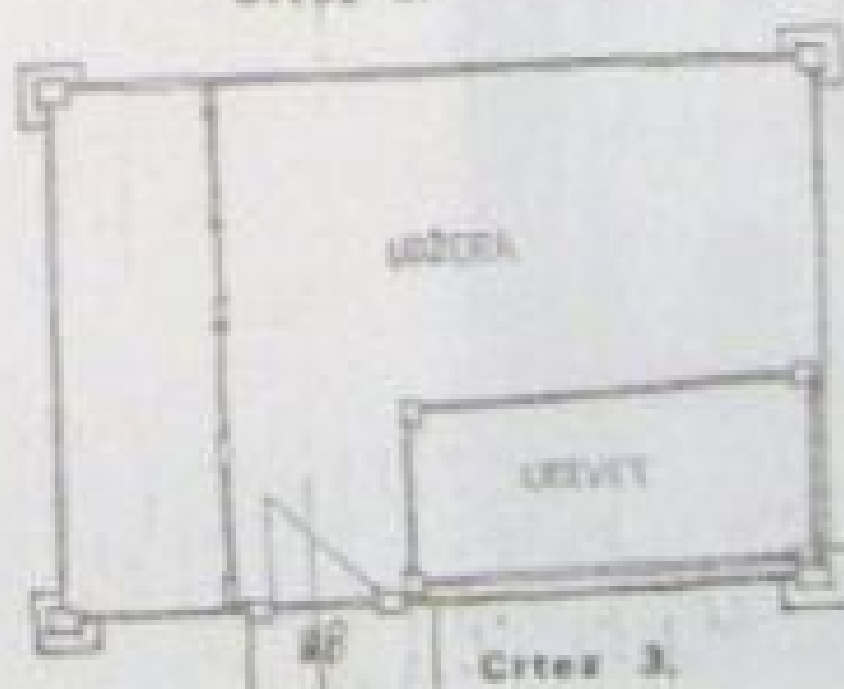
Crtez 1.

OSNOVA PODGRUPA 1
PAGATE

Crtez 2.

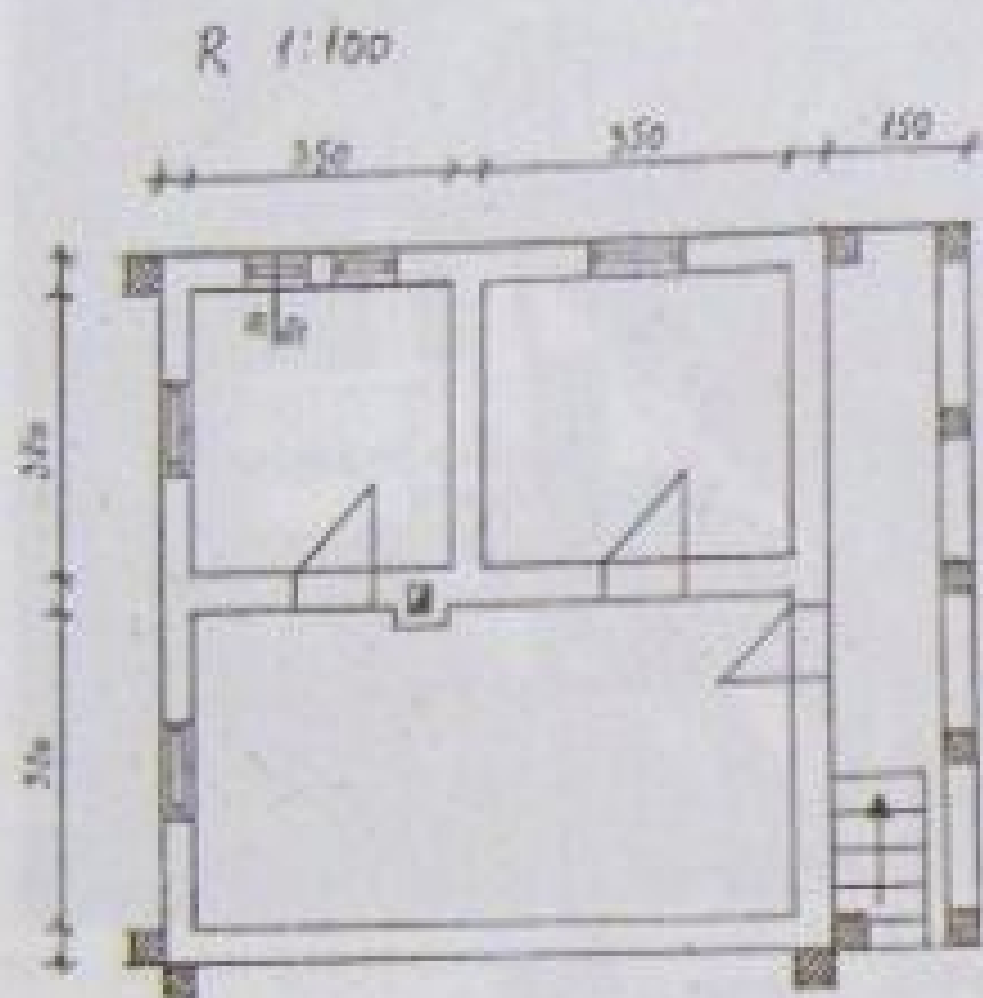
OSNOVA SPREJA

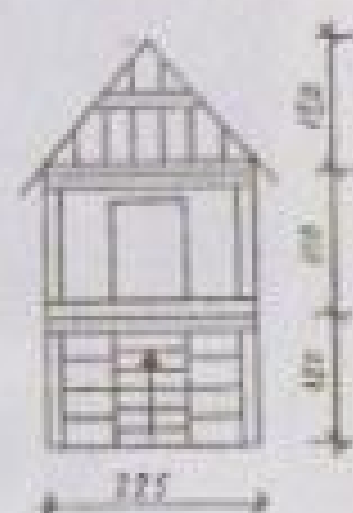
Crtez 3.

OSNOVA UOZICE
M2 1.30

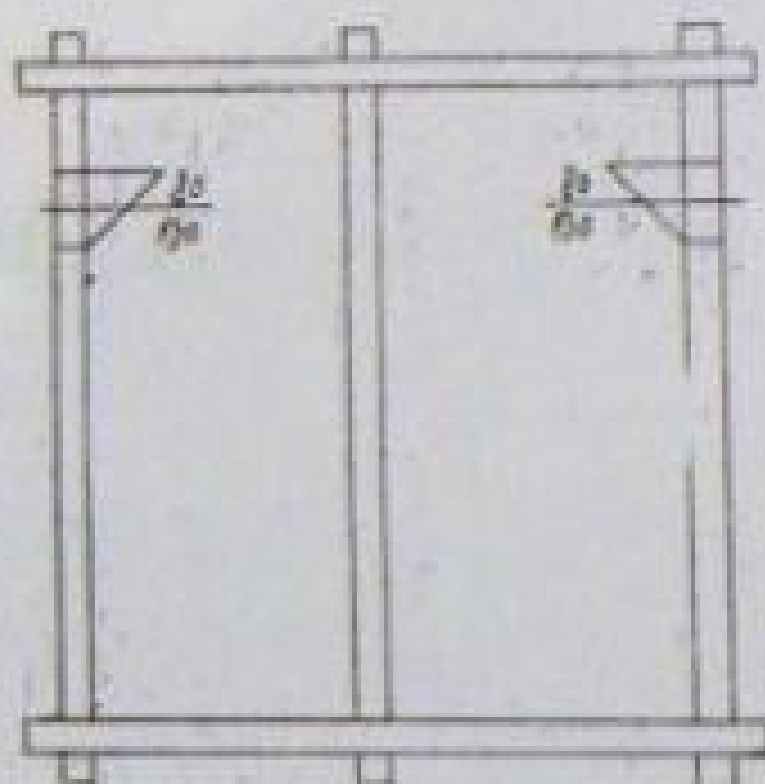
Tabla VII

1. OSNOVA SPALATA

R 1:100
3. Prednji izgled
banjara sa čardakom

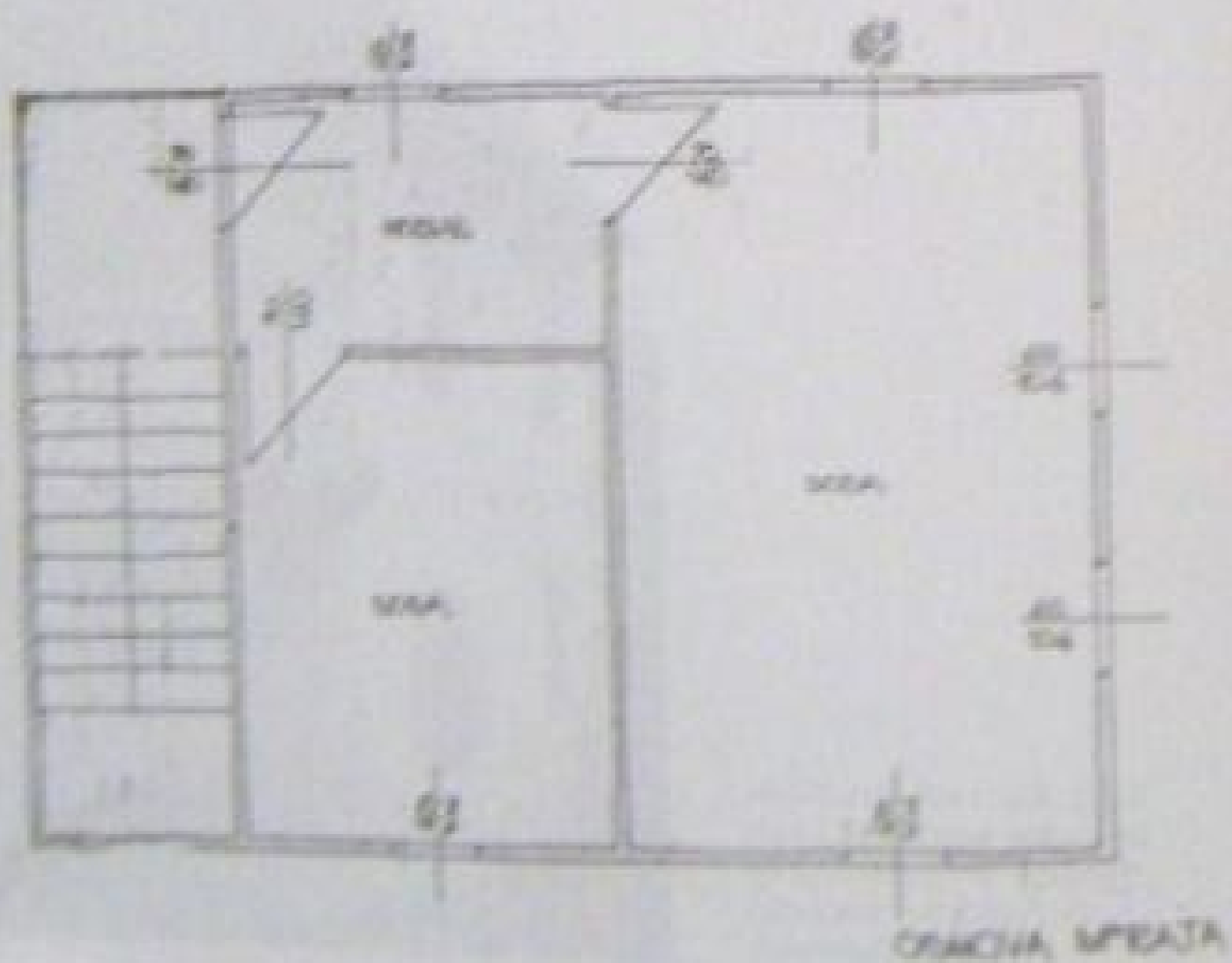
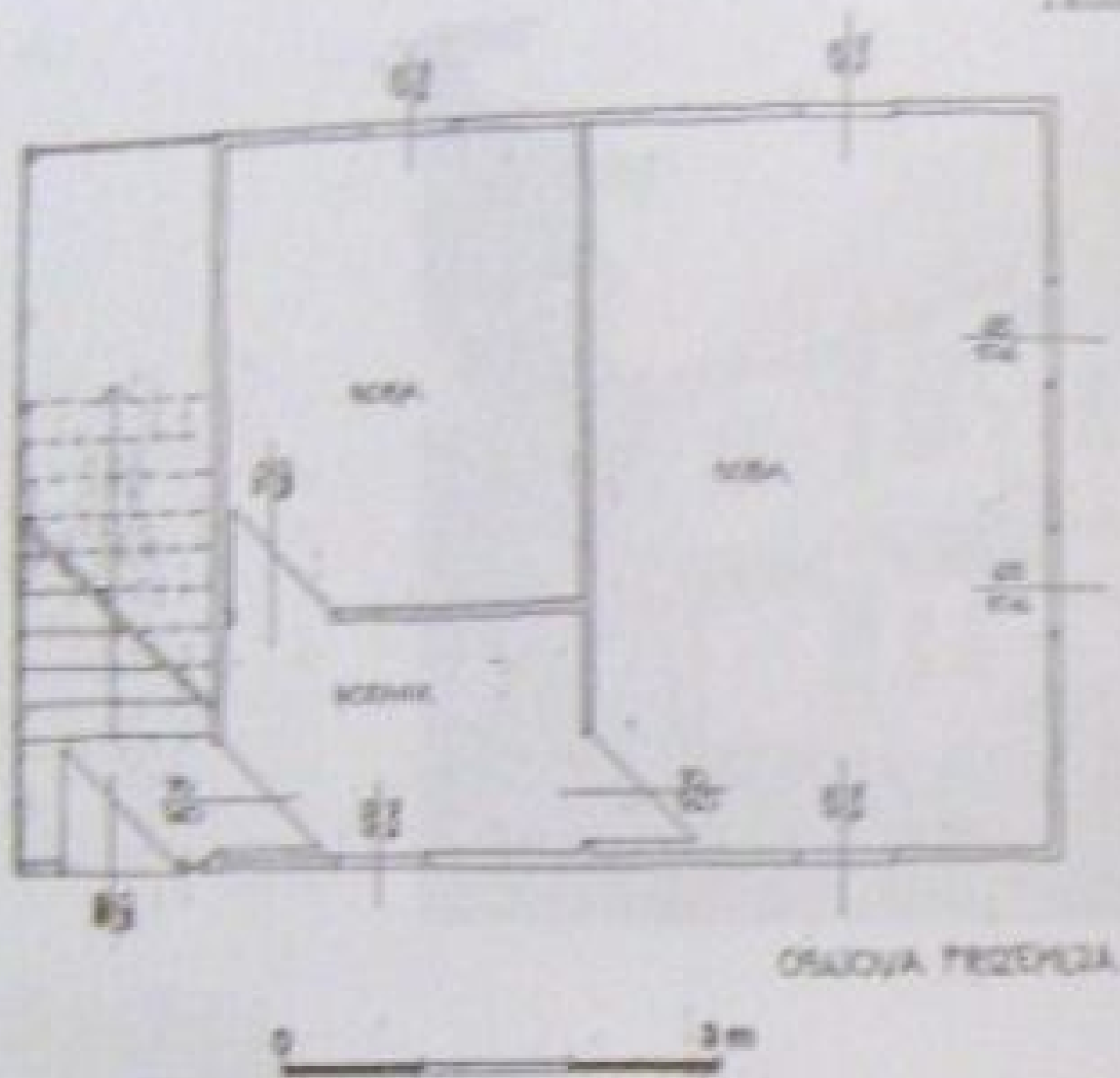
2. OSNOVA PRIZEMJA

Sl. 1. Dvobojka porodice Hajdaregovića iz Donjih Dubrave sa dva istoka na spratu. Sagrađena je vjerovatno pred kraj srpske ili početkom austrougarske uprave.

Sl. 2. Kuća na «dva boja», dvobojka sagrađena 1945. godine. Ovo je noviji tip dvobojke bez podruma (Donje Dubrave).

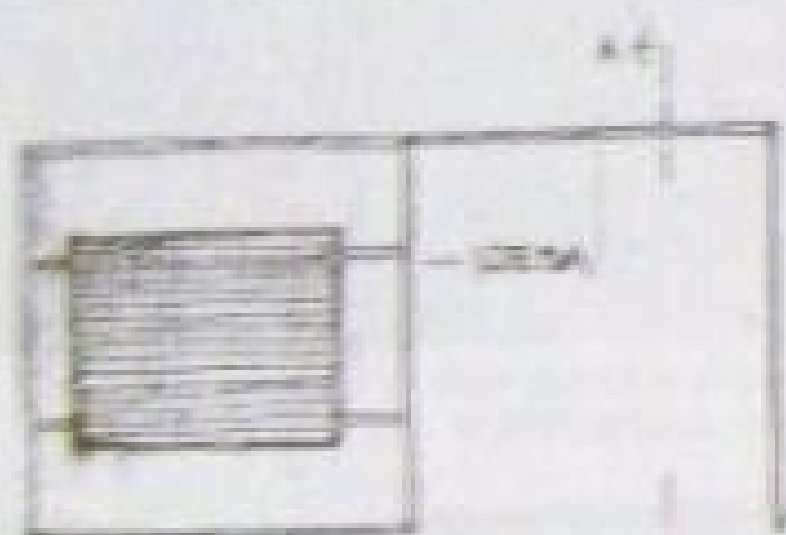
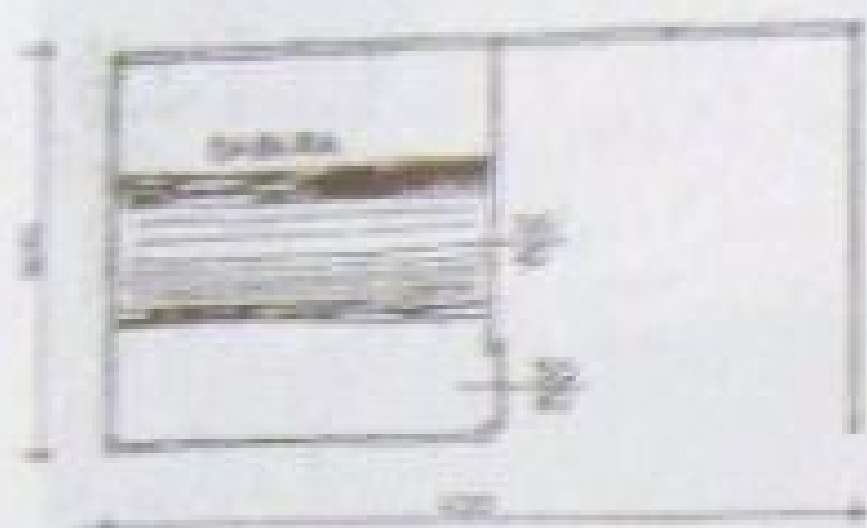

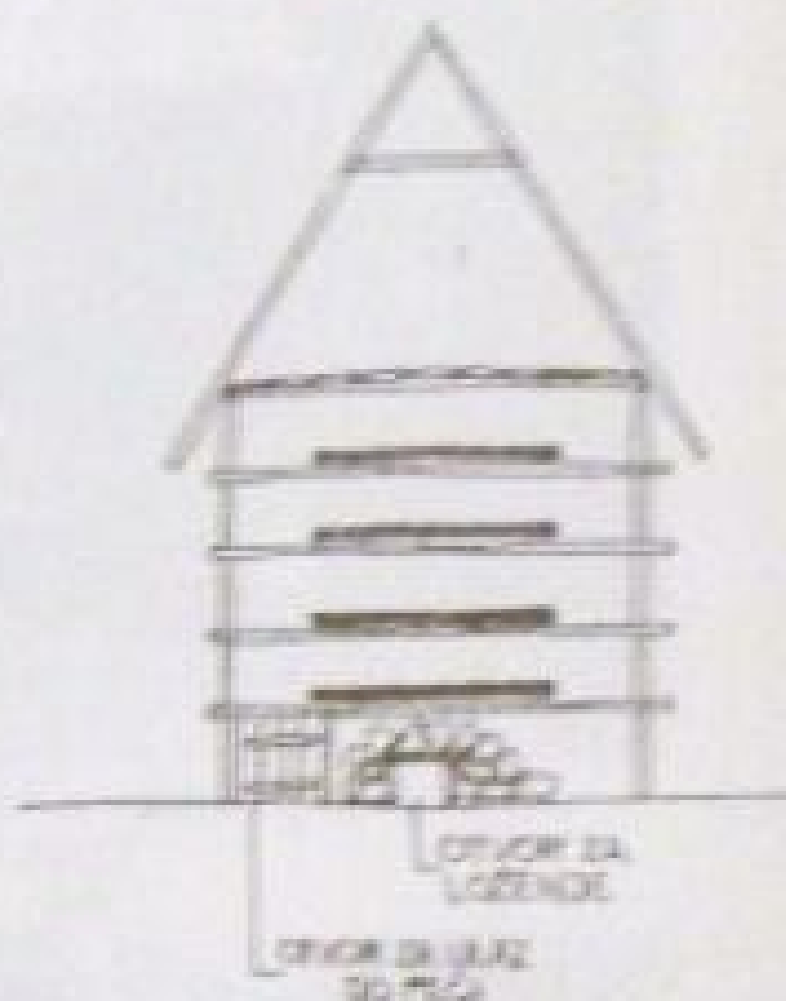
Sl. 1. Ušibara pokrivena lantihom sa izdvojenom vešnicom
(Domec Dubrava, zapadna Morava)

Sl. 2. Podstak sa uklopić krovu (Domec Dubrava, zapadna Morava)

SECTION PERSPECTIVE

PERSPECTIVE A-A

DETAIL BAYUKE

NAKIT U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI OD PRAISTORIJE
DO PRVE POLOVINE XX VIJEKA *

Nedno više podataka o razvojnici sukna, materijala od kojeg je napravljeno, tehnikama izrade i drugim karakteristikama dali su V. Milic i S. Kalenović.¹⁰²

Najvećim primjercima nalika se ovog područja potiču iz bronzanog doba koje je značajno po tehnološkim dovinama u obradi metala, a samim tim i

* End je objavljen u *Dnevniku* na današnji XXXIV kongres Socijalističke Federacije Jugoslavije, Tuzla, 1987.

[illegible]

178) Milićević S. Filozofija, filozofski i društveni aspekti na srpskoj zemlji i srpska prošlost, najpretnije izdanje, ANU BiH, Odeljenje društ. nauka, knj. 18, Sarajevo 1989, 112, 126, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 238, 240, 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 280, 282, 284, 286, 288, 290, 292, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 306, 308, 310, 312, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 326, 328, 330, 332, 334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 366, 368, 370, 372, 374, 376, 378, 380, 382, 384, 386, 388, 390, 392, 394, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436, 438, 440, 442, 444, 446, 448, 450, 452, 454, 456, 458, 460, 462, 464, 466, 468, 470, 472, 474, 476, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 492, 494, 496, 498, 500, 502, 504, 506, 508, 510, 512, 514, 516, 518, 520, 522, 524, 526, 528, 530, 532, 534, 536, 538, 540, 542, 544, 546, 548, 550, 552, 554, 556, 558, 560, 562, 564, 566, 568, 570, 572, 574, 576, 578, 580, 582, 584, 586, 588, 590, 592, 594, 596, 598, 600, 602, 604, 606, 608, 610, 612, 614, 616, 618, 620, 622, 624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 640, 642, 644, 646, 648, 650, 652, 654, 656, 658, 660, 662, 664, 666, 668, 670, 672, 674, 676, 678, 680, 682, 684, 686, 688, 690, 692, 694, 696, 698, 700, 702, 704, 706, 708, 710, 712, 714, 716, 718, 720, 722, 724, 726, 728, 730, 732, 734, 736, 738, 740, 742, 744, 746, 748, 750, 752, 754, 756, 758, 760, 762, 764, 766, 768, 770, 772, 774, 776, 778, 780, 782, 784, 786, 788, 790, 792, 794, 796, 798, 800, 802, 804, 806, 808, 810, 812, 814, 816, 818, 820, 822, 824, 826, 828, 830, 832, 834, 836, 838, 840, 842, 844, 846, 848, 850, 852, 854, 856, 858, 860, 862, 864, 866, 868, 870, 872, 874, 876, 878, 880, 882, 884, 886, 888, 890, 892, 894, 896, 898, 900, 902, 904, 906, 908, 910, 912, 914, 916, 918, 920, 922, 924, 926, 928, 930, 932, 934, 936, 938, 940, 942, 944, 946, 948, 950, 952, 954, 956, 958, 960, 962, 964, 966, 968, 970, 972, 974, 976, 978, 980, 982, 984, 986, 988, 990, 992, 994, 996, 998, 1000, 1002, 1004, 1006, 1008, 1010, 1012, 1014, 1016, 1018, 1020, 1022, 1024, 1026, 1028, 1030, 1032, 1034, 1036, 1038, 1040, 1042, 1044, 1046, 1048, 1050, 1052, 1054, 1056, 1058, 1060, 1062, 1064, 1066, 1068, 1070, 1072, 1074, 1076, 1078, 1080, 1082, 1084, 1086, 1088, 1090, 1092, 1094, 1096, 1098, 1100, 1102, 1104, 1106, 1108, 1110, 1112, 1114, 1116, 1118, 1120, 1122, 1124, 1126, 1128, 1130, 1132, 1134, 1136, 1138, 1140, 1142, 1144, 1146, 1148, 1150, 1152, 1154, 1156, 1158, 1160, 1162, 1164, 1166, 1168, 1170, 1172, 1174, 1176, 1178, 1180, 1182, 1184, 1186, 1188, 1190, 1192, 1194, 1196, 1198, 1200, 1202, 1204, 1206, 1208, 1210, 1212, 1214, 1216, 1218, 1220, 1222, 1224, 1226, 1228, 1230, 1232, 1234, 1236, 1238, 1240, 1242, 1244, 1246, 1248, 1250, 1252, 1254, 1256, 1258, 1260, 1262, 1264, 1266, 1268, 1270, 1272, 1274, 1276, 1278, 1280, 1282, 1284, 1286, 1288, 1290, 1292, 1294, 1296, 1298, 1300, 1302, 1304, 1306, 1308, 1310, 1312, 1314, 1316, 1318, 1320, 1322, 1324, 1326, 1328, 1330, 1332, 1334, 1336, 1338, 1340, 1342, 1344, 1346, 1348, 1350, 1352, 1354, 1356, 1358, 1360, 1362, 1364, 1366, 1368, 1370, 1372, 1374, 1376, 1378, 1380, 1382, 1384, 1386, 1388, 1390, 1392, 1394, 1396, 1398, 1400, 1402, 1404, 1406, 1408, 1410, 1412, 1414, 1416, 1418, 1420, 1422, 1424, 1426, 1428, 1430, 1432, 1434, 1436, 1438, 1440, 1442, 1444, 1446, 1448, 1450, 1452, 1454, 1456, 1458, 1460, 1462, 1464, 1466, 1468, 1470, 1472, 1474, 1476, 1478, 1480, 1482, 1484, 1486, 1488, 1490, 1492, 1494, 1496, 1498, 1500, 1502, 1504, 1506, 1508, 1510, 1512, 1514, 1516, 1518, 1520, 1522, 1524, 1526, 1528, 1530, 1532, 1534, 1536, 1538, 1540, 1542, 1544, 1546, 1548, 1550, 1552, 1554, 1556, 1558, 1560, 1562, 1564, 1566, 1568, 1570, 1572, 1574, 1576, 1578, 1580, 1582, 1584, 1586, 1588, 1590, 1592, 1594, 1596, 1598, 1600, 1602, 1604, 1606, 1608, 1610, 1612, 1614, 1616,

122 V. Müller — *mit Sacha Kalashnik. Kultur z (jemenitischen) Beeren als prägnante de Kunst*
Museum für Kunst Berlin, Tübingen 1984.

Si. 1. Naočarani bronzani privjesak,
balitar

Si. 2. Fibula (kopča), antički period

izradi raznovrsnih oblika nakita kao što su bronzane narukvice, ogrlice i razni privjesci.

Iz željeznog doba pronađen je raznovrstan nakit, a posebno se ističu kopče (fibule) koje su u svom razvoju poprimile različite oblike. Za arheologe tipovi fibula imaju izuzetan značaj u proučavanju kulturnih i društveno-ekonomskih odnosa pojedinih etničkih grupa. Često se na osnovu toga uočava kulturna grupa kojoj je pripadao vlasnik fibule, pa i sam radionički centar. U mladem željeznom dobu glavna obilježja u razvoju nakita dali su Kelti čiji je dolazak na Balkan izazvao pojavu novih elemenata u materijalnoj kulturi autohtonog stanovništva.¹¹¹

Praistorijski nakit (igle, privjesci, dugmad, narukvice, kopče i drugo) pronađen na području sjeveroistočne Bosne izrađivan je uglavnom od bronzе, u nešto manjoj mjeri od cilibara, staklene paste i srebra.

Nakit od bronzе je različito ornamentisan; najčešće se susreću ornament u vidu urezanih horizontalnih, paralelnih i polukružnih linija, krugova, šrafiranih trouglova, kosih i vertikalnih udubljenja, spirala oivičenih tačkastim ubodima, snopova paralelnih linija i drugo.

Praistorijski nakit potiče sa raznih lokaliteta dijela srednjeg i donjeg Podrinja (Pađine, Ročević, Trnovica, Krčevine), Birča (Gornji Zalukovik), doline Jale (Gornja Tuzla), Soline (Solina, Bare, Srebra), Spreče, (Lukavac, Boljanić, Monj), Majevice (Donji Bardačilovac), Semberije (Rapanovića polje, Bijeljina), dr.

U antičkom periodu posebna pažnja se posvećivala izradi nakita od srebra i zlata. Međutim, veći dio nakita se i dalje izrađivao od bronzе, sta-

¹¹¹ Grupa autora, *Nakit od prethistorije do srednjeg vijeka*, Paraždin, 1981.

klene, paste ulova i drugog. U Arheološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne iz ovog perioda čuvaju se bronzane koljenaste i krstaste fibule, dva zlatna privjeska, zlatna mindufa, dva zlatna prstena od okrugle tice, ogrlica od staklene paste, privjesak od čilibara i drugo. Navedeni primjerci nakita potiču uglavnom sa lokaliteta iz okoline Srebrenice i Bičljine.³³⁴

Na područja sjeveroistočne Bosne do sada nije pronađen ni jedan primjerak nakita iz perioda seobe naroda. Prema Dr B. Radnjković nakit koji su Sloveni donijeli sa sobom na Balkan imao je karakteristike nakita nomadskih naroda sa ukrštenim autohtono-slovenskim elementima.³³⁵ Dolaskom na Balkan Sloveni po uzoru na skupocjeni vizantijski zlatni i srebrni nakit izrađuju sličan od bakra i njegovih legura. U Arheološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne čuva se ogrlica od staklene paste datovana

Sl. 3. Fibula (broča), antički period

Sl. 4. Srebrna naušnica, XIII-XV vijek

u period od VIII-X vijeka, nekoliko primjeraka prstenja izrađenog od bronz datovanih u XIII-XV vijek, nekoliko naušnica od bronz datovanih u IX-XII vijek i dvije bronzane aplikacije radene tehnikom livenja datovane u period od XIII-XV vijeka.

Sve do druge polovine XIV vijeka mi ne znamo ko su bili majstori za izradu nakita. Vjerovatno su ti predmeti rađeni u kućnoj radinosti. Razvojem rudarstva i trgovine za vrijeme vladavine bana Stjepana II i kralja Tvrtka I i njegovih nasljednika u Bosni dolaze obrtnici iz primorskih gradova, a najviše iz Dubrovnika. U Bosni se 1325. godine pominje zlatar, a 1345. spominje se odlarak zlatara u Bosnu koji sa sobom vodi slugu.³³⁶ Obrtnike iz primorskih gradova privlačili su ne samo bosanski rudnici nego

³³⁴ Katalogski pregled nakita iz primorja, antičke i srednjeg vijeka sa osnovnim podacima o materijalu od kojeg je izrađen, ornamentici, datovj, lokaliteta kao i o tome gdje je publikovan vid. V. Milić-S. Kulenović, *Nakit od primorja...* na v. *4 puta pod zvj. 11-21, 28-32*

³³⁵ Dr Bojana Radnjković, *Nakit kod Srba XII-XX veka*, Beograd 1981.

³³⁶ Dr Pavo Živković, *Klimatske prilike pri prelazu u bosanskom smjeru u XIV i XV vijeka*, Univerzita, Tuzla 1986, 21.

i razvijeni trgovi kao što su u to vrijeme bili Prača, Gorahde, Cernica, Zvornik, Srebrenica, Višegrad, Visoko i drugi.¹³⁷ Zlatarske obrtnike naročito je privlačila Srebrenica. D. Kovačević navodi da je u ovom gradu u periodu od 1413. do 1459. boravilo 66 zlatara.¹³⁸

Tokom XIV vijeka u Dubrovnik odlaze mladici iz Bosne na izučavanje umjetničkih zanata; za one iz uže Bosne najprivlačnije je bio zlatarski zanat zbog mogućnosti povratka u mjesta gdje su bili i rudnici plemenitih metala (Fojnica, Krelevo, Ostružnica).¹³⁹

U XV vijeku domaći ljudi sve više preuzimaju zanatsku djelatnost u Bosni, a Dubrovčani je napuštaju i bave se trgovinom koja je bila unosnija. U to vrijeme dubrovački trgovci domaćim ljudima daju kredite, a oni kao zalog svojim kreditorima daju srebrne ili zlatne prstenove, dugmad i poja-seve. Prema Dr D. Kovačević pojasevi urađeni po načinu »bosanskom« u testamentu Pribislava Vukovića iz 1475 pokazuju izvjesne specifičnosti svojstvene samo bosanskom zlatarstvu.¹⁴⁰

Sl. 5. Prsten (muški), početak XIX vijeka

Sl. 6. Minđuša, druga pol. XIX vijeka

Sredinom XVI vijeka Turci su u dvjema tuzlanskim varošima među zatečenim starim zanatlijama zatekli zlatara, a ovih zanatlija bilo je i u drugim varošima bosanskog Podrinja.¹⁴¹ Do kraja XVI vijeka zlato se ponešto dobivalo u rudnicima oko Kuflata, Fojnice, Olova i Srebrenice koja je u to vrijeme bila glavni rudnik srebra.¹⁴²

Od XVII vijeka u Bosni stagnira proizvodnja zlata i srebra. Međutim, i dalje postoji zlatarski obrt. Iz jednog sidžila (sudskog zapisnika) pisanog početkom XVII vijeka vidi se da u Tuzli postoji i kujundžijski obrt.¹⁴³

¹³⁷ Isto, *nav. djelo*, 21.

¹³⁸ Desanka Kovačević, *Dubrovačke zanatlije u srednjovjekovnoj Srebrenici*, GDI BiH, 1978/89, 23-43, 27-31.

¹³⁹ Dr Pavle Živković, *navod. djelo*, 22, 23.

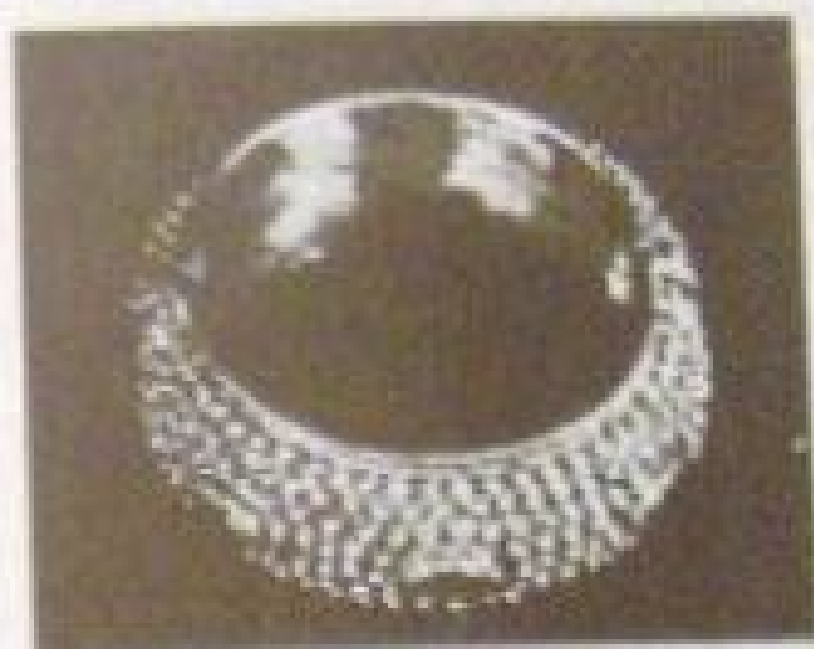
¹⁴⁰ Dr Desanka Kovačević, *Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni*, GDI BiH, God. X (1949 — 1959), Sarajevo 1959, 293.

¹⁴¹ Dr Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, *dojčinstvo*, Sarajevo 1973, 241.

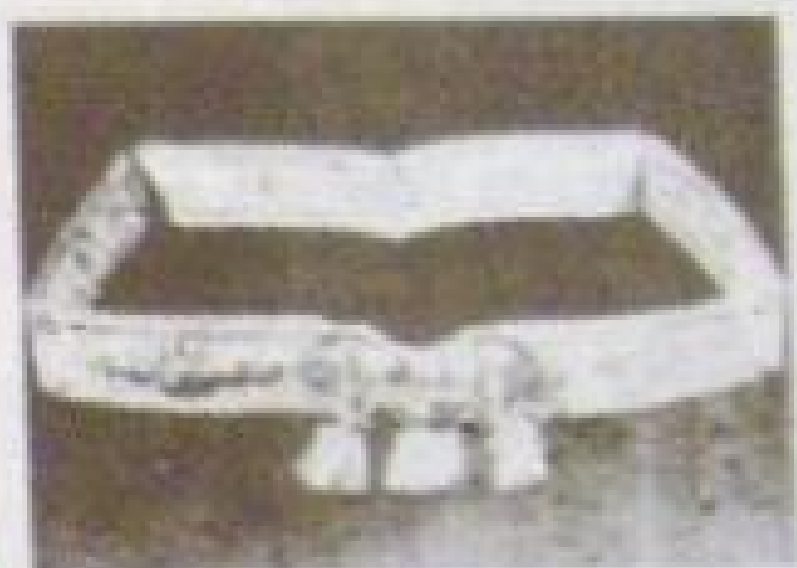
¹⁴² Handžić Kreševljaković, *Gradska privreda i zanatli u Bosni i Hercegovini (od 1463 do 1807)*, GDI BiH, God. I, Sarajevo 1949, 125.

¹⁴³ Isto, *Zanatli i obrt u Bosni i Hercegovini*, *Naučno društvo NR BiH, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka*, knj. II, Sarajevo 1961, 38.

Na osnovu navedenih podataka o zlatarskom ili kujundžijskom zanatu na području sjeveroistočne Bosne uočljivo je da u turskom periodu do XIX vijeka o tome nemamo dovoljno podataka; nedostaju podaci o broju ovih zanatlija kao i podaci o vrstama nakita koji je u to vrijeme rađen.

Sl. 7. Narukvica (»balhale«), druga pol. XIX vijeka

Sl. 8. Pojas, druga pol. XIX vijeka

U XIX i prvoj polovini XX vijeka na ovom području nošen je raznovrstan nakit koji je uglavnom rađen od srebra različitog kvaliteta, zatim mesinga, bakra i drugih materijala.

Ženske kape su ukrašavane »kalkanima«, počelicima, trpelocima, »dravicama«, »visuljcima«, ukrasnim iglama, »balijama« i drugim, a pletenice »čavtazetima«.

Na ušima su se nosile minđuše različitih oblika, a oko vrata ogrlice od čilibara, ogrlice od koralja, »ekovi«, lančići sa krišom (hrvatske žene) »struke mađarija«, igirmiluci, »hamajlije« (muslimanske žene) i drugo.

Na rukama su se nosile narukvice (»balhale« ili »belezruke«), a udane žene i burme.

Ženski pojasevi tkani ili sativeni kopčali su se »pašama«, a nošeni su i pojasevi izrađeni od srebra sa pozlatom.

Od muškog nakita pomenimo privjeske — »hamajlije« — »dibagi-je« i prstenje.³⁴⁴

Nakit nošen u sjeveroistočnoj Bosni u XIX i prvoj polovini XX vijeka uglavnom je kujundžijske izrade. Rađen je različitim tehnikama ili njihovim kombinacijama (kovanje, filigran, okucavanje, granulacija, li-venje i drugo). Najčešći motivi zastupljeni na nakitu nošenom u ovom pe-riodu su cik-cak linija, trougao, romb, krug, heksagram, križ, polumjesec i drugo. Ovom prilikom nećemo se upuštati u simbolično značenje navede-nih motiva jer je za to potreban širi prostor. Međutim, napominjemo da je

³⁴⁴ Detaljnije o materijalu od kojeg su izrađeni navedeni primjerci, nakita, tehnika izrade kao i o tome koje ga je stanovništvo nosilo vidi: V. Mile — S. Kulenović, *arhiv. djelo*, 23—24, 33—44.

raznoliko objašnjenje o tome da Nikola Pantić koristeći raznovrsnu stručnu i naučnu literaturu. Prema ovom autoru naznačeni motivi u svojoj osnovi predstavljaju prouane umbole koji su se tokom vremena više ili manje modifikovali zavisno od stepena sređivanja za proizvodnju, ekonomske moći proizvođača, društvenih shvatanja, umjetničkih stilova i drugog.³⁰

Sl. 9. Kape za petu (kapice), kraj XIX vijeka

Iako navedeni nakit potiče iz XIX i prve polovine XX vijeka pojedini primjerci prema obliku, načinu izrade, kompoziciji motiva i terminologiji nose i elemente antičke, slavenske, vizantijske i tursko-orijentalne umjetnosti, što je uslovljeno mnogobrojnim istorijskim i društveno-ekonomskim zbivanjima.

Na liniji područja sjeveroistočne Bosne može se nekoliko zasebnih cjelina kao što su: Majevica, Birač, Podrinje, Semberija, Posavina, Oasen i Tuzlana. Ovi predjeli naseljeni su uglavnom Muslimanima, Hrvatima i Srbima, čiji su nakiti specifični u pogledu kompozicije motiva, oblicima i praktičnoj primjeni. Ove razlike su neminovne u gradskom nakitu iz XIX i početka XX vijeka. One su evidentne donekle u nakitu pojedinih društvenih klasa, a ogledaju se u materijalu od kojeg je nakit izrađen, njegovoj trojnosti, kvalitetu izrade i drugom.

Nadalje, ne raspoloženo podacima o broju kupačkih na području sjeveroistočne Bosne u XIX i početkom XX vijeka. Iako to nije nam poznato da li su kupališta u Tuzli, Zvorniku, Brčkom, Gračanici i drugim mjestima u to vrijeme izrađivale nakit ili su ga samo popravljale, a da je on

³⁰ O izradu raznovrsnih nakita vidi: Nikola Pantić, *Nakit i izmjena u XIX i XX veku*, Etnografski muzej, Beograd 1979, 17—22.

rađivan u većim obrtničkim centrima Bosne i Hercegovine ili iz drugih krajeva izvan naše zemlje.

Nastajanje tradicionalnih oblika nakita otpočelo je austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine. Ova pojava je uslovljena orijentacijom ostalije trgovine na novu industrijsku robu koja je sročena iz Austrije, Ugarske i Francuske. Uvozna industrijska roba bila je jeftinija i raznovrsnija, pa je konkurisala proizvodima ručnog rada, a s tim u vezi i kućnim rukotvorinama. Velikim promjenama bila je podložna naročito gradska sredina, dok je seoska sredina nešto zatvorenija i zbog toga su se pojedini oblici seoskog nakita održali znatno duže, pa čak do 60-ih godina našeg vijeka.

Na kraju recimo i to da je osnovna funkcija nakita ukrasna. Međutim, on ima i mnoge druge funkcije koje pomalo da potpunije sagledamo narodni život u određenom vremenu. Nakitom se iskazivao materijalni status osobe koja ga nosi, nacionalna i stasofka pripadnost, bračno stanje itd. Imao je i više raznovrsnost funkcija nakita. Branislava Vlatić-Krnić konstatuje da on održava određene elemente društvene sredine, materijalne i duhovne kulture naroda.³⁶

JEWEL IN NORTHEAST BOSNIA FROM THE PREHISTORIC PERIOD TILL THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

The development of jewel in Northeast Bosnia can be followed from the prehistoric period. Jewellery of this period (needles, pendants, buttons, bracelets, buckles) was mostly made of bronze, to a less extent of amber, glass paste and silver. It originates from the localities of Middle and Lower Podrinje, Birch, valleys of the rivers Jala, Solina, and Spreca, from Majevica and Semberija.

In the classical period most of these ornaments were still made of bronze, glass paste, lead and other materials, but special attention was paid to the gold and silver manufacturing.

Arriving on Balkan Slavs made jewel of copper and its alloys according to the model of the valuable Byzantium jewel of gold and silver.

In the second half of the 14th century Bosnia was inhabited by goldsmiths who came from Dubrovnik to settle around Bosnian mines of precious metals. Goldsmiths were especially attracted by Srebrenica in which 66 goldsmiths existed between 1414—1495.

Turkish regulations from the 16th century recorded all the craftsmen including goldsmiths, who happened to be then in Northeast area.

36) Branislava Vlatić-Krnić, *Folk embroidery and jewelry of Bosnia-Herzegovina*, National Museum, London, 1973.

Jewel being worn in this area in the 19 th and the first half of the 20 th century was various in shape, material that was made of motifs compositions as well etc.

Jewels of the mint handiwork (various needles, pendants, bracelets, rings, belts etc) made in different and combined techniques (forging, filigree, granulations, casting etc.) were mostly worn in this period.

XI

PREZENTACIJA NEKIH EKSPONATA KULTURNE BAŠTINE IZ MUZEJA ISTOČNE BOSNE TUZLA

U Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne postoji nešto starijskog oružja koje je nabavljano pedesetih godina kada se moglo još ponešto pronaći. Po načinu izrade i formi, svaki od ovih primjeraka je veoma interesantan, a danas su prava rijetkost.

Ovom prilikom opisaćemo koplje i agfu.*

Koplje je bilo u upotrebi još u praistorijskom dobu, a zatim u rimskom periodu, srednjem vijeku, a i kasnije. Ovo oružje često je prikazano na stećcima i na starijim muslimanskim nišanima (nadgrobnim spomenicima) a najviše o njemu saznajemo iz narodnih pjesama.

U svom razvoju, oblik koplja se mijenjao, ali se nije bitno izmijenio u odnosu na svoju prvobitnu formu. Sastojalo se iz željeznog vrška i drvenog dršalja.

Nisu nam poznati istorijski dokumenti iz kojih bi smo saznali gdje su se ranije kovala koplja, ali nas na to vrlo često navode toponimi nekih naselja na području Bosne i Hercegovine kao što su naprimjer Kopljevići, Kopljari, Kopljenica i druga.

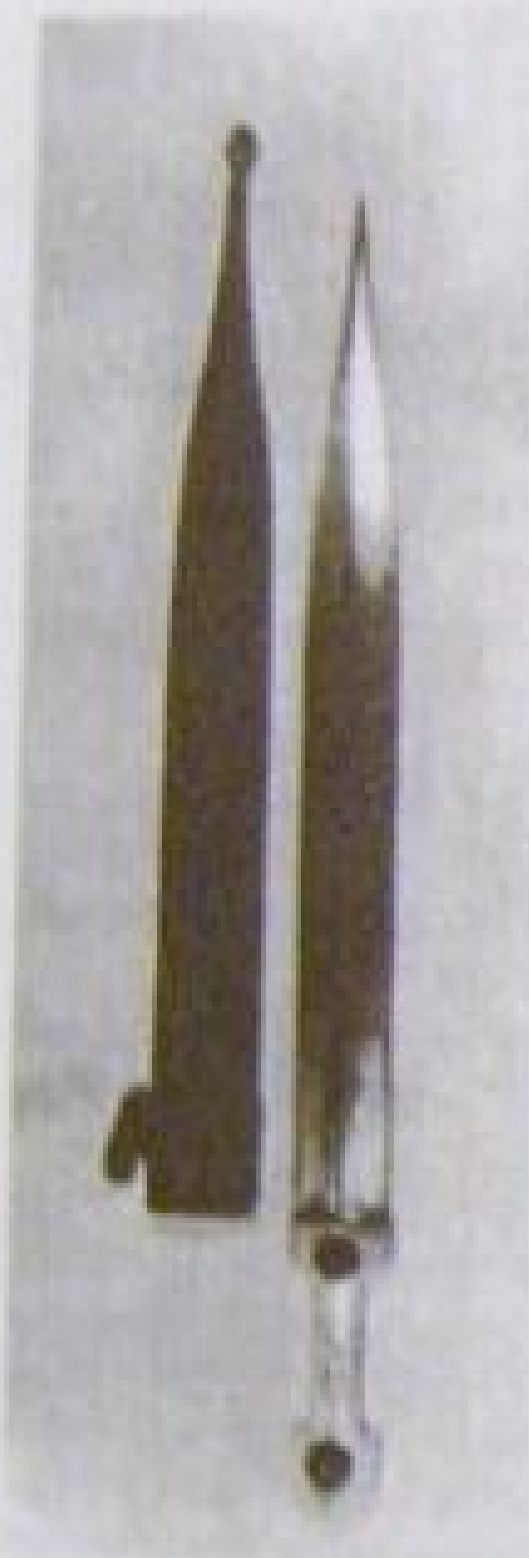
Prema Vejsilu Čurčiću od svih srednjovjekovnih kopalja za naše krajeve najkarakterističnije je lovačko koplje koje se upotrebljavalo od 9. stoljeća pa dalje. Ovakvo koplje razlikovalo se od običnog po tome što je bilo masivnije i što je pri dnu imalo po široka čvrsta krila ili krsnice. Na stećcima u okolini Stoca, Ljubinja, Visokog, Rogatice i još nekih mjesta prikazan je lov na medvjede navedenim tipom koplja.

Postoje i drugi tipovi kopalja, ali nismo sigurni da su se upotrebljavali u našim krajevima.

Koplje iz naše zbirke (inv. br. 843) iskovano je od željeza, ima četiri brida, a po čitavej površini tauširano je (ukrađeno) srebrnom. Ovo koplje najbližnije je tipu džide. Prema A. Škaljicu džida je tarska riječ, a znači koplje, tanko i dugačko. Koplje iz naše zbirke dugo je 40,5 cm, a otkupljeno je 1951. godine u Tuzli.

* Objavljeno u «Prosveta slobosda» br. 2008, god. XXVIII, Tuzla, 11. 02. 1992.

Agfa

Ova vrsta oružja orijentalnog je porijekla i nigdje se ne spominje u narodnim pjesmama. Kao eksponat veoma je rijedak, a u našoj zbirci nalazi se samo jedan komad.

Izrađena je od veoma kvalitetnog čelika. U obje strane ima oštricu koja se svodi u oštar vrh. Drška je od slonove kosti na kojoj se nalaze dva zvonasta dugmeta od željeza koja su tlaširana (ukrašena) zlatom. Drška je ukrašena još i ornamentom u vidu dva stilizovana srca sa lišćem između njih.

Korice agfe su izrađene od drveta, a prevučene su crnom kožom. Vrh korica izrađen je od željeza, a na njemu se nalazi kupolasta kuglica koja je ukrašena šestolistom od zlata tehnikom tlaširanja. Na donjem dijelu korica je ojačana gvođenom spojnicom koja ima oblik grivne, a tlaširana je također zlatom. Ukrasi na spojnici predstavljaju lišće. Pri dnu korica nalazi se još i prsten, alka sa kožnom vrpcom.

Dužina agfe je 52,5 cm, a širina sječice 4,5 cm.

Nije nam poznato da se ova vrsta oružja izrađivala kod nas, a prema V. Čurčiću agfe su se nabavljale na Istoku, po svojoj prilici u Perziji.

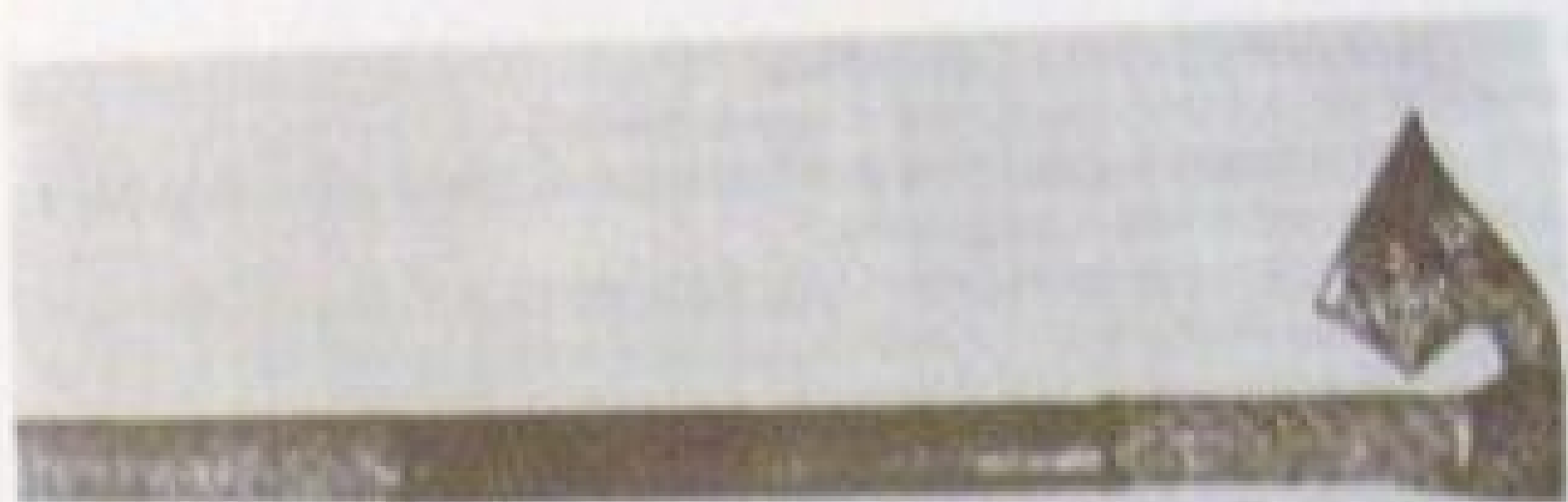
Nadžak i balta*

U jednom od prošlih brojeva «Fronta slobode» počeli smo s objavljivanjem raritetnih primjeraka starinskog oružja koje se čuva u Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne. Prošli put bilo je riječi o koplju i agfi, a danas ćemo opisati NADŽAK i BALTU.

Prema A. Škaljiću, oba ova naziva su turskog porijekla i spadaju u starinsku vojnu opremu.

Nadžak je sjekirica na dugom dršku, u koje je, s jedne strane oštrica, a s druge strane ulice (malj) u obliku čekića. Upotrebljavao se u borbi protiv oklopa. Ovo oružje se ne nalazi isklesano na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima, jer ga narod, vjerovatno, nije tada ni upotrebljavao. Međutim, po koji isklesan primjerak može se naći na muslimanskim nadgrobnim spomenicima, što nam ukazuje da se ovo oružje u našim krajevima rasprostranilo u vrijeme turske uprave.

* Objavljeno u «Frontu slobode» br. 2072, god. XXVIII, Tuzla, 03. 03. 1981.

Nadžak iz naše zbirke (inv. br. 838) je pravljen od veoma kvalitetnog čelika. Ima oblik čekića, a po cijeloj površini tautiran je srebrnom. Ukrasi su u vidu arabeski. Drška je od drveta, a obložena je kožom, osim onog dijela koji se drži u ruci. Na kraju je probušena i ima vrpцу od koje koja je tolikog promjera, da se kroz nju može nesmetano provući šaka.

Balta označava ubojnu sjekiru, a upotrebljavala se za razbijanje pancir košulja. Za razliku od nadžaka, ovo oružje se može čelice vidjeti na starijim nišanima.

Prema V. Čurčiću, balte u svome razvoju imaju dva osnovna stepena: u prvom su to još uvijek prave sjekire arapskog oblika, a u drugom imaju oznake nadžaka i to je persijski oblik.

Primjerak iz naše zbirke (inv. br. 839) pripada arapskom obliku. Sječica joj je od čelika, a po čitavoj površini tautirana je srebrnom. Ornameniti predstavljaju preplete od spiralnih linija. Drška je izrađena od drveta; u sredini je obložena crnom kožom, a na krajevima limom od mjedi. Limeni oblog ukrašen je kvadratima koji su ispunjeni stilizovanim lišćem.

Na kraju, da kažemo i to da su obe ove vrste oružja bile dugo u upotrebi, a nošene su okačene o unkašu na sedlu.

Jatagan*

Nastavljajući s objavljivanjem interesantnih etnoloških eksponata, danas ćemo nešto reći o jataganima.

Jatagan je vrsta oružja neobičnog izgleda sa zakrivljenim jednobridnim sječivom. Potiče iz srednje Azije, a u naše krajeve prenijeli su ga Turci. Držak mu je izrađen od koštanih obloga sa većim ili manjim ušima koje, u slučaju potrebe, mogu služiti i za naslanjanje vatrenog oružja. Prema boji drške, jatagani se dijele na bjelosapce kod kojih su koštane obloge svijetle i crnosapce sa tamnim koštanim oblogama.

Iz stručne literature saznajemo da su se jatagani u našim krajevima izrađivali u više centara kao što su Travnik, Foča, Sarajevo, Kotor, Risan, Užice, Prizren, Skoplje i neki drugi. To su bili isključivo obrtnički proizvodi, a izrađivali su se uz strogu podjelu rada. Tako su, na primjer, sječivo izrađivali nožari, a ukrašavale su ga srmadžije. Koštane dijelove drška izrađivali su bičakdžije, a ukrasne dijelove kujundžije. Od ukrasnih dijelova svaki jatagan ima hašrmu (spojnicu), parazvanu (nastavak drška s listolikim ukrasom sječiva) i ukrase na koricama.

U našoj zbirci čuva se 10-tak jatagana dobro očuvanih i konzerviranih. Za ovu priliku odabrali smo jedan crnosapac, jedan bjelosapac i koricu. Kod našeg crnosapca (inv. br. 810) kamza (drška) je od crnog roga. Parazvana je oštećena, a na hašrmi su ukrasi sa spiralno savijenim lišćem. Na sječici s obje strane ispisan je tekst, vjerovatno arapskim pismom. Inače, na svakoj oštrici jatagana postoje natpisi pisani u jednom ili dva reda, a neki su uklopljeni u medaljon. Pisani su uglavnom turskim, arapskim i persijskim pismom. Sa naših primjeraka tekstovi nisu prevedeni, ali je zato u nekim drugim muzejima to urađeno, te na osnovu toga saznajemo da oni najčešće sadrže stihove sa poukama o životu, zatim ime majstora koji je izradio oružje i ime vlasnika koji ga je nosio. Uz imena vlasnika često se javljaju oznake društvenog položaja kao, na primjer, aga ili beg.

* Objavljeno u «Frontu službe» br. 2081, god. XXXVIII, Tuzla, 24. 03. 1992.

Kod bjelosapca na fotosu (inv. br. 816) kamza (drška) je od bijele kosti. Parazvana je ornamentisana i ukrašena crvenim menđžanima. Hašma je takođe ornamentisana. Na sječici s obje strane utisnut je tekst tehnikom tautiranja.

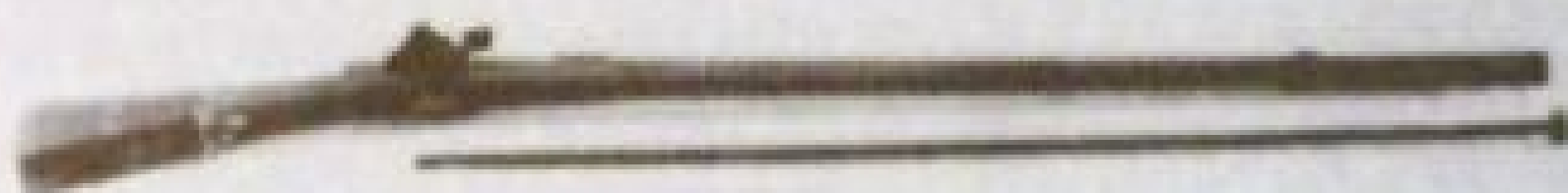
Korice su napravljene od drveta i obložene crnom kožom preko koje je s oba kraja srebrni lim ukrašen spiralno uvijenim lišćem na vreži.

Na kraju, da kažemo i to, da se jatagani nisu izrađivali samo na Istoku i u našim krajevima, nego i u Francuskoj i Austriji. Prema M. Šencer, ovo oružje se izrađivalo u Versaillesu, a nazivali su se «yatagan» ili «couteau oriental». U drugoj polovini 19. vijeka jatagani se proizvode i u Austriji.

U Bosni i Hercegovini ovo oružje se izrađivalo sve do 1878. godine, a od tada njihova proizvodnja i prodaja je zabranjena.

Duge i kratke puške*

Opisujući karakteristične primjerke starinskog oružja koji se čuvaju u Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne, ostalo je još netto da kažemo o dugim i kratkim puškama.

Iz stručne literature saznajemo da prve puške nisu ljudi nosili na sebi, niti su ih palili iz ruku, nego su ih uglavnom ugrađivali u utvrđene gradove i kule. Prave ručne puške počele su se praviti u prvoj polovini 14. stoljeća. Prema Demminu najranije su pušku poznavali Flandrijci.

U našim krajevima puška se pojavljuje dosta rano i to mnogo prije nego što je to zabilježio Demmin. O tome saznajemo iz dubrovačkih izvora

* Objavljeno u «Frontu slobode» br. 2087, god. XXXVIII, Tuzla, 14. 04. 1991.

u kojima se puška spominje pod nazivom scilpo, scilopi, a barut pod imenom putiva bombardiera koji se proizvodio i u samom Dubrovniku.

Postoji više naziva za duge puške koje se međusobno razlikuju po načinu izrade cijevi, mehanizmu za okidanje i kundaka. Duga puška koja se nalazi u našoj zbirci pripada tipu šišane. Prema A. Skaljču, šišana, šešana je perzijska riječ, a označava vrstu duge puške u koje unutrašnji dio cijevi ima šest izdubljenih pruga.

U našim krajevima šišana se počela upotrebljavati možda u 17. stoljeću. Ona je sastavljena od četiri glavna dijela: cijevi, kundaka, tabana i stošca. Ona je sastavljena od četiri glavna dijela: cijevi, kundaka, tabana i stošca. Taban je smješten u kundaku s desne strane naspram falje (otvora na cijevi). Izrađen je od čelika, a sastoji se takođe od četiri dijela: borova u kojeg se stavlja olovom omotani kremen, karšiluka u kojeg udara kremen, tavice (male udoline kraj falje gdje se podprtajuje barut) i taban-tahle pričvršćene za kundak koja drži cijeli taban.

Kod naše šišane (inv. br. 971) cijev je osmougaonog presjeka, duga je 99 cm, promjer joj je 1,5 cm, a debljina zidova 7 mm. Na cijevi se nalazi niton i matice. Usadnik je izrađen od drveta, a u njegovom žlijebu smještena je harbijsa, šipka od tvrdog drveta kojom se nabija naboj u cijevi, a služi i za čišćenje pušanih cijevi. Kundak joj je šestougao i ukrašen je trostrukim pojatom od kosti i ukrasima od sedela u vidu trouglova i rombova.

Ova vrsta starinskog oružja izradivala se u Fojnici, a u Duvancima kod Pazarića izradivale su se dosta velike puške slične šišanama i zvale su se dupovke.

U našim krajevima izradivale su se i kratke puške koje su, ovisno od veličine, načina i mjesta izrade i majstora koji ih je radio, nosile razna imena kao na primjer kubure, ledenjače, šivanke, šipe, zlatke, skadarke, pećanke, lisanke, merdžankinge, lazarinke i druge. Naš primjerak kratke puške je neka kombinacija kubure i ledenjače. Cijev joj je livena od gvožđa, usadnik je izrađen od drveta i okovan ornamentisanim gvožđenim limom. Kundak joj je povijen i okovan takođe ornamentisanim limom, a završava se jabukom. Ornamenti na limu su stilizovane lišće, spiralno lišće na vrhu i krutići.

Mehanizam za okidanje napravljen je na istom principu kao i kod duge puške.

Tuke*

Uz starinsko oružje nosila se i oprema za odbranu (štit, oklop, pancir, kotulja, toke, tješan i kaciga). Od navedene opreme za odbranu koju su se toke. Istina, one nisu služile toliko za odbranu, koliko su bile više dekorativnog značaja. U prošlosti, u našim krajevima, a naročito u Hercegovini One su bile kovane od čistog srebra pa ih je narodni pjevač u pjesmama upoređivao sa suncem i mjesecom.

* Otkopljeno u crkvi sv. Jakova br. 2072, god. 1884 VIII, Tuzla, 04. 04. 1884.

Prema V. Curčiću najbolje i najljepše oruđe pravljeno je u Primorju, pa su tamo i toke kovane i livene. Osim toga one su kovane i u Livnu, a prema navedenom autoru Livnjaci su ovaj posao naučili od Zadranu.

Toke iz naše zbirke napravljene su od čistog srebra. Prilivene su na prednji dio haljetka koji je sašiven od crnog satena. Sastoje se od pločica ukrašenih tehnikom iskucavanja. Ukraši predstavljaju orla sa raširenim krilima, stilizirano liće, ibrik (bakrena posuda za vodu), munaru (visoki vitki toranj džamije) i polunjesec. Pločice se na sredini skupčavaju dugmetima koja su ukrašena sa po osam stilizovanih rozeta.

Na kraju da kažemo još i to da su, prema predanju, ove toke pripadale knezu Ivi od Semberije. On ih je, u zamjenu za zarobljene vojske u I. srpskom ustniku, predao Kulin-kapetanu. Nakon pogibije Kulina-kapetana, do toka je došao Stojan Čupić Zmaj od Noćaja. Ko je kasnije došao do ovog eksponata, ne zna se. Naravno u svemu ovome do sada nije pronađen ni jedan istorijski dokument koji bi ovo i potvrdio, pa stoga još uvijek, navedene činjenice ostaju kao predanje.

Prstenje*

Oduvijek se na prstima ruku nosilo razno prstenje. Ono je predstavljalo obavezu, a često i jedini dio nakita. Prstenje u nam, kao dio nakita, doživjelo je brojne promjene i prilagođavanja. Promjene i inovacije u nakitu moga se naročito pratiiti još od antičkog vremena, srednjeg vijeka zatim iz vremena vенеčijanske, turske i austrougarske dominacije. Stoga, naš na-

* Objavljeni u *Prstima dakesta* br. 2008, god. XXXVIII, Tuzla, 26. 08. 2008.

rodni nakit nema mnogo originalnih oblika, ali zato ima dosta autentičnosti u izradi i to posebno u komponovanju raznovrsnih dijelova prilikom upotrebe.

U Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne čuva se nakit koji je uglavnom ranije nošen. Ovom prilikom opisaćemo nekoliko karakterističnih primjeraka prstenja koji se međusobno razlikuju po obliku, načinu izrade i materijalu od kojeg su izrađivani.

Prsten (inv. br. 35, sl. 1.) izrađen je od srebra tehnikom livenja i cizeliranja. Pločica mu je elipsastog oblika. Po površini ukrašena je lučno urezanim crtama i tačkama. Karika je kružnog oblika i bez ukrasa. Prema obliku pločice i ornamentima na njoj, ovo bi mogao biti pečatni prsten koji datira iz 19. vijeka. Nosili su ga muškarci.

Prsten (inv. br. 34, sl. 2.) izrađen je od sredbra tehnikom filigrana i granuliranja. Glava prstena je kvadratnog oblika, a ukrašena je granulama. Karika je masivna i lepezasto se širi prema glavi. Rađena je tehnikom filigrana, ukrašena je sa tri reda granula, a u svakom od njih nalazi se po pet granula. I ovaj prsten kao i prethodno opisani, nosili su muškarci.

Prsten (inv. br. 33, sl. 3.) izrađen je od srebra tehnikom granuliranja i filigrana. Glava prstena je u vidu rozete i ukrašena je merdžanima. Karika

je kružnog oblika, a sa spoljne strane ukrašena je utezima. Ovaj prsten nosile su žene.

Prsten (inv. br. 31, sl. 4.) izrađen je takođe od srebra. Glava mu je elipsastog oblika sa crvenim kamenom. Karika je masivna. Nosili su ga muškarci.

Narukvice*

Nastavljajući s objavljivanjem interesantnih primjeraka starinskog nakita koji se čuva u Muzeju istočne Bosne, ovog puta ćemo nešto reći o narukvicama.

U Etnološkom odjeljenju nalazi se dvadesetak narukvica od kojih se mnoge međusobno razlikuju po obliku, načinu izrade i materijalu od kojeg su izrađene. U narodu ovu vrstu nakita nazivaju još i «grivna», «alhala», halhala, «nabrnjača», belenzuka i sklopica. Prema A. Škaljicu, riječ halhala je arapskog porijekla, a označava narukvicu u obliku koluta, od zlata, srebra, ili kojeg drugog metala. Za razliku od halhale, belenzuka je riječ turskog porijekla, a označava narukvicu izrađenu od više spojenih ili pletenih srebrenih ili zlatnih lančića.

Narukvica koju vidimo na slici sastoji se od sedam srebrenih lančića koji su spojeni kopčom. Kopča se sastoji iz tri dijela. Krajnji dijelovi ukrašeni su rombovima u nizu, a rađeni su tehnikom cizeliranja. Središnji dio ima blago ispupčenu površinu, ukrašen je filigranom, granulama i or-

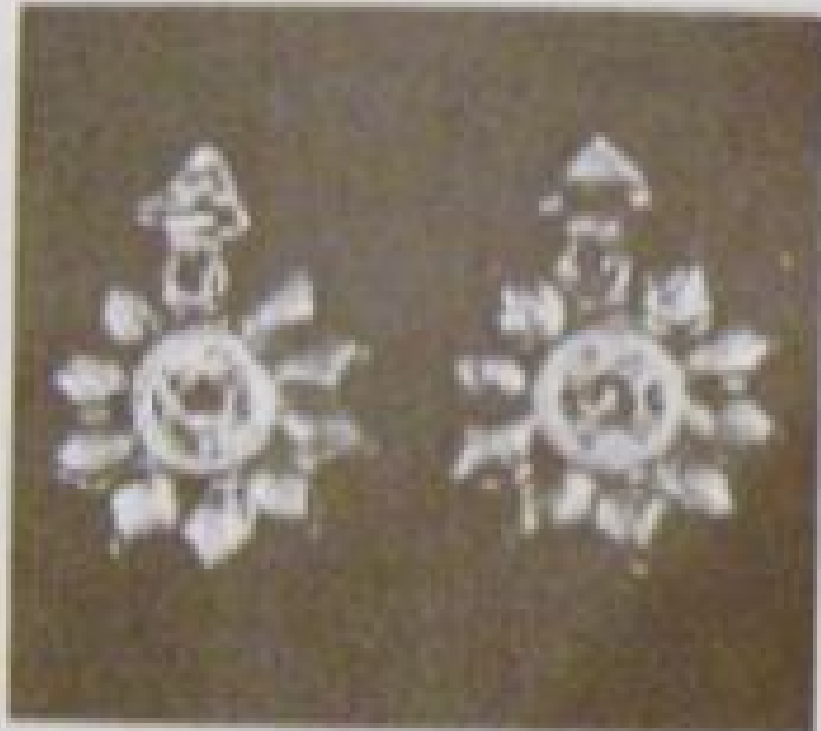
* Objavljeno u «Frontu slobode» br. 2104, god. XXXVIII, Tuzla, 16. 06. 1981.

namentom u vidu latiničnog slova S. Sva tri dijela kopče spojena su «čivijama», manjim klinovima izrađenim od srebra.

Ovu vrstu nakita nosile su uglavnom djevojke i mlade žene.

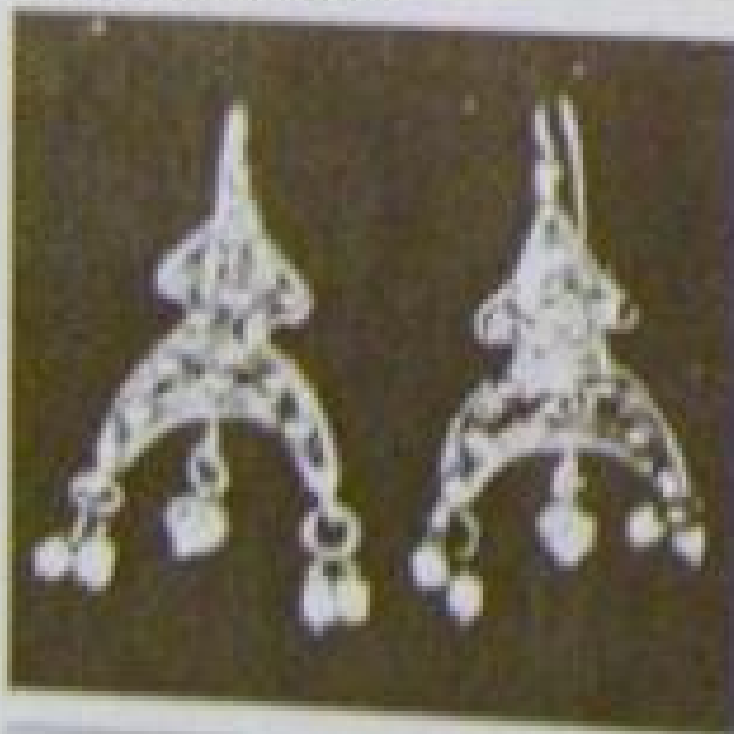
Minduš⁸

Redovan ukras žena bile su naušnice veoma raznovrsnih oblika koje su često i izvanredno umjetnički oblikovane. Nošene su, kao i danas, na probušenoj obući, a ukoliko su bile većih razmjera, pričvršćivale su se za marantu i kosu.

U Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne čuva se 10-tak pari naušnica koje se međusobno razlikuju po obliku i materijalu od kojeg su izrađene. Ovom prilikom opisaćemo četiri karakteristična para.

Naušnice (sl. 1.) izrađene su od srebra. Po svome obliku podsjećaju na korpu sa cvijećem. Pri dnu imaju privjesak u vidu jagode. Tijelo je ukrašeno sitnim granulama, a u sredini, tehnikom filigrana, izrađeno je stilizovano cvijeće.

⁸ Objavljeni u «Prilogu glasniku br. 288, god. XXXVIII, Tuzla, 30. 06. 1981.

Mindufe na sl. 2. nazivaju se još i «kohutufe». Izrađene su takođe od srebra, a oblika su devetokrake rozete. Središnji dio ukrašen je crvenim staklom koje je uokvireno koncentričnim krugovima od trostrake tordirane žice. Petlja je ukrašena staklom zelene boje.

Nosile su ih mlade žene i djevojke.

Naušnice (sl. 4) izrađene su kao i prethodne od srebra, a sastoje se iz nekoliko dijelova koji se međusobno spojeni haljkicama. Na kulaka, kukici koja se uvlači u uho, izrađen je ukras srećolikog oblika po kojemu su sitne romboidne pločice. Središnji dio je u vidu stilizovane rozete sa listićima. Donji dio je oblika veće potkovice ukrašene urezima i granulama, o koju je okačena manja potkovica urađena tehnikom filigrana.

Naušnice (sl. 3) izrađene su takođe od srebra. Tijelo im je veoma karakterističnog izgleda; po cijeloj površini ispunjeno je granulama uokvirenim tordiranom žicom. Na kraju ukrašene su sa tri privjeska; privjesci na krajevima su od dva crvenkasta koral, a onaj u sredini je od srebra.

Na kraju da kažemo i to da je naziv mindufa, mindufa, dosta običajena u nas, a vodi porijeklo od persijske riječi mengač.

Pafta*

Nastavljajući s objavljivanjem nakita koji se čuva u Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne, ovom prilikom ćemo nešto reći o paftama, metalnim kopčama na ženskim pojasevima izrađenim od srebra ili kojeg drugog metala.

Ova vrsta nakita imala je široko rasprostranjenje u Bosni i Hercegovini, a izrađivala se u XVI, XVII, XVIII i XIX stoljeću u poznatim ku-

* Objavljeno u «Prostori etnologije» br. 2012, god. XXXVIII, Tuzla, 14. 05. 1981.

jundžijskim centrima kao što su bili Sarajevo, Mostar, Foča, Livno, Čaj-
niče i drugi.

U stručnoj literaturi postoje različita mišljenja u etimologisanju riječi
pafta. Prema A. Škaljiću riječ pafta, pavta, papta je persijskog porijekla, a
označava:

1. kopče na ženskim pojasevima koje mogu biti izrađene od srebra ili
nekog drugog metala. Prema obliku i načinu ukrašavanja u narodu nose i
različite nazive: pivac-pafte, badem-pafte, žaba-pafte, čemer-pafte i dr.
2. toke na narodnoj nošnji i
3. metalne spone ili karike.

Pafte na fotografiji leptirastog su oblika, a izrađene su od srebra teh-
nikom filigrana. Sastoje se iz tri dijela; svaki dio ukrašen je sa po dvije
ispupčene rozete čije su latice pozlaćene. Rozeta u središnjem dijelu nalazi
se u šestokrakoj zvijezdi. Krila, bočni dijelovi pafti spojeni su šestorednim
srebrnim lančićima.

Opisani nakit nosilo je uglavnom seosko stanovništvo.

Pojasevi*

Od raznovrsnog starinskog nakita koji se čuva u Etnološkom odje-
ljenju Muzeja istočne Bosne danas ćemo nešto reći o pojasevima.

Pojasevi mogu biti od raznovrsnog materijala; najčešće su izrađeni
od tkanine ili kože i ukrašeni raznim perlama, podkitama, metalnim doda-
cima i drugim aplikacijama, a ima ih koji su u cijelosti izrađeni od metala.
Pojas na slici izrađen je od pozlaćene srne (tanke srebrne žice), a sastoji se
od 25 dijelova koji su napravljeni u vidu broja osam i međusobno su spoje-
ni karikama. Kopča se sastoji od kružnog i četvrtastog dijela. Kružni dio je

* Objavljen u «Prosto narodno» br. 3172, god. XXXVIII, Tuzla, 14. 07. 1981.

urađen tehnikom filigrana, a u sredini je ukras od plavog kamena. U četvrtastom dijelu nalazi se stilizovana rozeta sa plavim kamenom u sredini.

Dužina pojasa je 78,4 cm, a širina 4 cm. Nosile su ga djevojke i mlade žene.

Iako nemamo detaljnih podataka o ovom eksponatu, pretpostavljamo da je ovo proizvod tuzlanskih kujundžija koji su pružali maksimum svojih profesionalno zanatlijskih i kreativnih mogućnosti da bi proizveli djela kojih se neće stidjeti. Poslije drugog svjetskog rata u Tuzli se kujundžijskim zanatom bavilo nekoliko majstora od kojih ističemo Stefanović Cvijetina i Mičić Marka čiji su proizvodi bili zastupljeni na izložbi lokalne industrije i zanatstva u Sarajevu 1949. godine.

Anterijs*

U Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne čuva se dosta haljeta-ka koji pripadaju kako gradskim tako i seoskim narodnim nošnjama ovog kraja. Jedan od takvih haljetaka kojeg danas opisujemo je anterija, duga haljina, sašivena od bordo svile sa jako naglašenim strukom. Rukavi su joj dosta dugi i pri kraju razrezani. Na prsima je četvrtasti izrez. Ispod grudi zakopčava se s dva «zlatna» dugmeta i petljom. Skoro po čitavoj površini anterija je bogato ukrašena, po rubovima je dvostruki gajtan, do njega je «harač» (zlatni širit), pa onda vez zlatnim koncem. Ornamenti su u vidu spirala, stilizovanih lala i «četvorci» (četverolisne djeteline). Na leđima je ukras koji predstavlja srce, a ispunjeno je spiralama i stilizovanim lišćem.

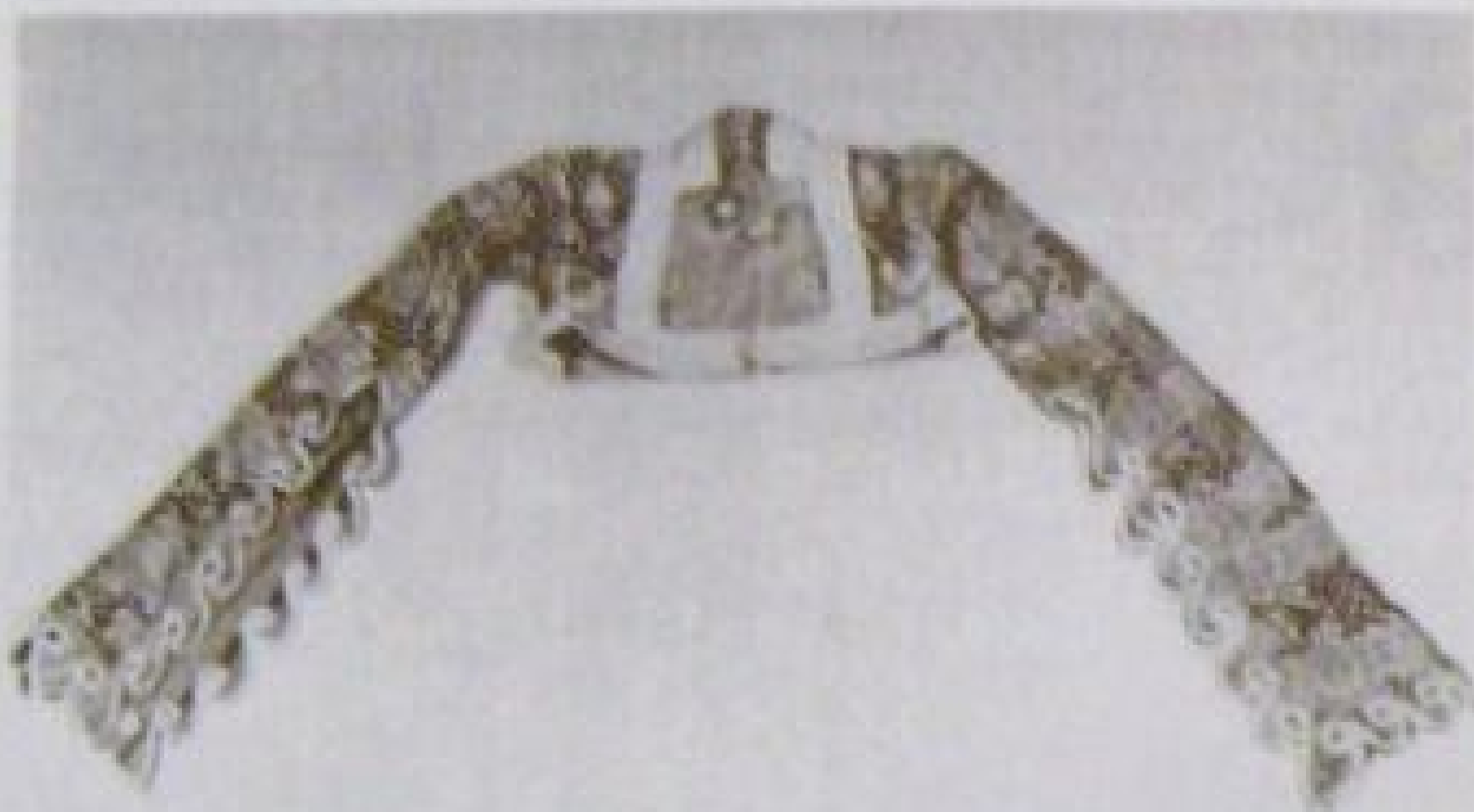
* Objavljen u «Prostori etnologije» br. 2024, god. XXXVIII, Tuzla, 25. 08. 1995.

Anterija pripada gradskoj nošnji, a nosile su je udane žene.

Ne raspolazemo podatkom ko je i kada sašio ovu haljinu, ali je sasvim sigurno da je ovo proizvod tuzlanskih terzija. Terzijski obrt u Tuzli ima dosta dugu tradiciju, a to potvrđuje i jedan sidžil (sudski zapisnik) iz 1640. godine u kome se navodi da je tada u ovom gradu bilo 11 terzija. Za vrijeme austrougarske uprave čuvene terzije bile su: Muratbeg Omazić i Mujo Dindarević. Danas se u Tuzli više niko ne bavi ovim zanatom.

Libade*

U jednom od prešlih brojeva našeg lista, pisali smo o anterijama koje se čuvaju u Etnološkom odjeljenju Muzeja istočne Bosne, a ovog puta ćemo nešto reći o libadama.

Ovu vrstu haljetaka, nosile su ranije žene samo u svečanim prilikama. Libade su se šile od raznih svilenih tkanina, a najviše od kadife, kumaša i džanleza. Primjerak libade, koju vidimo na fotografiji, ima duge rukave koji su s donje strane razrezani. Na prednjoj strani je četvrtast izrez. Ivice su ukrašene žutim gajtanom i zlatnim širnom, a ostala površina različitim ornamentima koji predstavljaju stilizovane cvjetove, lišće, pupoljke ruža i drugo. Ornamenti su vezeni svilenim koncem različito obojenim.

Nekoliko primjeraka libada, ječermi, fermena i aba nalazi se na izložbi «Tradicionalno tuzlansko zanatstvo» koju je organizovao Muzej istočne Bosne. Izložba je otvorena 3. septembra, a može se posjetiti svakim

* Objavljeno u «Prijatelju dječaka» br. 2128, god. XXXVIII, Tuzla, BR. 09. 1981.

danom u Izložbenom paviljonu Galerije jugoslovenskog portreta. Osim navedenih abadžijskih i terzijskih proizvoda, na izložbi su zastupljeni i proizvodi, odnosno alat i pribor tuzdžija, kuhudžija, tamidžija, kujundžija, karandžija, tufegdžija, lončara i bačvara.

Mangale*

Mangala je kazandžijski proizvod posebnog oblika. Napravljena je obično od bakra, a može biti i od mesinga, pleha, zemlje i kamena. U njoj

* Objavljeno u «Frontu slobode» br. 210, god. XXVIII, Turin, 15. 09. 1961.

se držala feravica kojom se zagrijavała soba, a služila je i za podgrijavaње skuhane kafe ili čaja.

Mangala na fotografiji sastoji se iz tri dijela: postolja, činije (zdjele) u koju se stavlja šar i poklopca. Gornji otvoreni dio postolja naziva se bogaz, a donji čunjasti dio na kome mangala stoji je oturak. Prsten koji spaja bogaz i oturak naziva se jabuka (ispupčeni obruč). Oturak je ukrašen velikim arkadama čije su površine ispunjene spiralnim stilizovanim lišćem. Jabuka je takođe ukrašena, a ornamenti predstavljaju ptice sa raširenim krilima. Na atekluk (vodoravni širi obod) stavljaју se fildžani. Na gornjem dijelu bogaza su dvije drške kruškastog oblika ispunjene vrežom.

Činiја mangale je oblika kupe, a drške su joj ukrašene stilizovanom rozetom.

Poklopac mangale ima oblik zvona; na vrhu je kube (svod) koje je ukrašeno vrežom, a poviše njega je kugla sa polumjesecom i zvijezdom. Površina poklopca ukrašena je geometrijskim motivima, zatim medaljonima u vidu krugova koji su ispunjeni arapskim pismom, vrežom lišća i drugim ornamentima.

Ovaj eksponat može se pogledati na izložbi «Tradicionalno tuzlansko zanatstvo» koja se nalazi u izložbenom paviljonu.

XII

O NEKIM TRADICIONALNIM ZANATIMA U BIJELJINI *

U etnološkom pogledu tradicionalno bijeljinsko zanatstvo je nedovoljno ispitano. Nešto više etnološke građe o pojedinim tradicionalnim zanatima koji su u iščezavanju uspjeli smo prikupiti u periodu od 1976. do 1978. godine radeći na arheološko — etnološkom projektu «Istraživanja praistorijskih kultura u periodu nastanka i razvoja upotrebe metala na području donjeg Podrinja i dijela Semberije i istraživanja narodnog života i običaja donjeg Podrinja».³⁴⁷

Ovom prilikom prezentiramo građu o opančarskom, čurčijskom, bojadžijskom i užarskom zanatu, jer su ti zanati u etnološkom pogledu interesantni, u naglom su opadanju, a neki su i potpuno iščezli. Nestanak zanata je uslovljen brojnim faktorima, od kojih su najvažniji: konkurencija industrijskih proizvoda, nedostatak sirovine, nezainteresovanost mladih da izučavaju ove zanate itd.

Opančari

Prije drugog svjetskog rata u Bijeljini je bilo 40 opančara, u vrijeme naših istraživanja (1976 — 1978) tri, a danas se više niko ne bavi ovim zanatom. Opančara je bilo i u susjednoj Janji; prije drugog svjetskog rata bilo ih je pet, a danas nema ni jednog.³⁴⁸ Bijeljinski opančari su svoju robu, osim u Semberiji, prodavali u Zvorniku, Srebrenici i Vlasenici.

Opančari su sami «činili», odnosno štavili kožu tako što su je nekoliko dana «kiselili» u tekućoj vodi, a zatim je stavljali u «sefiju», cementirani bazen dimenzija 2 x 1,5 x 1,20 m, koji je ukopan u zemlju. U «sefiju» stane oko 20 koža. One se pospu sa tri kilograma zagašenog kreča i s malo luga, a zatim se natope vodom. Nakon 15 dana kože se izvade i s njih se skide dlaka i «mesina». Ovaj dio procesa se naziva «fargovanje». Poslije toga kože se peru «u tri vode» da se s njih odstrani kreč, a zatim se stavljaju u «ciluk», drvenu posudu izrađenu od «hrastove duge» dimenzija 1,80 x 0,70 i 1 m. Ova posuda ima funkciju hambašče, velikog drvenog korita

* Rad je objavljen u Glasniku Zemaljskog muzeja BiH, Sarajevo, 1983, sv. 40, str. 243—245.

347 Projekat je realizovan Muzej istočne Bosne uz sifinantijsku pomoć Republičke zajednice za naučni rad Bosne i Hercegovine. Etnološka istraživanja obavili su Radmila Kapusković, saradnik u Zemaljskom muzeju i autor ovog rada.

348 O opančarskom zanatu u Janji vidi Salih Kulenović, Janja — etnološka monografija, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XIII, Tuzla, 1980, str. 185. i 186.

Prilikom rada opančari su upotrebljavali sljedeći alat i pribor: 1. »kri-ve nožev« i »bodu«, nož sa dvije oštrice; 2. »šila«, oštra i tupa; 3. »drvene kalupe« različitih veličina (izrađivali su ih kolari, a kalupe za »kapičare« kupovali su u Virovitici); 4. »drvene kašike« pomoću kojih su majstori na-vlačili »šifarke«; 5. »drveni furkeš« pomoću kojeg se ukrađavao »sitni pre-plet«; 6. željezni nakovanj kovačke, a kasnije tvorničke izrade; 7. čekić i kliješta; 8. klinove tvorničke izrade; 9. mašinu za šivenje i ostalo (sl. 1).

Sl. 2. Detalj iz đurđijske radionice

Đurđije

Prije drugog svjetskog rata u Bijeljini je bilo pet, u vrijeme naših istraživanja (1978) četiri, a danas dvije đurđijske radionice (sl. 2). Ovaj za-nat je, kao i opančarski, u iščezavanju zbog toga što osnovni proizvodi, kožusi i šubare, imaju lošu prodru na pazardu. Osim toga, za izučavanje ovog zanata nema više nikakvog interesovanja.

Prema istraživanju Radmile Kajmaković kožusi su se u Semberiji počeli nositi pred kraj austrougarske okupacije.¹⁵⁰ Nosili su se kratki kožusi bez rukava i veliki sa rukavima, kod njih je krzno bilo okrenuto na unu-trašnju stranu. U periodu između dva svjetska rata bijeljinske đurđije proiz-vodili su ženske i muške kožuhe i šubare. Ove proizvode je kupovalo, uglavnom, seosko stanovništvo iz okoline Bijeljine, a prodavani su i na vašarima u Brčkom, Gračanici, Srebrenici i Zvorniku. Cijena kožuha je ovisila o kvalitetu kože i izrade, i u to vrijeme kretala se od 80 do 120 dinara.

¹⁵⁰ Radmila Kajmaković, *Semberija — Etnološka monografija*, GZM, Etnologija, Nova seri-ja, Sv. XXIX, Sarajevo, 1974, str. 63.

Kožusi se danas vrlo rijetko izrađuju od kože, skupi su, te stoga imaju lošu prodaju na tržištu. Umjesto njih izrađuju se kožusi od »celta« i »ska-ja«, koji su s unutrašnje strane postavljeni krznom. Najčešće ih kupuju radnici i zbog toga ih u narodu zovu »radnički«. Ovakav kožuh mogao se kupiti za 200 dinara 1978. godine.

Ovčija koža je osnovna sirovina koju su upotrebljavale čurčije. Kupljene kože prvo povali su je, uglavnom, od mesara i sami preradivali. Kupljene kože prvo osuše, zatim stave u vodu i nakon 24 sata s njih skidaju »mesinu«, parčiće mesa, britvom. Kad se završi ovaj dio posla, onda se 25 do 50 koža stavi u kaci napunjenu vodom, u koju se saspe pet kilograma soli, 18 kg mekinja i 10 kg kukuruznog brašna (ponekad se stavlja i ječmeno brašno). Kože se u kaci svakog dana dva puta »prebacuju« miješaju, a nakon 15 dana izvade se i pošto se osuše, s lica se nakvase vodom. Sutradan se »razvlače« i s njih se skidaju preostali parčići mesa da bi koža ostala potpuno čista. Ovaj jednostavni proces prerade kože dosta je specifičan, a po upotrebi materijala za štavljenje nešto malo se razlikuje od isto tako jednostavnog procesa koji su primjenjivali kožuhari u sjeverozapadnoj Bosni.³⁵¹

U novije vrijeme čurčije su postupak oko pripremanja kože ubrzali; umjesto brašna i mekinja u kaci od hiljadu litara vode stavljaju 12 dcl sumporne kiseline, 20 kg soli i 6 kg krom-stipse. Na ovaj način kože se »kisele« samo 24 sata, a za to vrijeme moraju se neprestano »miješati«, najmanje šest sati. Prednost ovog postupka je u tome što se dobije u vremenu, a izbjegnju se i neugodni mirisi koji su stvarani hemijskim procesom prilikom štavljanja kože pomoću kukuruznog brašna, mekinja i soli. Na kraju, kože se boje smeđom i crnom bojom. Da bi se obojilo 50 koža, potrebno je pola kilograma boje. Postupak bojenja se sastoji u tome što se u 30 kg ključale vode saspe oko pola kilograma boje, pa se to dobro izmiješa, a onda se koža stavi na »astal«, te se na nju pomoću krpe nanosi nekoliko puta spravljena boja. Poslije bojenja kože se ponovo suše. Nakon sušenja nakvase se čistom vodom, a sutradan se »razvlače«, »otežu« i s tim su postupci oko pripremanja kože završeni.

Bijeljinske čurčije pri radu koriste sljedeći osnovni alat i pribor: igle, britvu, makaze, »rende«, kalupe za šubare i u novije vrijeme mašine za šivenje — »šepača« i »krznarica« (majstori su ih počeli upotrebljavati neposredno pred drugi svjetski rat).

Bojadžije

Danas u Bijeljini rade dvije bojadžijske radionice. I ovaj zanat je u iščekivanju. Prema kazivanju majstora od 1964. godine niko od mladih se nije prihvatio ovog posla. Uzrok je tome, prije svega, naglo opadanje ovčarstva, kao i preorijentacija seoskog stanovništva na kupovinu gotovih, industrijski proizvedenih čilima, džempera, čarapa i ostalog.

³⁵¹ O vrstama materijala za štavljenje koji su upotrebljavali kožuhari u sjeverozapadnoj Bosni vidi M. Drašković, *Kožuharski zanat u sjeverozapadnoj Bosni*, GZM, Etnologija, Nova serija, sv. XIII, Sarajevo, 1958, str. 128.

Bojadžijski poslovi su se obavljali, uglavnom, u kasnu jesen, kada se završe poljoprivredni radovi. Mušterije bojadžija su najčešće iz brdskih podmajevičkih sela: Čadavice, Trnove, Teočaka i Janjara.

Žene donose majstorima vunu u »kanurama« (težina jedne »kanure« iznosi 200 grama). Kad žena donese opredenu vunu na bojenje, onda majstor tu vunu rabaši. Način rabašenja je sličan onom kojim se služio Lazo Vasiljević iz Šekovića u svom valjarskom zanatu.³³ Naime, ovaj valjar je

drva, a danas pomoću uglja, koji nabavljaju u Ugljeviku. Hlađenje obojene vune traje 24 časa, a onda nastaje proces sušenja.

U novije vrijeme proces bojenja vune je ubrzan dodavanjem sumporne kileline i traje samo 60 minuta. Da bi se obojilo 50 kg vune, potrebno je 50 grama boje i 20 grama razblažene sumporne kiseline. Nakon iskuhavanja obojena vuna se suši u centrifugi.

Užari

U vrijeme naših istraživanja (1976—1978) u Bijeljini su bila samo dva užara.

Prije drugog svjetskog rata u ovom mjestu užari su izrađivali konopce za zapregu, ulane za konje i rogatu stoku, konopce raznih debljina, od 5 do 50 mm, ribarske mreže (danas je to rjeđe, a umjesto toga izrađuju mreže za odbojku i košarku), brodске konopce debljine 50 do 70 mm za riječna brodogradilišta «jedeke», konopce za parne mlinove debljine 50 do 60 mm, prekrivače za konje, pojedine vrste opasača, remenje za torbe, tkane «kolane» i drugo.

Kudjelja je osnovna sirovina koju upotrebljavaju užari. Sve do 1960. godine užari su je kupovali od seoskog stanovništva. U to vrijeme «povijesno grebenate» kudjelje kupovali su po cijeni 1,80 dinara po kilogramu. Najčešće su je kupovali od stanovnika iz sela Popova, Amajlija, Medaša, Dvorova, Triješnice, Dazdareva, Batkovića, Crnjelova, Velike i Male Obarske, kao i iz obližnjih srbijanskih sela (Bogatića, Klenja, Badovinaca, Salaša i drugih). Kudjelju su kupovali i u kudjeljarama u Apatinu, Kljačevu kod Sombora, Odžacima, Hajdučici kod Bele Crkve i u Dvorovima. Kudjeljara u Dvorovima prestala je s radom prije dvadesetak godina, a bila je jedina u Bosni i Hercegovini.

Prilikom izrade užarskih proizvoda užari upotrebljavaju «grebenatu» kudjelju različitog kvaliteta. «Zelena močena» i «grebenata močena» kudjelja svrstane su u prvu klasu, a cijene po kilogramu u vrijeme naših istraživanja (1976) kretale se od 36 do 45 dinara. Ovu drugu vrstu majstori više upotrebljavaju, jer je jača, mekša, lakša za obradu i «ne puca». U to vrijeme kudjelja druge klase stajala je 30 dinara po kilogramu, ali je užari nerado upotrebljavaju zbog kratkoće vlakana. Užari kupuju i «negrebenatu» kudjelju, koju grebenaju ručno i mašinom. Dužina vlakana kod ove kudjelje iznosi oko dva metra, a cijena po kilogramu 1976. godine kretala se od 26 do 30 dinara. Prilikom grebenanja kudjelje dobije se «povjesmo», «perti», «bradice» i «kučina».

Pošto je «goveda stranja» bila najčešći proizvod bijeljinskih užara, detaljnije ćemo opisati proces njenog dobivanja. Postupak pri izradi «govede stranje» je sljedeći: majstor izmjeri od mašine jedan «hvati» i jedan «šuh» (užarski «hvati» iznosi 2,33 metra, a podijeljen je na šest «šuhova»), tu pobije drveni ili željezni štap, zatim, u istom pravcu, paralelno s ovim, izmjeri pet «šuhova», tu pobije štap i najzad opet izmjeri sedam «šuhova», što ukupno iznosi devetnaest «šuhova». Poslije toga užar opase kecelju,

Sl. 4. «Usukivanje štraniga»

stavi u nju kilogram kudjelje, uzme u ruku komadić nakvašenog suknenog platna, dimenzije 10 x 10 cm, dijagonalno presavijenog, zatim iz kecelje izvuče kudjelju debljine 2 mm, koju okači o kuku mašine, mašina stavi u pogon i dok mašina radi, dotle užar ide natraške, a niti se upredaju. Od mašine do prvog štapa prede se tanja žica debljine 2 do 3 mm, od prvog do drugog štapa nit debljine 3 do 5 mm, i od drugog do trećeg štapa nit debljine 2 do 3 mm. Ovo se radi zbog toga da «štraniga» na jednom kraju bude tanja, a na drugom deblja. Poslije pređenja na mašinu se stave tri kuke, te se o svaku okači po jedna prethodno upredena žica. Ponovnim aktiviranjem mašine i uz pomoć komadića drveta, koje ima izgled kupe sa tri ravnomjerno raspoređena žlijeba, te žice se upredaju u kanap. Ova faza naziva se «šniranje». Nakon toga kanap se stavlja u «četiri struke», koje se pomoću druge mašine upredaju, «usukuju» u «štranigu» (sl. 4).

Iz ovoga opisa uočljivo je da se izrada «goveđe štranige» odvija u četiri faze; grebenanje, pređenje, «šniranje» i «usukivanje».

Interesantan je i postupak oko pletenja ribarske mreže, pa ćemo i njega ovom prilikom opisati. Prilikom pletenja ribarske mreže užar prvo zaveže čvor promjera 10 cm, zakači ga za fiksiranu kuku, zatim uzima daščicu pravougaonog oblika, na sredini prošupljenu, kroz koju može ne-

Sl. 5. Detalj iz užarske radionice

smetano proći palac. Majstor drži daščicu u lijevoj ruci, a iglu u desnoj, zatim provlači kanap kroz prvi čvor odozgo prema dolje, vuče je prema sebi, tako da kanap obuhvati daščicu. Zatim kanap prebacuje na lijevu stranu, a iglu povlači odozdo prema gore i tako dobije čvor »osmicu«. Poslije ovoga majstor izrađuje drugi čvor na taj način što kanap, koji ide iz prvog čvora, zateže preko daske i ispod nje, a zatim provlači iglom odozgo prema dolje, zateže prema sebi i prebacuju na lijevu stranu. Na isti način se rade i ostali čvorovi, sve dotle dok se ne postigne odgovarajuća širina riječne ribarske mreže od 1,5 do 2 metra. Ovako ispletene ribarske mreže veličine su 15 x 2 m.

Na kraju, interesantno je navesti i vrste proizvoda koje bijeljinski užari danas prave (sl. 5): povoci za rogatu stoku (dužina 2 m, debljine 10 do 16 mm); oglavine za rogatu stoku i konje (dužina 65 cm); konjski ulari s povocem; »jedećici« — uzde (dvoprežne, za dva konja, dužina 12 m, debljina 12 mm; i jednoprežne za »taljige«, dužine 8 m, debljina 12 mm); »stranige« za tegleće amove (dužina 2,30 m, debljina 20 mm); »pajvani« za sapinjanje nogu konjima i govedima (dužina 15 cm, a raspon 15 cm); konopci za sušenje rublja (dužina 5 do 6 m); konopci za vuču neispravnih putničkih automobila (debljina 14 do 15 mm); konopci za pripinjanje stoke (različite dužine, debljine 8 do 10 mm); konopci za riječne brodove (različite dužine, debljine 30 do 60 mm); konopci koje upotrebljavaju građevinari (različite dužine, debljine 25 mm); konopci za samare (debljine 7 do 8 mm) i konopci »okorožnjaci« (dužina 92 cm).

Na osnovu izložene građe uočljivo je da iako užarski proizvodi imaju raznovrstanu primjenu, ovaj zanat je ipak u opadanju. Ova pojava uslovljena

je različitim faktorima, od kojih su najbitniji: nedostatak osnovne sirovine, smanjivanje stočnog fonda, prestanak bavljenja tradicionalnim ribolovom na Drini, konkurencija industrijski proizvedene užadi od sintetičkih vlakana i dr.

• • •

U etnološkom pogledu prezentirani zanati su interesantni kako po tradicionalnim načinima prerade osnovnih sirovina, tako i po proizvodima i njihovoj upotrebi. Kod opančarskog i čurčijskog zanata posebnu pažnju smo posvetili tradicionalnim načinima prerade kože, kod bojadžija spravljanju boje i načinu bojenja, a kod užara procesu izrade karakterističnih proizvoda, kao i njihovim vrstama.

Opančari su bili najbrojniji, a danas ne postoje. Svojevremeno su podmirivali potrebe semberskog stanovništva i, dobrim dijelom, stanovništva donjeg i srednjeg Podrinja i gornjeg Birča. Izmijenjeni društveno-ekonomski odnosi na selu usloveli su nestanak ovog tradicionalnog zanata.

Čurčijski zanat bi i dalje mogao egzistirati, jer se još uvijek mogu prodati pokoji kožuh i šubara. Nevolja je, međutim, u tome što je koža dosta skupa i što je nema dovoljno na tržištu. Osim toga, majstori ne mogu više sami kožu štaviti, jer za to nemaju uslova (nedostatak tekuće vode i posebno odvojenih prostorija u kojima bi se štavila koža da se izbjegnu neprijatni mirisi i drugo).

Bojadžije su, uglavnom, podmirivale potrebe stanovništva podmajevičkih sela: Janjara, Trnove, Teočaka i drugih, gdje su se ranije uzgajale ovce u većem broju. S obzirom na to da je ovčarstvo u opadanju, ove zanatlije će imati sve manje posla. Ovome treba dodati još i konkurenciju gotovih industrijskih proizvoda od vune i sintetičkih vlakana.

I užarski zanat je u opadanju, ali bi još mogao potrajati jer njegovi proizvodi imaju raznovrsnu primjenu i u seoskim i u gradskim domaćinstvima.

SOME TRADITIONAL CRAFTS IN BIJE LJINA

SUMMARY

From the ethnological aspect the presented crafts are interesting both because of the traditional methods of processing the basic raw materials and because of the finished products and their utilisation. Concerning mo-cassin-type shoemaking and furrier's crafts, the authors have paid particular attention to traditional leather tanning methods; concerning dye craft, to dye preparation and methods of dyeing; and in the case of the ropemaker's craft to the process of manufacture of characteristic products and their ty-

pes. Mocassin-type shoemakers used to be the most numerous, but they have become extinct. At one time they supplied the population of Semberija and many of the inhabitants of the lower and middle Drina river regions and of the upper Birač. This traditional craft dissapeared as a consequence of altered socio-economic relations in the rural area. The furrier's craft could continue to exist since fur waistcoats and hats can still be occasionally sold. The trouble is, however, that fur is rather expensive and there is a shortage of it on the market. In addition to this, furriers can no longer tan hides themselves since they do not have the conditions for it (lack of running water and especially isolated premises where hides could be tanned in order to avoid unpleasant odours, etc.).

Byers used mainly to meet the requirements of the villages at the foot of mount Majevisa: Janjari, Trnova, Teočak and others, where herds of sheep were raised in large numbers. Since sheep-raising is on the wane these craftsmen will have increasingly less work to do. In addition to this there is the competition of finished industrial woollen and synthetic yarn products.

The ropemaker's craft is also on the decline but it can still continue to exist since such product have various spheres of application in both rural and urban households.

XIII

NARODNA SIJELA U OSMAČAMA KOD SREBRENICE *

I

Oduvijek su narodi i narodnosti u svim krajevima naše zemlje osjećali iskonsku potrebu za međusobnim druženjem i zabavom. Te svoje potrebe, naročito u dugim zimskim noćima, zaдовоđavali su igrom i pjesmom na sijelima,³⁵⁴ svadbama i u drugim prilikama.

U selu Osmačama³⁵⁵ koje se nalazi jugoistočno od Srebrenice³⁵⁶ U podrinjskom kraju sijela su tradicionalna i održavaju se svake godine početkom avgusta. Danas ona traju tri dana i tri noći, a nekada su trajala znatno duže, od 5—15 dana. Koliko će sijelo trajati određivali su Osmačani.

Održavanje sijela početkom avgusta u ovom selu nije slučajna pojava, već je u uskoj vezi sa početkom žetve pšenice koja ovdje na višoj nadmorskoj visini³⁵⁷ i u nešto oštrijim klimatskim prilikama dopijeva petnaestak dana kasnije nego u selima koja se nalaze u dolini Drine. U vrijeme žetve na Osmačama djevojke, momci i sredovječni ljudi i žene (obično su to roditelji djevojaka) dolaze na mobu i sijela, a pozivaju ih domaćini koji im obezbjeđuju smještaj i ishranu. Pozvani spavaju po kućama, a u nedostatku prostora muškarci spavaju na tavanima štala i oko plastova sijena i slame. Bilo je domaćina koji su na mobu i sijela znali sakupiti i do osamdesetoro čeljadi.

U toku dana na njivama se želo, a poslije večere se odlazilo na određenu poljanu gdje se sijelilo. Od muzičkih instrumenata na ovim sijelima korišten je samo bubanj, uz čije taktove su momci i djevojke zajedno

* Rad je objavljen u Zborniku radova XXXVI Kongresa SUPA, 1989, str. 456—461.

354 Grada o sijelima u Osmačama prikupio je Besim Ibišević, kustos u Muzejskoj zbirci u Srebrenici.

355 Prema popisu stanovništva iz 1981. Osmači su imali 837 stanovnika.

356 Danasju teritoriju srebreničke opštine zahvataju geografske i predjane cjeline Ošata i Lučmara, koje su odavno bile predmet interesovanja naših istraživača, etnologa, folklorista i dr. gih. O tome vidi: Vladislav Skarić, *Popis bosanskih spahijskih iz 1523 (1711) godine*, GEM Sarajevo, 1933, II; Dr. Adem Haidžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975; Mirslav Drašković-Nikola Pavković, *Narodna nastaja iz Ošata, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. I, Tuzla, 1957, 151—177; Vidovica Nikolić, *Jedno interesovanje Tuzla Karadžića za istočnu Bosnu, Članci i grada*, knj. VI, Tuzla, 1963, 143—150; Mr. Salih Kulenović, *Arheološko-etnografski prikaz Srebrenice sa okolnom (katalog i fotote), Centar za kulturu, informisanje i obrazovanje, Srebrenica, 1987, 5—17, i drugi.*

357 Nadmorska visina Ošata se kreće od 720—945 metara. U staru ovog sela ispod brda Zimac na nadmorskoj visini oko 885 m je izvor Jadra, lijeva pritoka Drine.

igrali držeći se rukama za »peškir« ili »maramicu«. Djevojka i momak se mogu držati za ruke samo ako su u bližoj rodbinskoj vezi.

Nakon igranja uz bubanj, slijedila su kola bez muzike (tada se bubnar odmara) u kojima »kolaju«, igraju samo djevojke koje su spremne za udaju. Dok djevojke »kolaju«, momci stoje oko kola, a unutar njega sjede žene (obično su to majke djevojaka koje igraju) i djevojke kojima još nije vrijeme za udaju. Unutar kola su i djeca-momčići koji drže upaljene lučeve i na taj način osvjetljavaju prostor na kome se »kola«.

U toku »kolarja« momci i djevojke se natpjevavaju; prvo pjevaju sve djevojke, zatim dvije djevojke, onda svi mladići, pa onda dva mladića i tako redom.

U periodu između dva svjetska rata i ranije djevojke u kolu su, između ostalih, često pjevale i ovu pjesmu:

*Karavano, karavano polje,
ovcama nejma čobana,
negeno, negeno, dijete Nurija.*

*Budi ga, budi ga seka Hurija
ustani, ustani, dijete Nurija,
vrijeme je čuvanja ovcama.*

Zatim slijedi pjesma koju pjevaju dvije djevojke:

*Sve se cure bore za jedinka,
a ja volim, devera da dvorim.*

Momci su pjevali najčešće ovu pjesmu:

*Moja Mejro medena,
pogledaj me s pendžera,
mahni na me jabukom,
ja ću na te mahramom.*

*Od' kde Sunce sja,
odakle je moja dika,
Ito je volim ja.*

Kad pjevaju dva mladića, onda su njihove pjesme kraće isto kao i kad pjevaju dvije djevojke. Jedna od često pjevanih pjesama je i ova:

*Belenzuko, moja desna ruko,
kroz tebe se moj lola provuk'o.*

Nakon natpjevavanja, momci i djevojke igraju uz udaranje u bubanj, a sijelo traje do kasno u noć, često i do zore.

Muška nošnja sastoji se iz gaća i košulje, šalvara, ječerne, pojasa, gunja, fesa, čarapa i opanaka.

Gaće su sašivene od nešto debljeg glat tkanog beza (čadorbeza). Pozadi imaju širok tur, oko pojasa vezuju se učkurom, a nogavice dosežu do iznad članaka. U ljetnom periodu preko gaća nosile su se šalvare od crnog atlasa; dosta su široke, pozadi imaju poveći tur, a nogavice od koljena su uske i dosežu do pete. U zimskom periodu, umjesto šalvara nosile su se čaklire od tamnoplavog sukna. I one su kao i šalvare imale dosta širok tur, a oko džepova i nogavica ukrašene su crnim gajtanom.

Oko pojasa muškarci su opasivali crveni vuneni šal koji je na krajevima ukrašen dugim resama.

Košulja je sašivena od pamučnog beza. Jaka (kragna) je od kupovnog šifona, a ispod jake s prednje strane je prorez do pola prsa, koji je ukrašen »hamajlicama«³⁶⁰ našivenim platnom od istog materijala izrezanim u obliku trouglova. Rukavi su dosta široki i po obodu ukrašeni kerama.

Preko košulje nosila se »černa«³⁶¹ od običnog kupovnog platna koja se kopča dugmadima. Preko ječerne nošen je gunj »sarajac«³⁶² (nabavljen je u Sarajevu, pa otuda ime), crne ili smeđe boje s dugim rukavima, ukrašen tamnocrvenim gajtanom.

Na glavi je nošen fes od tamnocrvenog štofa s crnom kičankom, a na nogama bijele vunene čarape i opanci »oputnjaci«³⁶³ ili kožni užički opanci »nosevima«. Poneko je obuvao i duboke kožne cipele s »nalčom«³⁶⁴; gvozdenom potkovicom na peti.

Muški nakit je bio skroman. Najčešće je na ruci nošen prsten od srebra ili nekog drugog metala i vezeni peškir.³⁶⁵

U ovom radu učinjen je pokušaj da se etnološko-folkloristički prikažu osmačka sijela. Ova tradicionalna manifestacija je, u stvari, spoj mobs i sijela, koja ima za krajnji cilj da se što brže pripremi pšenica i drugi strmini usjevi, a uz to da ovom prilikom omladina i drugi zadovolje svoju iskonsku potrebu za druženjem, zabavom i raznošodom.

Novije društveno-ekonomske promjene znatno su uticale na dužinu trajanja i na sadržaj osmačkih sijela. Danas ona kraće traju zbog toga što su pozivi na mobu rjeđi, a to je opet posljedica odlaska omladine i drugih sposobnih za rad u druga područja širom naše zemlje i njihovog uključivanja u vanpoljoprivredne djelatnosti. Što se tiče sadržaja, sijela su se izmijenila u pogledu upotrebe muzičkih instrumenata (manje se koristi

³⁶⁰ U ovom kratkom opisu narodne nošnje Gornja i okolna naveden je veći broj turizama koji su i danas u upotrebi u narodnom govoru ovog kraja, posebno kod sredovječnog i starijeg stanovništva. Detaljnije o značenju navedenih riječi: *dečerna*, *tami*ja, *mešter*, *čevrjane*, *učku*, *kadi*fa, *mahadem*, *pafta*, *belentake*, *bulhale*, *mahmudi*ja, *čadorbe*z, *šalva*ka, »šivjetlost«, Sarajevo, 1973, str. 247, 380, 461, 473, 627, 378, 471, 507, 134, 304, 441, 139, 380, 404 i 483.

bubanj, a sve više drugi muzički instrumenti), a izobičajena je i tradicionalna nošnja (mladići se oblače isto kao i njihovi vršnjaci u gradu; djevojke također ne nose starinsku nošnju, ali još uvijek nose dimije i bluze).

Na kraju napomenimo i to da je od završetka drugog svjetskog rata naovamo u srebreničkim selima prisutan novi vid okupljanja omladine radi zabave i razonode; to su igranke koje se održavaju kao i sijela na otvorenom prostoru, na nekoj seoskoj livadi. Igranke zakazuje seoska omladina u određeni dan; one počinju uveče i traju do kasno u noć, čak i do zore. Ovim igrankama, kao i na sijelima, prisustvuje omladina i roditelji djevojaka. Izvan kola su mladići koji ponešto dobacuju djevojkama, te im se na taj način udvaraju. Ulazak na igranku se naplaćuje; tom prilikom sviraju se razna narodna kola snimljena na gramofonske ploče ili ih izvede svirači koje angažuje organizator igranke.³⁰

Recenzent dr. Milivoj Rodić
dr. Miroslav Magajlić

FOLK OUTDOOR PARTIES IN THE VILLAGE OSMACE NEAR SREBRENICA

Every year at the beginning of August, people in the village Osmace in Srebrenica area organize traditional outdoor parties. In fact, this manifestation is the connection of mass harvest and outdoor party; through the day wheat is reaped and by night they have outdoor parties somewhere on a field. Of the musical instruments only drum is used so that boys and girls dance to the accompaniment of its rhythm. During the drummer's resting time only girls, ready for marriage, lead the dance. While dancing without musical accompaniment they surpass in singing with the boys standing around the dance.

The most recent socio-economic changes greatly influenced on the lasting moment and the contents of the Osmace outdoor parties; nowadays they are shortened in duration, drum is replaced by other instruments, and the traditional peasant costume disappeared completely.

³⁰ Autor ovog rada i dr. Miroslav Magajlić prisustvovali su igranki u selu Dubrava u februaru 1987. na kojoj su svirala razna narodna kola na gramofonskih pločama koje su snimljena u selu Dubrava u februaru 1988. u Podlucima gdje su angažovani svirači.

XIV

Jakov Babić

ŽENIDBENI OBIČAJI HRVATSKOG STANOVNIŠTVA U JEDNOM DIJELU BOSANSKE POSAVINE* (Za štampu priredio Salih Kulenović)

Ženidbeni običaji hrvatskog stanovništva u bosanskoj Posavini su nedovoljno i slabo ispitani³⁶². Do sada su objavljena dva priloga o ženidbenim običajima hrvatskog stanovništva koji se mogu naći u radovima koji tretiraju ovu problematiku u okvirima Bosne i Hercegovine.³⁶³

Ovaj rad pisan je na osnovu građe koju sam prikupljao nekoliko godina u dijelu bosanske Posavine koji je u narodu poznat pod imenom Gornja Posavina. Stanovnici ovog dijela Posavine sebe nazivaju Gornjacima. Prema Z. Čulić, Gornjacima se nazivaju Srbi i Hrvati koji žive u selima južno od Modriče, Gradačca i Brčkog pa sve do ogranaka planine Majevice.³⁶⁴

Građu o ženidbenim običajima prikupljao sam u sljedećim seoskim naseljima: Vukšića, Ulicama, Gornjim i Donjim Laništima, Marković Polju, Krepšiću, Goricama, Gornjoj i Donjoj Skakavi, Bosanskoj Bijeloj, Dubravama, Blaževcu, Donjim i Gornjim Hrgovima, Špionici, Štrepcima, Gornjem i Donjem Zoviku, Boču, Boderištu, Gredicama, Čadavcu, Dubravicama, Donjem Rahiću, Vitanovićima i Ulovićima. Navedena naselja pripadaju Gornjoj Posavini. Međutim ovaj geografski pojam u narodu nije jasno određen i uslovljen je brdovitošću terena. Tako, na primjer, stanovnici iz naselja Zovika i Štrepacu koja su nešto topografski uzdignutija, nazivaju Ravnjacima ili Posavcima stanovnike iz Jagodnjaka, Vukušića i okolnih sela, dok ovi nazivaju Posavcima stanovnike u ravničarskim naseljima koja su smještena uz samu rijeku Savu, a to su: Kopanice, Vidovice, Ugljara, Donja Mahala, Tolisa i dr.

* Rad je objavljen u časopisu ČIO, 1980.

362 NINE, Svadbeni običaji iz okoline brčanskog, Hrvoje-hrvatski počki kalendar za 1903 (XV), Mostar, 1912, str. 88-97; TUNJO MIKIĆ, Svadbenje prije prvog svjetskog rata u selu Vidovicima kod Brčkog, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. VI, Tuzla, 1965, str. 157-169.

363 RADMILA KAJMAKović, Ženidbeni običaji kod Srba i Hrvata u BiH, GZM, NOva serija, sv. XVIII, Sarajevo, 1963; Dr. SLAVKO KOVAČIĆ, Katolički ženidbeni običaji u Bosni, Dobri pastir, Revija udruženja katoličkih svećenika BiH, sv. I-IV, Sarajevo, 1973, str. 149-183, Isti, sv. I-IV (1974), 117-146; Isti, I-IV (1975), str. 57-80.

364 ZORISLAVA ČULIĆ, Narodna nođnja u Posavini, GZM, Istorijske i etnografske, Nova serija, sv. XI, Sarajevo, 1956, str. 71.

U ženidbenim običajima hrvatskog stanovništva Gornje Posavine uočljiva su tri glavna dijela i to: prvi, koji obuhvata sve radnje oko pripreme svadbe (begenisanje, amanet, mala prošnja ili ugovor, velika prošnja, prsten, pamuk, svila ili jabuka i ravari), drugi, koji obuhvata pilav (vjenčanje) i treći dio obuhvata sastanke poslije svadbe (kolo, po'ode, druge po'odane, odlazak neta «u punice», prelje i stajanje).

1. Begenisanje⁸⁰

Mladi su se upoznavali prilikom obavljanja različitih poljoprivrednih radova (okopavanje kukuruza, kupljenje sijena, žetva pšenice, kosidba, čupanje četena, tucanje jabuka i krušaka za pekmez, tucanje suncokreta, ljuštenje kukuruza i dr.), zatim na jesenskim sijelima, o prošnjama, pilavima, na seoskim izvorima - bunarima, na potocima gdje su se prale rubine i o raznim svetkovinama (Sree Isusovo, Kraljevac 24. 06, Frančesko 4. 10. itd.), Kraljevac i Frančesko su bili godišnji vašari, pa je to bila i jedina prilika da se momak i djevojka zajedno fotografiju. Onda je nastala i ova pjesma:

*Mađe draga da se zlikujemo,
kad umremo da se spominjemo.*

Ženilo se, odu, udavalo, od kraja proljeća, pa do kraja jeseni, kako se vidi i iz ovih pjesama:

*Jedna mi se curica dopala,
o Petrovu (29. 06) kada je igrala.
Vidjet će se na sv. Riju (20. 07.)
koja cura ima mlađeriju,
Vidjet će se na rverog Roka (16. 08.)
koja cura ima svega momeka.
Čekat ću te dragane iz vojske,
od proljeća pa do Male Gospe (8. 09.)
Vidjet ćemo na rveroga Frana (4. 10.)
koja cura ima kakvu mamu.
Sveta Kato (25. 11.) rastavi me s majkom,
da ne čekam Svetoga Andrije (30. 11.).*

Od 25. 11. pa do Božića (25. 12.) nije se ženilo ni udavalo, a ako bi se to desilo, onda se svadba obavlja iza Božića, o pokladama. Ženidba o pokladama i u proljeće se izbjegavala, pa se u vezi s ovim u narodu kaže da je najgora biti proletna i pokladna mlada i jesensko štene.⁸¹

⁸⁰ ABDULAH IKALIC, *Travnici u srpskohrvatskom-hrvatskom-pokrajinskom jeziku* (Ljubavsko-romantični običaji), Zagreb, 1973, str. 120 (begenisanje dopadanje, izabiranje, biranje).

⁸¹ Ovo zbog toga, što je običaj da mlada (kao i mladi) u proljeće i ljeto ne može do Božića, pa joj se ne može, a ona toga proljetna mlada se ne može dugo ni razgovarati, jer se krivica vodi.

Kad se momak i djevojka odluče uzeti, oni to saopšte roditeljima i ako su i jedni i drugi zadovoljni, onda se dogovore kada će iz momkove kuće doći djevojci po amanet.¹⁰⁷

2. Amanet

Po amanet ide momak s jednim ili s dva bliža rođaka ili komšije. Običaj je da se po amanet ide samo subotom uveče i da djevojačkoj kući stignu negdje iza večere. Po dolasku momak ostane s curom u svijizi, dok ona dvojica što su došli s njim ulaze u kuću te započinju različite priče sa «curskim» roditeljima. Domaćin ih počasti rakijom i kavom. Kad pođmakne vrijeme, negdje oko 9 ili 10 sati uveče, onaj najstariji što je došao s momkom saopšti djevojčinom ocu zbog čega su došli. Ovaj se ponaša kao da o tome ništa ne zna, te poziva kćerku i upita je da li je ona obočala momku. Kad mu rekne da je obočala, onda domaćin pozove i momka da čuje od njega da li on zaista misli uzeti njegovu kćer za svoga doživotnog druga ili se možda misli «izigravati s njom». Tada momak rekne da mu je namjera ozbiljna i da je zato došao s ljudima koji su mu svjedoci. Otac im zaželi sreću i blagoslov. Sada ovi što su došli s momkom vade rakiju koju su sobom donijeli, nadržavaju djevojčinom ocu i ostalim ukucanima oslovljavajući ih s riječju prijatelju - prijao, a i domaćin isto tako njih. Pred sam odlazak prijatelja cura iznosi momku «obilježje» (dukate ili «struka talira» ili vrijednu rubinu, košulju). Ove darove momak stavlja u torbu i nosi ih kući, a oni su garancija da ga cura neće «privariti», otići za drugoga. Djevojka daruje i onu dvojicu što su došli s momkom. Svaki od njih dobije po peškir, košulju, čarape i cigare, a oni nju daruju novcem. Pred sam polazak kući, dogovore se kada i u koje vrijeme momak može doći djevojci. Kada pođu, domaćin im dosipa rakiju da ne idu kući prazne «litrnjače». Pri polasku ne uobičajavaju pjevati i pucati, već to čine kad se počnu približavati momkovo kući. Kad uđu u kuću, momak poljubi roditelje, izvadi amanet iz torbice i stavi pred njih. Oni se nasmiju, zatim iznesu rakiju i ispeku kavu, a nakon toga idu na spavanje, jer je noć skoro već i prošla.

Od davanja amaneta pa sve do vjenčanja momak dolazi curi na sjelo i to uveče srijedom i subotom. Jedino ne dolazi onda kada bude uoči «mlade nedjelje».

U vremenu od amaneta pa sve do vjenčanja, žene «zlih jezika» pokušavaju da nađu manu bilo djevojci bilo momku, pa su otuda i ove pjesme:

*Jeste li se umorile žene,
pijuć kava i kadeći mene.
Blago diko i tebi i meni,
kad nas seio udaje i ženi.*

¹⁰⁷ A. SKALJEC, Navadno djelo pod 4, str. 92: amanet-ovo koji daju momak sa svojom ili djevojke momku prilikom zaruka, vjeng, obilježje.

3. Mala prošnja ili »ugovor«

Kakva će se činiti prošnja, mala ili velika, zavisi od dogovora između momkovih i djevojčinih roditelja. Ako je jedan od njih siromašniji, onda se njemu udovoljava tako da ga »ne nagoni na trošak«.

Na »malu prošnju« koja se obavlja noću (izuzetno po danu) idu momkov otac i majka, majčina sestra, a ako je nema, onda ide jetrva. Na ovu prošnju budući svekar ponese pečenog oroza, litar rakije i sir, a svekrva ponese »kolač« (ponjavu, rubinu, pregaču, čarape i maramu). Isto tako ovakav dar nosi i žena koja je pošla s momkovom majkom.

Kad dođu, prosci budu ugošćeni rakijom, a zatim se »metne večera«. Na siniju se prvo »meće« stavlja čorba-tarana, zatim meso, pa onda vareni kupus. Kad se servira kupus, onda momkov otac zatraži da se pred njega stave darovi koje je donio. Darovi mu se donesu, a onda on na sir stavi novca i rekne da mu dovedu djevojku i kad ona dođe, pita je pred svima da se možda nije pokajala i da li i dalje ostaje pri datom obećanju, da će se udati za njegovog sina. Kad je djevojka rekla da ostaje pri datom obećanju, onda joj budući svekar rekne da uzme dar sa sinije, a ona uzimajući dar sa sinije poljubi oca, pa svekra. Tom prilikom djevojku daruju i žene koje su došle u prošnju, samo manjom sumom novca.

Na »maloj prošnji« prijatelji se dogovore kad će »djeca na prsten«, kada će »ići u pamuk«, šta će se kupiti od obuće i odjeće i dr.

Pred sam polazak prosaca kući cura daruje svekra rubinom čenarušom, gaćama peškirom, čarapama, duvanskom kutijom, muštiklom i pakličem cigaret papira. Svekrvu daruje bezom za rubinu, krpom, peškirom, jaglučićem³⁶⁸, jastukom, čarapama, šećerom, kavom i duvanskom kutijom. Takođe, mlada daruje i ženu što je došla sa svekrvom, samo malo »slabijim darom«. Svim proscima djevojka »zadije« po kupovni cvjetić.³⁶⁹

4. Prstenovanje

Poslije prošnje, a prije »svile« ili »jabuke«, obavlja se subotom crkveni obred »prstenovanje«. Prije odlaska »na prsten«, momkov otac pošalje djevojčinoj kući jednog od sinova da »ugovore prsten«. Tada momkov brat »izvodi curu«, a crkvi se upute »pješe«, a ako se čini »prstenska užina«, onda se ide kolima. R. Kajmaković u svome radu: »Ženiđbeni običaji kod Srba i Hrvata u BiH« navodi da je »prstenska užina sastanak srodnika obiju kuća koji se kod Hrvata u Bosni i Hercegovini održava posle crkvenog obreda prstenovanja«³⁷⁰. Užina se obavi kod crkve ili kod »curske kuće«. »Prstenska užina« se ne mora ni činiti, pogotovu ako je cura »s jabane«³⁷¹.

368 Bilo je slučajeva da su cure bez obzira na toalet nose »prvitiće« i otići za drugog ući samog »prošanja«.
369 A. ŠKALJIĆ, Navedeno djelo, str. 358. jagluk m (tur) degušani rubac od činog bezu zlatom izvezen na jednom uglu.

370 R. KAJMAKOVIC, Navedeno djelo, str. 79.

371 A. ŠKALJIĆ, Navedeno djelo, str. 358. jabana f (pers)-strana, drugi kraj. U našem kraju pod jabanom se podrazumijeva drugi župa.

S djevojkom »na prsten« ide i jedna žena iz kuće (snaha ili udata sestra), a iz momkove kuće idu njegovi roditelji koji sa sobom povedu i dobrog komšiju. Na prstenovanje se išlo s dvojica kola; idući crkvi cura je sjedila u očevim, a vraćala se u svekrovim kolima. Za razliku od cure, mladoženja nije sjedio ni u jednim kolima, nego je išao sam od kuće ka crkvi, a tako se i vraćao.

Nakon crkvenog obreda prstenovanja i uvođenja u knjigu »naviješćenja«³⁷², djevojka nosi na ruci prsten kojeg joj je donio momak, a on nosi dukat oko vrata kojim ga je darivala mlada i po čemu se poznaje da je mladoženja. Momak bude darovan još i jaglukom i »prstenskim peškirom«.

Kad pođu kući, onda cura poveže peškire konjima da se vidi kako se u kolima vozi udavača. Takođe, djevojka zakiti i djevera i to tako što mu stavi peškir preko desnog ramena. Djever ide s udavačom do njene kuće i »prida« je roditeljima. Kad dođu, djever malo posjedi, a kad pođe kući, cura ga daruje »zovičkim peškirom«,³⁷³ cvjetićem i cigaretama, a on nju daruje novcem.

Običaj je da od prstenovanja, pa sve do iza pilava, cura ljubi momkovu rodbinu gdje god ih sretno, a oni nju daruju.

Za svako »naviješćanje« momkova rodbina »iznosi curi milost« koja se naziva »paprenik«.³⁷⁴ Ovo se nosi curi pa makar gdje ona bila, a šalju joj i kući. Običaj je da od prvog »paprenika« cura dadne po jedan komadić svim ukućanima a i svojim drugaricama. Za prvo »naviješćenje« cura oblači rubinu »jabučaricu«, za drugo »cvjetaru« i za treće »vođušu« ili »stotinarku«. Z. Čulić u svome radu: »Narodna nošnja u Posavini« navodi da je »stotinarka« najcjenjenija košulja i da je nose djevojke i mlade godinu dana iza udaje i to samo kad su veliki praznici.³⁷⁵

5. »Pamuk«

Poslije prošnje i prstenovanja ide se u kupovinu pamuka, »ide se u pamuk«. Kupovalo se u Brčkom, a u kupovinu pamuka su išli djevojčini roditelji, mlada, svekar i njegov komšija. Za tu priliku svekar je nosio pečeno prase, sir i litar rakije. Kada pokupi pamuk, svilu, sukno i drugo što im treba onda uštinaju zajedno sa dućandžijom od kojeg su kupili robu. Tada daruju curu novcem. Prije nego što pođu kući, djevojka kiti konje peškirima da se zna da su išli »u pamuk« i da se u kolima vozi udavača. Ako naidu pokraj momkove kuće, malo se svrate kod prijatelja na kavu i kad se odmore, idu kući. S djevojkom se išlo i u kupovinu obuće. Obuću su kupi-

372 Prvi »naviješćenje« se podrazumijeva upisivanje budućih supružnika u knjige ogleba. To čini župnik i on »navješćuje«, najavljuje, prisutnima da će biti prstenovanja. Ovo se radi da se zna da li su buduću supružnici u srodstvu i slično, pa se zbog toga »navješćuje« prvo, drugo i treće susjedje.

373 Zovik je podmaševičko selo koje se nalazi južno od Brčka.

374 »Paprenik« je pogoda od plandišnog brašna razlažen mehom, kromom ili pokromom. S gornje strane u tijelo se stavi 3-6 kocki šećera, pa se tako ispeče.

375 ZORISLAVA ČULIĆ, Navođeno djelo, str. 73 i 74.

vali u Gračanici, jer su se tamo izrađivale najkvalitenije cipele. Oko 1930. godine nastanila su se dvojica braće Risto i Branko Milovanović u selu Dubrave kod Brčkog, pa su se i kod njih naručivale »dubravačke cipele« ili »kundurice« koje su imale ugrađene »škripove«, pa se u vezi s ovim pjevalo:

*Cipele sam dao na škripove,
da me bolje voli jače moje.*

Od onog dana kad se išlo u kupovinu pamuka, pa sve do pilava,³⁷⁶ cura je pripremala »ruvo«, tkala je petkire, krpe, jastuke, rubine i drugo. Predmeti od sakna (gunjić, gunj, 'aljinica) naručivali su se kod seoskih terzija. Čuvene terzije iz ovih krajeva bili su Simo Stakić, Božo Simić i Janko N. iz Žabara. Danas su čuvene terzije Andrija Krainović iz sela Dubrava kod Brčkog i Ruža Ilić iz Gornjeg Vuklića.

6. »Jabuka«

Treće nedjelje nakon prstenovanja obavlja se prošnja zvana »jabuka«. U ovu prošnju ide se samo po danu i to s dvoja kola. Kad dođu djevojci od momkove kuće, običaj je da svekar ide u prvim, a vraća se u drugim kolima. Na »jabuku« svekar nosi pečeno krme, »samun«, sir, pet do deset litara rakije i knjižicu.³⁷⁷ Od poklona svekrva nosi: čilim, rubinu pregaču, maramu »rujovaču«, »nožnice« (makaze) gunjić, gunj, cipele ili opanke, šarene čarape, klupko konca i iglu zadjevenu u njemu, sapun, ogledalo, kupovni cvijet, čašu i »samun«. Osim svekra, na ovu prošnju ide nekoliko žena i one se zovu »kolačaruše«. Ove žene takođe nose darove, ali su oni količinski manji i jeftiniji. Kako se vidi, svekrva donese najbolji dar, a i njoj se to isto tako vrati. Svekar dadne najviše novca »u jabuku«, ali zato i on dobije najbolji dar od cure.

Ova prošnja obavlja se danju. Kad dođu djevojačkoj kući, prosci sjedaju u sobu, a žene »kolačaruše« idu u posebnu prostoriju i tu predaju kolače koje su donijele zamotane u »čemberu«. Nakon toga, one popiju kafu, a zatim uđu u sobu gdje su već sjeli prosci. U toj sobi, na čelu sjedi djevojin otac, do njega s lijeve strane je momkov otac, a do ovog su dva prosca. Na suprotnoj strani sjedi svekrva, a lijevo i desno od nje su žene koje su došle s njom. Ove žene sjedaju onako kako koja s kojom zna pjevati. Do prosaca »kolačaruša« sjeda bliža rodbina djevojinog oca, a između njih su ostali »uzovnici«.

376 A. ŠKALJIĆ, Navedeno djelo, str. 51k, pilav-svadba (nazvana po tome što je u nekim krajevima pilav glavno jelo na svadbi).

377 Knjižica je dokument odn. potvrda da ni jedna stranka neće pusti zadanu riječ koja se bude prolegla. Tada ni djevojka, a ni momkovi molitelji nemaju pravo povraćanja, odn. naknade za ime onog što se potvrdilo. Međutim, ono što se na drugoj prošnji uz knjižicu dadne, to ne treba na sudu dvostruko i trostruko više od onog što je dalo na ime zaruka.

Kad se postavi sofra, netko prisutnima polje na ruke, a onda se serviraju jela kao i na pilavu i to: čorba, vareno meso, kupus, keške,³⁷⁸ pita i kajmak. Kad se stavi kupus na siniju, onda nastane mali zastoj i svekar zatraži da mu ašcije donesu «samun» i sir. On to stavi na siniju ispred sebe i to prvo «samun» pa na njega sir, a na sir malo novaca. Nakon toga, svekar zatraži da mu dovedu mladu. Običaj je da se izvede lažna mlada koju pred proscima izvodi mladin brat ili neko iz njene rodbine. Prema R. Kajmaković, ovaj običaj karakterističan je za hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini kao i za Hrvate u drugim našim krajevima.³⁷⁹ Kad prosici vide da to nije prava mlada, oni kažu da to nije ona zbog koje su oni došli. Tada mladin brat pita šta treba dalje da radi, a prosici mu odgovore da ide dovesti pravu curu. Prije nego što ode, mladin brat kaže da mu se potrgao jular, pa ako hoće, neka mu dadnu para i on će otići i kupiti novi i tako mladu dovesti. Tada ga daruje treći prosac. I drugi put se izvede lažna mlada, ali tada ga daruje drugi prosac. Treći put se dovede prava mlada, a njenog dovodioca daruje svekar novcem. Nakon toga, svekar i mladin otac pitaju djevojku da li je još uvijek pri ranije datoj riječi, odnosno da li i dalje ostaje pri svojoj odluci da će se udati. Kad rekne da hoće, onda djevojka poljubi oca, pa svekra i uzme dar sa sinije (novčić i sir). Tada jedna od žena koja je u bližem srodstvu s mladom metne tacnu sa jabukom na siniju koju prosici, kao i svi ostali, daruju i to nakon što ih mlada redom izljubi. Dok ovo traje, djevojčina majka i njene rođake donesu darove proscima i «kolačarušama», zatim im «zadiju cvjetice» za šušur, a ženama kipe i «kolašca».³⁸⁰ Tom prilikom mlada daruje svekra «rubinom stotinarkom» ili «čenarušom»,³⁸¹ gaćama, čarapama, jastukom, peškirom, paklicem cigaret papira, duvan-rom, jaglučićem, jastukom, čarapama i zemičkom, a uz ovo se dadne još i «šećeraka» za djecu. Kad se darovi podijele, onda ustane djevojčin otac i svekar i poljube se «u znak prijateljstva», a ovo je ujedno i početak pravog veselja. Tada svekar s jednim od prosaca zapjeva:

*Deder brate da mi zapjevamo
u ovome dvoru poštenome*

ili

*Veseli se kućni domaćine, vesele ti
do veselja bilo,
kćeri udav'o, sinove ženio.³⁸²*

378 A. ŠKALJIĆ, Navedeno djelo, str. 407; keške su (prvi) vrsta jela do koje varana mesa kula koja se spravlja od ošaljane pšenice i kukuruznog mesa koje se varanjem vrlo napuše.

379 R. KAJMAKović, Navedeno djelo, str. 35.

380 O «kolašcu» odn. «koluticu» tako se govori na glasu i takva mu je posuda još podrijetlo kod Z. Čulić, nav. djelo, str. 72.

381 A. ŠKALJIĆ, Navedeno djelo, str. 189; čenar-ara, vrsta bera, pamučnog platna koje ima okoli-ru, odn. znač na rukavima, se odjela od uskog bera.

382 Ovu pjesmu pominje i KINEL, navedeno djelo str. 93.

Poslije toga svekrva počinje pjevati:

*Mi ženimo našeg golubana, ženi otac,
ženi mila mama.*

*Majka ženi sjajnoga mjeseca i vodi mu
zraku od sunašca.*

Poslije svekrvinog pjevanja može pjevati ko god hoće od prisutnih, i
obično s pjesmom nastavljaju prosci i kolačaruše:

*Prijo nala, nemoj tugovati,
neće Mara kod nas robovati.
Skidaj, prijo, sa prozora cvijeće,
više Mara zaljevat ga neće.*

*Prijatelju i curina mati, je l' slobodno
nama zapjevati.*

*Curu Maro, cvijeće iz čaše,
ti si sada familije naše.*

*Curu Maro, kad podeli od nane, ponesi
nam kave i finđlane, ne nosi nam u
kaću galame.
Donesi nam sreću među braću, ne odsjecaj
mesa od nokata, ne rastavljaj dva rođena brata.*

*Curu Maro, nek' te tvoja mama nas'jetuje
još nedilju dana.*

*Mi ženimo našeg golubana i vodimo
snaju k'o jablana.*

Ako momak nema oca, odnosno majke, onda se pjeva:

Umro otac, ženi mila nana

iii

Ženi otac, umrla ma nana.

Ako je u cure umro otac, onda se pjeva:

*Nala cura nema svoga tate
tko će njene dočekati svate.*

Ovo je žalosno, pa rasplače prisutne.

Osim navedenih pjevaju se i ove pjesme:

*Sna'o naša visoki jabolane,
kad si rasla u ltu si gledala,
il' u borak il' u vitu jelu,
il' u naleg brata rodenoga.*

*Orvorite ta larena vrata, da vidimo mi
nalega zlata,
jel' djevojka za nalega momka, jel'
joj tijelo za naše odijelo.*

*Rastaje se mjesec od zvjezdica,
naša cura od svojih sestrica.*

*Dobro su nas prije dočekale,
sitno su nam kupus isjecale,
sve k'o glave, da
se prije dave.*

*Sinoć meni brato Ivo veli,
seko moja dobro se veseli.*

*Curo Maro, zeno ambirovo,
ambirovo i karanfilovo,
Kad si rasla u ltu si gledala,
il' u jablan, il' u vitu jelu,
il' u naleg brata rodenoga.*

*Prijatelju ti si nam u duši,
nazdravi nam, grlo nam se tuli.
U 'vom telu nisam dugo bila,
ovo malo pa mi se dopalo.*

*Curo Maro, ltu si tako ručna,
lijep je Ivo, nisi ni ti tako ručna.*

*Curo Maro sestara je dosta,
u kući ćeš imat' stalno gosta.*

Poslije ručka iznese se «curika kava» koju princi daruju. U djevojčinoj kući sjedi se sve do pred zalazak sunca, a uobičajeno je da se kući kreće prije mraka. Pred sam polazak cura poljubi svokra, dadne mu čalicu rakiije i daruje ga peškirom i jastukom, a on nje daruje. Tom prilikom djevojka zakiti peškiroma i kooje.

Prije nego što izadu iz avlije svekrva zapjeva:

*Prijatelj koliko si crna,
od rano po si namu dan.*

*Zbogom ovaj zelena avlijo,
nije tvo džaha dolazio.*

Tada pjevaju i prosci, i to one pjesme koje im na um padnu i tako pjevajući stignu mladoženjinoj kući gdje ih dočekuju oni koji su pozivali na pilav, zatim komšije, a tu je i «mlađarija» koja je došla da se proveseli i poigra. Čim stignu u kuću, kolačarade zapjevaju:

*Domaćine ponesi rakije,
prijateljska napojila nas nije.*

7. Pozivanje na pilav

Istog dana kada ide «kolačarade», ide i ljudi koji zovu na pilav. Tom prilikom oni ide od kuće do kuće i pozivaju na pilav, a sobom nose «poluo-ku» rakije i torbu u koju stavljaju račice četena, vlasi od kudelijske i strašijaku. Ove sirove od četena poklanjaju im oni koji se pozivaju na pilav, a sve se to čini zbog toga «da mlada ima što pusti se zime, »jer nije bila tu pa nema ni četena».

8. Odliarak momka na večeru

I dok se još uvijek vesle i pjevaju nakon dolaska s proštoje, momak još jednima ili s dva momka ide «curknoj kući» na večeru. Kad dođu u djevojčinu kuću, uvode ih u posebnu prostoriju (udžeru ili sobicu) i tu ih čeka večera. Na večeri se služe razna jela, i na kraju se iznese slatki kajmak. Običaj je da se to daruje, odnosno plati.

9. Uoči pilava

Mi smo govorili o pozivanju na pilav, ali ćemo malo objasniti šta se ovdje podrazumijeva pod ovim pojmom. Pilav je u stvari sam dan vjenčanja, koji se obično završava srijedom. Ako se pilav zakaže srijedom, još od ponedjeljka počnu se vršiti pripreme i to tako što u momkovu kuću dolaze donose satije, valjuge, klupe, kralike, lonce, čase i drugo. Tom prilikom «tako se krmci i kolje jate za pilav».

10. Ruvari

U utorak poslije ponoći, a može i ranije, ako je cura iz daleka, momkov otac i još jedan čovjek (može i čajoi), ide po ruvo. Po ruvo se išlo

konjskim kolima, a danas i kamiončicama. Kad pođu, rvari ponese djevojčinoj majci «ploče od krmeta» a u kola utace prazan sanduk i jedgek.³⁹ Kad dođu u djevojčinu kuću, lijepo ih dočekaju i postavljaju za stoje. Tom prilikom jedu, piju, puše i razgovaraju i tako neko od djevojčine rodbine u tali rekne da im nije po volji što su došli, te da su im nekako namojvi i da im se čini kao da će «krasti carskog oca». Kad dođe kraj «govoru», odo rvari ustaju i idu u prostoriju u kojoj se nalazi ruvo da ga tovaru. Običaj je da u ovoj prostoriji, na sanduku u kojemu se nalazi ruvo, sjedi neka žena koja im ne da tovariti sve dotle dok ne plate. Kad je daruju, onda ona ustane i oni tovaru prvo iz tog sanduka, pa onda redom. Člimate i počajve ne tovaru u sanduke, nego ih izravno stavljaju u kola, a osim toga, po vrhu kola se stavi «leđer», bokal, «pratijača», ibričik, metla i «obremopala» (drvo preko kojeg se stave rubine ili dvije kante vode, a nosi se na ramenu). Kad je ruvo utovareno, traže jedgek da sve to poveća. Obično neko od skotata sakrije konopac, a rvari ga simbolično odupe. Pred polazak, cura «poveća pelikine za konje», «pripre se na kola», poljubi svekra i daće mu čelu radoje, a on je daruje. Cura počasti i onog drugog rvara, a nakon toga «zadije im cvjetice» i daruje ih sa po jednim pelikrom i maranicom. Kad polaze rvari zapjevaju:

*Odvakosmo ruvo nabijeeno,
nara ćemo tijelo nagojeno.*

Sa ruvom i rvarima ide i «obikuša» (obično je to mlada mladića sestra ili «bratična carska») koja pazi da se štogod ne izgubi, a ona nosi i ključeve od sanduka.

Kad dođu pred mamikovu kuću, na kapiji zapjevaju:

*Svekrvice otvori kapiju,
vociamo ti ruvo u avliju.*

Kad uđu u avliju i stanu pred udlera gdje će se ruvo istovariti zapjevaju:

*Odvakosmo ruvo nabijeeno,
nara ćemo tijelo nagojeno.*

Kad su ruvo istovarili i malo se odmorili, onda večeraju. Ovaj rvaru, na ovu večeru je pozvan i kum, jedgek i svi oni koje je domaćin pozvao. Po završetku večere domaćin saopšti prisutnima u koje će vrijeme sutradan svadba krenuti po curu.

11. Plav

Kad osvane trijeda ujutro, počne se sakupljati «svadba» (osobe koje idu po curu, a to su: «kolijadi», oni koji su s kolima, zatim konjanici, i

³⁹ A. BEALIN, Narodna izjava, str. 261, petak-ruka, Krasnodar.

ostali). Sve do 1970. godine u ovom kraju »ženskinje« nije išlo na svadbu, a danas ide i pjeva kao i muškarci.

Prije polaska po curu, »svadba« najprije doručkuje i tom prilikom se dogovore tko će ići prvi, tko će voziti duvegiju, tko kuma i mladu u slučaju da kum nema svojih kola. U ovom kraju običaj je da vojvoda bude mlada, a doženjin zet uz uslov samo ako je iz istog sela odakle je i mlada, a ako nije ili nema zeta, onda se za vojvodu bira komšija. Mladoženju vozi netko od bliže rodbine, a curu vozi njezin brat ako imaju svoja kola, a ako ih nemaju, onda mlada sjeda u kola u kojima sjedi kum pa ma čija ona bila. Običaj je da mladoženja uvijek sjedi u trećim kolima po redu bez obzira da li su u »svadbi« četvera ili dvadeset kola.

Prije nego što »svadba« krene, »desnim konjima se povežu peškiri; a kola u kojima su mladoženja, odn. mlada, posebno se ukrase. Konju, upregnutom na desnoj strani kola kojim se vozi mladoženja okače se peškiri i ogledalo, a konjima upregnutim na lijevoj strani kola povežu se peškiri kod curske kuće. Konj upregnut na lijevoj strani mladoženjenih kola kod mladine kuće ukrasi se još i ogledalom. Tom prilikom i mladoženji prišiju na gunj »curski jagluk« kojeg je dobio »na prstenu«, a zakite ga i »prstenskim peškirom«.

Za sve ovo vrijeme cure i žene pjevaju:

*Oj ti kume gospodine, oj vojvodo
naš brate, vodi svatove.
Sunce nisko, blato skitsko, dvori daleko,
žao nam je našeg brata da nam omrkne.
Prid vama je mutna voda, zastajati ćete,
prid vama je čarna gora omrknut ćete.*

Glavne ličnosti u svadbi su: kum, mladoženja, mlada, domaćin, »prijekumak«, jendija, vojvoda i čajo. Običaj je kad se pođe po mladu da se »otvori izlaz iz avlije«, napravi poseban prolaz, odn. razgradi ograda, a kad se vraćaju s mladom, onda se ulazi u avliju kroz pravu kapiju.

U svatovima se nosi i barjak na kojeg se povežu peškiri kod momkove kuće. Peškir sa barjaka pripada vlasniku barjaka, a ne onome ko ga nosi.

U blizini mladine kuće svadba se ustavi na čupriji, a onda vojvoda ili neko drugi iz njegovih kola izade i pokupi novac od svatova; to se zove »kićenje jabuke«. Kad je novac pokupljen i kad ga predaju mladoženji, onda svadba krene »curskoj kući«. Tom prilikom neko od mladine rodbine izade pred njih s rakijom i nazdravi im, a zatim ih pitaju jesu li sretno doputovali. Tada cura i žene zapjevaju:

*Pomoli se struk ružice iza gorice,
to ne bio struk ružice iza gorice,
već to bio lijepi Ivo, jutros od majke.*

I dok cure pjevaju, vojvoda je već došao do kapije, ali je ona zatvorena i ne može ući sve dotle dok ne »plati ulaz«. Kad vojvoda »plati ulaz«, onda svadba ulazi u avliju, a kad ulaze kola u kojima je mladoženja, onda on iz kola baci jabuku i pare pred one koji ih »dopijevaju«. Čim uđe u avliju, odmah izlaze iz kola i hvataju se u kolo sa onima tko su ih dočekali. I dok se tako igra kolo, mladoženjin i mladin otac sjede na posebno pripremljenom mjestu, piju i pričaju, a sejmeni³⁸⁴ traže oroza (pijetla). Dok se napolju pije rakija i kava, dotle mladoženja zajedno sa »prijekumikom« ođe u udžeru ili neku sobicu i tu piju kavu. Za to vrijeme mladoženji »dona-prišavaju« na gunj jastučnicu, više pari čarapa, »curku tkanicu«, maramu i ogledalo. Kad cure zakite mladoženju, on ih daruje, a one mu zapjevaju:

*Pružila se zlatna žica od vedra neba,
savila se duvegijl u bijela njedra.
To ne bila sjajna žica od vedra neba,
već to bila lijepa Mara, jutros od majke.*

Osim navedenih pjesama, neko iz svadbe zapjeva i ovu:

*Mladoženja crnu kavu pije,
zaklinje se više momak nije.*

I dok su se pjevale pjesme, dotle su kum i jendija otišli »trafiti curu«. Prvo jendija počne tražiti curu, ali kako su vrata zaključana reknu joj da zove kuma. Kad dođe kum, ne daju ni njemu da uđe dok ne plati, a kad plati, uđe u sobu i mlada ga poljubi, a zatim poljubi i jendiju i ponudi im da sjednu. Čim kum sjedne, ponude ga rakijom i bijelom kavom. Tada jendija izvadi duvak³⁸⁵ i dadne ga nekoj od prisutnih žena koja zna da »poduvači curu«, a često to učini i sama. Ako mladu »poduvači« druga žena, onda je jendija daruje cigaretama, sapunom i maramicom. Običaj je da se nade žena da »poduvači mladu« koja ima dobrog muža, jer se vjeruje da će i nevjesti njen muž biti dobar. Dok kum pije kavu, cure mu pjevaju:³⁸⁶

*Oj ti kume, gospodine, čuješ li ti nas,
il' nas čuo il' ne čuo, darovat ćeš nas.*

Takođe, cure pjevaju i jendiji:

*Oj jendi'ce gospojice, čuješ li ti nas,
daruj nama naše pjesme, Bog te darovao.*

³⁸⁴ Itri, Navedeno djelo, str. 556: sejmen označava svjedoka, pandura.

³⁸⁵ Itri, Nav. djelo, str. 230: duvak m (tur)-vao nevjesta, tanka koprena kojom se mlada pokriva preko lica i glave.

³⁸⁶ Itri, Navedeno djelo, str. 622: tulbent m (pers) označava fino tanko platno koje se upotrebljava za šalove, za saraje, za bočce. U pjesmi koju navodimo, jendija ima bočicu (pokrival se glavom od ovog platna).

*Privari' se mladoh se mlada,
ostade mi puder i pomada.
Zbogom ostaj zelena avlijo,
nije h'o džaba dolazio.*

*Čarna goro je l' ti žao lista,
k'o što Mara žali curovanja.*

*Kad ja pođem iz oćevih dvora,
staklo penđer popucati mora.*

*Zbogom ostaj zelena avlijo,
dosta sam te puta obletio.*

U svatovskoj povorci koja je već oformljena vojvoda je prvi, mladoženja i prijekumak su obavezno u trećim kolima, a mlada, jendija i kum su u očevim ili kumovim kolima i ona su uvijek zadnja, bez obzira koliko kola je u svatovskoj povorci. S mladom sjeda njena snaba ili udata sestra koja nosi dar djeteta koje se «donesu pod đuvak».

Ranije, dok su svadbe išle na konjima, cura je išla na očevom konju, a vodio ga je kum. U vezi sa ovim, prema pričanjima starijih ljudi, dešavalo se u prošlosti da je cura «utjecala momku na konju». Do 1946. godine, cure su u svatovima ogrtale crvene kabanice.

Kad polazi iz očeve avlije, mlada se pokloni tri puta, a to isto čini i u svekrovoj avliji. Običaj je kad mlada kreće da se jedanput obazre na očevu kuću. Takođe je običaj da neko zatvori kapiju i da ne da kuma da izvede curu i svatove sve dok ne plati. Dotle djevojke pjevaju mladi:

*Oj ti Maro, seko naša,
obazri nam se.*

Mlada se obazre i dadne im jabuka, a one nastave s pjesmom:

*Nu' se mogu obazrijet'
nu' vam što rijet,
zanio me konj zelenko meda svatove.*

Poslije toga pjevaju jendiji:

*Oj jendice gospojice,
s' jetaj djevojku kada dođe blizu dvora
da ne pogriješi.*

Od mladine kuće «svadba» ide crkvi gdje se obavi vjenčanje. Vjenčanje se obavlja u crkvi iz onog naselja iz kojeg je cura, a može i odatle je momak samo ako to odobri župnik iz one župe u kojoj je živjela cura.

Sl. 1. Mlada sa "ustakrnutim krpom" iz sela Voklića

I dok se mladi opasuje zadnja pregača, dotle je »svadba« sjela za »svatovski ručak«. Na čelo sofara sjeda kum, do njega je s desne strane duvegija, s lijeve strane je »prijekumak«, a do njega vojvoda i tako redom. Uglavnom za prve sofre sjeda bliža rodbina, jer oni više i daruju, a može sjesti i gdje ko hoće. Za vrijeme ručka svakom svatu je na krilu peškir. Ove peškire mlada je donijela, odn. poslala s ruvom. Tom prilikom serviraju se jela sljedećim redom: čorba-tatana, svinjsko vareno meso s krompirom, goveđe meso, kupus, keške, slana i slatka pita i kajmak. Mladoženja sjedi za sinijom sve dotle dok se ne donese kupus, a zatim on ustaje i na njegovo mjesto sjeda njegov otac. Dok je mladoženja jeo, cure su mu prišle, »zadjele cvjetić« i pjevale:

*Savila se zlatna žica od vedra neba,
savila se duvegiji u bijela njedra.
To ne bila sjajna žica od vedra neba,
već to bila lijepa Mara jutros od majke.*

Na ručku se pred kuma iznese tepsija u kojoj je varena svinjska glava sa »klipom kukuruza u ustima i dvjema cigaretama u nozdrvama«. Kad domaćin sjedne za sofru umjesto sina onda neko od »svadbe« zapjeva:

*Oj kupusu ubilo te meso
Ja bi' tebe na zemlji istres'o.*

Još dok se pjeva ova pjesma, dolazi djever s peškirom preko ramena i vodi mladu, a zatim je za trenutak ostavlja i ide po rakiju. Kad djever donese rakiju, onda jendija ili neka žena iz bliže rodbine metne tacnu s jabukom na kupus. Tada se mlada prvo pokloni, poljubi svekra i doda mu čašicu rakije koju je djever nasuo, zatim ljubi kuma, i ostle svatove, bilo u obraz ili u ruku. Dok mlada ljubi, ona ide prva, za njom ide djever, a treća je žena koja »primeće tacnu« sa sinije na siniju. Mlada ide s desna u lijevo i kad obide svu svadbu ponovo dolazi do kuma i domaćina, ljubi ih, dodaje im po čašicu rakije, a oni je opet daruju samo sada sa mnogo manje novca nego prvi put. U stvari prvi put je daruju sa dukatom šorvanom ili njegovom protuvrijednošću u novcu, a drugi put sa malim dukatom. Sav novac dobijen na pilavu zove se »poljevačina« i on se daje mladi i mladoženji, a oni sebi od tog novca »izvedu osebinu« kupuju darove koji će im kasnije trebati kad budu išli u »po'ode«. Kad je obišla »curska jabuka«, onda idu cure od svata do svata i pjevaju, prvo domaćinu i kumu, pa onda redom ostalim svatovima.

*Domaćine, gospodine, čuješ li ti nas,
daruj nama naše pjesme, Bog te darov'o.*

Uz pjesmu, cure zadijevaju i »kupovne cvjetice« svatovima, a ovi to plate. Kad cure obidu i pokupe darove, onda ide čajo, nosi nadžak i sebi kupi dar, za njim idu dvije žene koje takode kupe dar za »keške i kajmak«.

a) »Prikazivanje«, pokazivanje kumovog dara

Pokazivanjem kumovog dara nastoji se da se ti darovi još više uvećaju, te se tom prilikom kaže: »Kum je donio krme od sto kila, 50 litara rakije, samun k'o kamen vodenički, tepsiju slatke pite veliku k'o sinija, sir od 10 kila i 3 kile kajmaka«. Nakon toga onaj što je prikazivao kumovu pijernicu kaže: »Zafalite mu ljudi, a fala mu i od mene«. »Svadba« mu se zahvali. Sir se odmah obavezno isiječe i podijeli po sinijama, a tako i krme. Sir se odmah zahvali se domaćinu što ga je zovnuo u kumstvo, a i »svadbi« što ga je slušala. Tada kum nazdravi svojom rakijom koju »otvori« i ona ide od svata do svata tako da obide sve sofre. Tom prilikom dodu i ašćije da »nazdrave kumove rakije«.

388 U ovom kraju je uobičajeno da svi oni koji su pozvani na »pilavu« donesu »krvu«, slanu ili slatku pitu, kajmak i »po'oku rakije« i to sve skupa se naziva »pijernica«. Delavale se da kum umjesto krmata na pilav donese pečenog oruza kojeg stave na kumovu siniju, te ga pojedu oni što sjede s kumom. Otuda je i ona narodna: »Kum donio, kum pojio«.

b) «Prikazivanje mladnog ruva»

Poslije «prikazivanja kumove pijernice», dvojica ljudi donose u čilimu ili ponjavi «čursko ruvo» koje će pokazivati svekru, svekrvi, kumu, prijekumu, vojvodi, djeverima, zaovima, jetrvama, babama i drugima. Prilikom pokazivanja darova mlada stoji iza svekra i kuma, a svekrva ili neka druga žena dodaje čaji dar po dar i on to «prikazuje». Dok se ruvo pokazuje, momci pjevaju:

*Pjevaj curu, pjevaj garska vilo,
tuo je dobra kad majke je bilo.*

*Nemoj žalit' majkina Marijo,
uzeo te tko te je volio.*

Kad je ruvo «prikazano», «svadba» nastavi pjevati različite pjesme kao naprimjer:

*Veseli se kućni domaćine, veselje ti
do veselja bilo.*

*Tri ti sunca dvore obasjala, ručica ti
dvore obacvala.
Prvo sunce mladan dovegija,
drugo sunce kićena djevojka,
treće sunce kićeni svatovi.*

*Domaćine sretno ti veselje, do godine
bilo i krštenje.*

c) Zavaranje mlade s mladoženjom

Po završetku svatovskog ručka netko igra i pjeva u kolu, netko je otišao i kući, a netko ašikuje. Tom prilikom mladoženja igra u kolu, ali je običaj da tog dana ne pjeva i ne puca iz oružja, niti da sa sebe skida gunj sa prilivenim darovima, pa makar kako bio «vruć dan». U ovom kolu igra i mlada, ali s prekidima, jer istovremeno mora «služiti» kuma i domaćina. Tad neko od aščija «uzove mladu u udžeru» ili u neku drugu prostoriju, zatim pozovu i mladoženju, zaključaju ih i ne otvaraju ih sve dok im ne plate.

d) Šale s kumom, domaćinom, svekrvom i jendijom

Kad su pustili mladu i mladoženju, onda uzmu svekra i nadnesu ga nad vatru, a onda trči snaha te ih daruje da ga «ne spale». To isto čine i sa

svekrvom, a nju otkupljuje njen sin, oda mladoženja. Kuma i jendiju također nadnesu na vatru: kuma otkupljuje mlada, a jendiju mladoženja. Poslije toga svekra, svekrva, kuma i jendiju natovare na kola s dva točka i tako ih »provodaju radi tale«.

e) Odlazak mladoženje po punca i punica

Ako se pilav završio »o ručka«, onda se narod predveče razide svojim kućama i ne dolazi više. Međutim, ako se pilav završi »o večeri«, onda se dolazi na sijelo, a pozvani su i na večeru. Tom prilikom mladoženja pred mrak ide kolima po punca i punicu da ih doveze na večeru. Kad dođe, poljubi punca i punicu, a sa ostalima se rukuje. Pošto se zna zbog čega je zet došao, nitko se ne čeka, nego se odmah sjeda u kola, te odlazi mladoženjinoj kući. Kod mladoženjine kuće dočekuju ih prijatelji i aščije, a mlada ih ne dočekuje, jer njoj tada »usticu krpu«.

f) »Usticanje krpe«

Naveče mlada vode u posebnu prostoriju i »ustaknu joj krpu«. Kod »ustaknute krpe« prednji dio glave je malo otkriven i vidi se malo kose, a teg krpe sa velikom »začkom« obješen je niz leđa i stize do pojasa. Mladi je krpu »usticala« žena koja je tome dobro vješta, a i ona koja ima dobrog muža, tako da i mladoženja bude dobar muž. Nakon »usticanja« krpe, žena koja je obavila ovaj posao dobije od mlade sapun, maramu i cigareta. Čim joj je krpica »ustaknuta« izljubi svu rodbinu redom i kako koga poljubi kaže: »uvečerila majko«, »uvečerio ćaća«, »uvečerio brato«, »uvečerila seko« itd.

»Ustaknuta krpica« mlade su nosile prve godine iza vjenčanja i svetkovinama i radnim danom. Kad prođe godina dana poslije vjenčanja, mlade su nosile »pribačenu krpicu«, a »ustaknutu« samo nedjeljama i svetkovinama. Krpicu su žene »usticale« sve do navršenih 35 — 40 godina života, a poslije toga nosile su je samo »pribačenu«.

g) Završetak pilava

Završetak pilava može biti sutradan »o doručku«, a može se završiti i »o večeri«. Ako je završetak pilava sutradan u vrijeme doručka, onda mlada uveče, nakon »usticanja krpe«, ulazi u sobu i sve redom ljubi, a onda opere noge kumu, svekru, domaćinu, jendiji.

Kad mladina rodbina dođe na završetak pilava, pa bio on o doručku ili o večeri, aščije zapjevaju:

*Sna'o naša, evo roda tvoga,
evo brata mještara tvoga tale.*

Kad je završetak pilava, punica donese zetu na dar rubinu i gaće, «paprenak», pečenog orova, pelikat, jastuk i turene čarape. Ovakav dar donesu i ostale žene što dodu s punicom, a punac donese jednu litru rakije.

Ako je završetak pilava «o večeri», prisutnima se polije da operu ruke i oni večeraju. Jela su ista kao što su bila i za ručak. Razlika u odnosu na ručak je u tome što se za večeru stavlja svinjsko meso koje je kum donio i što mladoženja ne sjeda za stolom, nego domaćin. Ostale radnje su iste kao i za vrijeme ručka «darivanje mladine jabuke», «naplaćivanje «kešketa» i kajmaka, darovi koje čajo sebi sakuplja i dr.

Za vrijeme večere, ašćije pjevaju «curskom ocu» i majci:

*Prijo naša traži sebi lijeka osto
naša Mara dovijeka.*

*Prijatelju kad nedjelja dođe,
večerajte, Mara ne čekajte.*

Kad se uvodi mlada u vrijeme večere pjevaju:

*Prijo naša, ti se i ne nadaš
sad ćeš vidjeti kakva nam je mlada.*

*Prijo naša, de nam progovori, valjaju ti
ti svoje Mare dvori,
Prijatelju, jel ti prijo draga, jest
mi draga k'o mom dogi trava.*

*Prijatelj se svojoj prij priji fali,
imam što više nego lani.*

*Domaćine i ti dobri kume, za večeru
peče vam se june.*

Poslije završetka večere nastaje sijelo na koje dođe «mladarija» i iz drugih sela da se proveseli, zapjeva i poigra. Sijelo bude do kasno u noć; tu se pjeva, igra, svira, a tada se zbivaju i različite šale na račun kuma.

Kad se sijelo razide, mlada opere noge kumu, domaćinu, svekru i jendiji. Tom prilikom jendija, a može biti i neka druga žena, uzme leden i metne ga pred one kojima se peru noge, da ga «pokrpe». Tada ga oni simbolično daruju.

Kada je sve završeno, onda mladoženja odvozi punca i punicu, kuma i jendiju. Ako nisu svi iz istog sela, onda mladoženja odvozi punca i punicu, pa onda kuma i jendiju. I dok ih je mladoženja odvezao, dotle su ašćije sjele da večeraju i tada ih služi mlada, a kad dođe mladoženja i on ih služi.

Kad stigne večeraju i odu svojoj kući, onda mladoženja i mlada idu spavati u udžeri. U udžeri su spavali prva zima, a i duže, i to sve dotle dok se ne rodi prvo dijete.

Prvo jutro iza pilava tj. četvrtkom ujutru mlada ulazi u svekrvu i svekrvina sobu i polijeva im da se umiju. Ako je noćio, kam polijeva i njemu kao i jendiji, a ako njih nema, onda polijeva djoda, bašu, djeverovima i zaovama. To jutro mlada ide do prve komšijske kuće, te ukucanima polijeva da se umiju, a oni je daruju.

12. Prva nedjelja iza pilava

Prve nedjelje iza pilava mlada izlazi k mami koja se obavlja u crkvi. Mlada je u najsvečanijoj odjeći, a s njom idu još dvije žene (obično su to jetrve). Kad idu ka crkvi, mlada je u sredini. Ove žene isto kao i mlada imaju »ustaknute krpe«, pa makar one od nje bile starije i 15 do 20 godina. Osim toga, one igraju u »misnom kolu« isto kao i mlada. Kod crkve, prije i poslije mise, mlada ljubi mladoženjinu rodbinu.

Tog dana poslije podne kod mladoženjine kuće bude »kolo«. Tada dođe »mladarija« i iz drugih sela da se provede da vidi gdje se udala mlada. Ako je lijepo vrijeme, igra se u avliji, a ako pada kiša, onda igraju u »trijemu«. U »trijemu« se nanese blata, ali niko to ne pazi, jer kažu: »Ima mlada, pa nek' čisti«.

13. »Prvi po'odani«

Prve nedjelje iza pilava su »prvi po'odani«. U pohode se išlo uglavnom subotom uveče ili nedjeljom ujutro. Ako idu subotom »večerim«, uveče, mlada izade k mami. Poslije mise poigra u kolu i ide roditeljskoj kući. Tu uzinaju, i kad bude vrijeme da idu kući, svekar uzme rakiju koju je donio sobom i nazdravi prijatelju da mu dođe u »po'ode« u drugu nedjelju (to je četvrta nedjelja iza pilava).

14. »Drugi po'odani«

Četvrte nedjelje iza pilava su »drugi po'odani«. Ovog puta momkovim roditeljima ide mladin otac, njena majka i još nekoliko ljudi i žena iz djevojičine rodbine. Ovi po'odani dolaze po danu oko podne i budu do mraka. Mladina majka nosi priji »milost« (šećera, kave, cigara, peškir i čadu), a prijatelju peškir, jastučnicu i cigara.

I ovom prilikom punica donese dar zetu kao i o pilavu, a tako isto donesu i druge žene. Djeci ponese pletične kolače zvane »knele«. Mladin otac je i ovog puta sobom ponio litar rakije kao i o pilavu, ali sada ne poziva prijatelja, nego zeta da mu dođe o Božiću. Ovo »zarivanje«, pozivanje, mo-

ra se ponoviti pred Božić i tada se tačno utvrdi dan kad zet treba da dođe, da li će to biti na prvi ili na drugi dan Božića ili uoči Nove godine.

15. Odlazak zeta «u punice»

Na sam Božić poslije podne zet odlazi «u punice», kod punice. S njim idu još dva čovjeka. Tom prilikom mladoženja ponese puncu opanke «oputraše» i cigara, a punici takođe opanke «oputraše», zatim šećer, kave i cigara, «xvastima» po «preslicu-prelu» i «šareni presličak», a djeci kolače.

Kad dođu, domaćini im očiste obuću i sakriju je, a dadnu im drugu da se njom služe sve dok borave kod njih. Poslije večere gostima neko od «ženskinja», ženskih osoba, opere noge, a oni obavezno «diruju leden».

Poslije večere i pranja nogu dolaze «indžije» da se «igraju prstena». U ovoj igri sabere se najbolji igrači «prstena», a i zet gleda da sa sobom povede najbolje igrače. Oni se podijele u dvije grupe; oni što su bili za večerom zajedno sa zedom zovu se «po'odani», a ovi što su došli da s njima igraju zovu se «mračani». U igri ih učestvuje, kako s jedne, tako i s druge strane, podjednak broj kao, naprimjer, 3:3 ili 5:5. Igra se na podu i tu se prostiru vreće, a igrači posjeduju okolo i svaki od njih ima po jednu kapa. Prsten bude pravi i on se sakriva, a može biti i «dince od čaure» metka lovačke puške koje se naziva «imzle». Prsten se metne među prste, a kape su preko šaka i u jednoj od kapa ostavi se prsten, a ovi ga traže. Svaka od kapa ima svoj broj. Prva kapa nosi ime «konj», druga «ciganka», treća i četvrta su «desetke», peta je broj «sedam», šesta «šest», sedma se uzima sebi, «nema konja», osma je broj «pet», deveta se uzima sebi, a deseta nosi «treje konja». Dakle, osma kapa donosi «krivaču», a dvije su bez konja (sedam i devet). Ako igrač nađe konja u prvoj kapi, nosi ga i ovaj nema «niti konja», ako nađe u «ciganki», onda ovaj nosi prsten a «krivač», onaj ko sakriva, ima jednog konja. Ako se prsten nađe u trećoj kapi, onda «krivač» ima dvanaest konja, a tako i u četvrtoj. Ako se prsten nađe u petoj kapi, onda «krivač» ima devet konja, ako ga nađe u šestoj, onda ima osam konja, a ako nađe u sedmoj, onda nosi prsten, a «krivač» ima dva konja. Ako se prsten nađe u osmoj kapi, onda igrač ima sedam konja, a ako se nađe u devetoj, onda nosi prste, a «krivač» ima dva konja, a ako ostane u desetoj ona ima pet konja. U prvoj i drugoj kapi kao u sedmoj i devetoj su «ištili» i ako se nađe u njima prsten, on se nosi i krije, a traži ga ovaj što ga je sakrio. Ova igra se igra u 201 konja. U ovoj igri prvi «pokrije» zet. On sakrije u svih 10 kapa, a «mračani traže», pa ako nađu u prvoj, to je sramota, a ako ne nađu u prvoj, onda je dobro sakrio. Ako prvu igru nadigraju zetovi dobro je, a ako izgube, onda je sramota. I na kraju, da kažemo, ko ima 201 konja, on nadigra. Nekada znaju metnuti i velike pare u tu igru.

Sutradan punčev brat ili rođak, pa i komšija, odvođe zetove k sebi na deručak. Ovo se čini iz razloga da se malo pomogne onome kod koga su došli «zetovi», a i da ukućani mogu očistiti prostorije dok gosti dođu s doručka. Kad se vrate, gosti mogu malo spavati ako hoće, dok se zgotovi

ručak ili da se igraju prstena, ali ako ima kakav gostar, onda da slušaju njega. Kad bude vrijeme ručka, tada se serviraju najbolja jela. Na kraju mora se servirati kajmak i tada se to »daruje«. Kad su svi jeli, onda se pred zeta donese pita maslenica koju on mora »privrnuti, prebaciti« i ako je »pribaci« on je majstor, a ako je ne prevrne i ona padne na tinja, onda je zet »mlazav«, on je »mlinto«. Kad zet dobro obavi ovaj dio posla i prevrne pitu u traku, a ona mu padne u tepsiju, svi mu čestitaju.

Poslije ručka zetovi (ovdje se zetovima nazivaju svi oni koji su došli sa zedom) spremaju se kući, a tom prilikom oni daruju one ukućane što su im sakrili obuću još dok su ovi stigli.

16. »Prelje«

U »prelje« idu samo žene (ljudi i cure ne idu). Nakon što prođe mjesec dana iza zetovog boravka (zet je bio o Božicu u »punicama«), dođe prija, mladina majka u »po'ode«, priji, momkovoј majci, a ona njoj ode odmah iduće nedjelje.

17. »Stajanje«

»O preljama« prije se međusobno dogovore kad će mlada doći na »stajanje« (tada mlada odlazi svojoj majci). To bude pred sami kraj poklade (sve vrijeme do posta-korizme su poklade), i tada mlada kod svojih bude od 7 do 10 dana. Na »ugovoreni dan«, a to bude subotom uveče, djevojci odvede snahu na »stajanje«. Sutradan mlada sa svojim najbližim ide u crkvu, a tamo igra i u »misnom kolu«. Za sve vrijeme njenog boravka kod roditelja, mlada radi, odn. završava one poslove, koje nije uradila do udaje, a i pomaže majci. Po noći na sijelo dođu njene drugarice, a i seoski momci pa i njen bivši momak. Na sijelu se pjeva, a bude i »pripijevanja« jednih drugim kao naprimjer:

*Zašto bi ja oči svoje krila od onoga
kog sam volila.*

*Zašto bi ja svoje oči krio,
od garave koja sam volio;*

*Uveralo dadovo korijenje,
moj dragane i naše voljenje.*

*Ljubav stara nikad ne propada,
sedam puta ponovit se daće.*

*Tko se kada volio sa kime on će
kradom pogledat za njime.*

Kad prođe «svta stajanja» i dođe subota, onda mlada sa svojim braćom odlazi kući u koju se udala.

I ovo bi bio kraj ženidbenih običaja u našem kraju. Istina, još se uobičavalo da zet ide punću na kosidbu i to negdje poslije prstenovanja, a u nekim selima na kosidbu se ide kad prođe godina dana od vjenčanja.

Bilješka o autoru

Smatram da je vrijedno da se ovom prilikom napiše i nekoliko podataka o Jakovu Babiću, ljubitelju starina. Ovaj neumorni prikupljač arheološke, etnološke i folklorističke građe rođen je 12. 07. 1928. godine u Gornjem Vukšiću SO-e Brčko). Danas živi i radi kao trgovac u selu Jagodnjaku koje se nalazi 3 km južno od Vukšića (u ovom naselju radi od 1. 09. 1956. godine).

U svom slobodnom vremenu Jakov Babić godinama obilazi područje brčanske opštine, pa i šire, na kojemu rekognoscirajući prikuplja keramiku i druge arheološke predmete koje brižljivo i pedantno sa svim potrebnim podacima (naziv lokaliteta, ime vlasnika i dr.) odnese u Zemaljski muzej ili u Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH, a često i u Muzej istočne Bosne Tuzla. Zahvaljujući tome, ove ustanove u oblasti kulture i na taj način dolaze do osnovnih podataka o arheološkim lokalitetima sa ovog područja. Isto tako, Babić je neumorni sakupljač etnološke i folklorističke građe. Prikupio je dosta izvornih narodnih pjesama koje je dao Zemaljskom muzeju.

Osim izvornih narodnih pjesama, Babić prikuplja i narodne običaje, a bavi se i fotografisanjem objekata tradicionalnog narodnog graditeljstva (starinskih kuća, privrednih i drugih zgrada). Trenutno posjeduje oko 2000 različitih negativa koji se odnose na tradicionalnu seosku arhitekturu bosanske Posavine.

Na kraju da kažem i to da je Jakov Babić vrstan svirač na šargiji, a svira i violinu. Kao dobar svirač, pjevač i interpretator seoskih šala učestvovao je više puta u emisiji «Selo veselo».

Jakov Babić je više puta učestvovao i na smotri narodnih nošnji pod nazivom «Vezak vezem, pjesmu pjevam» koja se održava svake godine u Kožuhama kod Doboja, a učestvuje i na festivalu «Mladi graditelji» koji se održava svake godine u Brčkom, a povodom proslave izgradnje pruge «Brčko-Banovići».

S. K.

SVADBENI OBIČAJI MUSLIMANSKOG STANOVNIŠTVA GRAČANICE I OKOLINE *

Značenje svadbenih običaja u našem narodu je veoma različito; njima se ojačava bračna veza mladenaca i oberbjeđuje porod i udoban život u braku, zatim se mladenci štite od zlih očiju (uroka), zlih bića i čini, a nekim od njih se izgone demoni i božanstva da mladencima dadnu dobru sreću i dr.³⁸⁹

Svadbeni običaji Muslimana u gračaničkom kraju pokazuju veliko bogatstvo mada su se mnogi od njih tokom vremena potpuno izgubili ili su se značajno izmijenili što ćemo vidjeti iz naših narednih razmatranja.

U žnidbenim običajima gračaničkog kraja kao i širom Bosne i Hercegovine jasno se uočavaju tri dijela: prvi, pripremni koji se odnosi na izbor bračnog druga, prosidbu i ostale sastanke i dogovore prije svadbe, drugi, koji se odnosi na samu svadbu i treći, koji uključuje sastanke poslije svadbe.³⁹⁰

Učesnici u svadbenim običajima ponašaju se uglavnom u skladu sa moralnim i društvenim normama koje su često zasnovane na religijskim i magijskim shvatanjima.³⁹¹

Muslimanske djevojke i mladići u ovom kraju obično su se upoznavali na »prelu«, posijelu, gdje se »komilo žito« (krunio kukuruz), »češljala vuna« ili »trao lan«. Momci su se sa djevojkama sastajali i na mjestima gdje se činila hatma,³⁹² a zatim na veselju prilikom sunečenja i u svačevima.³⁹³

Mladićevi roditelji strogo su vodili računa o tome da li je djevojka koju je izabrao njihov sin »od familije«, ko joj je otac, djed, pa čak i pradjed, da li je neko u njenoj porodici sklon alkoholu itd. Isto tako gledalo se i na zdravstveno stanje, fizičku kondiciju, imovno stanje, kućni odgoj, te da li zna »kopati kukuruz«, žeti »šenicu«, tkati, vesti itd.

Ako su zadovoljeni svi navedeni uslovi, onda mladićev otac, zajedno sa svojim bratom i s jednim uglednim čovjekom iz sela ide »na prošnju«.³⁹⁴

* Rad je objavljen u časopisu *Folklor Bosne i Hercegovine*, sv. I, Sarajevo 1991.

389 Tihomir Dođević, *Naš narodni život*, knj. I, »Prosveta«, Beograd, 1984, str. 253.

390 Radmila Kajmaković, *Žnidbeni običaji kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, GDM, NS, Sv. XVIII, Sarajevo, 1963, str. 77.

391 Verna Isaković, *Tradicionalni svadbeni običaji u opretnom kraju*, Zbornik radova XXXIV kongresa SUFI, Tuzla, 1987, str. 235.

392 Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskom dijelu jezika*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1973.

393 Antun Hengi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Trudi izdanja, »Svjetlost«, Sarajevo, str. 138.

394 R. Kajmaković, *Žnidbeni običaji kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, str. 78, autor ne vodi da u prosidbu obavezno ide mladićev otac ili najbliži klan sa nekim bližim rođakom.

Kad dođu u kuću djevojčinih roditelja, pošto budu počašćeni kafom, saopšte zbog čega su došli. Nakon saopštenja »prosioca«, djevojčini roditelji pitaju da li pristaje na zajedno s kćerkom odu u jednu drugu sobu da je pitaju da li pristaje na udaju, i ako pristane, oni se ponovo vraćaju u sobu u kojoj sjede »prosioci«, te ih ponovo ugoste kafom. Ovog puta prosci neće popiti kafu sve dotle dok ne saznaju da li je djevojka pristala na udaju i da li to domaćin dozvoljava. Ako domaćin pristane, onda uslovljava da se djevojci prethodno kupi srebrni prsten, halhale, rešmeta,³⁹⁵ bazumeta,³⁹⁶ minduše od »grmiluka«³⁹⁷ i crvene jemenije ili kožne čizme, a od nošnje platno zvano »raša«, kupovno platno slično basmi i feredža od čebe. Neki roditelji zahtijevali su i »struku dukata«.

Poslije postavljenih uslova nastaje »pogodba«, a ako »prosci« ne pristaju na neke od navedenih uslova, onda se »naređuju«, pa se, naposljetku, nakon izvjesnog vremena konačno »pogode«. Poslije »pogodbe« pozovu djevojku koja je sve dotle bila u susjednoj sobi, te je pitaju da li pristaje na sve te uslove. Djevojka obično pristane, i to onako kako su »babo i majka rekli«. Sada se tek pije druga kafa, a mladićev otac naziva djevojčinog oca »prijateljem«, zatim vadi prsten iz svog »šarpelja«, kožne torbe, te traži dozvolu da stavi snahi prsten na ruku, a poslije toga iz torbe vadi »jabuku« (10-20 dukata), te ih daje djevojčinom ocu da »popije kahvu«.

Prilikom »prošnje« roditelji se međusobno dogovore kada će doći svatovi, koliko će ih biti, koliko će se svatova »okititi«, kao i to da li će biti »konjanici« ili »pješaci«. Ako pristanu da svatovi dođu na konjima, onda obično bude do 25 konjanika.

Kad svatovi dođu po djevojku, pred kućom ih dočekuje djevojčin otac. Tom prilikom »meće se sofru« i pozove se bliža rodbina, a momkov otac donese sve što je obećao prilikom prosidbe, te »daruje mladku«. Kada bude vrijeme da svatovi krenu, mladu obuku u haljine koje joj je svekar donio, a iz kuće je izvodi svekar koji je sa desne strane, a sa lijeve strane je mladin brat ili amidžić (stričev sin) ili neko od bližih srodnika.

Pred kućom mladu podižu na konja, i to tako što izaberu dva konjanika »koji drže sastav u ruci«, sastave ruke,³⁹⁸ pa tako podignu mladu na konja. Pri polasku puca se iz pušaka, pjevaju se pjesme, a bubnjari udaraju u bubnjeve. Ako je, na primjer, mladoženja iz Sokola, a mlada iz Doborovaca, onda čajo urvikuje: »mašala, mašala, Doborovčani branili, a Sokoljani vodili«. Na taj način mještani saznaju iz kojeg se sela vodi mlada. Inače,

³⁹⁵ A. Škufić, *sl.*, str. 354; *rešmeta*, *rešma* pl. (st.) narukvica od crvenih merdžana, kurala od malog karaba.

³⁹⁶ *hal*, str. 126 i 127; *bazument* m. *bazumenta* f. (pers.) vesta bazmašije koja se veže na mišicu da čuva od sraka i drugih loćvih napasti. To je trouglasta srebrna ili bakrena, rjeđe zlatna kutija sa u koje se stavlja tepis i ima na sebi jedan ili više lančica, privjesaka, ili je ukrašena dukatima.

³⁹⁷ *hal*, str. 371; *grmiluk*, *girmiluk* m. (tur.) turski dukat kovan za vladu sultana Mahmuda II 1831. ima stari i novi *girmiluk*. Stari je u prometu skuplji.

³⁹⁸ Sastavljanje ruku znači vezivanje mlade za mladoženju kucn. Ovaj običaj je karakterističan za mnoge narode u svijetu. Detaljnije o tome: Tihomir Đorđević, *Nal narodni život*, I, str. 255-257.

Po dolasku u prijateljevu kuću »pohodani« prvo popiju kafu, a zatim račaju. Nakon pranja ruku prisutni stavljaju novac u jednu bakrenu tepsiju koja se stavi ispred njih. Tom prilikom mlada daruje svog oca i majku boščalukom,⁴¹⁴ a sestre, braću i snahu košuljom.

Poslije mjesec dana mladin otac ide u pohode prijatelju i tom prilikom vodi isti broj »pohodana«, a može ih biti dvoje ili troje više.⁴¹⁵

I na kraju naglasimo i to da su navedeni svadbeni običaji muslimanskog stanovništva u Gračanci i njenoj okolini tradicionalni i da su se u ovom obliku održavali sve do početka ovog vijeka, a u znatno izmijenjenom obliku održavaju se i danas. U novije vrijeme svadba se obavlja u kraćem vremenu održavaju se i danas. U novije vrijeme svadba se obavlja u kraćem vremenu i s manje troška. Svatovi se kite maramicama, a prijatelj i uža familija košuljama. Svadba traje samo dan i noć, običaj krenja ne postoji, a darovi se nose samo svekru, sjevkrvi, braći i sestrama mladoženjinim.

Résumé — Cérémonies de nocé Musulmans de la région de Gračanica.

Dans l'étude, on présente les cérémonies traditionnelles de nocé des Musulmans de la région de la ville de Gračanica, qui se sont conservées jusqu'aux premières années de ce siècle, et qui, sous une forme assez modifiée, sont encore pratiquées.

⁴¹⁴ A. Škaljić, *navod. djelo*, str. 149; boščaluk m (pers. tur.) dar koji se sastoji od odjevnih predmeta zamotanih u jedan komad platna, u boštu. Boščaluk poklanja mlada mladoženji i njegovoj rodbini i svastvima.

⁴¹⁵ O tome kako se u BiH krajem 19. vijeka išlo u pohode vidi: A. Hagić, *navod. djelo*, 174-176.